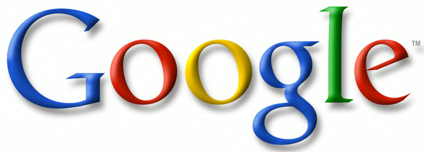
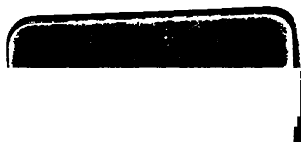

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An NIJHOFF en P. NIJHOFF,

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS.
EERSTE DEEL, EERSTE STUK.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1881.

INHOUD.

De BIJDRAGEN VOOR VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE worden op onbepaalden tijd uitgegeven en verschijnen in stukken van omstreeks 7 bladen druks. Vier stukken vormen één deel. De prijs van ieder stuk, ook afzonderlijk verkrijgbaar, is *f* 1.25.

In het 4de stuk van ieder deel zal worden opgenomen een Overzicht van de binnen- en buitenlandsche literatuur der vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde over het afgeloopen tijdvak.

Dit stuk zal ook bevatten titel en inhoud van het geheele deel.

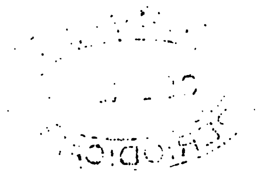
BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

DERDE REEKS.

I,

GEDRUKT BIJ GEBR. GIUNTA D'ALBANI.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

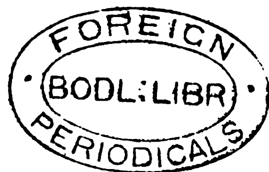
VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS.

EERSTE DEEL.

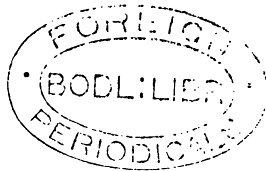
'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1882.

INHOUD.

HET PROCES VAN BUAT

DOOR

R. FRUIN.

Over het onderwerp, dat ik ga behandelen, is in vroeger en later tijd veel geschreven, in onze dagen ook door mannen van wetenschap en van literarisch talent, aan wie het beschaafde publiek gaarne het oor leent. Wijlen prof. Tydeman heeft in 1836, in zijn aanteekeningen op de Geschiedenis des Vaderlands van Bilderdijk, de procedure, zoo als hij zich die volgens de echte stukken voorstelde, in vaste lijnen geteekend, en die schets heeft van Lennep in 1850, in zijn historischen roman «Elizabeth Musch» tot een uitvoerige schilderij uitgewerkt, zoodat wie thans den naam van Buat in een eenigszins letterkundigen kring noemt, een welbekende geschiedenis voor den geest zijner hoorders oproept.

Ik zou er niet aan denken op nieuw ter sprake te brengen wat reeds zoo vermaard is geworden, indien de voorstelling, die mijn voorgangers van de toedracht gegeven hebben, even juist was als zij algemeen ingang heeft gevonden. Had ik haar slechts op enkele

punten aan te vullen of toe te lichten, ik zou daarmee wachten totdat de gelegenheid om dit in het voorbijgaan te doen zich aanbood. Dat ik er thans opzettelijk over ga handelen toont integendeel dat mijn aanmerkingen de hoofdzaak betreffen. Naar het mij voorkomt verdienen de Staten van Holland en hun Raadpensionaris den blaam niet, die hun wegens hun houding bij het proces, eerst door Tydeman en op zijn voorbeeld en gezag door een aantal anderen, is aangewreven. Daarvan overtuigd mag ik niet verzuimen hun rechtvaardiging te beproeven. Het spreekt van zelf dat ik mij niet als hun pleitbezorger opwerp; ik wensch als geschiedkundige wat inderdaad gebeurd is in het ware daglicht te stellen.

Beginnen wij met ons te verplaatsen te midden der gebeurtenissen, waaronder de procedure is voorgevallen.

In het jaar 1666 had het stadhouderloos bewind een zwaren oorlog voort te zetten, door Koning Karel II, die ons volk en inzonderheid onze regenten persoonlijk haatte, en door de Engelsche natie, die op onzen wereldhandel en welvaart naijverig was, zonder veel schuld van onze zijde, ons het jaar te voren aangedaan. Die oorlog, tegen zulken overmachtigen vijand, vorderde de inspanning van al onze krachten, en scheen zelfs, hoe wij ons ook inspanden, de maat onzer krachten te boven te gaan. Te meer daar ter zelfder tijd de Bisschop van Munster ons aanviel en onze schromelijk verwaarloosde krijgsmacht slagen toebracht, die, al waren zij niet gevaarlijk op zich zelf, onze onmacht aan de naburen toonden en ons in onze eigene oogen vernederden en ontmoedigden. Het was daarom een onschatbaar voordeel, en een uitkomst bijna, dat Frankrijk na langdurige aarzeling eindelijk besloot aan de verplichting te voldoen, die uit zijn tractaat, in 1662 met de Republiek gesloten, voortvloeide, en ons met zijn moreelen steun niet slechts maar ook met de wapenen te hulp te komen. In Januari van het jaar 1666 verklaarde het den oorlog aan Engeland en in April bezorgde het ons den vrede met Munster. Het waren zoowel

edelmoedige als zelfzuchtige beweegredenen die Lodewijk XIV zoo trouw onze partij deden trekken. Hij achtte zich door zijn woord gebonden en stelde er zijn eer in zijn verbintenis na te leven; maar tevens was hij er op uit om tusschen de twee zeemogendheden het evenwicht te bewaren, ten einde aan zich zelf het overwicht boven ieder van haar te verzekeren. Dit bleek onder andere uit de geringe hulp, die hij ons tegen onzen mededinger bewees. Aan den zwaren vierdaagschen scheepsstrijd, waarin wij de overwinning behaalden, hadden geen Fransche schepen deelgenomen, en later in het saisoen bleef steeds het beloofde eskader onder allerlei voorwendsels uit. Toch was ons het Fransche bondgenootschap ook ter zee niet nutteloos; het noodzaakte Engeland althans een gedeelte van zijn scheepsmacht af te zonderen om op de beweging van de Fransche vloot te passen: inzonderheid bij den vierdaagschen strijd is ons dit te stade gekomen. Om al deze redenen was er ons ten hoogste aan gelegen de goede verstandhouding met den grooten koning te onderhouden, zijn lichtgeraaktheid te ontzien en zijn tekortkoming, hoe pijnlijk wij die ook gevoelden, niet met wrevel en nalatigheid van onze zijde te beantwoorden. Beter ongenoegzame hulp dan geen hulp, beter zelfs de bloote schijn van hulpvaardigheid tegen den vijand dan blijkbare onwil. Dat was de stelregel van den raadpensionaris De Witt, van den gezant aan het Fransche hof, Van Beuningen, [1] en van de geheele staatspartij, aan wier hoofd zij stonden, en allen gedroegen zich op het zorgvuldigst naar dezen regel.

Vooral hadden zij zich in acht te nemen voor wat maar eenigszins naar kwade trouw geleek. De bondgenooten hadden elkander beloofd niet afzonderlijk naar vredesvoorslagen te luisteren, en Lodewijk

---

1 „Ick aght dat het in dezen tydt nodigh is selfs te dissimuleren met onse vrienden hetgeen men niet beteren kan, soo om in geen contestatiën en onlusten met hen te vallen, als om onse openbaere ende secrete vijanden niet te laeten sien wat den staedt kan toekomen door een krencking van de vaste ende opreghte vriendschap met dese kroon." Brieven van en aan De Witt, II blz. 321.

INHOUD.

De BIJDRAGEN VOOR VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE worden op onbepaalden tijd uitgegeven en verschijnen in stukken van omstreeks 7 bladen druks. Vier stukken vormen één deel. De prijs van ieder stuk, ook afzonderlijk verkrijgbaar, is *f* 1.25.

In het 4de stuk van ieder deel zal worden opgenomen een Overzicht van de binnen- en buitenlandsche literatuur der vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde over het afgeloopen tijdvak.

Dit stuk zal ook bevatten titel en inhoud van het geheele deel.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

DERDE REEKS.

I.

over Spanje alleen liet, was het werk geweest van de antistadhouderlijke partij. Maar met het jaar 1660 verkeerde dit alles. In Engeland werd de Protector, die de uitsluiting van het huis van Oranje uit de hooge staatsposten van de Republiek als eerste vredesvoorwaarde had bedongen, vervangen door Koning Karel, den oom en liefhebbenden beschermer van den jongen Prins. Van toen af kon Frankrijk de verheffing van Zijn Hoogheid niet meer wenschen, want met Oranje zou de invloed van Frankrijks ouden mededinger, Engeland, de Republiek beheerschen. Om dit laatste te voorkomen, moest het wel voor De Witt partij kiezen en het stadhouderloos bestuur zoo veel in hem was bestendigen. Van daar dat Lodewijk XIV zelfs niet hooren wilde van het plan om den Prins als onderbevelhebber van Turenne aan te stellen. Wat ook De Witt mocht voorspiegelen van maatregelen om den jongen vorst geheel en al aan den invloed der Engelschgezinden te onttrekken en onder een uitsluitend Franschgezinde omgeving op te voeden, de Koning zag daarin niets dan een ijdelen waan, waarmee de Raadpensionaris zichzelf en hem trachtte te paaien. Zulke familiebanden, beweerde hij, waren niet te verbreken. Hij had dan ook het voorstel, dat De Witt hem deed, om zelf nevens Koning Karel den Prins voor het bedoelde commando bij de Staten aan te bevelen, van de hand gewezen: de Prins zou de eerste wezen, had hij gezegd, om over dat betoon van vriendschap met zijn Engelsche vrienden te lachen [1]. Op zijn bevel had daarop D'Estrades de vrienden van Frankrijk in de Hollandsche steden aan het werk gezet om de plannen der Orangisten te dwarsboomen, en het verijdelen van de pogingen van dezen was evenzeer een overwinning van den Franschen invloed als van de Staatsche partij.

Zoo kon het wel niet anders of de vrienden van den Prins moesten de alliantie met Frankrijk betreuren als een hinderpaal op den weg, waarlangs zij Zijn Hoogheid tot de waardigheid zijner

---

1 D'Estrades, IV, 131.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

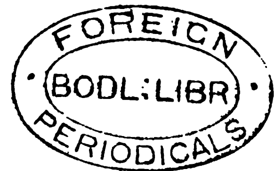
VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS.

EERSTE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1882.

INHOUD.

Bladz.

mocht den schijn niet aannemen van afkeerig te zijn van vrede: zonder aanleiding werd hij daarvan toch reeds verdacht gehouden. Hij gaf dus een antwoord dat niet meer beteekende dan het aanbod waarop het sloeg, en hij liet Buat vrij, de correspondentie des verkiezende voort te zetten. Maar hij waarschuwde toch dat de Koning, zoo het Zijn Majesteit ernst was met de zaak, het zoo diende aan te leggen, dat men hier in tweeërlei opzicht gerust kon zijn: vooreerst, dat het niet zijn bedoeling was het volk in den waan te brengen, dat wel hij den vrede wilde, maar de Staten van Holland, of althans eenige van hen of van hun ministers, niet; en ten andere, dat het hem ook niet te doen was om tusschen de bondgenooten wantrouwen te wekken en oneenigheid te stoken. Uit dien hoofde vermaande hij Buat in het bijzonder, op zijn woorden te passen en niet op gastmalen en bijeenkomsten voor te geven, gelijk men zeide dat hij gewoon was, dat de Koning van Engeland den vrede waarlijk begeerde en de Heeren Staten hem konden hebben als het hun geliefde. Met deze waarschuwing liet hij hem gaan, en, om alle reden tot argwaan aan Frankrijk te ontnemen, haastte hij zich door Van Beuningen zoowel als door D'Estrades den Koning kennis te geven van hetgeen Buat hem had aangediend en van hetgeen hij daarop had geantwoord. De Koning was over die rondborstigheid voldaan en beantwoordde haar door weerkeerig aan Van Beuningen mee te deelen, dat ook hem voorstellen waren gedaan, door tusschenkomst van den Aartsbisschop van Mainz, die hij eveneens had afgewezen. Stelliger dan ooit verbond hij zich tevens om niet zonder de Staten met den vijand te handelen, overtuigd dat dezen zich evenmin zonder hem in eenige onderhandeling zouden inlaten.

Na deze eerste opening kwam Buat van tijd tot tijd bij den Raadpensionaris met soortgelijke berichten uit Engeland en met nieuwe betuigingen van 's Konings voortdurende vredelievendheid aan, maar hij vorderde niet en kreeg steeds hetzelfde antwoord. Op zijn telkens herhaald voorstel, dat de Staten een vertrouwd

persoon, bij voorkeur Van Beverningh, naar Engeland zouden afvaardigen om met Zijn Majesteit te spreken, werd hem telkenmale herinnerd dat zulk een zending onbestaanbaar was met de alliantie met Frankrijk en buitendien geheel overbodig, omdat de Staten reeds, in hun brief van 11 December aan den Koning [1], een tweeledig voorstel hadden gedaan, waarop zij nog altijd antwoord wachtende waren. En weldra sloeg Van Beuningen [2], in overleg met de Fransche regeering en met toestemming der Staten, een onderhandeling voor in het hôtel van de Koningin-moeder van Engeland, tante van Lodewijk XIV, te Chaillot, waar ook werkelijk in den voorzomer eenige besprekingen met den Engelschen gezant Denzell Hollis, die om redenen of onder voorwendsel van ongesteldheid nog te Parijs gebleven was, gehouden werden. Zij hadden echter geen gevolg. Integendeel, gedurig duidelijker bleek de toeleg van Karel II om de bondgenooten door afzonderlijke aanbiedingen te verlokken of althans jegens elkaar wantrouwend te maken en te verdeelen. Doch al wat hij zoodoende uitwerkte was, dat De Witt des te zorgvuldiger de Fransche regeering op de hoogte hield van al wat hem door Buat en anderen uit Engeland werd aangebracht.

Intusschen werd de oorlog voortgezet, met afwisselende kansen. Op de overwinning in den vierdaagschen strijd volgde in Augustus de neerlaag bij Norfolksland, een neerlaag des te bedroevender, omdat zij tot een hevige oneenigheid tusschen onze twee eerste zeehelden, tusschen De Ruyter en Tromp, aanleiding gaf, die weldra zoo hoog liep, dat de Staten slechts te kiezen hadden wien van beiden zij uit den dienst ontslaan wilden. De keus kon niet twijfelachtig zijn. Tromp, de minst onmisbare van de twee, was tevens Prinsen-man; De Ruyter voegde bij zijn overige voortreffelijkheden die van Staatsgezind te wezen. Doch met de verwij-

---

1 Zie dien brief bij Aitzema, V, 396.
2 Brieven van De Witt, II 215, '6. Vgl. Mignet I, 480.

dering van een der admiraals was de tweespalt op de vloot ni geheeld; elk hunner had zijn aanhang onder de kapiteins en onde het zeevolk. En van de vloot sloeg het vuur der tweedracht ove tot het gansche volk en deed ook onder de regenten de oude veete met nieuwe hevigheid ontbranden. Het land was verdeeld in twe partijen, die van Tromp en Zijn Hoogheid en die van De Ruyte en de Staten van Holland. Tromp had inzonderheid te Rotterdam zijn vrienden in de regeering. Een zwager van hem, Kievit, wa wegens de stad lid van Gecommitteerde Raden, en deze werd erken als auteur van een blauwboekje, op naam van Sommelsdijk uit gegeven, waarin de schuld der neerlaag alleen aan De Ruyter e zijn vrienden geweten werd. De Staten van Holland, verontwaardig over de tegenwerking die de regeering, te midden van zoo ve moeilijkheden, van een minderheid in hun eigen boezem te lijde had, kozen Kievit als zondenbok uit en schorsten hem in zij bediening, en verwezen zijn zaak naar het Hof. Inderdaad de ma stond bekend voor het hoofd der factie, die vrede met Engelan bijna tot elken prijs verlangde, mits de verheffing van den Prin ermee gepaard ging [1]. D'Estrades had uit Den Haag aan D Witt, die zich toen in Zeeland op de vloot bevond, geschreven dat Tromp tot zijn buitensporigheden door een kabaal werd opgestookt, waaraan van de voornaamsten van het land deel hadden [2] Geen twijfel, of Kievit was de tusschenpersoon tusschen de kabaa en den vlootvoogd.

Juist op dit oogenblik van uitgelaten partijwoede, nu de meerderheid van Holland de woelingen eener met 's lands vijand heulend minderheid met kracht wilde en moest bedwingen, kwam Bua in zijn onbezonnenheid zichzelf als den handlanger dier factie aan

1 Belangrijk is de brief van Coninck, afgevaardigde van Hoorn ter dagvaar gedrukt in de Kroniek van het Histor. Genootschap, 1852, blz. 432 vlg., waarov men zie de Resol. Holl. van 9 Dec. 1666, blz. 30, 40. — Over de bedoeling der Engelschgezinden schrijft De Witt aan Van Beuningen, Brieven II, 230,

2 D'Estrades, IV, 413.

brengen. De toedracht is bekend [1]. Bij vergissing gaf hij nevens een nietsbeteekenenden en voor den Raadpensionaris bestemden brief, aan dezen nog een anderen over, welks opschrift « pour vous même » terstond verried, dat hij buiten de correspondentie, waarvan De Witt en de Staten van Holland kennis droegen, nog een heimelijke briefwisseling met Silvius en Arlington voerde, en welks inhoud bij vluchtige inzage reeds toonde dat hij die voerde op last en ten behoeve der kabaal, die met den naam van « les amis » en « les bien-intentionnez pour la paix » aangeduid en van de meerderheid, die de wettige regeering vormde, onderscheiden werd. Geen twijfel wat in dezen de Raadpensionaris verplicht was te doen. Toen hem de arme man een paar uren later den brief kwam terug vragen, kon hij niet anders antwoorden, dan dat hij dien aan Gecommitteerde Raden in handen zou stellen. Een onderzoek was onvermijdelijk. Het getuigt van Buat's onnoozelheid, dat hij de gevolgen van zulk een onderzoek bleef afwachten. Om negen uur had hij de vergissing begaan; hoe laat hij ze bemerkt heeft blijkt niet, maar eerst te half zeven werd hij in hechtenis genomen. In zes uren tijds, zegt men, had hij te paard over de grenzen kunnen zijn [2]. Zijn blijven bewijst zeker zijn onschuld niet, maar toont toch dat hij zich van geen zware schuld bewust was. Of hij zich de uren, die de omslachtige gang van zaken in de Republiek hem liet [3], ten nutte heeft gemaakt om compromitteerende brieven en bescheiden te vernietigen, dan of hij die telkens, zoodra zij gelezen waren, had verbrand, is onzeker.

Zijn arrest ging gepaard met huiszoeking en inbeslagneming

1 Ik verwijs naar Aitzema en naar de nieuwe uitgaaf van Wicquefort, waar men de bewijsstukken bijeen vindt, wel niet geheel nauwkeurig overgedrukt maar toch zonder zinstorende fouten.

2 Guiche, Mémoires, p. 284.

3 Wicquefort, III, 260, wil doen gelooven dat de Witt opzettelijk aan Buat den tijd liet om te ontsnappen, zoo deze gewild had. Dit komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor. Guiche schrijft het verlies van tijd wel zoo waarschijnlijk toe aan „la lenteur et le défaut de pouvoir agir promptement en cas pareil, qui est ordinaire à toutes les républiques."

zijner papieren. Deze hadden niet veel te beduiden. Behalve de brieven, die aan De Witt getoond waren, werden slechts enkele gevonden, maar daaronder van den postmeester te Antwerpen, welke het bewijs leverden dat hij bijna met elke post naar Engeland geschreven en uit Engeland tijding ontvangen had. Waarom was er van zoo drukke briefwisseling zoo weinig bewaard? Het antwoord op die vraag, dat als van zelf bij een ieder moest oprijzen, werd bevestigd door het klad van een enkelen aan Arlington gerichten brief, dat zeker bij vergissing aan de algemeene vernietiging ontsnapt was. Het sprak nog duidelijker dan de brief « pour vous même » van een ongeoorloofde verstandhouding met den vijand, waartoe de briefwisseling, die aan De Witt getoond werd, slechts ten dekmantel had gediend. Van de Kastelenij, waar het eerste verhoor plaats had, werd de beschuldigde naar de Voorpoort overgebracht en daar nog driemalen ondervraagd door twee Gecommitteerde Raden en den Raadpensionaris [1].

Aanvankelijk leverde het verhoor niet veel op. Voor een man, zoo onbezonnen als Buat ons wordt voorgesteld en denkelijk wel geweest zal zijn, hield hij zich bijzonder goed; zijn antwoorden vulden het gebrek aan bewijsstukken geenszins aan. Ook noemde hij geen medeplichtigen dan zulke, die zeker slechts van ter zijde in de zaak betrokken waren, de heeren van Haarlem en van enkele Noord-Hollandsche steden, burgemeester Blauw uit Amsterdam en den heer van Amerongen uit Utrecht. Maar eindelijk liet hij zich, ik weet niet door welke bedenking, verleiden om als zijn voornaamste raadslieden te noemen Van der Horst uit Rotterdam en Kievit. Geen naam was op dit oogenblik zoo compromittant als die van Tromp's onrustigen zwager. Terstond na het arrest van Buat had D'Estrades naar Parijs geschreven: men verdenkt hem van met Engeland te heulen en tot de kabaal van Tromp te

1 Examen op 20 Aug. op de kastelenij door de G. R. Wimmenum en Cant en den R. P. — op 21, 23 en 24 Aug. op de voorpoorte door de G. R. Van Natris en Cant en den R. P.

behooren, waartoe ook een aantal officieren gerekend worden [1]. Dat vermoeden was thans bevestigd: Gecommitteerde Raden hadden genoeg vernomen. Op hun rapport besloten de Staten van Holland nog dien eigen dag, den 24sten Augustus, « de zaak te renvoyeeren aan den Eersten en de andere Raden van den Hove, met verzoek en last dat dezelven niet alleen tegen Buat, maar ook specialijk tegen de Heeren Kievit en Van der Horst en alle anderen die bevonden mochten worden aan de voorz. zaak schuldig te wezen, met alle mogelijke promptitude en met vigueur zullen procedeeren en doen procedeeren en vervolgens ook dienthalve sententieeren, zoodanig als dezelven naar de natuur en de importantie van dezelve zake en den gevolge en aankleven van dien in goede conscientie bevinden zullen te behooren."

Verschillende bedenkingen zijn ten opzichte van dit besluit der Staten te maken. Vooreerst, het misdrijf, waarvan Buat en zijn complicen beschuldigd werden, betrof niet Holland in het bijzonder maar de Unie in haar geheel. Met welk recht verwezen de Heeren van Holland de zaak dan naar hun Hof? Bovendien Buat, als officier, stond in den eed der Generaliteit en op de repartitie van Zeeland en lag in garnizoen buiten Holland's grenzen, te Bergen op Zoom. Wat had Holland op zoo iemand te zeggen [2]? Op deze tegenwerping hebben de Staten zelf geantwoord [3], door te wijzen op hun resolutie betreffende de judicature, tien jaren te voren, den 3den October 1656, genomen en in hoofdzaak inhoudende: « dat alle ingezetenen en onderdanen van Holland, en namelijk zoodanige die zich begeven hebben in den dienst en eed

1 D'Estrades, IV, 420.

2 De Staten van Zeeland vroegen mededeeling der processtukken „met bijvoeging van redenen: dat sulcx aen de Bontgenooten niet en kon werden geweygert, soo ten respecte dat hij is een officier in dienst en eedt van het Gemeene Landt en particulierlijck van dese Provintie, als ten respecte van het delict, daermede hij werdt beschuldigt en daerdoor, soo veel men weet, niet tegen een particuliere Provintie maer tegen den Gemeenen Staet soude hebben gesondight." Notulen Zeeland van 20 Sept. 1666, blz. 315.

3 In hun Resol. van 12 Oct. 1666, blz. 90.

van de Generaliteit, en die zich in of omtrent den voorz. dienst door eenige delicten hebben vergrepen, zich niet zullen kunnen onttrekken aan de jurisdictie van den competenten rechter, waaronder zij binnen Holland wonende sorteeren, of alwaar zij ten tijde van het aannemen van den dienst gesorteerd hebben, onder eenige uitvlucht of exceptie, reflectie hebbende op den dienst of eed van de voorz. Generaliteit [1].» Men kan zeker het recht aan Holland betwisten om zulk een resolutie te nemen; maar, het is nauwlijks noodig het op te merken, dit is een andere vraag dan die hier te pas komt. Nu eens het besluit genomen was en hoe dan ook kracht van wet verkregen had, zijn de Staten, in het geval van Buat, niet te beschuldigen omdat zij het ook op hem hebben toegepast.

Integendeel op hem was de toepassing betamelijker dan op menig ander, want, al betrof zijn misdrijf ook de geheele Unie, inzonderheid was het toch tegen Holland begaan. Ik heb er vroeger reeds op gewezen: Buat had zich met de voorslagen, die hij uit Engeland overbracht, niet tot de Staten-Generaal, maar tot de Staten van Holland, in den persoon van hun Raadpensionaris, gewend, en zoo doende zelf zich jegens hen in het bijzonder verantwoordelijk gesteld. Een andere vraag is het ook hier, of Holland recht had gehad om het bewind der buitenlandsche zaken van de Unie in die mate aan zich te trekken, en Zeeland heeft, juist naar aanleiding van dit geval, op die vraag een ontkennend antwoord, in voor Holland hoogst aanstootelijke bewoording, gegeven [2]. Wij laten die vraag in het midden, want hoe zij ook te beantwoorden moge zijn, in geen geval kan zij op ons oordeel betreffende de competentie van den Hollandschen rechter invloed uitoefenen.

---

1 Opgenomen in de „Resolutiën van Consideratie", blz. 276. Ten slotte was alleen Leiden tegen het arresteeren ervan geweest, zie Brieven van De Witt, III, 282.

2 Notulen Zeeland, 20 Sept. 1666, blz. 315, en Resol. Holl. van 8 Oct. blz. 80, en van 12 Oct. blz. 89.

Een tweede bedenking ligt minder voor de hand. De Staten renvoyeeren de zaak naar het Hof. Inderdaad zij hadden haar aan zich, dat is te zeggen aan hun Gecommitteerde Raden, die haar reeds geinstrueerd hadden, kunnen houden. Ware het hun te doen geweest om hoe dan ook tot een veroordeeling en tot een doodvonnis te geraken, zij hadden dien eenvoudigen en zekeren weg kunnen inslaan. Art. VI van de instructie der Gecommitteerde Raden schreef dezen voor « tegen degenen die bevonden zullen worden iets voor te nemen, dat tot verraderije, muiterije, seditie of oproer zou mogen strekken, met alle vigeur te procedeeren; en zullen over dezelven de behoorlijke straffe mede bij preventie [d. i. voorkoming van den gewonen rechter] decreteeren en doen executeeren. » [1] Dat de zaak van Buat binnen het voorschrift van dit artikel viel, is moeilijk tegen te spreken, en toevallig ben ik in staat te bewijzen dat Gecommitteerde Raden althans van die meening waren. In 1672 ontstond er tusschen hen en het Hof van Holland geschil over de judicatuur in een soortgelijke zaak. Twee Engelschen, die hier te lande zonder paspoort vertoefden, waren door Gecommitteerde Raden in hechtenis en in verhoor genomen en daarop overgeleverd aan het Hof, doch door het Hof teruggestuurd met verklaring dat Gecommitteerde Raden bij hun instructie gemachtigd waren, bij preventie in zulke zaken recht te doen, en dat zij er in het onderhavige geval toe verplicht waren, omdat zij al begonnen waren te instrueeren. Gecommitteerde Raden brachten het geschil voor de Staten en beweerden, dat zij wel de faculteit hadden om te rechten maar ook aan het Hof mochten demandeeren, «gelijk in de zaak van den Ritmeester Buat.» [2] De Staten stelden hen in het gelijk en gelastten het Hof voort te varen met de

---

1 De Instructie staat ook bij Aitzema I, 388, gedrukt. Vgl., wat art. VI betreft, aldaar blz. 391.

2 Resol. Holl. 21 Sept. 1672, blz. 26, en 18 Nov., blz. 25. De aangehaalde zinsnede, betreffende de zaak van Buat, komt daar niet voor, maar wordt gevonden in de MS. Notulen van den pensionaris Hop.

procedure. Wij vinden niet dat in 1666 het Hof bezwaar gemaakt heeft om de reeds door Gecommitteerde Raden geinstrueerde zaak van Buat van hen over te nemen: trouwens het waren de Staten zelf die er hen bij resolutie mee belastten.

In de derde plaats merken wij in die resolutie op, dat de Staten de Raden van den Hove vermanen, met promptitude en vigeur tegen Buat en al zijn medeplichtigen te procedeeren. Die vermaning, op zichzelf geenszins onbetamelijk, geschiedde bovendien niet zonder aanleiding. Het Hof had voorheen bij het oordeelen over staatsmisdaden zich alles behalve krachtig en streng betoond. Het had, om iets te noemen, den klerk van den Raadpensionaris, Van Messen, en zijn medeplichtige Van Ruyven, die de secreten van Holland aan Hollands vijanden hadden verkocht, na ze alvorens vervalscht te hebben om ze kostelijker te maken, tot betrekkelijk lichte straffen veroordeeld [1], met dien gevolge, dat Van Ruyven zijn misdadig bedrijf had kunnen voortzetten en thans betrapt was op een verraderlijke correspondentie met den vijand, weshalve hij door het Hof van Vriesland eerlang bij verstek ter dood veroordeeld werd [2]. Wicquefort drukt dan ook meer dan zijn eigen gevoelen uit, als hij zegt: « la cour provinciale de Hollande, qui est composée de gens dont la pluspart ont peu de connaissance d'affaires criminelles tant soit peu extraordinaires, et point du tout des crimes d'Estat, y avoit fait autrefois des fautes assez énormes » [3]. Een aanmaning om snel en streng recht te doen, kwam dus hier niet ten onpas.

Het Hof was op dit oogenblik onvoltallig. Er waren drie vacaturen: in plaats van negen Hollandsche en drie Zeeuwsche leden, waaruit het bestond, waren er thans slechts acht uit Holland en een uit Zeeland; wegens twisten tusschen de twee provinciën

---

1 Verg. over dat proces de opstellen van Mr. Nedermeyer van Rosenthal in deze Bijdragen, X, 195, 285.
2 Zijn sententie bij Aitzema, VI, 24.
3 Hist. d. Pr. U., III, 263.

was aan de twee laatst gekozen Zeeuwen het zitting nemen vooralsnog geweigerd [1]. Ook was er wegens dezelfde twisten geen President; de Eerste Raad, Van Dorp heer van Maasdam, nam voorloopig de plichten van het voorzittersambt waar [2]. Het was buitendien vacantie, zoodat slechts enkele Raden in Den Haag waren, onder deze de waarnemende President. Hij, en slechts twee anderen [3], namen Buat den 26sten Augustus in verhoor en ondervroegen hem nader over hetgeen hij aan Gecommitteerde Raden beleden had.

Zij vernamen niet veel bijzonders bij deze gelegenheid, en, om dit nu reeds te zeggen, evenmin in het vervolg. Wij zullen dan ook wel nooit te weten komen, wat eigenlijk door Buat en die zich van hem bedienden, bedoeld, voorgenomen, uitgericht is. Alleen uit de staatsarchieven van Engeland zou er nog licht over de zaak kunnen opgaan, zoo daar de brieven uit Holland bewaard zijn gebleven. Maar ik betwijfel dit, en vrees dat wij ons, wat Engelsche berichten betreft, zullen moeten behelpen met hetgeen de toenmalige Kanselier van Engeland, de beroemde Clarendon, dienaangaande in zijn autobiographie heeft opgeteekend [4]. Zijn verhaal is uitvoerig genoeg, maar, ongelukkig, in de détails zeer onnauwkeurig; het schijnt eerst vele jaren later en alleen uit het geheugen te boek gesteld. Om de vele bijzaken, die er verkeerd in worden voorgesteld, kunnen wij aan de beschrijving van de hoofdzaak ook slechts voorwaardelijk geloof hechten. Doch aan den anderen kant mogen wij niet uit het oog verliezen, dat, wie uit zijn bloote herinnering een voorval uitvoerig beschrijft, wel in de omstandigheden zich licht vergist, maar niet zoo licht in het hoofd-

---

1 Aitzema, V, 803.

2 Sedert het overlijden van president Joh. Dedel, 22 Maart 1765. Vgl. over het geschil tusschen Holl. en Zeel. Aitzema, VI, 537.

3 Nierop en Goes.

4 Life of Earl of Clarendon, p. 321 vlg. Ik gebruik de 3de uitg., in 8°., Oxford 1761.

feit, dat als het gewichtigste den diepsten indruk in zijn geest moet hebben achtergelaten. Hoe dit zij, zonder voor de juistheid van het verhaal te durven instaan, deel ik mee wat de kanselier omtrent het door Buat en zijn vrienden ontworpen plan van handelen bericht. Volgens hem waren de Prinsgezinden in Holland tot de overtuiging gekomen, dat De Witt en de meerderheid der Staten, die hem aanhing, geen vrede met Engeland wilden, dan op voorwaarden, die de Koning niet kon en niet zou inwilligen; maar aan den anderen kant hielden zij zich verzekerd dat de aanzienlijke minderheid, die geneigd was des Konings voorwaarden aan te nemen, op een gegeven oogenblik en onder den drang van zekere omstandigheden, door het overloopen van sommigen die reeds wankelden, tot een geringe meerderheid kon aangroeien, genoegzaam om de schaal te doen overslaan ten voordeele zoowel van den Prins van Oranje als van den Koning van Engeland. Zij verlangden dat de Koning daartoe zou meewerken door een brief aan de Staten van Holland te richten, die hun bij hun aanstaande samenkomst zou worden bezorgd, waarbij hij den vrede op billijke voorwaarden aanbood, mits zij zijn neef den Prins van Oranje in de waardigheid zijner voorouders herstelden. Tot zoover stemt het verhaal volkomen overeen met den inhoud, of beter gezegd met de toespelingen van den brief « pour vous-même », en wij weten bovendien uit de bekentenis van Buat, dat hij het model van zulk een brief met Silvius te Antwerpen in de allereerste dagen van Juli heimelijk had ontworpen. Maar terwijl wij uit den brief « pour vous-même » met zekerheid vernemen dat de Koning het schrijven van den brief aan de Staten heeft geweigerd, schijnt Clarendon in den waan te vernemen, dat Zijn Majesteit een tegenovergesteld besluit had genomen. Opmerkelijk is in alle geval zijn beweren, dat de vraag, of het al dan niet geraden was zulk een brief aan de Staten te richten, besproken is in het comité, waarmee de Koning de geheele vredeshandeling had beleid, en dat hij, Clarendon, zelf bij die gelegenheid had uitgesproken, dat hij aan het welslagen

van het plan zeer twijfelde en vreesde dat het Buat nog het hoofd zou kosten, daar deze noch de bescheidenheid noch de voorzichtigheid bezat om een zoo teere zaak tot een goed eind te brengen.

Hoe gewenscht het op zichzelf zou zijn te kunnen uitmaken in hoever dit verhaal geloof verdient, voor de beoordeeling van de procedure en van de houding die de Staten daarbij hebben aangenomen doet het minder af, omdat de juiste waarheid toch voor dezen verborgen is gebleven. Zij wisten met zekerheid niet meer dan dat de factie, waartoe Buat behoorde, tweeërlei bedoelde: vooreerst den Prins van Oranje door kunstgrepen en bij verrassing te doen verkiezen tot een waardigheid, die hem de meerderheid der Staten stelselmatig onthield, en ten andere met Koning Karel evenzoo bij verrassing vrede te sluiten, op voorwaarden die de meerderheid der Staten tot nog toe als onaannemelijk had afgeslagen, en zonder zich te bekommeren om Frankrijk of om de alliantie tusschen deze mogendheid en de Republiek bestaande. Beide plannen vormden er eigenlijk slechts een [1], en de bedoeling der factie werd misschien het duidelijkst uitgedrukt in deze zinsnede uit den brief van Buat, waarvan het klad in beslag was genomen: « nous avons fait un grand parti pour Sa Majesté et par conséquent pour mon petit maitre », in welke phrase later « Sa Majesté » geschrapt en door « la paix » vervangen was [2]. Zoo nauw schenen de belangen van den vrede en van den Koning van Engeland aan elkander verwant. In denzelfden gedachtengang volgde dan ook: « je vous laisse à penser, quand la paix sera faite,

1 Kort en juist schrijft d'Estrades aan den Koning, reeds den 26sten Aug., „Il a avoué avoir fait un voyage à Anvers et conféré avec un Gentilhomme du Roi d'Angleterre des moyens pour faire la paix, qui vont à changer la forme du Gouvernement présent et à se séparer de la France." IV, 430.

2 Deze rature blijkt niet in de afdrukken bij Aitzema en elders. De Witt had ze belangrijk genoeg geacht om er de Prinses en den jongen Prins van Oranje opmerkzaam op te maken, in den gelijkluidenden brief dien hij den 24sten Aug. aan beiden zond: „in den brieff is het woord *Majesté* eveneens getraceert als hier ende het woord *paix* daerboven gestelt." Deze, nog niet gedrukte, brief berust bij de overige minuten van den Raadpensionaris, op het Rijksarchief.

en quel bon estat Sa Majesté et mon petit maistre sera ici — oui, je dis encore, qu'il sera le plus grand Roi du monde.» Om haar tweeledig doel te bereiken, ook dit wisten de Staten, had de factie zich niet ontzien door middel van Buat een geheime correspondentie met Engelsche bewindslieden te voeren en die te verschuilen achter een bedriegelijke briefwisseling, die met voorkennis van hen en van hun Raadpensionaris onderhouden werd.

Over het misdadige van zulk partijdig drijven in tijden van gevaar en van zulk tegenstreven van de politiek der regeering, in overleg met den vijand, is het overbodig uit te weiden. Maar op twee punten wensch ik toch de aandacht te vestigen. Juist voor het tot stand komen van den vrede, dien Buat en de zijnen beoogden, was het allernadeeligst de Engelsche regeering in den waan te houden, dat als zij den oorlog maar voortzette, steeds voor haar de kans bestond op een omwenteling in de Republiek, die een partij op het kussen zou helpen, van wie een veel voordeeliger vrede te bekomen was dan vooreerst van de thans regeerende kon worden bedongen. De Staten konden ter goeder trouw meenen, wat uit hun naam Vivien heeft uitgesproken, dat een der redenen, waarom Engeland de onderhandeling, te Chaillot in het voorjaar aangevangen, zoo spoedig had gestaakt, gelegen was in de hoop op het gelukken van de plannen, waarmee het wist dat Buat en de zijnen omgingen. Aan den anderen kant moesten die plannen, zoo Frankrijk er achter kwam, onze alliantie met die mogendheid in gevaar brengen. De mogelijkheid dat de strekking onzer buitenlandsche politiek plotseling werd omgekeerd, waarop Buat en zijn vrienden als op een waarschijnlijke kans speculeerden, was voldoende om Lodewijk XIV op het belang eener tijdige toenadering tot Engeland, eer wij hem voor waren [1], te wijzen. Het ontdekken van het complot en het gevangen nemen en terecht stellen van den voornaamsten handlanger keerde dit gevaar juist van pas.

---

1 Zie wat Van Beuningen den 27sten Aug. schrijft: Brieven van De Witt, II, 336.

Opmerkelijk is het wat hierover de Koning aan D'Estrades schreef. « Ne manquez pas de témoigner de ma part au Sieur De Witt, que je lui sçai beaucoup de gré de la résolution qu'il a fait prendre aux Etats de faire arrêter Buat, sur les intelligences qu'il entretenoit en Angleterre, pour favoriser et promouvoir le dessein qu'on a et qu'auront toûjours les ennemis, de tâcher à porter les Etats à traiter l'accommodement à part et à le conclure à mon exclusion. Ce sont des pensées qui ne tombent pas dans l'esprit des Anglois à mon égard, et ils voyent bien que, leur ayant déclaré la guerre pour le seul intérêt des Etats, contre tous les miens, je suis incapable d'abandonner jamais mes alliez. Il ne s'agit donc, pour obtenir une prompte et bonne paix, que de leur donner là-dessus la même bonne opinion des Provinces-Unies qu'ils ont déjà de moi; et c'est à quoi l'arrêt de Buat pourra servir beaucoup, et particulièrement s'il est suivi du châtiment que mérite sa trahison, comme je me le promets de l'équité des Etats, de leur prudence et de la considération qu'ils auront de leur propre honneur, et même de leur intérêt, pour détromper nos ennemis de ces sortes de fausses espérances, qui empêchent de recourir à de meilleurs moyens pour avoir la paix, dont, quelque bonne mine qu'ils tiennent, ils ont incomparablement plus besoin que nous. » [1]

In deze verwachting van de Staten had de Koning zich niet bedrogen. Zij deelden in zijn gevoelen en in zijn verlangen. Zij wenschten dat het Hof, in de persoon van Buat een afschrikkend voorbeeld zou stellen. Het is bekend dat zij zoo ver zijn gegaan van dien wensch tot tweemaal toe aan de Raadsheeren op het hart te drukken. Het is hun als een fout, als een rechtsverkrachting zelfs toegerekend. Onderzoeken wij of zij dit verwijt verdienen.

Zij, die aan de Staten hun bemoeiing met de procedure verwijten, onderstellen stilzwijgend dat het Hof, zoo het aan zich zelf ware overgelaten, zonder partijdigheid alleen naar wet en recht zou ge-

---

1 D'Estrades IV, 437.

oordeeld hebben. Dit is echter op zich zelf niet waarschijnlijk. Er bestaat geen reden om aan te nemen dat de partijschap, die in alle kringen heerschte, alleen het Hof vrij gelaten zou hebben. En gesteld dat dit niet zoo was, en dat het partijbelang ook op de rechters zijn invloed uitoefende, en uitoefende in andere richting, dan waarin naar de overtuiging der Staten het landsbelang gelegen was, krijgt dan hun vermaning, om zonder oogluiking de wet op de schuldigen toe te passen, niet een ander aanzien? Maar eer wij die vraag beantwoorden, willen wij onderzoeken of de onderstelling juist is en of het Hof waarlijk van partijdigheid blijk heeft gegeven.

De Staten van Holland waren denzelfden dag, waarop zij de zaak van Buat en zijn medeplichtigen naar het Hof hadden verwezen, uiteengegaan, en hun Raadpensionaris had zich den vrijen tijd, dien hij daardoor bekwam, te nutte gemaakt om naar Zeeland te gaan en daar voor het herstellen en in zee brengen van de duchtig gehavende vloot te zorgen. Hij keerde den 7den September thuis en zijn meesters kwamen den 15den weer bijeen. Hoever vonden zij de procedure intusschen gevorderd? Geen stap verder. Hooren wij wat D'Estrades, den 9den, daarover aan zijn Hof had geschreven: « Le procès de Buat va fort lentement..... Quoique les Etats ayent procédé par la voye du Fiscal contre Kivit et Van der Horst, qui ont été accusez par le Buat, néanmoins on agit avec tant de lenteur, qu'il paroit que les uns et les autres sont protégez secretement.» [1] De gezant drukt zich gematigd uit. Had hij de notulen van het Hof mogen inzien, zooals ons thans vrij staat, hij zou stouter gesproken, en gezegd hebben dat men Van der Horst en Kievit opzettelijk had laten ontsnappen. Hoort hoe de zaak zich had toegedragen. Den 31sten Augustus had de Raadsheer Fannius, een neef van De Witt [2] en om zoo te zeggen

1 D'Estrades IV, 450, 454.

2 Door zijn huwelijk met Catharina van Sypesteyn, dochter van Geertruid van den Corput, de zuster van De Witt's moeder. Zie Balen, Beschr. van Dordrecht, blz. 1022.

zijn creatuur en zijn geestverwant, aan zijn ambtgenooten [illegible] denking gegeven of men niet, « daer toch Buat in hechtenis [illegible] genomen, ook in regard van zijn twee medebeschuldigden [illegible] de captura zoude kunnen beginnen. » In omvraag gebracht, verklaren zich voor zijn voorstel slechts twee, Van Dorp en Pauw [illegible] de overigen verkiezen te wachten totdat de dag, waarop de [illegible] digden geciteerd zijn, de 6de September, verstreken zal wezen [illegible] aldus wordt besloten. Maar den 2den September krijg [illegible] toch gedaan, dat men ten opzichte van Van der Horst [illegible] anticipeeren en hem reeds tegen den volgenden [illegible] zal. Dien volgenden dag verschijnt niet Van der Horst [illegible] komt de boodschap van hem in, dat hij de citatie [illegible] Den 4den verschijnt hij weer niet, maar in zijn [illegible] Burgemeester Verschuer van Rotterdam, met [illegible] der Horst zich « geretireerd » heeft. Onmiddellijk [illegible] hem mandement crimineel verleend. En [illegible] Kievit, als de 6de voorbijgaat zonder dat hij [illegible]

Onderwijl hadden de heeren zich bezig [illegible] van de stukken tot de zaak behoorende, en [illegible] daarmee verdaan te hebben hervatten zij [illegible] Zij waren toen zeven in getal. Het [illegible] afwezig tot op den 20sten der maand, en [illegible] het deelnemen aan de procedure geëxcuseert [illegible]

Met het noemen van dien naam Van [illegible] bij menigeen de herinnering aan een [illegible] door Van Lennep in zijn roman met [illegible] naar de teekening die Tydeman er [illegible] die zich dat tafereel niet herinneren, [illegible] van gemaakt heeft, in zijn eigen [illegible]

« Een wonderlijk en ongelukkig [illegible] had Buat beroofd van een rechter, [illegible]

1 Vgl. Brieven van De Witt, II [illegible]

dood veroordeeld zou hebben. De Raadsheer Van der Graaf (vader van Jacob Van der Graaf, van Juni 1672) een dier dagen uit de Hofvergadering komende, werd, in het voorbijgaan van de gevangenis van Buat, verzocht even bij dezen te komen, die hem verlangde te spreken. Denkende dat die hem iets te verzoeken of te klagen had, de gevangenis betreffende, gaat hij bij hem boven, vindt Buat ongesteld, maar die zich bevreemd toont over dat bezoek en ontkent naar hem gevraagd te hebben. Nu wisselt Van der Graaf met Buat eenige onbeduidende woorden in praesentie van den cipier en gaat weer heen, niets ergs vermoedende. Maar weldra wordt in de courant van Johannes Naeranus vermeld, dat een der Raadsheeren zich niet ontzien had den gevangen Buat te gaan bezoeken en dus zich blijkbaar partijdig had betoond. Van der Graaf wordt hierover onderhouden door het Hof en verhaalt de zaak eenvoudig zooals ze gebeurd was. Maar nu begreep men toch dat hij zich van de verdere cognitie over de zaak diende te excuseeren. Zoo was de stem die welligt op Honert of een ander invloed had kunnen hebben, voor Buat verloren — en Buat ging ter dood; — maar ik denk toch dat in het huis van den Raadsheer Van der Graaf van tijd tot tijd wel eens sprake zal geweest zijn van hem en van den valschen trek, dien men ten zijnen opzichte aan den Raadsheer gespeeld had. » [1]

Zoo als ik zeide dit verhaal is van Tydeman afkomstig: aan geen schrijver van vroeger tijd kan hij het geheel of gedeeltelijk hebben ontleend; althans ik heb bij niemand vóór hem iets ervan gelezen. Hij moet het hebben geput uit de stukken van het proces, die hij, volgens zijn eigen zeggen [2], eens op een langen voordenmiddag ten huize van een der toenmalige Raadsheeren heeft mogen doorzien en excerpeeren. Zijn bron is dus onverdacht, en zijn nauwkeurigheid is bekend en schijnt de juistheid van zijn verhaal voldoende te waarborgen. Niemand, die na hem geschreven heeft,

1 Gesch. des Vaderl. IX, 281.
2 IX, 280 (1).

heeft dan ook geaarzeld het onveranderd over te nemen. Toch moet ik verklaren dat het in een paar hoofdtrekken onjuist is en afwijkt van hetgeen uit de echte stukken blijkt.

Het is namelijk niet waar, dat Van der Graaf door een valsche boodschap verraderlijk naar de gevangenis van Buat gelokt is. Hij is er uit eigen beweging heen gegaan, en Buat heeft ook geen verbazing over zijn komst aan den dag gelegd.

Het is ook niet waar, dat men op grond van dat bezoek hem gedwongen heeft zich van de verdere cognitie te excuseeren. Integendeel hij is daarvan op zijn verzoek en op zijn aanhouden verschoond.

Ziet hier hoe de zaak zich werkelijk heeft toegedragen.

Den 7den September bracht de Raadsheer Pauw in het midden, « dat hy hoorde datter qualyck soude mogen gesproken worden, dat hy hem soude inlaten omme te wesen over de besoignes ende de judicature van den heere Buat. » Hij geeft geen reden op, maar die is licht te raden: hij was neef van den heer Pauw, heer van Carnisse, die met de moeder van Buat's vrouw hertrouwd was. Wij weten hoever men in dien tijd het neefschap en het zwagerschap uitstrekte. Zijn ambtgenooten zagen daarin echter geen reden om hem te excuseeren. Van der Graaf schijnt zich in de discussie niet gemengd te hebben; Nierop en Goes hadden de beslissing aan Pauw zelven willen overlaten. Toen deze zaak was afgedaan, nam Van der Graaf het woord en vroeg: « of hy oock niet en soude behooren te werden geexcuseert ten reguarde hy metten Heere van Carnisse was achterzusters en broeders kinderen. » De Notulen zwijgen van wat daarover geadviseerd is, en vervolgen aldus: « Mede bekent gemaeckt synde, dat de Heer Van der Graaf op de voorpoorte ende oock bij den Heer Buat was geweest, » wordt daarover in het afwezen zoowel van Pauw als van Van der Graaf gedelibereerd. Sixty, Nierop, van den Honert kunnen hem niet excuseeren; Goes, Fannius, Dorp ook niet, maar wenschen hem toch bekend te maken « de geruchten die der werden ge-

spargeerd van dat hy buyten kennisse van de Heeren van den Rade op de poorte by den Heere Buat was geweest; dat de Heeren van den Rade daeruyt noyt eenig quaet achterdencken hadden genomen, dat sy hem oock gaerne daerinne de hant wilden bieden, dat de sinistre suspiciën ende archwaen, die daeruyt soude kunnen worden opgenomen, soude mogen worden wechgenomen etc. » — et ita conclusum. Van der Graaf, met Pauw weer binnengekomen, verhaalt op verzoek het voorgevallene, en neemt aan het op schrift te stellen. Hij wordt opmerkzaam gemaakt, « dat hy evenwel dient te dencken op middelen omme deselve quade geruchten te doen cesseeren. »

Zijn schriftelijk relaas, dat onder de processtukken berust, luidt letterlijk als volgt:

De ondergeschreven [1] den 27sten Augusty 1666 leetl. op de expresse beschryvinge van den Hove van Haerlem naer den Hage sich begeven hebbende omme nevens d'andere beschrevene Heeren noch staende de groote vacantie, te vaceren totte besoignes tegens den Heere Kievit metten gevolge van dien, Is daechs daeraen na de middagh, gaende voorby de voorpoorte na seeckere plaets daer hy verwacht wert, indachtich geworden aen de gevangenen, ende onder anderen dat hy buyten den Hage synde hem was geseyt dat den Ritmr. Buat soo swack was, dat men hem sittende overeynde achter tegens de rugh most vast houden. Waarover achterwaerts getreden aen de voorsz. voorpoorte geklopt, ingelaten ende op de examineercamer gegaen synde, heeft den cypier aldaer by hem ont-

1 In het brouillon van dit stuk, of liever in het stuk zooals v. d. Gr. het indiende, niet in het afschrift onder de processtukken bewaard, komt uitgeschrapt de volgende aanhef voor: „De ondergeschrevene heeft genoechsaem van de beginne van syn jegenwoordige bedieninge geweest commissaris van de voorpoort van den Hove. Ende ingevolge van dien d'opsichte gehadt op t tracteren van de gedetineerden ende gegyselden aldaer, deselve oock somwylen gaende visiteren om te verstaen off daer oock siecken off clachten waren waerinne by den Hove voorsien diende te werden. Ende den 27sten Augusti lestleden etc."

boden ende gevraecht hoe 't op de poorte mette gevangens ende Buat was, seggende den cypier: al wel; waerop geantwoort synde, dat nochtans geseyt wiert sieck te syn, den voorsz. cypier daerop seyde: « Neen, mynheer die kan het selfs sien »; den ondergeschreven buyten syn voorige intentie van by Buat te gaen, ofte by yemant ter werelt daertoe versocht te syn directelyck ofte indirectelyck, heeft geseyt: «Wel cypier, als soude bovengaen, soo most gy selfs medegaen ende soo lang boven by blyven totdat weer affgae. [1] » Ende syn alsoo tsamen de trap opgegaen tot aen de giolen, daer een gevangen off twee sat van den officier van den Hage, die den ondergeschreven aensprack, gelyck na alle apparentie de andere gevangens ende gyselaers mede aengesproken soude hebben, bijaldien hem de tyt overig waer geweest. Ende van daer voorts opgaende na de camer, daer de voorsz. Buat was gelogeert, heeft, in presentie van den voorsz. cypier, die dicht aen syn rechtersyde stont, gevraecht: « Mons. Buat, hoe is 't? Hebbe verstaen dat ghy niet wel waert»; hy, Buat, met 't ophalen van de schouderen begon te clagen over syn ongeval; daerop de onderschreven hem interrumperende antwoorde: aldaer om syn clachten te hooren niet gecomen te syn, dat hy daerna tyt genoech soude hebben om daerover gehoort te werden. Ende alsoo het daer seer stonck na tabacq, soodanich dat het daer seer benaut was, seyde den ondergeschreven voor syn vertreck aen den cypier, dat de soldaet, die aldaer in de camer was, soo stinckende tabacq niet en behoorde te drincken, ende aen den soldaet, dat, als hy tabacq wilde drincken, dat hy onder de schoorsteen most gaen om sulcken stanck voor te komen. Ende is alsoo metten selven cypier van daer gescheyden, sonder eenige discoursen metten voorsz. gedetineerde te houden, syn sake eenichsints concernerende, daar hy oock geen de minste kennisse van hadde, alsoo uit den Hage was geweest, ende geen stucken, Buat's saecken concernerende, oyt hadde gesien, twyffelende off

---

1 In het brouillon is hier uitgeschrapt: „Ick heb hem niet te seggen."

op t afscheyt den voorsz. Buat seyde: «Myn groetenisse aen de vrouw van Carnisse.» Presenteerende 't selve des noots ende des versocht synde nader met solemnelen eede te confirmeren ende bevestigen.»

Een verklaring van den cipier, in dato 8 Sept., bevestigt, voor zoover deze getuigen kan, de juistheid van het relaas.

Na het gehoord te hebben zijn allen van oordeel, dat zij er genoegen mede kunnen nemen en niet behooren te vorderen dat Van der Graaff het beëedigt Verreweg de meesten zijn ook niet genegen hem deswegens van de besoignes te excuseeren. Alleen Fannius, de neef van De Witt, meent, «dat het best voor hem waer, dat hy hem selven van de voorsz. besoignes excuseerde»; en Van Dorp, de waarnemende president, acht het ook «bedenckelyck, of het voor denselven heere dienstich was dat hy, om alle ombrage wegh te nemen, hem van de voorsz. besoignes selver sochte te excuseeren.» Het einde was, dat Van der Graaf werd aangezegd, dat zijn ambtgenooten zich van zijn sinceriteit overtuigd hielden en hem wegens het gebeurde niet inadmissibel achtten, «doch dat hy selver moste bedencken wat best daerinne voor hem gedaen.»

«Waerop de Heer Van der Graaf, de Heeren van den Rade bedanckende van dat sy syne verclaringe soo wel hadden opgenomen en haer voldaen hielden van syn sinceriteit in de voorsz. acte, heeft daerop blyven insisteeren, dat hy om syne gerusticheyt van de voorsz. besoignes mochte werden geexcuseert.» Is goedgevonden, «dat hy hem hierop tot 's anderen daechs soude bedencken.»

Den volgenden dag, den 10den Sept., «is wederom gedelibereerd op de excuse van den Heere Van der Graaf, die daerop als noch ernstich insisteerde. Ende is daerop goetgevonden aen syn Ed. te leveren acte, streckende tot maintien van deszelfs reputatie ende goeden naam en faam.» Die acte komt onder de processtukken niet voor.

Vergis ik mij, of is met deze toedracht van zaken het vermoeden van Tydeman, dat hier een duivelsche intrigue gespeeld werd, onbestaanbaar. Mij komt het voor, dat Van der Graaf werkelijk gezondigd heeft door den gevangene een bezoek te brengen; dat de staatsgezinde partij van dien misstap gebruik heeft gemaakt om zijn onpartijdigheid, die buitendien wegens zijn politieke gezindheid en zijn vriendschapsbetrekkingen verdacht was, in twijfel te trekken, en dat hij, de bange en zelfzuchtige man, zoodra hij zag dat zijn « gerusticheyt » er mee gemoeid was, ijlings de wijk heeft genomen. De Staatsgezinde leden van het Hof maakten het hem zeker gemakkelijk zich te excuseeren; maar had hij, uit liefde voor het recht of uit belangstelling in den beschuldigde, aan de besoignes deel willen nemen, er was niets en er was niemand die hem dat zou hebben belet. Als dus iemand in dezen te beschuldigen is, is het ongetwijfeld Van der Graaf zelf in de eerste plaats.

Maar ik wil niet achterhouden wat tot zijn verschooning dienen kan. Ware hij niet zoo haastig geweken, hij zou in moeilijkheden zijn gekomen. In de « Rotterdamsche Zee- en Post-tijdingen », een courant die maar kort heeft bestaan en waarvan slechts enkele losse nommers bewaard zijn gebleven, [1] had een bericht gestaan (volgens de getuigenis van den courantier aan het Hof, hem uit Rotterdam bezorgd [2]) betreffende het verdachte bezoek van den Raadsheer Van der Graaf aan den gevangen Buat. Dat couranten-artikel baarde veel opzien in den lande, en werd zelfs in de vroed-

---

1 Ongelukkig is het nommer met het bericht betreffende Van der Graaf's bezoek aan Buat niet tot ons gekomen. Zie over de geschiedenis van dit nieuwsblad Mr. W. P. Sautijn Kluit, in de Handel. en Mededeel. van de M. d. N. Letterk. 1878.

2 De courantier, Joh. Naeranus, werd den 11den Sept. door het Hof gehoord. Hij verklaarde o. a. (en dit is het eenige wat ons van zijn verhoor aangaat) „dat hij het advys van 7 Sept. uytten Haghe heeft uyt een brieffken 't welcke hy meynt niet in den Haghe maer tot Rotterdam geschreven te syn." Hem werd ten slotte gelast „dat hy hem in toecomende soude onthouden van oyt diergelycke dingen, de besoignes ende de personen van den Rade rakende, in de couranten te stellen, off dat zy genoodsaeckt souden syn, daerinne nader te voorsien.

schapscollegiën van sommige steden besproken. Althans in de Notulen van den Oud-Raad van Dordrecht vond ik aangeteekend, dat dit daar mede het geval was geweest. Daar werd den 11den September, des daags nadat Van der Graaf voor goed geexcuseerd was geworden, over zijn bezoek aan den gevangene gehandeld en na deliberatie besloten, dat de afgevaardigden van de stad ter dagvaart zouden « laboureeren, dat de voorn. Van der Graaf mocht worden gelast zich van de judicature van denselven Buat absolutelyck te onthouden. » [1] Zijn voorgevoel had hem dus niet bedrogen. Ware hij op zijn post gebleven, zijn gerustigheid zou er bij geleden hebben.

Dat de meesten zijner ambtgenooten hem ongaarne vrijstelden van een rechtzaak, die ook hun kwalijk aanstond, houd ik voor

1 Ik laat de resolutie hier in haar geheel volgen: „Op het gerapporteerde, dat de heer Jacob van der Graeff, Raedt Ordinaris in den Hove van Hollandt, sich vervordert heeft, buyten kennisse ende sonder voorgaende permissie van den selven Hove, een particuliere ende secrete visite te geven aen den Ritmeester Buat, jegenwoordich gedetineert werdende op de voorpoorte in den Hage, Is, naer voorgaende deliberatie, goet gevonden ende verstaen, dat de Heeren H. E. A. gedeputeerden, gaende ter dachvaert, zullen werden versocht ende gelast, gelyck deselve versocht ende gelast werden by desen, omme dienthalven met d'Heeren van de Ridderschap, van Delft ende andere voorsittende ende cordate leden te correspondeeren, ende de saecken daerhenen te dirigeren, ten eynde denselven Raetsheer van der Graeff, mitsgaders den voorn. Buat, ieder apart mogen werden gehoort op het subject ende de particulariteyten van de voors. clandestine aenspraeck ende conversatie onderlinge gehouden, omme daerop vervolgens met vigeur soodanich te werden gedisponeert, als naer ondervindinge van saecken sal wesen gerequireert; des dat de gem. Heeren gedeputeerden in allen geval sullen laboureeren, dat den voorn. van der Graeff moge werden gelast, sich van de judicature van denselven Buat ende van degene die aen hetselve delict medeplichtich syn, absolutelyck sal hebben te onthouden, ten ware hy, Raetsheer van der Graeff, sich daervan albereyts vrywillich mocht hebben geexcuseert, ende behoirlycke ontslaginge becomen."

Bij een andere, maar met het bovenstaande nauw verbonden resolutie van denzelfden dag, werden de gedeputeerden, op grond der cabalen tot omverwerping der regeering en der vrijheid, verzocht met de welgezinde steden goede correspondentie te houden, en „met alle bedenckelycke wegen ende middelen te stuyten ende te weeren altgene tegens de jegenwoordige forme van de regeringe ende tot veranderinge van deselve ondernomen soude mogen worden," en eindelijk te bezorgen, dat allen, die zich aan correspondentie met den vijand of aan complotterie schuldig hebben gemaakt, „vigoureuselyck naer meriten gestraft ende anderen ten exempel gecorrigeert mogen werden, sonder eenige dissimulatie ofte conniventie, nochte oock aenschou van perzoonen ende qualiteyten te maecken."

gewis. Hoe anders te verklaren, dat zij eenige dagen later een partijgenoot of geestverwant van Van der Graaf, den Zeeuwschen Raadsheer Ockers, die bij het arresteeren van het vonnis gestemd heeft, zooals men reden heeft te vermoeden dat ook Van der Graaf gestemd zou hebben, [1] weigerden op zijn verzoek te ontslaan, ofschoon hij als motief opgaf dat hij de examinatiën niet had bijgewoond, en daarom « hem van dese sake wenschte te excuseren, als syn gemoet daermede niet connende voldoen. » Ik weet deze schijnbare inconsequentie alleen dan te verklaren, als ik mag aannemen dat de Heeren slechts noode Van der Graaf hebben ontslagen, omdat hij er zoo ernstig op aandrong en omdat zij zelf zagen dat er gegronde reden toe bestond.

De procedure, die zonder zijn medewerking, werd voortgezet, leverde, zooals ik reeds gezegd heb, niets belangrijks meer op. Buat herhaalde in de verhooren voor het Hof, wat hij voorheen aan Gecommitteerde Raden had bekend, met geringe en weinig beteekenende wijzigingen. De Heeren maakten hem het verzwijgen van wat hij meer had kunnen zeggen, niet moeilijk. Toen hij op de vraag: « of hij niet wist wie degenen waren met wie Kievit en Van der Horst ruggespraak en correspondentie hielden, » geantwoord had, « daarvan geen kennis te dragen, » drongen zij niet verder bij hem aan, maar gingen tot een ander onderwerp over. Van al degenen, die hij reeds voor Gecommitteerde Raden had genoemd, als eenigermate in de zaak betrokken, de Heeren uit Haarlem, b. v., van Tilt en Fagel — die, volgens het zeggen van Willem III, ten aanhooren van Huygens [2], wel degelijk met de plannen van Buat bekend waren — en den Heer van Zuilesteyn, ten wiens huize en in wiens bijzijn hij bekend had met Kievit en

---

1 Als Zeeuw was hij buitendien een verspieder der Hollandsche Heeren. Den 6den October besloten de Staten van Zeeland, dat hun afgevaardigden ter St. Gen. „oock konden spreken met den Heer Raedsheer Ockers, om door dien weg tot de noodige opening en kennisse [van het proces tegen Buat] te konnen geraecken, gevende daervan telckens spoedige advertentie aen dese Provintie." blz. 342.

2 Zie mijn aanteekening op Droste, Overblijfsels van Geheugchenis, blz. 520.

Van der Horst geconfereerd te hebben — van hen en meer anderen werd niemand in verhoor genomen. Ook de vrouw van Buat niet, hoewel zij haar man voor secretaris bij de heimelijke correspondentie gediend had. Alleen de Heer van Odijk, zoon van den Heer van Beverweerd en dus zwager van Arlington, werd toegelaten om zich van de op hem gevallen verdenking te zuiveren — maar op zijn eigen aanbod, of liever op zijn verzoek. [1] Nog vreemder. Toen Van Dorp den 15den September het vrij onschuldige voorstel deed, om aan de Heeren Staten in bedenken te geven, of zij de uitlevering van Van der Horst en Kievit, die gezegd werden in de Spaansche Nederlanden te vertoeven, niet van den Gouverneur Castel-Rodrigo zouden vragen, werd dit slechts bij meerderheid van stemmen aangenomen: Sixty en Nierop waren er niet voor. [2]

Kan het ons verwonderen, dat de Staten van Holland, toen zij den 15den September weer bijeen waren gekomen en vernamen hoe het met de procedure stond, begrepen dat de ijver van het Hof wat aangevuurd diende te worden? Dagelijks kwamen nieuwe voorbeelden aan den dag van partijschap die tot landverraad oversloeg. De ramp aan het Vlie, waar, den 19den Augustus, 140 meest rijk beladen schepen door den vijand in brand waren gestoken, werd geweten aan een uit den dienst ontslagen en voortvluchtigen Hollandschen scheepskapitein, die den Engelschen tot loods had gediend. Dirk van Ruyven, van wien ik reeds gewaagde, die in der tijd wegens verraderlijke correspondentie slechts met ballingschap was gestraft geworden, werd juist dezer dagen op nog veel snooder verraad betrapt. Dit laatste feit gaf aanleiding dat de Staten, den 17den September, over de noodzakelijkheid om diergelijke misdaden met kracht en gestrengheid tegen te gaan beraadslaagden, en ten slotte het besluit namen, het Hof te ontbieden

1 Den 22sten Sept. Hij zuiverde zich wel, maar werd toch verzocht bij de hand te blijven.

2 De Staten gaven aan het voorstel van het Hof gevolg: zie hun resol. van 15 Sept., blz. 6.

en aan hetzelve onder het oog te brengen « de enormiteyt van de feiten en delicten door den Ritmeester Buat begaen, mitsgaders de zware gevolgen uit zoodanige zaken voor den Staet te apprehendeeren staende, indien zoo hooge crimina niet met de vereischte vigeur naer de wetten zouden werden gestraft, met serieuse recommandatie dat zylieden in dezelve zake als mede in die van Johan Kievit en Ewout Van der Horst en alle andere die insgelijks daaraen schuldig mochten worden bevonden, wilden procedeeren met de vereischte rigueur en met alle doenlijke promptitude. »

Zietdaar de eigen woorden van de resolutie. Wie zal zeggen, dat de Staten inbreuk maakten op de onafhankelijkheid der rechtspraak, indien zij zich werkelijk bepaalden tot hetgeen dit besluit inhoudt? Het is immers in het wezen der zaak hetzelfde als wat tegenwoordig de Regeering doet, zoo vaak zij het Publiek Ministerie gelast een misdrijf, dat zonder haar bemoeiing ongestraft zou gebleven zijn, te vervolgen? Langs anderen weg jaagt zij dan hetzelfde doel na, omdat de rechterlijke organisatie van thans een andere is dan die van voorheen. En dat de Raadpensionaris, die uit naam der Staten het woord voerde en in hun tegenwoordigheid de Raadsheeren toesprak, de palen niet te buiten is gegaan, blijkt uit de Notulen van het Hof, waarin de korte inhoud van zijn rede met enkele losse woorden aldus staat opgeteekend:

« Is by den Heere Raetpensionaris in 't lange gededuceert, dat, hoewel alle subjecten van desen staet, ende zoo veel te meer diegene, dewelcke mede participeerden aen de vergaderinge, gehouden waren haer te onthouden van alle correspondentie mette vyanden van desen staet etc. — Den Heeren van den Rade overgelevert een brief van Davitson, in dato den [31] Augusty, daerbij bleeck dat de Co: van Engelandt noch niet en desisteerde om te urgeren dat dese staet yemant in Engelandt soude senden om met hem separatelick sonder Vranckryck te handelen. — « Cher amy, nous avons faict un grand party pour la paix, et par consequent pour

mon petit maistre, qui l'emporte de haute lutte sur l'autre party etc." — De onheylen van de slappe justitie. — Dat de Heeren souden hebben te oordeelen na de wetten ende niet van de wetten. Enfin, datter eene prompte ende vigoureuse justitie mochte werden gedaen, sulcx als de Heeren, volgens de wetten, in goede justitie ende tot conservatie van den welstant ende ruste van den Lande, bevinden souden te behooren.

Daerop by den Heere van Maesdam, uytten naem van den Rade, eerst de Heeren Staten bedanckt synde voor de eere, die den Hove werde gedaen om haer de voorsz. communicatie...., verhaelt in wat vouge ende vigilantie in de voorsz. sake was geprocedeert, ende dat sij niet en souden nalaten met allen yver ende vigeur daerinne voorts te procederen, ende sulcx te statueren, als sij in goede justitie volgens de wetten deser landen tot welstand van den Lande souden bevinden te behooren.»

Het trekt onze aandacht, dat zoowel de Staten in hun resolutie als de Raadpensionaris in zijn toespraak niet alleen tot snel en streng vonnissen aansporen, maar ook op de enormiteit der begane delicten wijzen. Dit laatste schijnt oppervlakkig een overschrijding van de grens, die de staatsmacht van de rechterlijke macht onderscheidt. Maar houden wij in het oog, dat de Staten, door hun Gecommitteerde Raden, de zaak zelf hadden geinstrueerd, en dat de Raadpensionaris persoonlijk aan die instructie deel had genomen, dan kunnen wij begrijpen, dat zij zich bevoegd achtten, de slotsom van hun bevinding uit te spreken en met enkele redenen te omkleeden.

In alle geval, hoe men ook over deze aanmaning oordeelen moge, zoöveel is zeker dat zij op de Heeren van het Hof geen diepen indruk heeft gemaakt. Van den ijver en vigeur, waarmee zij, bij monde van hun President, de Staten beloofd hadden te procedeeren, is vooreerst niet veel te bespeuren. Den 20sten besloten zij den beschuldigde nog eens op enkele punten te hooren en «met

nader examen », d. i. met de pijnbank te dreigen. Zoo dit geschied is, heeft de bedreiging niets uitgewerkt. Den 22sten werd dan ook in overweging genomen, of men al dan niet tot het scherper examen zou overgaan. Slechts een der acht aanwezige heeren sprak er voor, Fannius, en wel in dezer voege: « soude hem tot nader examen brengen, om eigenlijk te weten wat hij te Antwerpen met Silvius verhandeld heeft, als mede wie zijn complicen zijn. En als de Heeren daertoe niet en souden kunnen verstaen, dat men dan de sake terstond behoorde af te doen. » Beide voorstellen werden verworpen. Men was van gevoelen dat er ook met scherper examen niets uit den gevangene te trekken zou zijn. Men verkoos daarentegen de stukken nog eens te examineeren.

Van dat vernieuwde onderzoek der stukken staat niets in de Notulen aangeteekend. Wat het Hof van 22 September tot 4 October aan de zaak gedaan heeft, blijkt niet.

De Heeren Staten werden ongeduldig, — ik geef te bedenken of zij er reden toe hadden. Den 2den October namen zij de zaak nog eens in beraad en kwamen tot de volgende resolutie.

« In achtinge genomen zynde, dat de feyten en delicten by den Ritmeester Buat en zyn complicen geperpetreert, voor soo veel haer Ed. Gr. Mo. albereyts uyt de confessie van denselven Buat, mitsgaders uyt de minuten van desselfs missiven en andere stucken hebben konnen afnemen, van soodanigen dangereusen gevolge zyn, dat byaldien daerjegens niet met behoorlyke promptitude, vigeur ende vereischten naedruk werde geprocedeerd, ende soo hooge crimina naer de dispositie van de wetten ende placaten van den Lande, ten uyterste gestraft, te beduchten staet dat daaruyt veel ongemacken voor den Staet souden komen te ryzen, die aen deselve in tyden en wylen een irreparablen slag souden konnen toebrengen: Is na voorgaende deliberatie goedgevonden ende verstaen, dat de enormiteit van de voorschr. delicten ende de consequentie, die by ontstentenisse van een severe administratie van justitie van deselve met reden te be-

duchten staet, door Commissarissen van haer Ed. Gr. Mo. alsnog aen den Hove op het krachtigst sal werden gerepresenteerd, met ernstige recommandatie dat deselve daerop behoorlycke reflectie willen maken ende speciaal bevel dat de Raden haer in desen praecise naer de wetten en placaten sullen hebben te reguleeren, zonder daervan in de sententie van de voorn. Buat en andere zyne complicen eenigszins te deflecteeren, dewyl haar Ed. Gr. Mo. niet als met de hoogste onaangenaemheyt haer van derselver rechtmatige verwachting in desen gefrustreerd zouden konnen sien. »

Voor ik verder ga moet ik opmerken dat, toen deze resolutie viel, De Witt reeds sedert dagen afwezig was. Hij had zich den 27sten September, nadat de tijding van den grooten brand van Londen hier ontvangen was, naar de vloot gespoed en bij De Ruyter aan boord begeven, in de hoop dat onze scheepsmacht, onder zijn beleid, in staat zou wezen om van de ontzetting, die aan de boorden van de Teems moest heerschen, gebruik te maken en den vijand een slag toe te brengen — gelijk aan dien, welken hij van onze hand door Cornelis De Witt bestuurd, in het volgende jaar bij Chatham heeft ontvangen. De Witt was dus afwezig, en hij keerde niet terug dan nadat het vonnis tegen Buat geveld en ten uitvoer gelegd was. Het gaat niet wel aan hem desniettemin verantwoordelijk te stellen voor hetgeen de Staten intusschen hebben besloten. Ik doe dit opmerken, omdat Tydeman, en op zijn voorbeeld anderen, « postuleeren, als bij een wiskundig betoog, dat Jan De Witt in dezen tijd, en dus ook in het geval van Buat, was de Staten van Holland », en dat bijgevolg « aan hem de dood van Buat moet geweten worden. » [1] Niets is roekeloozer dan deze praemis en deze gevolgtrekking. Wie de geschiedenis van het stadhouderlooze bewind van nabij en in de bijzonderheden kent, kan getuigen dat, ja, de Raadpensionaris veel vermocht wanneer hij bedoelde wat ook d

1 t. a. pl. blz. 272, '3.

meerderheid der Staten wilde, maar dat hij zijn afhankelijkheid gewaar werd zoodra hij in strijd met de meerderheid zijner meesters iets naar eigen lust zocht door te drijven. Een absolute macht heeft hij nooit bezeten, en wat van een Lodewijk XIV waar mocht zijn was het geenszins van hem; de Staten is hij niet geweest [1]. Is dus de algemeene regel, dien Tydeman stelt, onjuist, evenzoo de toepassing op dit geval. Wat De Witt dacht van de handeling van Buat, van de straf die hij verdiende en in het belang van het land ondergaan moest, stemde volkomen overeen met het gevoelen van de groote meerderheid der Staten, en wat hij in dezen gedaan heeft, heeft hij gedaan als hun minister volgens hun bevel. Slechts éène bemoeiing komt voor zijn bijzondere rekening. Hij heeft, het is bekend, aan den waarnemenden President van het Hof een brief geschreven, dien hij in afschrift ook aan Fannius heeft gezonden, waarin hij verhaalt wat er tusschen hem en Buat was voorgevallen; maar die brief, die thans in de aanteekeningen op de nieuwe uitgaaf van Wicquefort's Histoire des Provinces Unies gedrukt staat, is niet meer dan de verklaring van een getuige; en dat zijn getuigenis gevraagd was, leert de aanhef van den brief, die ongelukkig in de uitgaaf is weggelaten [2]. Overigens heeft hij nooit zijn overtuiging verzwegen, dat het misdrijf van Buat bewezen en een zware straf waardig was, en dat een slappe justitie onder de gegeven omstandigheden de nadeeligste gevolgen voor den staat zou hebben. Bij elke gelegenheid heeft hij zich in dien geest uitgelaten en tot strenge toepassing der plakaten vermaand [3]. Maar kan men zeggen,

1 In den brief, waarin De Witt, den 1sten Aug. 1672, zijn ontslag aan de St. v. Holl. vroeg, zeide hij, met goede reden, dat hij in de sinistre opinie, die men tegen de regenten in het algemeen had opgevat, deelde „naer de mate van 't beleid ofte bestier der zaken dat aen de voorschr. mijne bediening vast is, of liever dat bij velen, door onkunde, gemeend wordt daer aen vast en bij mij gebruikt te wezen."

2 De aanhef luidt aldus: „Gisteren is mij wel ter hand gecomen UEd's missive van den 1sten deser l. m.; ende om UE. daerop naeder ende omstandiger te berichten" enz. Het overige in de aanteek. op Wicquefort, p. 256.

3 Naar aanleiding van een incident in deze zaak had hij reeds den 29sten Aug. aan den heer van Maasdam geschreven: „Ondertusschen schijnt het mij

dat wie dit doet zich met de rechtspraak bemoeit? Alleen indien die vraag toestemmend beantwoord wordt, staat De Wit overtuigd van het misbruik, waarvan hij beticht wordt.

Ik keer terug tot de resolutie der Staten, die mij aanleiding heeft gegeven tot deze uitweiding over het gedrag van den Raadpensionaris. Dat zij in scherper toon gesteld is dan de vorige, zal de aandacht van den lezer niet ontgaan zijn. Naarmate de slapheid der justitie duidelijker aan het licht kwam, moest de aansporing ook dringender worden. Maar waarom de tweede vermaning op andere wijze werd toegediend dan de vorige, waarom de Heeren van het Hof niet nogmaals bij de Staten ontboden, maar ditmaal door commissarissen van wege de Staten bezonden werden, is niet zoo licht te vatten. Was het misschien om het eergevoel van het Hof te vleien? Ik laat dit in het midden. Zeker niet zonder voordacht werden slechts pensionarissen, en dus dienaars der regeering, niet regenten aangewezen om de commissie waar te nemen. Tydeman spreekt met een soort van minachting van « de personele comparitie der zeven pensionarissen. » Hij heeft echter een kleine bijzonderheid over het hoofd gezien, die, had hij ze opgemerkt, hem bij zijn verwijt van dienst had kunnen zijn. Van ééne stad, van Rotterdam, ontbreekt in de bezending de pensionaris en compareert in diens plaats een regent, en wel een regent van naam, Adriaan Paats. Was dit toevallig of geschiedde het om goede reden? Ik vond het antwoord op die vraag in een blauwboekje van het jaar 1672, dat toegeschreven wordt aan den Rotterdamschen predikant Borstius [1]. Wij lezen daar: « Wat aengaet

---

toe dat Gode de Heere de verborgen saecken miraculeuselyck doet aen den dag komen, ende wil ick hopen dat die genade de Heeren van den Hove meer en meer zal opwecken om met vigueur alles verder uyt te boezemen, ende oock voorts tot exempel ende afschrick van anderen oock spoedige ende condigne straffen te infligeeren aen diegenen die aen zoo pernicieuse correspondentiën schuldig zullen werden bevonden."

1 Verscheyden consideratien over den tegenwoordigen toestand van ons lieve Vaderland (n°. 6135 van Tiele's Bibliotheek van Pamfletten). Dat Borstius hiervan de schrijver zou zijn, wordt beweerd in n°. 6288, maar tegengesproken in n°. 6317.

de saeck van Buat moet er alleenlyck dit uyt, dat wanneer de pensionaris Rudolphi [Mr. Gijsbert Rudolphi van Nideck] geconstringeert wert dat soude moeten naer den Haeg gaen om de executie van den Heer Buat te verhaesten, sulcks afsloegh ende seyde dat men de justitie syn vryen loop moest laten en die niet forceren door besendingen, doch heeft Paets dese commissie aengenomen.» Indien dit bericht juist is, en het komt mij althans waarschijnlijk voor, dan is het zeer opmerkelijk, want het bewijst dat toen reeds het invloed oefenen van de regeering op de justitie in beginsel werd afgekeurd, al veroorloofden de partijen, de eene zoowel als de andere, het zich ook, zoodra het partijbelang in het spel kwam. Ook de Fransche Graaf De Guiche is de tolk van dezelfde denkwijs, als hij, in zijn Mémoires, den Staten verwijt, dat zij de welvoegelijkheid zoo ver vergaten van het Hof tot gestrengheid tegen Buat aan te manen [1].

Maar dit in het voorbijgaan. Het was de pensionaris van Holland's eerste stad, Vivien, van Dordrecht, die bij deze gelegenheid uit naam der Staten het woord deed. Ook van zijn aanspraak staan de hoofdpunten in de Notulen van het Hof opgeteekend.

«Hoewel dat de Heeren Staten van Hollandt niet gewent en syn de Heeren etc. — Dat de Heeren Staten selfs informatie hadden genomen. — Dus de ruste van dese provincie te beschermen. — Eerst sonder communicatie, nader tegen de intentie van den staet heeft gehandelt met den viant van den staet. — Gehandelt met een gedeputeerde van den viant mondelinge op een andere plaets. — «Un grand party.» — Om den Coninck te maecken de grootste Monarch van de werelt, 'twelcke niet en conde wesen sonder vercleyninge van desen staet. — Door de genade van Godt ontdeckt. — «Intimes amys et bons amys.» — Niet om eene vaste, bon-

1 Mémoires p. 285. — Wicquefort, III 263, legt die klacht in den mond der vrienden van Buat, en doet te recht opmerken, dat de Prinsgezinden en de Prins in persoon desniettemin op hun beurt juist hetzelfde deden.

dige vrede te maecken, maer om den Co: van Engelandt te praevaleren. — Dat de Gedep^{en} door den Heere Buat syn geabuseert. Uyt den mont van den Raetpen^{ls} verstaen, dat men nyet en most dencken, dat men yet soude doen sonder Vranckrijck, dat hy dat terstont most afsnyden ende daervan niet hooren. Dat de handelinge van vrede, die met Engelandt was begonnen, daerom was afgebroken. — Dat alle de geallieerden, die oock op Vranckryck... — De Staten goetgevonden dese aensprake te doen om het groot gewichte, ende dat hetselve met eenparicheyt van stemmen soo was goetgevonden. — Na de wetten ende placcaten souden willen oordeelen.

Dorp: Dat de Heeren van den Rade wel meer saken van... — Een hooch attentaet tegens den dienst van den Lande. — Gelast van wegen de Heeren van den Hove te seggen, dat sy daerinne sullen doen als goede patriotten ende justiciouren toestaet te doen.

Vivien: Dat de Heeren Staten dese aenspraek niet hebben doen door eenige diffidentie. Sullen met aengenaemheyt verstaen dat...»

Ik erken dat de rede van Vivien, naar dit korte uittreksel te oordeelen, meer een acte van beschuldiging schijnt, dan een behoorlijke aanmaning om kort en goed recht te doen. Tot zekere hoogte moge zij haar verontschuldiging vinden in de laakbare slapheid van het Hof. Toch zou ik haar verdediging niet op mij willen nemen.

Na deze sommatie was langer talmen bijna niet mogelijk. De zaak was buitendien sedert dagen reeds in staat van wijzen. Den 5den October, den dag na dien waarop de Pensionarissen de boodschap der Staten hadden overgebracht, gingen de Raden over tot het opmaken van het vonnis. Hoe ieder hunner gestemd heeft, heeft Tydeman met een enkel woord vermeld. De Notulen stellen mij in staat om zijn opgaaf aan te vullen met althans eenige der redenen die zij voor hun gevoelen bijbrachten.

«Martis den 5 Octob. 1666.

Gedelibereert opte sake van Buat, jegenwoordich gedetineert,

Sixty: Aan de eene kant als men het simpel insiet ende de woorden neemt soo die liggen, ende dat men soude .... [1] [Maar dat men na de opinie van alle criminalisten moet insien animum of intentionem operantis quae delicta distinguunt, dat het dan een ander aensien soude hebben; heeft daerop geparticulariseert al 'tgene hem te laste werd gelegt ende syne ontschuldiginge die hy daerop heeft gedaen: evenwel dat hij hem niet onschuldich kan oordeelen van hem soo verre in die saecke ingelaten te hebben.] — Soude hem niet straffen poena ordinaria perduellionis sed poena mortis proxima. Maer soude evenwel, eer hy hem desaengaende diffinitivelyck soude verclaren, off syn advys absolutelyck seggen, gaerne alvorens mede hooren de consideratiën ende sentimenten van de andere Heeren, ende hoe dese saecke wierde opgenomen.

Segt naderhant: soude hem gecondemneert hebben in eene eeuwige gevankenisse met confiscatie van goederen. Evenwel als waer soude wesen, dat hy soude geweten hebben, dat Engelandt met uytsluytinge van Vranckryck soude hebben willen handelen, dat hy daermede soude kunnen verstaen tot de straffe des doods ende confiscatie. [Ende dat echter in syn voornemen voorsz. continueert, gelyck hem niet en is gebleken ...] [2]

Nierop: Na verhael van de sake etc., vint deselve geheel slorsich, ende dat hy hem vry verre in dese sake hadde ingelaten, ende dat hy niet en kan sien, hoe hy sal kunnen werden geexcuseert van een sware crimen. Evenwel dat hy gaerne mede alvorens eens wilde hooren de consideratiën ende sentimenten van de andere Heeren.

Naderhant, by den Heere Ockers geinsisteert synde dat de voorgaende Heeren haer nader souden willen verclaren op de straffe, die sy Buat souden infligeren, heeft d'Heer Nierop verclaert dat hy soude verstaen dat Buat heeft begaen crimen laesae majestatis.

---

1 De zin wordt niet geëindigd, is echter gemakkelijk aan te vullen. — Het tusschen [ ] gestelde staat in het oorspronkelijke op den kant.

2 De zin niet voleindigd.

Pauw: redigit crimen ad 7 capita etc., die hy daerna ordentelick specificeert, ende verhaelt alle de woorden in de respective brieven vervat, daeruyt yet tot laste van Buat kan werden genomen, ende de remarques, die uyt syne confessie kunnen werden genomen. Komt daerna tot de solutiën die Buat daerop geeft, die hy mede redigeert tot 7 pointen, die hy oock alle particulariseert. Doet daerna instantie (?) om te overvoeren ende wech te nemen de solutiën, die Buat tot syne defensie opte voorsz. pointen geeft etc. — [Iudex nec sapientior nec prudentior lege esse debet.] — Soude hem straffen poena mortis et confiscationis bonorum.

Goes: Soude wel verstaen dat Buat hem verre in dese saecke heeft vergrepen, maer dat hy niet kan verstaen dat deselve soude hebben begaen crimen laesae majestatis, ende poena ordinaria daertoe staende soude kunnen gestraft werden. Soude hem gevangen houden soo lange als de oorloge duyrt, daerna bannen met confiscatie van goederen.

Ockers: [segt dat hy de examina noyt en heeft bygewoont, ende dat hy daeromme gaerne hadde geexcuseert geweest van in dese saecke mede te opineren; evenwel dat de Heeren sulcx verstaende hem die saecke niet en heeft willen onttrecken.] — Oordeelt dat hy een seer quade saecke heeft gedaen, ende daerinne hy oock latam culpam heeft begaen, die ten hoochsten strafbaer is; dat er sware misdevoiren begaen syn by Buat ende verscheyde crimina heeft begaen. Evenwel dat hy niet en heeft begaen crimen laesae majestatis. Soude hem niet kunnen met de doot straffen, maer evenwel gravi poena et mortis proxima.

Naderhant: soude noch niet kunnen verstaen tot de straffe des doots, maer dat men met meerderheid van stemmen most etc.

Fannius: [Heeft een quaet begin gehadt ende op een quade moer gelegen. 1e point, dat hy tegens expres verbot, by den Heere Raetpens. aen hem van wegen de Heeren Staeten gedaen, hem vervordert heeft overal uyt te roupen, dat men de vrede konde

hebben als men wilde. 2. dat hy Vranckryck van desen staet heeft soucken te separeren, ende crimen laesae majestatis heeft begaen in het verbranden van de brieven, en die niet aen den staet te communiceren. 3. dat hem is aengesegt van wege den staet, datter geen apparentie was, dat men yemant van desen staet na Engelandt soude senden, ende dat hy de Engelschen alle hope daerop moste afsnyden; ende dat evenwel daertoe heeft gelaboureert omme 'tselve uyt te wercken.] — Soude hem straffen mette doot ende confiscatie van syne goederen.

Honert: [De brieven gelesen: « cher milord, nous avons faict un grand party » etc. — Communicatie mette vianden tot nadeel van den staet: dat die begaen crimen laesae majestatis, ende dat de Heeren Staten willen dat men oordeelt na de wetten ende ordonnantiën. — Eene missive pour luy mesme. — Dat de conferentie door dit doen van Buat soo plotselinck in Vranckryck is afgebroken. — De waerschouwinge ende becommeringe van de Heeren Staten, ende dat sy den Hove hebben aengesegt dat sy na dat plac......] — Soude verstaen dat Buat heeft begaen een swaer crimen ende oock crimen laesae majestatis, hoewel niet in summ: gradu; dat de andere Heeren oock verstaen hebben dat hy een swaer crimen heeft begaen, maer dat sy haer niet en hebben verclaert op de maniere van de straffe; dat hy de verclaringe van de andere Heeren daerop eerst wel eens nader wilde hooren, dat hy hem dan daerop nader soude expliceren.

Naderhant: soude hem mede straffen poena gladii et confiscationis bonorum.

Dorp: Dat Buat heeft begaen crimen laesae majestatis, dat perduellio genaemt wert; dat hy malo animo heeft geattenteert tegens den staet, ende de ruste van dien heeft soucken te troubleren. — [Dat hy daermede dat hy seyt, dat de « bons amis » anders souden verandert hebben van sentiment, dat hetselve tot syn nadeel streckt, dewyle hy evenwel heeft willen voortgaen, al was het dat den Coninck daerby persisteerde; dat hetselve als een secreet most

werden behouden.] — Soude hem straffen poena gladii et confiscatione bonorum.

Et ita visum.

Wij merken op dat slechts een der Heeren, Van den Honert, gewag maakt van den aandrang der Staten, en dat nog maar in zoo ver als zij aan de verplichting hadden herinnerd om naar de wetten en plakaten te vonnissen. Ook Pauw, zonder van de Staten te gewagen, beroept zich op de spreuk: judex nec sapientior nec prudentior lege esse debet, waarop De Witt had gewezen. Maar de plakaten tegen de correspondentie met den vijand ten nadeele van den staat vorderden geen bepaalde straf; zij dreigden in het algemeen hen die er zich aan schuldig maakten met « gestraft te worden naar behooren, als fauteurs des vijands ». [1] Zoo begrijpen wij hoe de Raadsheeren, ofschoon eenstemmig omtrent de enormiteit van het misdrijf, toch in de qualificatie ervan en in de bepaling van de straf zoo uiteenloopen. Slaan wij acht op de staatkundige gezindheid, dan merken wij onder hen die voor de doodstraf stemden, buiten de bekende aanhangers der Staten, Van Dorp, Pauw en Fannius, twee stadhoudersgezinden Van Honert en Nierop op. Dat Van Nierop tot de Prinsenpartij behoorde, kan daaruit worden opgemaakt, dat hij in 1672 een van de commissarissen was, die Willem III gebruikte om de magistraten in de steden, volgens de resolutie van den 27sten Augustus van dat jaar, buiten tijds te verzetten.

Het vonnis is bekend: het werd aanstonds in druk uitgegeven en staat overgedrukt, o. a., bij Aitzema. Het is breedsprakig en weidt uit over bijzaken, doch omschrijft in de resumtie den aard van het misdrijf bondig, geheel naar het inzicht der Staten, in deze termen: « Houdende alsoo met den vyand een tweederlei correspondentie, eene opentlyck en met kennisse van de Hooge

1 Zie inzonderheid het plac. van 21 Dec. 1580, in het Groot Placbk. I, 1099.

Regeering, eene secretelyck en zonder kennisse en jegens expresse ordre en waarschuwinge van deselve, daerin gemelde Hooge Regeering wordt gedistingueerd van zijne zoogenoemde goede vrienden en wel geintentioneerde, en allenthalve getraduceerd en gecalumnieerd alsof zij den vrede niet en begeerde, omdat, zij die op de ware gronden, volgens de tractaten en gemeene resolutiën van staet, en niet naar de fantasie van deze complicen, tot grootmaking van den vijand en nadeel van dezen staet en desselfs geallieerden, betrachtte;... al hetwelck zijn zaken van zeer gevaarlijke inzichten en pernicieuse consequentie, waardoor de gemeente ontrust, de Hooge Regeering, soo buiten als binnen, verdacht, de geallieerden van den staet jegens denselven diffident gemaekt, de vijand van pretense divisie en partijschap en veranderinge in deselve regeeringe verwittigd en met de voornoemde abusive hope gevoed en in zijn genegenheid tot den oorlog geconfirmeerd, en dien ten gevolge de zoo gewenschte vrede tot nog toe na alle menschelijke apparentie terugge gebleven is.»

Dat op zulk een breede uitmeting van de schuld het vonnis des doods volgt, verrast zeker niemand. Wat alleen verwondering baart, is dat een rechtbank, die bij het vellen van het vonnis zich zoo zwaartillend en gestreng betoont, bij het procedeeren zoo slap en oogluikend te werk was gegaan. Deze inconsequentie, die natuurlijk slechts ten laste van enkele leden komt, was buiten twijfel het gevolg van de tusschenkomst der Staten en inzonderheid van de bezending der pensionarissen, waarbij Vivien het woord had gedaan. Op zichzelf beschouwd is zulke tusschenkomst van de Regeering in een rechtzaak stellig af te keuren, mits de rechtbank, aan zichzelve overgelaten, haar plicht betracht. Doet zij dat niet, dan vloeit het eene kwaad bijna noodzakelijk voort uit het andere. Onzeker blijft het in dit geval wat de Staten eigenlijk hebben uitgewerkt; of zij een laakbare partijdigheid voor Buat en zijn factie door hun gezag hebben onderdrukt, dan wel een eerlijke overtuiging van zijn betrekkelijke onschuld verkracht hebben.

In beide gevallen, maar vooral in het laatste, zijn de Raadsheeren, die voor hun drang hebben gezwicht, niet te verontschuldigen. Immers de drang was geenszins onweerstaanbaar. Het misnoegen, waarmee de Staten dreigden, kon geen gevolgen hebben, die een man van eer en van geweten niet gelaten afwacht, als het er op aankomt zijn plicht te vervullen. De Raadsheer, die een doodvonnis velt over iemand dien hij des doods niet schuldig acht, uit vrees van zich anders het ongenoegen der Regeering op den hals te halen en van haar gunstbewijzen verstoken te blijven, pleegt, voorwaar, nog een ander misdrijf dan een Regeering die haar invloed op zulk een man aanwendt om een vonnis uit te lokken, dat naar haar overtuiging rechtmatig en noodzakelijk is [1]. En toch Tydeman en anderen, die op den splinter in het oog der Staten wijzen, laten den balk in het oog der Rechters onopgemerkt.

1 In een blauwboekje van dien tijd komt een beschuldiging tegen den waarnemenden President Van Dorp voor, door Tydeman, IX 282 (1) overgedrukt, doch geen weerlegging waardig. Ernstiger schijnt wat Tydeman verder doet opmerken, aangaande het persoonlijk belang dat Van Dorp bij het voldoen aan den wensch der Staten had. De zaak is deze: Van Dorp nam de plichten van voorzitter van het Hof waar; den 16den Sept. stelde de Raadpensionaris aan de Staten voor, hem ook de tractementen en emolumenten aan de functie verbonden toe te staan; sommige leden wilden eerst het goedvinden hunner principalen inwinnen, en zoo werd de conclusie verschoven tot op den 5den October, juist den dag waarop het vonnis van Buat gearresteerd werd. Zeker dit datum schijnt verdacht. Maar juist omdat het verdacht moest schijnen, zou het, meen ik, vermeden zijn als de verdenking gegrond was geweest. Bovendien het gunstbetoon was niet groot. Als Holland zich niet om Zeeland had bekreund, zou het zeker al een jaar te voren Van Dorp president hebben gemaakt: hij was de aangewezen persoon als oudste lid en staatsgezind; hem thans, nu er na lang delibereeren besloten werd vooreerst geen president te benoemen, nevens de werkzaamheden ook de voordeelen toe te leggen, aan het ambt verbonden, kan nauwelijks als een gunst worden aangemerkt, en zou als loon niet geëvenredigd zijn geweest aan een zoo gruwelijk misdrijf, als een onrechtvaardig doodvonnis. Hoogstens kan het in rekening komen voor een erkenning van zijn goede gezindheid en ijverige plichtsbetrachting. Eindelijk, er bestond ook geen reden om Van Dorp een lokaas voor te houden, want hij had zich van den beginne af aan gedragen gelijk hij zich tot het einde toe gekweten heeft. Tydeman verklaart dan ook uit de combinatie van data niets ten nadeele van den Raadsheer te willen afleiden, onder een voorwaarde, die ik onvoorwaardelijk aanneem: „om niet lichtvaardig alles te gelooven wat op geen betere gronden verteld is ten laste van de rechters van Oldenbarnevelt."

Geheel anders dan in dit geval heeft eenige jaren later het Hof, toen ter tijd grootendeels uit nieuwe leden bestaande, zich gedragen in een soortgelijke zaak, welke zooveel punten van vergelijking met die van Buat aanbiedt, dat ik niet nalaten kan ze even in herinnering te brengen.

In 1693 werd de oud-burgemeester van Dordrecht, Simon van Halewijn, betrapt op een heimelijke correspondentie met de Fransche regeering, waarmee de Republiek in oorlog was. Het kwam uit, dat hij buitenslands met Fransche agenten geconfereerd en van hen vernomen had op welke voorwaarden de Koning geneigd was vrede te sluiten, en dat hij, hoewel wetende dat Willem III die voorwaarden als onaannemelijk had afgewezen en nog bleef afwijzen, desniettegenstaande op zich had genomen een partij in de Staten van Holland te vormen, ten einde den Prins te noodzaken tot het zijns ondanks aannemen van zulk een vrede. De Prins, die den beschuldigde door de Gecommitteerde Raden van Holland in hechtenis en in verhoor had laten nemen, liet hem vervolgens, ofschoon zijn misdrijf tegen de Unie gepleegd was, naar het Hof van Holland verwijzen. De Staten, door Z. H. van een en ander verwittigd, hechtten er ten volle hun goedkeuring aan, maar namen daarentegen geen genoegen met de trage en weinig strenge procedure van het Hof [1]. Zij begonnen met de Heeren aan te bevelen « om daarin met zoodanigen vigueur, als de enormiteit van het voorsz. delict is vereischende, voort te procedeeren en de gerequireerde straffe naar de wetten en placaten van den lande te decreteeren ». En sedert bleven zij toezicht houden en invloed oefenen op den gang van het proces, in gedurige ruggespraak met den Prins. Dat zij en vooral Zijn Hoogheid een gestreng vonnis, een doodvonnis wenschten, was een bekende zaak. Zij gingen zoover van te vorderen dat de sententie hun zou worden

1 Ik verwijs den lezer om nader bericht naar Van Wijn's Bijvoegsels op Wagenaar, XVI, blz. 69 vlg., en naar de Secreete Resolutiën Holland, waaruit van Wijn put.

voorgelegd, voor dat zij werd uitgesproken. Desniettegenstaande bleef het Hof zichzelf gelijk en veroordeelde tot eeuwigdurende gevangenis. De Staten zonden het vonnis aan Zijn Hoogheid om advies. Zijn Hoogheid zond het terug met de verklaring, « dat zijns oordeels de procedure bij het Hof in dezen gehouden, mitsgaders ook de voorsz. sententie, niet zijn geproportioneerd naar de importantie en de merite van de zake noch naar de qualiteit van het delict », doch adviseerde niettemin dat men het Hof vrij zou laten het vonnis uit te spreken. De Staten vereenigden zich met dit gevoelen en lieten het Hof begaan.

Zouden zij in 1666 anders hebben gehandeld dan in 1693, indien het Hof zich toen even standvastig als later gehouden had?

Met zekerheid is op die vraag niet te antwoorden. Maar ik kan op een antecedent wijzen, dat grond geeft om te vermoeden dat in zulk geval de uitkomst dezelfde zou geweest zijn. De Witt had in 1655 over de sententie van zijn verraderlijken klerk en diens complice evenzoo geoordeeld als Willem III oordeelde over het vonnis van Halewijn. En hoe had hij zich toen daarover aan zijn vertrouwden vriend Nieuwpoort uitgelaten? « Ik vinde daarin (zoo had hij geschreven) de praemissen tamelijk wel gecoucheerd, ... edoch kan niet begrijpen hoe ende in wat voege met de voorschr. praemissen het dispositief kan worden overeengebracht, en late daarover het oordeel gaarne aan anderen, wetende dat een Rechter, zijn conscientie voldoende, anderen ook hen daarmee voldaan moeten houden » [1].

In het vonnis van Buat valt nog eene bijzonderheid op te merken, die onze aandacht allicht zou ontsnappen: het misdrijf wordt daarin niet als laesae majestatis gequalificeerd. Lodewijk XIV, die overigens met de gestrengheid der straf zeer tevreden was, betuigde hierover aan D'Estrades zijn verwondering en zijn ongenoegen. Het antwoord dat de gezant hem gaf is van belang, omdat het

---

1 Brieven van de Witt, III, 135.

over de gansche procedure een licht doet opgaan, dat ik er ten slotte nog op wensch te laten schijnen.

« Il est vrai (schrijft D'Estrades) qu'il y a du défaut dans l'expression de la sentence du feu Buat, mais vôtre Majesté doit être nformée qu'elle a été conçue de la sorte par les parens et amis de la femme, qui étoient de ses juges, pour sauver le bien, par ce qu'il y a une loi, qui veut que, le crime de Léze Majesté n'étant pas spécifié dans la sentence, mais seulement les biens confisquez, le plus proche parent les puisse racheter pour sept livres, ce que la femme a fait.

Een ieder kent de wet, waarop D'Estrades doelt, al ware het slechts uit het proces tegen Oldenbarnevelt. Bij verschillende privilegiën hadden de burgers der Hollandsche steden het recht verworven om de verbeurd verklaarde goederen, waarop zij aanspraak hadden, te mogen lossen tegen een vaste som, uitgezonderd bij misdaad van gekwetste Majesteit. Ten einde de erfgenamen van Oldenbarnevelt van dit voorrecht verstoken te houden, hebben zijn rechters, een jaar ongeveer na het uitspreken van het vonnis, de verklaring afgelegd, dat, al hadden zij verzuimd zijn misdrijf dus te qualificeeren, het toch in hun bedoeling lag dat het dien naam verdiende.

D'Estrades gaat aldus voort:

« Il y a eu bien des intrigues sur ce procès. Toutes les voix alloient du commencement à lui faire la même punition que le Parlement de Paris fit à Chenailles, conseiller, et ils ont même fait venir le procès de Paris. La Cour de Hollande m'en fit parler, et me représenta que le crime de Buat n'étoit pas si grand que celui de ce conseiller, qui avoit voulu suborner les officiers d'une garnison pour remettre St. Quentin entre les mains des ennemis de Vôtre Majesté; qu'il avoit écrit et reçu plusieurs lettres à cet effet, et que néammoins il n'avoit été que dégradé de sa charge et banni pour toute sa vie hors du Royaume. Je lui répondis, que cette sentence n'avoit pas été approuvée par Vôtre Majesté, qu'elle

avoit laissé le cours libre aux formes de la justice du Parlement, qui en cette rencontre avoit favorisé un de ses Membres [1]; que je voyois bien que l'intérêt de l'alliance, que plusieurs de leurs collègues avoient avec le criminel les portoit à la douceur, mais qu'ils devoient prendre garde aux consequences que chacun tireroit; que cette intelligence secrete avec l'Angleterre n'est pas tout-à-fait éteinte, et que je me remettois à leur prudence à y faire réflexion; ensuite de quoi ils opinèrent à la mort et sauvèrent les biens à la prière des proches, en la manière que j'ai spécifié ci-dessus à Vôtre Majesté. » [2]

Ik veroorloof mij slechts éene opmerking naar aanleiding van dit belangrijke bericht, en daarmee zal ik eindigen. Indien D'Estrades het hier niet toevallig aan zijn Koning gemeld had, zouden wij niets weten en nauwlijks iets vermoeden van den invloed dien hij onder de hand op de rechters heeft uitgeoefend. Ook weten wij het ware nog niet van de intrigues, waarop hij doelt, door de bloedverwanten en partijgenooten en beschermers van den gevangene in het werk gesteld. Evenmin van de ophitsingen, die hij niet vermeldt maar die wij toch met reden veronderstellen, van de zijde der heftigste partijgangers der bovendrijvende factie. Ik weet niet hoe het anderen gaat, maar mij, als ik mij al die

---

1 Over dit geval, dat in den winter van 1656—57 plaats had, lezen wij in de Mémoires de Montglat (Collection Petitot' LI, pag. 21: „On découvrit une intelligence qu'un conseiller du Parlement de Paris, nommé Chenailles, avait avec le Prince de Condé, pour lui faire surprendre la ville de St. Quentin. Il fut aussitôt arrêté et mis entre les mains du Parlement pour lui faire son procès. On le convainquit par ses propres lettres et il fut condamné à perdre sa charge et à être banni. Le Cardinal Mazarin fit ce qu'il put pour le faire mourir: mais la haine que le Parlement avait conservé contre lui, et l'indulgence qu'il voulut avoir pour un de son corps, lui sauva la vie, dont le Cardinal fut outré au dernier point." Aan dit verhaal voegt Henri Martin, in zijn Hist. de Fr. XIV, p. 424, de volgende opmerking toe: „Si c'eût été un gentilhomme ou un homme du peuple, on n'eût pas manqué de l'envoyer à l'échafaud. De pareils faits sont le commentaire et l'excuse de ces commissions extraordinaires tant reprochées à Richelieu; il n'y avait point de justice à attendre du Parlement en matière politique."

2 D'Estrades, IV, 559.

elkander kruisende intrigues voor de verbeelding roep, komt de houding der Staten nog de waardigste voor, die het Hof openlijk en in zijn geheel vermanen, onverbiddelijk volgens wetten en plakaten te vonnissen, in het belang van het vaderland, natuurlijk gelijk zij dit begrijpen.

ERASMIANA

DOOR

R. FRUIN.

Een programma van een Gymnasium ontsnapt allicht de aandacht van wie niet voor zichzelf of voor zijn kinderen met het onderwijs aan die inrichting te maken heeft. Het zal dus niet overbodig zijn de lezers mijner Erasmiana, in het vorige deel van dit Tijdschrift geplaatst opmerkzaam te maken op het programma voor den cursus 1881—'82 van het Erasmiaansch Gymnasium te Rotterdam, waaraan de Rector, Mr. B. J. Kan, wiens vorig opstel over Erasmus mij de aanleiding tot het mijne gegeven had, een nieuwe verhandeling, thans in het Latijn, over hetzelfde onderwerp gevoegd heeft. Wie in de zaak belang stelt, verzuime niet ook dat stuk te lezen. Er wordt daar in drie capita gehandeld: de P. Merulae fide; de Epistolarum libro ms. Daventriensi; de Desiderii Erasmi nomine; en daarbij wordt dan nog als toegift de juiste text meegedeeld van het nog slechts onnauwkeurig afgedrukte testament van Erasmus en van de daarbij behoorende notarieele verklaring.

Van dit alles geeft mij alleen het eerste hoofdstuk, over de geloofwaardigheid van Merula, stof tot een opmerking. De heer

Kan ontvouwt en verdedigt erin een ander gevoelen dan hij in zijn vorig opstel aanbeval. Toen achtte hij het waarschijnlijk dat het Compendium Vitae, dat volgens hem onecht is, niet door den uitgever verdicht was maar door anderen, die er hem mee beet hadden genomen. Thans houdt hij daarentegen niemand anders dan den uitgever voor den vervalscher. Hij is tot deze verandering van inzicht gekomen, sedert hij ontdekt heeft dat Merula door Duitsche philologen op goede gronden verdacht wordt gehouden van ook bij het uitgeven der Annalen van Ennius literarisch bedrog gepleegd te hebben. « Indien het blijkt dat hij zoo met de fragmenten van Ennius heeft omgesprongen, waarom zouden wij hem dan het bedrog met het Compendium Vitae ook niet te laste leggen? »

Ik heb tegen deze gevolgtrekking bezwaar. Aangenomen, wat ik niet behoef te onderzoeken, dat Merula in de zaak van Ennius' fragmenten zoo schuldig is als beweerd wordt, dan besluiten wij gereedelijk, dat hij niet te goed was om ook ten opzichte van het Compendium Vitae bedrog te plegen als hem dit te pas kwam, maar verder gaan wij ook niet, en onbevooroordeeld onderzoeken wij het geval dat voor ons ligt. De vraag is eenvoudig: gesteld dat het Compendium Vitae onecht is (wat ik steeds ontken), kan het dan vervalscht zijn door den uitgever? Dit moet blijken uit de omstandigheden. De achterdocht, die in het algemeen, te recht of te onrecht, tegen den uitgever wordt gekoesterd, komt slechts in de tweede plaats in aanmerking.

Letten wij op de omstandigheden van de uitgaaf, dan vinden wij dat Merula het Compendium Vitae, in het eigen handschrift van Erasmus, kort te voren van Otho Werckmannus had gekregen; zoo zegt hij althans zelf in een brief aan dezen, aan de voorrede toegevoegd, en zoo ook getuigen Ger. Joh. Vossius en Gedeon Junius in Latijnsche gedichten. Veertig jaren later berustte dit origineel in de verzameling van een neef van den uitgever, Hieronymus Backer; waar het naderhand heengeraakt mag zijn, is onbekend.

Dat dit voor origineel gehouden stuk onecht kan geweest zijn, geef ik toe. Maar, zoo Merula het had ondergeschoven, moet Werckmann van het bedrog geweten en eraan mee gedaan hebben. Niets verhindert ons dit te vermoeden, wij kennen dien Werckmann niet nader. Doch wij moeten dan reeds twee bedriegers onderstellen.

Maar voordat Werckmann met dit autographon voor den dag kwam, bestonden er afschriften van, en Merula verklaart, er al jaren te voren twee gezien te hebben, een bij de gebroeders Lydius en een bij Scriverius. Toen hij dit schreef waren die lieden in leven en zij hebben hem vele jaren overleefd. Wij kennen hen als rechtschapen, eerlijke mannen. Toch moeten wij aannemen dat ook zij aan het bedrog medeplichtig waren, of anders dat wat Merula van de afschriften in hun bezit verhaalt, juist was. Die laatste onderstelling is wel de waarschijnlijkste en wordt wat de gebroeders Lydius betreft bewezen door een brief van Joh. Lydius zelven aan Merula, waarop ik reeds in mijn vorig opstel gewezen had. Met dien brief zendt Lydius de afgedrukte vellen, waarin het Compendium Vitae voorkomt, terug, gecollationneerd met het exemplaar dat in zijn bezit was. En wat hierbij vooral opmerking verdient, hij noemt dit het exemplaar van zijn vader. Zijn vader nu, Martinus Lydius, hoogleeraar te Franeker, was overleden den 27sten Juni 1601. Het afschrift bestond dus althans van voor dien datum, maar waarschijnlijk reeds aanmerkelijk langer. Of het door den bezitter zelf was afgeschreven en al dan niet naar het stuk dat voor het oorspronkelijke doorging, blijft onzeker en blijve ook buiten overweging. Dit staat vast, dat zoo Merula de bedrieger is, hij zijn bedrog vele jaren vóór de uitgaaf heeft moeten beginnen.

Dit blijkt nog duidelijker uit de gesteldheid van het andere afschrift, dat in 1606 onder Scriverius berustte. Daarvan schrijft de uitgever, zonder vrees voor tegenspraak, dat het afgeschreven was door Theodorus Pulmannus naar het oorspronkelijke, dat toen, volgens een aanteekening van dezen, berustte bij Hendrik

Ravestein. Deze Pulman, of Poelman, gelijk hij eigenlijk heette, is een bekend persoon, corrector van Christoffel Plantijn, bij wien hij tusschen 1560 en 1580 vooral werkzaam is geweest. Het juiste jaar van zijn sterven kan ik niet opgeven, maar dat hij vóór zijn patroon, die den 1sten Juli 1589 overleed, gestorven is, staat vast [1]. Misschien zou men te Antwerpen over het jaar van zijn dood en over den leeftijd van dien Hendrik Ravestein, die mij volstrekt onbekend is, stelliger berigt kunnen inwinnen; maar ik acht dit de moeite niet waard. Aan hetgeen wij reeds te weten zijn gekomen hebben wij immers genoeg. Wij leiden er met zekerheid uit af, dat het eigen handschrift van Erasmus van het Compendium Vitae, of wat men daar voor hield, reeds meer dan twintig jaar bestond voordat Merula tot de uitgaaf overging. Wij kunnen dezen dus niet voor den aanlegger van het vermeende bedrog houden, tenzij wij tevens willen aannemen dat hij omstreeks 1580 reeds een vervalscht stuk aan Hendrik Ravestein of een ander, van wien deze het dan later bekomen zou hebben, in handen had gespeeld. En dit dunkt mij toch wat al te onwaarschijnlijk. Dan laat het zich nog beter hooren wat de heer Kan eerst had vermoed, dat Merula de bedrogene is geweest in dit geval, al was hij misschien ook in een ander, in dat van de fragmenten van Ennius, bedrieger. Had ik geen andere keus dan tusschen de twee onderstellingen, dan gaf ik voor mij althans aan het vroegere gevoelen van den heer Kan boven dit latere de voorkeur. Maar ik blijf nog steeds beide verwerpen en de echtheid van het Compendium volhouden.

---

1 Dit volgt uit het fragment van een brief van Andreas Schotus aan Lipsius, dat Zeltner, Theatr. vir. erudit. p. 446, meedeelt, ongelukkig zonder dag- of jaarteekening op te geven: „Video quaedam commissa errata (in een door hem bij Plantijn uitgegeven boek) invaletudine Plantini, viri optimi, interitu Theodori Pulmanni et fratris mei absentia in Ubiis."

Brielles houding tegenover Willem II en de Algemeene Staten in zake de afdanking van krijgsvolk

DOOR

H. DE JAGER.

Over het wedervaren der bezending, die ten gevolge van het besluit der Staten-Generaal van 5 Junij 1605, met Prins Willem II aan het hoofd, de steden van Holland rondging, ten einde haar over te halen om het besluit der Staten van die provincie tot afzonderlijke cassatie van krijgsvolk te helpen intrekken, bezitten wij een merkwaardig verbaal, door een der medeafgevaardigden van Z. H., Alexander van der Capellen, heer van Aartsbergen, gehouden en in zijn Gedenkschriften, II. blz. 292 vlg., opgenomen. Het is dan ook, sedert het in 1778 het licht zag, de bron geworden, waaruit onze geschiedschrijvers bij voorkeur putten. Van Wijn in zijn Bijvoegsels op de Geschiedenis van Wagenaar, XII. blz. 41 en 42, beroept er zich op ook wat betreft het voorgevallene in Den Briel, hoewel hem, den gewezen pensionaris dier stad, het stadsarchief met zijn registers ten dienst had gestaan en ook, gelijk zijn geschriften leeren, vaak bij zijn historische nasporingen gediend had. Allicht zou men dus vermoeden dat het

verbaal van Van Aartsbergen door de Brielsche bescheiden zoo al niet bevestigd dan toch zeker niet weerlegd wordt. Met de registers der Vroedschap en van den Magistraat voor mij, wil ik onderzoeken in hoever dit vermoeden juist zou wezen.

Slechts ten opzichte van één punt kan dit onderzoek historisch belang hebben en tot dit ééne punt wil ik mij dan ook bepalen. Volgens Van Aartsbergen heeft de Regeering van Den Briel bij monde van haren pensionaris aan Z. H. verklaard « te willen blijven bij de Unie ende noyt ander intentie gehadt te hebben als de cassatie ende reductie te laten geschieden met eenparicheyt, daer toe sy noch sullen arbeyden ende haer gecommitteerden, ter dachvaert te senden, lasten. » Van Wijn, dit bericht herhalende, voegt er deze opmerking aan toe: « ik vinde de stad Den Briele niet aangeteekend in de Resolutiën van Holland onder die geenen, welken zig tegen de afdanking zonder eenpaarigheid hadden verzet, hoezeer het, evenwel, zijn kan, dat zij zulks, bij monde, gedaan heeft. » Had de geleerde Schrijver nevens de Gedenkschriften van Van Aartsbergen ook het archief van Den Briel geraadpleegd, hij zou zich niet met gissingen hebben behoeven te behelpen. Dit toch leert ons: 1°. dat de Heeren van Den Briel in de Statenvergadering niet tegen maar voor afzonderlijke cassatie hebben gestemd; 2°. dat zij ook geenszins het tegendeel aan Z. H. hebben betuigd. Ik laat de resolutiën, die op dit onderwerp betrekking hebben, hier volgen:

Eene Res. Vroedsch. 5 Dec. 1649 luidt: « Es by de Gedeputeerdens deser Stede ter vergaderinghe vande Ed: Groot Mo: Heeren Staten van Hollant ende Westvrijeslant gedaen raport, ende is deselue in mandatis gegeuen, omme de resolutie van wel gemelte haere Ed: Groot Mo: nopende de vutwerckinge vande reductie der ongereduceerde Compagnien effect te doen sorteren, ende dat sulcx den respectiuen Capiteijnen sal werden aengeschreuen ende gelast naer te comen, ofte bij naerlaticheijt vandijen dat haere ordonnantiën der maentelijcke besoldinghe der voorsz. Compagnien dien conform sullen werden gedresseert ende vermindert.

Gelyck mede de voorn. Gedeputeerdens sijn gelast, omme de goede hant daeraen te houden, dat de XXIX Compagnien, staende opte repartitie van Hollant, effectiue mogen werden gecasseert, ende te consenteren dat de penningen, daertoe nodich, ten minsten quetse werden genegotieert. »

In hetzelfde Register, dat deze Resolutie bevat, komen nog de volgende besluiten voor.

Res. Vroedsch. 26 April 1650. « Bij de Gedeputeerdens deser Stede gedaen sijnde raport nopende de constitutie vande poincten van mesnage ende reductie vande militie vanden Lande, eensamentlijcken vande consideratien, onder de respectiue Leden ende Steden van Hollant ende Westvrijeslant daerop gevallen: es naer deliberatie verstaen ende geresolueert nopende de saecke vande voorsz. reductie ende verdere poincten van mesnage alsnoch te blijuen bij voorgaende resolutie van date den XXVIIIen Martij voorleden [1] dienthalue bij den Vroetschappe genomen, inhoudende in substantie van affsonderlijcken ende buijten de andere provintien te urgeren de effectuele cassatie vande voorgeslagen militie ende verdere poincten van mesnage, ten waere eenighe vande groote ende notabelste Steden, die tot noch toe int voorsz. werck sijn vigoreux geweest, van advijs quamen te veranderen, in welcken gevalle de Gedeputeerdens werden gelast van alles goet ende getrou raport te doen, omme, t'selue gehoort, daer naer opter saecke verder gedisponeert te werden als ten meesten dienste vanden Lande bevonden sal werden te behooren. Ende alsoe t'gene voorsz. es sijn saecken van grooten gewichte, daeraen den Lande ten hoochsten gelegen es, sijn noch neffens den Burgemeester ende Pensionaris bijgevoucht ende gecommitteert, omme de jegenwoordighe vergaderinghe mede bij te woonnen, de Heeren Pieter van Aelmonde ende Mr. Gillis de Gerbode, out-burgemeesteren. »

Res. Vroedsch. 2 Mei 1650. « Burgemeesteren ende Vroetschap-

---

[1] Deze Resolutie komt in het Register niet voor.

pen, in naerder deliberatie geleijt hebbende haere resolutie van date den XXVIen April voorleden, opt stuck vande mesnage ende naeder reductie vande militie genomen, ende voorts geleth hebbende opde redenen ende motiuen, bij de Hooch Mo: Heeren Staten Generael in seeckere haere missiue van date den April, opt voorsz. werck gededuceert aende Ed: Mo: Gecommitteerde Raden vande Ed: Groot Mo: Heeren Staten van Hollant ende Westvrijeslant, hebben goet gevonden ende geresolueert, omme als noch bij hare voornoemde Resolutie van date den XXVIen April voorsz. te persisteren, ende haere Stadtsgedeputeerdens gelast hen daernaer te reguleren. »

Res. Vroedsch. 16 Mei 1650. « Es bij de Gedeputeerdens deser Stede raport gedaen van t'gene inde voorleden weecke ter vergaderinghe vande Ed: Groot Mo: Heeren Staten van Hollant ende Westvrijeslant es verhandelt ende gepasseert aengaende de poincten van mesnage ende reductie vande militie, soo te voet als te peerde, eensamentlijcken vant advijs ende voorslach, bij sijn Hoocheit opt voorsz. werck gegeuen, mitsgaders vanden naederen voorslach ofte advijs, tot accommodatie inne gebracht ende geproponeert bij de Heeren van Leijden, mettet bijgevouchde van eenighe andere Leden: [1] waerop gedelibereert sijnde, es goet gevonden ende geresolueert, dat in gevalle sijn wel gemelte Hoocheijt den voorsz. naederen voorslach vande Heeren van Leijden soude mogen smaeckelijcken sijn, ende dat deselue sijnne Hoocheijt deselue als sijn eijgene gelieue te amplecteren, ende hem te stellen als moijoneur, ten eijnde deselue ter Generaliteijt mochte werden aengenomen, de Gedeputeerdens deser Stede den voornoemden voorslach sullen mogen toestaen ende hen daermede conformeren; edoch in gevalle deselue niet en soude mogen werden aengenomen, es verstaen dat sijluijden alsdan sullen hebben te blijuen bij voorgaende resolutie van affsonderlijcken [2] te comen tot het arresteren ende executeren

1 Zie bij Aitzema.

2 In margine staat: *bij de Provintie van Hollant*, welke woorden hier zullen moeten ingevoegd worden.

vande geurgeerde poincten van mesnage in questie, ten waere nochtans eenighe vande groote Steden, die tot noch toe de voorsz. mesnage hebben gepousseert ende gevordert, daerop eenige naerder consideratien innebrachten, daervan de voorsz. Gedeputeerdens sullen hebben te doen raport."

Res. Vroedsch. 19 Mei 1650. « Alsoo naer date vande resolutie, bij den Vroetschappe op maendach voorleden den XVIen Meije genomen, was aengecomen ende gelesen seeckere missiue vande Ed: Groot Mo: Heeren Staten van Hollant ende Westvrijeslant van date den XVen Meije voorsz., houdende notificatie van dat sijnne Hoocheijt ende den Rade van State den voorslach vande Heeren van Leijden, gedaen tot accommodatie van het different over de poincten van mesnage, niet en hadden connen aennemen ofte goet vinden, soo sijn de Heeren Gedeputeerdens deser Stede bij naerder deliberatie, opte voorsz. saecke gevallen, gelast omme alsnoch te blijuen bij voorgaende resolutie, ende de voorsz. mesnage volgens de intentie van Hollant te consenteren ende toe te staen, ten waere de voorsittende Steden, die tot noch toe de voorsz. poincten van mesnage hebben gepousseert, conden werden gebracht tot aennemminge vanden gemelten voorslach, gedaen bij de Heeren van Leijden, mettet bijgevouchde vande andere Leden, in welcken gevalle de voorsz. Gedeputeerdens haer daermede sullen mogen conformeren."

Geen twijfel of de Gedeputeerden der stad hebben zich naar deze besluiten der Vroedschap in de Vergadering der Staten gedragen, en met de meerderheid meegestemd tot de afzonderlijke cassatie.

Toen de bezending, waartoe de Staten Generaal dientengevolge den 5en Junij besloten hadden, op weg was gegaan en eerstdaags ook in Den Briel gewacht kon worden, nam de Vroedschap den 13den een besluit van dezen inhoud omtrent de ontvangst.

« Es goet gevonden ende geresolueert, dat bij overcompste van wel gemelte sijnne Hoocheijt ende geassumeerde Heeren vut de Ho: Mo: Heeren Staten Generael ende den Rade van State, deselue

sullen werden gerecipieert ende getracteert bij Gedeputeerde vut den Vroetschappe. Ende sijn derhaluen gecommitteert omme t'selue offitie te doen beijde de dienende Burgemeesteren ende de vijer voorsittende Heeren Vroetschappen, mitsgaders den Heer Bailliu ende Pensionaris deser Stede. »

Maar zich wenschende te gedragen naar het voorbeeld, reeds door andere steden in dezen gesteld, committeerde zij tevens den Pensionaris « omme te trecken tot Dordrecht ende aldaer aende regieringhe vande voorsz. Stadt te vernemen, hoe de saecke hem met sijn Hoocheijt den Heere Prince van Orangien ende deselue Stadt toegedragen, ende wat affscheijt wel gemelte sijnne Hooc-heijt aldaer becomen" had; en verder « hem te transporteren van Dordrecht binnen de steden van Gorinchum, Schijedam ende Schoon-houen ten eijnde als vooren ende voorts te onderstaen, hoe ende op wat fatsoen sijnne Hoocheijt aldaer soude mogen sijn getracteert ofte gedefroijeert, ende van alle t'selue te doen raport. »

Wat hij in die verschillende steden vernomen heeft, wordt ons niet gezegd, maar kunnen wij opmaken uit de resolutie, die de Vroedschap twee dagen later, den 15en, nam, en die aldus in het Register staat opgeteekend:

« In naeder deliberatie geleijt sijnde, off men sijn Princelijcke Hoogheijt, die metten eersten alhijer wert verwacht, omme mette Heeren vanden Vroetschappe te spreecken met eenighe Gedeputeerden vut de Ho: Mog: Heeren Staten Generael ende den Rade van State, sal tracteren ende defroijeren tot laste vande Stadt ofte niet: es verstaen ende geresolueert, dat men volgens den voet van die van Dordrecht ende andere Steden, alwaer sijnne Hoogheijt alreede es geweest, het voorsz. tractement ofte defroijement sal naerlaten; gelijck mede goet gevonden es alleen te recipieren ende begroeten wel gemelte sijnne Hoogheijt ende verder niet. »

Overeenkomstig dat besluit werden Z. H. en de Heeren nevens hem den 17en Junij in de stad ontvangen. Met alle eerbewijzen, waarop de stadhouder der Provincie aanspraak had, met het lossen

van kanonnen en het vuren der schutterij, werd hij bij zijn komen en gaan begroet. Het blijkt uit de resolutiën van den Magistraat. Maar in de hoofdzaak, het doel van zijn komst, gaf hem de stad niet toe. Wij lezen dienaangaande in het register der Vroedschaps-resolutiën het volgende:

« Es goet gevonden ende geresolueert dat men, opt versouck van sijn Hoogheijt den Heere Prince van Orangien, wel gemelte sijnne Hoogheijt mitsgaders de geassumeerde Heeren Gedeputeerdens, soo vut het Collegie vande Staten Generael als den Rade van State, op huijden sal geuen audientie inden Vroetschappe, behoudens nochtans ende onder protestatie dat in reguardt vande voorsz. geassumeerde Heeren verstaen wert sulcx te geschijeden in non prejuditie van t'recht, gerechticheijt ende souverainiteijt vande Provintie van Hollant ende Westvrijeslant, ende dat sulcx inde beste ende gevouchelijxte termen de voornoemde Gedeputeerdens sal werden aengeseijt.

Naer welcken door eenighe Gedeputeerdens vut den Vroetschappe inde vergaderinghe sijn geintroduceert sijnne meer gemelte Hoocheijt, mitsgaders de Heeren Van Aertsbergen, Mauregnault, Van Renswoude, Clandt, Van Asperen, Lucasz ende den Thesaurier-Generael Brasser, ende hebben deselue, naer overleveringhe van haer E. brieff van credentie vande Hooch Mo: Heeren Staten Generael van date den VIen Junij 1650, int langhe ende breede gededuceert de redenen ende motiuen, die gemelte sijnne Hoocheijt ende Heeren Staten Generael hadden gemoueert ende nodich geacht aende Heeren vande Vroetschappe voor te dragen tot steutinghe vande resolutie, bij de Ed: Groot Mo: Heeren Staten van Hollant ende Westvrijeslant in haere jonghste vergaderinge genomen ende gearresteert, tot het doen van eenne bijsonderlijcke cassatie ende reductie vande militie, soo te paerde als te voet, tot onlastinghe vande voorsz. haere provintie, versouckende dat de Heeren vanden Vroetschappe gelijeven wilden de voorsz. apparte ende bijsonderlijcke cassatie van chrijsvolck bij provisie te retracteren, als sustinerende sulcx te strijden tegens de

unie ende verbonden, bij de provintien metten anderen gemaect: waerop gedelibereert sijnde, es goet gevonden ende geresolueert, welgemelte sijnne Hoogheijt ende Heeren Gedeputeerdens te bedancken voor haere goede voorsorghe ende moeijte, in desen gedaen ende genomen, ende deselue voor resolutie aen te seggen, dat de Heeren van den Vroetschappe altijt hebben getracht ende alsnoch sijn trachtende de unie te onderhouden ende alle defidentien tusschen de provintien te weeren, edoch alsoo t'voorsz. versouck es een saecke van grooten gewichte ende dat de voorsz. resolutie van cassatie staetsgewijse es genomen ende sulcx daerinne hij er aen dese taeffel niet en kan werden gedaen, maer dat de Heeren vanden Vroetschappe aen haere Gedeputeerdens, ter aenstaende dachvaert gaende, sullen geuen soodanigen last als haere E. sullen meenen ten dienste vanden Lande te vereijsschen.

Welcke resolutie sijnne Hoocheijt ende Gedeputeerdens door den Pensionaris deser Stede aengeseijt sijnde, es daerop bij wel gemelte sijnne Hoocheijt ende Heeren Gedeputeerdens voorn. gedaen naerder versouck ende instantie, ten eijnde inde betalinghe vande militie ende militare tractementen opten ouden voet bij prouisie noch voor eenighen tijt mochte werden gecontinueert ter tijt ende wijlen toe bij naerder resolutie daerop sal sijn gedisponeert: waerop verders gedelibereert sijnde, es goet gevonden, omme voor resolutie ter vergaderinghe vande Ed: Groot Mo. Heeren Staten inne te brengen, dat mijnne Heeren toestaen, dat inde betalinghe vande voorsz. affgewesen militie noch den tijt van een maent naer den aenvanck vande gemelte vergaderinghe van haere Ed: Groot Mog: sal werden gecontinueert, op hope ende vertrouwen dat middelertijt het different mette voorsz. provintien nopende de voorsz. cassatie ende reductie sal werden bijgeleijt ende ten contentement geaccommodeert. »

Wij hebben hier het authentiek verslag van het verhandelde, dat het verbaal van Van Aartsbergen op het hoofdpunt tegenspreekt, en uit kracht van zijn meerdere geloofwaardigheid volkomen weder-

legt. Van Wyn had het gezien en gelezen en zelfs een inhoudsopgave er van in margine gesteld. Maar dat alles was hij zeker vergeten, toen hij vele jaren later zijn Bijvoegsels op Wagenaar schreef en, bij gemis van beter, zich met het verbaal van Van Aartsbergen behielp. Zoo heeft hij Wagenaar niet verbeterd, maar integendeel diens kort doch juist bericht door zijn uitbreiding bedorven. Wat Wagenaar gezegd had komt met de waarheid, die wij thans volledig kennen, genoegzaam overeen: « In den Briele verleende men der bezendinge gehoor; doch gaf algemeen antwoord, zig gedraagende, tot het gene men, op de Dagvaart, stondt in te brengen.'' Als de Prins werkelijk hier mee satisfactie heeft genomen, zooals Van Aartsbergen verzekert, is Z. H. met weinig tevreden geweest. Maar het gansche verbaal verdient slechts voorwaardelijk geloof. Dit volgt overtuigend uit hetgeen in strijd er mee het Archief van Den Briel ons geleerd heeft.

Oligarchische misbruiken in het Friesche staatsbestuur

DOOR

Dr. F. G. SLOTHOUWER.

Wie is niet bekend met het streven der regenten uit den tijd der republiek om voor zich en de hunnen zooveel mogelijk ambten en voordeelen te verwerven, vooral sedert Jhr. Mr. de Witte van Citters zijn « Contracten van Correspondentie » heeft uitgegeven? En toch hoeveel is ons dienaangaande nog niet verborgen gebleven, al mogen ook eenige provinciale genootschappen voor geschiedenis en oudheden meerder licht hierover hebben verspreid door het voorbeeld van den Heer Van Citters na te volgen? Wees niet diezelfde heer er nog in 't jaar 1875 op, hoe loonend een dusdanig onderzoek in de provincie Friesland zou zijn, te meer omdat naar zijn vermoeden de Contracten daar eenigszins anders waren ingericht? Het is mij gelukt eenige overeenkomsten van verschillenden aard tusschen de regenten dezer provincie op te sporen en een poging wil ik wagen om het resultaat van mijn onderzoek mede te deelen, nadat ik tot beter begrip een korte uiteenzetting van de wijze, waarop de Landdag was saamgesteld, heb laten voorafgaan.

Evenals in de andere provinciën werd ook in Friesland de souvereine macht uitgeoefend door de Staten des Lands. Zij waren saamgesteld uit de afgevaardigden van de Edelen en de Eigenerfden der drie kwartieren Oostergoo, Westergoo en Zevenwouden, benevens uit die van de magistraten en de vroedschappen van het kwartier der Steden. De opdracht geschiedde slechts voor één jaar, doch kon na verloop van dien tijd worden hernieuwd. Tegen het einde van ieder jaar gaf de Stadhouder met de Gedeputeerde Staten aan de grietmannen der grietenijen en aan de magistraatspersonen der steden schriftelijk kennis van den dag, waarop in 't begin van het volgende de stemming door de geheele provincie moest worden gehouden. In iedere grietenij moest één edelman en één eigenerfde worden gekozen, terwijl uit iedere stad één uit den magistraat en één uit de vroedschap moest worden afgevaardigd. En al mochten ook, zooals in den laatsten tijd der republiek dikwijls voorkwam, meer dan twee personen uit iedere grietenij of stad worden verkozen, invloed op de stemming in de Statenvergadering oefende dit niet uit. Het stemrecht ten platten lande berustte bij hen, die in het bezit van een hornleger waren, waarbij in de lagere streken minstens twintig, in de hoogere minstens tien pondematen moesten behooren. Zij werden eigenerfden genoemd, zoo zij niet van adelijke afkomst waren. Zonder invloed was het of men bij een hornleger meer dan tien of twintig pondematen bezat. Geheel onverschillig was het ook of de eigenaars waren mannen of vrouwen, mits zij slechts de leerstellingen der Hervormde kerk waren toegedaan, zooals die waren vastgesteld op de Nationale Synode van Dordrecht. Mennonieten en leden van andere secten, aan wie vrije uitoefening van hun godsdienst was toegestaan, mochten slechts in politieke zaken van hun stemrecht gebruik maken, doch de Roomschgezinden waren van alles uitgesloten. Niet behoefde men in eigen persoon ter stemming te verschijnen, maar overeenkomstig het stemreglement van 't jaar 1640 mocht men dit aan den meijer of pachter van de plaats overlaten, zoo hij geen papist

was of daartoe aan iemand een schriftelijke opdracht geven. Waren kinderen bezitters vån een hornleger, dan konden de voogden, mits zij, zoowel als de kinderen, niet Katholiek waren, de stem uitbrengen. Verloor een hornleger zijn stem, omdat de landerijen, daarbij behoorende, niet meer den bepaalden omvang hadden, of omdat het in handen was van een Roomschgezinde, dan zei men, dat de stem sliep of dat zij caduc was. Zoodra toch bij het huis het voldoend aantal pondematen was aangekocht of het in handen van een protestant was overgegaan, kreeg het weer zijn stemrecht terug. Voor goederen van pastorijen hadden oorspronkelijk de predikanten, voor die van arme- en weeshuizen de voogden het recht hun stem uit te brengen, doch in het jaar 1673 is hun dit, zooals nog herhaaldelijk daarna, uitdrukkelijk verboden.

Volgens het stemreglement van het jaar 1640 [1] moest daags te voren over het geheele gewest door de dorprechters voor zonsondergang aan de huizen worden bekend gemaakt, dat op den volgenden dag de stemming zou plaats hebben. Op dien dag werden des morgens te negen, tien en elf uren de klokken geklept, telkens honderd slagen, en een kwartier later de stemming in de kerk begonnen. Dan werden de deuren gesloten en zij, die na dien tijd mochten verschijnen, voor bijvallende stemmen gerekend. In den eersten tijd der republiek werden in ieder dorp twee personen verkozen, die twee dagen later in de rechtkamer der grietenij bijeenkwamen en uit de edellieden en eigenerfden twee personen aanwezen om ter Landdag te gaan [2]. In hunne keuze waren zij geheel vrij en werden daarom dorpsvolmachten genoemd. Zij moesten zoowel als degenen, die door hen werden afgevaardigd, den Hervormden godsdienst zijn toegedaan en Friezen zijn van geboorte of door naturalisatie. Na 1640 evenwel hield deze trapsgewijze verkiezing op en werd er reeds terstond in de dorpen hoofdelijk ge-

1 Aitzema. Saken van Staet en Oorlogh, IIde deel, XXste boek.

2 Ubbo Emmius. De Frisia et Frisiorum republica, deque civitatibus, foris et vicis, inter Flevum et Visurgim. Lugd. Bat. 1616.

stemd. Het geschiedde in tegenwoordigheid van den dorpsrechter, bijgestaan door twee stemgerechtigde ingezetenen, die, zoowel als degenen, die daaraan hadden deelgenomen, de stemming moesten onderteekenen. De candidaten mochten niet bij de stemming tegenwoordig zijn, maar moesten het uitbrengen hunner stemmen door een schriftelijke lastgeving aan een ander opdragen. Bovendien werden nog in ieder dorp twee personen verkozen, die, voorzien zijnde van een onderteekende lastgeving hunner committenten, de stemmen naar de rechtkamer der grietenij moesten overbrengen, waar zij door den grietman, bijgestaan door de bijzitters en den secretaris, en in tegenwoordigheid van pasgenoemde twee personen moesten worden geschift. De dorpsrechters moesten waken tegen alle misbruiken bij de stemming en toezien of ook onbevoegde personen daarbij tegenwoordig waren. Hiervan moesten zij nauwkeurig aanteekening houden, evenals zij ook een afschrift moesten geven van de namen der personen, die ter stemming waren verschenen, indien het werd verzocht. Bij de schifting der stemmen in de rechtkamer werd er slechts op gelet, op wie de meeste dorpen hunne stemmen hadden uitgebracht, zonder in aanmerking te nemen of het eene dorp vier en het andere zeventig of tachtig stemgerechtigden had [1].

In iedere stad geschiedde jaarlijks de keuze van den eenen afgevaardigde door de vroedschap, die van den anderen door den magistraat. De vroedschap in de steden rekende men overeentekomen met de eigenerfden ten platten lande, den magistraat met de edellieden.

Zoowel zij, die door de steden, als zij, die door de grietenijen werden afgevaardigd, werden Volmachten genoemd, omdat zij volkomen vrijheid hadden op den Landdag te spreken en te besluiten, zooals zij zelf nuttig oordeelden, mits zij slechts beloofden zich aan de fundamenteele wetten des lands te zullen houden. Hoe

1 Fokke Sjoerds. Oud en Nieuw Friesland. Leeuw. 1767.

dikwijls evenwel die belofte door hen werd overtreden, zullen wij later zien. Voorzien van een procuratie, waarin hun vrijheid van beraadslagen en stemmen was gewaarborgd; waarin de duur van den Landdag op hoogstens zes weken was bepaald, zoo niet buitengewone omstandigheden verlenging van den duur der zitting of nieuwe bijeenroeping noodzakelijk maakten; waarin overtreding der grondwetten ten strengste was verboden; en eindelijk waarin vergoeding der onkosten was verzekerd, verschenen de Volmachten ter Landdag. Deze werd eerst gewoonlijk in de maand Februari of Maart te Leeuwarden gehouden, doch in lateren tijd werd het regel dat men daar op den eersten Maandag van de maand Februari bijeenkwam. Reeds daags te voren te Leeuwarden aangekomen, stelden de Volmachten hun procuratiën in handen der Gedeputeerden, die met den Stadhouder moesten onderzoeken of de stemming op wettige wijze had plaats gehad en of de procuratiën met lands aloude wetten overeenkwamen. De twisten, die over de wettigheid der stemming mochten ontstaan, moesten zij beslechten, nadat zij de strijdende partijen hadden gehoord en iedere stem hadden getoetst. Werden de procuratiën in orde bevonden, dan moesten ze door den voorzitter en secretaris van het college der Gedeputeerden, bij uitnemendheid ook het Collegie genoemd, worden onderteekend. Bevond men dat de meerderheid van stemmen door iemand niet op zoodanige wijze was verkregen als de wet vorderde, dan moest dezen een boete worden opgelegd en die candidaat tot den Landdag worden toegelaten, die na hem het meest aantal stemmen op zich had vereenigd [1]. Aan deze bepalingen evenwel hielden zich, zooals wij later zullen zien, de Gedeputeerden niet, daar zij gewoonlijk slechts diegenen als Volmachten wilden erkennen, die tot hun vriendenkring behoorden, zonder er op te letten of dezen wel op wettige wijze waren verkozen.

---

1 Ten tijde van Emmius moest in zoodanig geval een nieuwe stemming worden uitgeschreven, en eerst zoo men hierin weigerachtig bleef, degene tot den Landdag worden toegelaten, die tegenover den eersten het onderspit had gedolven.

Den daaropvolgenden Donderdag werd de Statenvergadering met een gebed geopend, waarin een der predikanten den zegen des Allerhoogsten over de werkzaamheden afsmeekte, en terstond daarop werd door den secretaris der Gedeputeerden, in naam van den Stadhouder en het College, in zeer korte trekken voorgelezen, wat gedurende de zitting moest worden behandeld. Dan scheidden zich de Volmachten der verschillende kwartieren en beraadslaagden in hunne respectivelijke kamers over de verschillende zaken, die men hun nog ten overvloede schriftelijk had medegedeeld. Een der eerste werkzaamheden was het benoemen van nieuwe Gedeputeerden. Van dezen werden in iedere kamer der drie plattelandskwartieren twee gekozen, doch in die van de steden drie, zoodat het geheele college uit negen personen werd saamgesteld. Evenals de Gedeputeerden werden ook de vier leden van de Provinciale Rekenkamer en die van de Admiraliteit te Doccum in de respective kamers benoemd. Herkiezing was mogelijk. Ook andere hooge staatsambtenaren moesten op den Landdag worden verkozen. Het waren de afgevaardigden ter Staten-Generaal van wege deze provincie, de gecommitteerden voor den Raad van State, voor de Generaliteits-Rekenkamer en voor de Admiraliteit te Rotterdam, Amsterdam en in 't noorderkwartier van Holland, bovendien nog de Staten in 't Mindergetal en anderen. Hunne keuze geschiedde in den eersten tijd der Republiek op een eenigszins andere wijze. Zij toch werden in den vollen Landdag gekozen met meerderheid van stemmen, nadat zij eerst in iedere kamer afzonderlijk het meest aantal stemmen op zich hadden vereenigd. Zou er namelijk over een wetsvoorstel gestemd worden of een der hooge staatsambtenaren worden gekozen, dan moesten eerst de Volmachten van iedere stad of grietenij het met elkaâr eens zijn. Daarna werden in iedere kamer zoovele stemmen uitgebracht als het aantal steden of grietenijen was. Was aldus met meerderheid van stemmen een besluit tot stand gekomen, dan werd het in de volle zitting gebracht en hier slechts naar het aantal kwartieren gestemd. Gewoonlijk werd het gevoelen van twee kamers

en dat van de helft van een derde als de stem der meerderheid beschouwd. Men ziet dus dat het volstrekt niet in aanmerking kwam of de eene grietenij rijkere, de andere armere grondbezitters had, of de eene stad groot, de andere klein was, en of het eene kwartier veel, het andere weinig in de belasting opbracht. Allen zonder onderscheid hadden dezelfde rechten. Deze gunst werd evenwel herhaaldelijk aan de meer welvarende grietenijen, steden of kwartieren bewezen, dat hun stem, die het eerst werd uitgebracht, door de minder welvarende werd gevolgd. Gebeurde het dat de stemmen staakten en dat twee kamers tegenover twee andere stonden, dan werd of in dezelfde zitting de zaak nog eens behandeld of tot een anderen tijd uitgesteld. In lateren tijd besliste de Stadhouder. Was het eene kwartier door de drie andere overstemd en meende het dat het genomen besluit tot zijn nadeel strekte, dan achtte het zich door die meerderheid volstrekt niet gebonden. In belastingzaken was eensgezindheid noodzakelijk. Ten gevolge van de twisten tusschen de verschillende kamers bij de keuze der bovengenoemde ambtenaren, werden later de ambten over de kwartieren verdeeld en de wijze van verkiezing in overeenstemming gebracht met die der Gedeputeerden. Ubbo Emmius maakt er ons nog opmerkzaam op dat gewoonlijk de Ontvanger-Generaal en de leden van de Provinciale Rekenkamer leden waren van den Landdag, niettegenstaande zij, als loontrekkende ambtenaren der Provincie, geen deel van 's Lands Staten mochten uitmaken.

Zoo was dan de Landdag saamgesteld en, oppervlakkig beschouwd, zou men in dien tijd iederen staat gelukkig geprezen hebben, wiens souveraine macht op dusdanige wijze was ingericht. Doch laten wij nu de keerzijde der medaille in oogenschouw nemen en overwegen, hoe juist dit stelsel de bron is geworden van grove oligarchische misbruiken. De voornaamste redenen daartoe waren gelegen in de altegroote macht der grietmannen. Zij toch (door de Gedeputeerden, in vereeniging met den Stadhouder, gekozen uit een nominatie van drie personen, door de stemgerechtigde inge-

zetenen der vacante grietenijen opgemaakt) stonden aan het hoofd van het burgerlijk bestuur en hadden de rechtspraak in handen. In den eersten tijd inden zij ook de inkomsten van den staat, hetgeen hun evenwel later is ontnomen en aan de ontvangers is opgedragen. In hun geheelen werkkring werden zij bijgestaan door één secretaris, doch in de rechtspraak alleen door 2 of 4 bijzitters, allen door hen zelve gekozen, nadat hun eerst daartoe een nominatie van een driedubbeltal personen door de stemgerechtigde ingezetenen was aangeboden. Evenals zij nu ten opzichte van het burgerlijk bestuur den Landdag boven zich moesten erkennen, zoo stond ten opzichte van de rechtspraak het Hof van Friesland boven hen. Bij dit lichaam toch berustte in burgerlijke zaken het hooger beroep, wanneer men met het vonnis van den grietman en zijne bijzitters geen genoegen wilde nemen, terwijl ook voor het Hof moesten worden gebracht alle overtredingen, die met straffen boven de zes gulden werden bedreigd. Het streven nu der grietmannen gedurende het geheele bestaan der republiek was om de beide boven hen staande machten te verzwakken en zichzelve tot onbeperkte heerschers over hunne respective grietenijen te maken. Het middel, waarvan zij zich al zeer spoedig bedienden, was gelegen in 't streven om zichzelve als volmachten voor den Landdag te doen verkiezen. En hoe zij te dien opzichte handelden, kan blijken uit een verzoekschrift, in 1599 door eenige edelen en eigenerfden aan de Staten des Lands aangeboden. Hierin toch werd onbewimpeld verklaard, dat de dorpsrechters, bijzitters en secretarissen der grietenijen zich met goedvinden van de grietmannen, zonder dat er vooraf éen stemming overeenkomstig de landswetten had plaats gehad, tot dorpsvolmachten opwierpen, om dan in de rechtkamer dezen als volmachten voor den landdag te verkiezen; ja dat zelfs daar soms de grietmannen aan de deur gingen staan om de dorpsvolmachten tot een stemming naar hun zin te noodzaken. De adressanten verzochten daarom dat de wijze van stemmen mocht worden herzien en den grietmannen mocht worden verboden om

op den Landdag te verschijnen. Op deze wenschen is, zooals ik meen, geen acht geslagen. Immers boden in 't jaar 1601 weder eenige edelen en eigenerfden een verzoekschrift aan den Landdag aan, waarin zij er op aandrongen, dat twee dagen vóór de stemming in de rechtkamer de verkiezing der dorpsvolmachten mocht plaats hebben, nadat zij in tijds op wettige wijze was aangekondigd; en dat deze dan met eene schriftelijke procuratie mochten worden voorzien. Hiermede dachten zij allen vreemden invloed en ook dien der grietmannen te weren. « Ende sulx gedaen sijnde, » zoo toch luidt het verder, « met elxander met goede reden spreken ende communiceeren, wie sij tot volmacht sullen kiesen om op de Landtsdach te trecken en in deselve kiesinghe te doen, bisonder mede regart te nemen op de wijsheid en de bequaemheid der te kiesen volmachten, sonder daerinne eenich gunst ofte afgunst te plegen, ofte willens en wetens de bequaemste voorbijtegaen en door gunst, die min bequaem is, te kiezen. » In een ander artikel verzochten zij, dat alle zoo hooge als lage ambtenaren van den Landdag zouden worden geweerd, omdat deze, verantwoording aan de Staten verschuldigd zijnde, daardoor rechters in hun eigen zaken zouden worden en alzoo vrij onderzoek naar machtsovertreding zouden beletten. Ofschoon hier de grietmannen niet met name worden genoemd, zoo mogen wij toch, daar uit het antwoord der Staten op het 19de artikel blijkt, dat men onder de officiën ook het grietmansambt verstaan moet, aannemen, dat dit verzoek, behalve op andere ambtenaren, bovenal ook op de grietmannen doelde, te meer nog daar in het verzoekschrift van 1599 mede om dergelijke redenen uitsluiting der grietmannen was geëischt. Uit vrees dat de ambten altezeer in handen van weinige families zouden geraken, stelde men tevens voor, dat ieder mocht worden verboden om in zijn eigen zaak of in die van zijn bloedverwanten tot in den derden graad te adviseeren en te stemmen of hen tot eenig ambt te verkiezen; dat een commissie van vier personen zou worden benoemd om als conservatores legum alle machtsover-

treding tegen te gaan; dat de gecommitteerden ter Generaliteit, tot den Raad van State en tot de Rekenkamer, benevens de Raden ter Admiraliteit en de Gedeputeerde Staten, niet langer dan twee jaren in de respective colleges zouden mogen zitten; en eindelijk dat niemand twee ambten te gelijk zou mogen bekleeden; dit alles, zeiden zij, omdat het in een democratischen regeeringsvorm wenschelijk was, dat ieder geoefend werde in de regeering. Bijna vruchteloos bleef ook deze poging tot herstel, daar nagenoeg alles werd gelaten bij het oude. Alleen werd er door de Staten des Lands toegestaan, dat de Afgevaardigden ter Staten-Generaal en tot den Raad van State niet langer dan drie jaren; de Gedeputeerde Staten, Rekenmeesters en Raden ter Admiraliteit niet langer dan twee jaren hunne betrekking zouden mogen waarnemen. Ook willigden zij in, op grond van een besluit van keizer Karel V, dat van de hooge staatsambten als Staat-Generaal, Raad van State, Gedeputeerden Staat, Raadsheer, Grietman en andere, nimmer twee op één persoon mochten worden vereenigd.

Niet minder klaagt Ubbo Emmius [1] over de altegroote zucht der grietmannen om deel van het staatsbestuur uit te maken. « Zij toch, » zegt hij, « die bestuurders en scheidsrechters bij de stemming waren, wisten zich niet zelden niet alleen als den eenen Volmacht ter Landdag te doen verkiezen, maar ook te bewerkstelligen, dat de ander iemand was, die geheel van hen afhing, zoo niet hunne kuiperijen door die van een ander invloedrijk persoon werden verzwakt. Hoe veel beter zou de Republiek er bij varen, » zegt hij verder, « indien deze kuiperijen minder zouden vermogen en zij, die de censuur van den Landdag behoorden te vreezen, minder invloed hadden. » Zoo erg was, volgens hem, het streven naar ambten langs onbehoorlijken weg, dat men zou moeten bekennen, dat zulke kunstgrepen der Friezen die der Romeinen verre overtroffen, ja dat het reeds zoo in de zeden was doorge-

1 De Frisia et Frisiorum republica etc.

drongen, dat het voor geene misdaad meer werd gerekend. « De energie van verscheidene mannen, » voegt hij er nog als eenigen troost aan toe, « die nu aan het hoofd van den staat staan en het vaderland en de vrijheid beminnen, belet evenwel dat deze gebreken den ondergang der Republiek meeslepen. » En inderdaad, hoe meer de Republiek in welvaart vooruitging en hoe luisterrijker en voordeeliger de ambten werden, hoe begeeriger men werd om deel van de regeering uittemaken.

Wel heb ik in stukken van lateren tijd niet meer dergelijke daden van geweld aangetroffen, als in het verzoekschrift van 1599 te vinden zijn, doch andere middelen om zijn doel te bereiken liet men niet achterwege. Dikwijls toch onthaalde men al de stemgerechtigden van een dorp op wijn of bier, ja richtte men geheele maaltijden aan, om zich hun gunst te verzekeren, hetgeen evenwel in 1627, nadat het jaar te voren weder eenige grieven tot herstel aan den Landdag waren aangeboden, is verboden. Doch dat dit later nog in zwang was, blijkt uit een blauwboekje « De Spiegel van Doleancie en Reformatie », dat algemeen aan Ulrich Huber wordt toegeschreven en in 't jaar 1672 is uitgekomen. « Al 't particulier schencken van wijn ofte bier, » zoo luidt het daarin, « is onmogelijk te verbieden, maar geheele dorpen te saemen te trecken sonder eynde ofte maet van suypen ende vreeten is wat anders, ende soude lichtelijk aftebrengen zijn, omdat de kuypers zelf van die onmaetige onkosten, die in weinigh daegen tot wel duysenden kunnen loopen, niet ongeerne bevrijt souden zijn. »

Ook werden er reeds vroeg verbintenissen en ligues gesloten en bovendien in lateren tijd nog almanacken en tourbeurten opgemaakt om zich van het eene of andere ambt te verzekeren. Tusschen deze vier middelen maakt Huber in datzelfde blauwboekje een systematisch onderscheid. Een verbintenis was, volgens hem, een eenvoudige overeenkomst, waarbij een eigenerfde zijn stemmen voor één of meer jaren ter beschikking van een ander stelde. Hiervan heb ik een voorbeeld uit 't jaar 1666 onder de talrijke

pamfletten van het Friesch genootschap aangetroffen. In dat jaar toch kwamen Ernst Sicco van Aylva, grietman van Westdongeradeel ter eenre en Pibo van Doma, Cajus Broersma en Petrus Rosema ter andere zijde met elkaar overeen, dat de drie laatstgenoemde personen alle stemmen, waarover zij te beschikken hadden, zouden aanwenden om Jonkh. Epo van Aylva, zoon van Sjoerd van Aylva, Raadsheer in den Hove van Friesland, als derden persoon op de nominatie voor het vacante grietmansambt van Kollumerland geplaatst te krijgen; dat zij bovendien al hunne stemmen ter beschikking zouden stellen om bovengenoemden Epo van Aylva gedurende diens geheele leven als edelman voor het volmachtsambt te doen verkiezen; doch dat het volmachtsambt als eigenerfde opgedragen zou worden aan Cajus Broersma, Secretaris dierzelfde grietenij. Zoo ook werd er, wanneer de stemmen van een hornleger mochten slapen, omdat het in handen was van een katholiek, een schijnverkoop aangegaan, waardoor deze goederen schijnbaar in protestantsche handen overgingen. En hoe dikwijls is het niet gebeurd, dat bij een werkelijken verkoop de verkooper de stemmen voor zich behield, ofschoon dit in lijnrechten strijd was met de fundamenteele wetten des lands. Toen hierdoor een schromelijke verwarring was ontstaan, werd het stemkohier in 1640 herzien, met de bepaling dat dit telkens om de tien jaren zou geschieden. Doch dit had geen plaats en spoedig was de verwarring even groot als te voren.

Te recht veroordeelde Huber deze wijze van handelen. Immers moest men vroeger, zoowel als tegenwoordig, ter dege met de omstandigheden te rade gaan, zichzelven afvragen of de gestelde kandidaat wel voor zijn taak berekend was, maar niet was het raadzaam om aan een persoon voor een zeker aantal jaren of voor diens geheele leven een macht te geven, die vroeg of laat kon blijken boven zijn krachten te gaan. Hij zou het daarom wenschelijk gevonden hebben, dat in de stembriefjes niet alleen de naam van den persoon, die gestemd moest worden, maar dat

daarin ook de zaak, waarvoor hij gestemd zou worden, nauwkeurig werd opgegeven.

Wanneer nu vele kuipers zich hadden verbonden om elkaâr in 's Lands colleges of in de breede regeering bij te staan tot het verkrijgen van alle zaken van gewicht in 't algemeen, of tot het verdeelen van ambten en voordeelen in 't bizonder, dan droeg deze verbintenis den naam van ligue. Dergelijke ligue kon gesloten worden tusschen het grootste aantal leden der regeering met uitsluiting van het kleinste aantal, hetgeen men in Holland gewoon was Contracten van Correspondentie, doch in Friesland bij uitnemendheid ligue te noemen, of ook tusschen alle leden gezamenlijk, hetgeen in besloten colleges met den naam van Tourbeurten en in de breede regeering met dien van Almanacken bestempeld werd [1].

Toen in 't jaar 1626 handel en nijverheid minder bloeiden, ontstond er een twist tusschen de drie plattelandskwartieren en dat der steden over de verdeeling der oorlogslasten. De steden toch beklaagden zich dat zij een altegroot aandeel daarvan moesten dragen, verweten dit aan de grietmannen en stelden zich voor dat, indien de groote macht van dezen zou zijn verminderd, de zaken beter zouden gaan. Daartoe boden zij, in vereeniging met andere ontevredenen, een verzoekschrift met 35 doleanciën tot herstel aan de Staten aan. Onder deze, die voor een deel met die van 't jaar 1601 overeenkwamen, bevond zich in het 8ste artikel het verzoek, dat alle kuiperijen, verbintenissen en ligues (Almanacken kende men toen nog niet) mochten worden afgeschaft; en in het 16de dat geene ambten in eenig college vergeven en geene besluiten genomen mochten worden dan met meerderheid van stemmen, en dat van ieder college altijd het meest aantal leden aanwezig mocht zijn. Een commissie van acht personen werd door de Staten benoemd om deze grieven te onderzoeken en rapport

1 Spiegel van Doleancie en Reformatie.

dienaangaande uittebrengen. Dit geschiedde in het begin van het volgende jaar en bevatte dat niet alleen aan deze beide grieven te gemoet gekomen en aan de andere misbruiken een einde moest worden gemaakt, maar dat ook zij, die ten opzichte van het 8ste artikel in strijd hiermede zouden handelen, voortaan ongeschikt tot het bekleeden van ambten mochten worden verklaard. Hiermede namen de Staten genoegen, onder voorwaarde evenwel dat slechts die overeenkomsten vervolgbaar zouden zijn, die men onderling schriftelijk had aangegaan. Kort daarna namen zij, nadat zij hun « principalen » hadden gehoord, hierop een nader besluit. Daarvan luidde de inhoud, dat, indien iemand aangeklaagd werd door een schriftelijke of mondelinge verbintenis eenig ambt vergeven of verkregen te hebben, de Procureur-Generaal zou worden gelast hem als overtreder van Lands wetten te vervolgen; dat de aanklager verplicht zou zijn zekerheid te geven, dat hij bij gebrek aan voldoende bewijzen de kosten der procedure zou dragen; en dat hij zelf, in geval van vrijspraak van den beklaagde, zou vallen onder de straffen van deze wet. En wat baatte het nu al of men in het laatste artikel den eed op deze besluiten verplichtend stelde voor hen, die ter Landdag zouden verschijnen of een ambt moesten aanvaarden? Licht toch te begrijpen is het, dat niemand lust gevoelde op deze voorwaarde als aanklager op te treden; en dat spoedig de misbruiken weder in volle werking waren.

In het jaar 1635 werd er zeer door eenige personen geklaagd over de langdurige zitting van sommige Gedeputeerden in 't College. Opdat zij dezen er uit zouden kunnen verwijderen, werden door hen alle middelen aangewend om zelve tot volmachten voor den Landdag verkozen te worden of hunne vrienden tot volmachten te doen verkiezen. Toen in de maand Februari van dat jaar de gekozenen ter Landdag opkwamen, weigerden de Gedeputeerde[illegible] de procuratien van velen van hen goed te keuren. Dezen beklaagde[illegible] zich daarover bij den « vollen » Landdag, die daarop besloot [illegible] beslissing over de wettigheid der al of niet toelating aan de [illegible]

oudste leden van het Hof van Friesland over te laten. Door dezen werden de procuratiën op nieuw onderzocht, die van vele tegenstanders der Gedeputeerden goedgekeurd, zoodat zij nu ter Landdag verschenen, ten gevolge waarvan terstond voor Ooster- en voor Westergoo twee nieuwe leden in 't College gekozen werden. In Zevenwolden evenwel bleven de twisten voortduren en staakten herhaaldelijk de stemmen, waarop de Grietmannen van dit kwartier in overleg met den Stadhouder besloten, dat voortaan geen der hooge staatsambten langer dan drie jaren zou mogen worden bekleed, en dat deze over alle grietenijen volgens een bepaalden rooster zouden rondloopen. Alzoo zou dan van toen af gedurende drie jaren 't Gedeputeerde Staatsambt vallen op Lemsterland, op Haskerland dat van Staat-Generaal, op Stellingwerff-Westeinde de Admiraliteit in Holland, op Aengwirden het Monstercommissarisschap, op Opsterland alle buitengewone commissiën, die binnens- en buitenslands mochten openvallen, op Utingeradeel het mede-Gedeputeerde Staatsambt, op Stellingwerff-Oosteinde het lidmaatschap van den Raad van State of het ambt van Generaliteits-Rekenmeester, op Doniawerstal dat van Admiraliteit te Dokkum, op Schoterland dat van Dijkgraaf, en op Gaasterland dat van Provinciaal Rekenmeester. Na verloop van drie jaren zou Lemsterland het ambt van Provinciaal Rekenmeester ontvangen en zoo alle volgende grietenijen de openvallende plaatsen der onmiddelijk voorgaande vervullen. Verder werd nog in eene daaraan toegevoegde acte bepaald dat de ambtdragende personen onderling hunne ambten zouden mogen verwisselen, met uitzondering van het Gedeputeerde Staatsambt, dat ieder, wien het te beurt mocht vallen, zelf zou moeten bekleeden; en dat alle ligues en verbintenissen, die door sommige Volmachten tot nadeel van de andere mochten zijn tot stand gebracht, als vernietigd zouden worden beschouwd, zooals ook in het vervolg geene dergelijke overeenkomsten meer mochten worden gesloten [1]. Deze rooster nu, volgens welken de ambten

1 Zie beneden Aanhangsel n°. 1.

werden verdeeld, kreeg den naam van Almanack, terwijl de ambten zelve voortaan met dien van Ambulatoire werden aangeduid. Spoedig schenen evenwel dergelijke Almanacken voor de Grietmannen niet voldoende te zijn om zich de hooge staatsambten te verzekeren. Immers scheen het nog altijd mogelijk te zijn, dat men in zijn grietenij niet tot Volmacht gekozen werd, zoodat er nog steeds de kans bestond dat men te eeniger tijd uit de Ambulatoire ambten zou worden verwijderd. Daarom sloten de Grietmannen van bovengenoemd kwartier den 18den Januari 1654 eene nadere overeenkomst, waarbij, evenals in 't jaar 1635, bepaald werd dat zij door geenerlei middelen, hetzij kuiperij of anderszins, zouden trachten zich tot Volmacht in eens anders grietenij te doen verkiezen of elkaâr uit het Volmachtsambt zouden weren. En om tevens den grooten prikkel daartoe weg te nemen, kwamen zij overeen, dat, zoo iemand van hen in de grietenij van een ander mocht worden verkozen, het Ambulatoire ambt, dat op die grietenij mocht vallen, toch ter beschikking zou staan van den Grietman van die grietenij [1]. Eindelijk werd nog op denzelfden dag van hetzelfde jaar door hen besloten, dat, indien iemand van hen het Grietmansambt op een ander mocht willen overdragen, hij daartoe door allen en door de Gedeputeerden uit dat kwartier zou worden gesteund [1]. Evenwel kon het nu nog gebeuren dat de Gedeputeerden der andere kwartieren die van Zevenwolden overstemden, zoodat er in dat geval een ander kon worden verkozen dan degene, die men in dezen was overeengekomen. Daarom verbonden zich den 1sten Juni 1665 de Gedeputeerden der drie plattelandskwartieren om de grietenijen, die open mochten vallen, te vergeven tot genoegen en tevredenheid van de Heeren der respectieve gooën. Zoo was dan eindelijk in 't kwartier Zevenwolden het Grietmansambt evenals het recht om hooge staatsambten te bekleeden, nagenoeg erfelijk geworden.

---

1 Zie beneden Aanhangsel nº. 2 en 3.

Maar, zal men misschien vragen, er verschenen toch twee Volmachten uit iedere grietenij ter Landdag, en konden dan van hen zij, die geene Grietmannen waren, niet een bolwerk opwerpen tegen de zich steeds uitbreidende macht van dezen? Dat dit kon gebeuren, zagen de Grietmannen zelve in en daarom was hun streven, zooals ons reeds uit de bovenaangehaalde woorden van Emmius gebleken is, er op gericht om tot medevolmacht te krijgen iemand, die volkomen van hen afhankelijk was, zooals hun Secretaris of een hunner Bijzitters.

Gelukte hun dit niet, dan traden zij met hun medeafgevaardigden aangaande het bekleeden der Ambulatoire ambten in minnelijke schikking. Zoo kwamen o. a. in 't jaar 1669 Bartold van Nijsten als Eigenerfde en de Grietman Jhr. Bartold van Douma als Edelman van de grietenij Ferwerderadeel met elkaâr overeen, dat de eerste aan den laatsten het ambt van Monstercommissaris, dat van Provinciaal Rekenmeester en van Gedeputeerden Staat zou afstaan, doch dat de laatste aan den eersten zou inwilligen om lid van den Raad van State, van de Generaliteits-Rekenkamer, van het Mindergetal, benevens van alle buitengewone commissiën binnens- en buitenslands te worden, wanneer deze ambten op bovengenoemde grietenij mochten vallen [1]. In het kwartier Oostergoo toch, waartoe ook Ferwerderadeel behoorde, was in het pasgenoemde jaar een dergelijke rooster der Ambulatoire ambten vastgesteld, als in 1635 in dat van Zevenwolden. Welke pogingen ook door mij zijn aangewend om dezen rooster op te sporen, zij bleven vruchteloos. De eerste, dien ik van dit kwartier heb kunnen ontdekken, dagteekent van het jaar 1698 en is gesloten tusschen acht Grietmannen en twee Oudgrietmannen, ofschoon ik toch uit zekere gegevens heb mogen opmaken [2], dat reeds in 1669 een dergelijke overeenkomst is getroffen. Aan een rooster, in 1713 door alle Grietmannen

1 Zie beneden Aanhangsel n°. 4.

2 Verklaring van de Oprechte Waarheid. 1673. Spiegel van Doleancie en Reformatie.

dezer goo opgemaakt, is verbonden een acte van verbintenis, waarin onder andere bepalingen ook dergelijke voorkomen als den 18den Januari 1654 in 't kwartier Zevenwolden tot stand zijn gebracht [1]. Evenmin is het mij mogen gelukken Almanacken van Westergoo in handen te krijgen, hoewel ik uit andere bescheiden de stellige verzekering heb verkregen [2], dat deze reeds in het jaar 1671 dáár zijn vervaardigd. Doch ik ben er in geslaagd onder de papieren van de familie Van Haren een contract aan te treffen, dat in 't jaar 1668 voor twee jaren tusschen de regenten dezer goo is gesloten. Volgens dit contract vielen vijf der Ambulatoire ambten aan Oeno van Grovestins ten deel, twee aan Duco Martena van Burmania, één aan Willem van Haren en eveneens één aan Bennert Heringa van Grovestins. Het was slechts een voorloopige overeenkomst, die moest dienen om gedurende twee jaren de kuiperijen tegen elkaâr te doen ophouden en « zoo aanleiding te geven tot een vasten en permanenten voet van regeeringe. » Ook was hierin opgenomen de belofte van den Grietman Jarich van Grovestins, dat hij gedurende dien tijd al zijn stemmen zou geven om den Secretaris Roeloff Haersma als Eigenerfde in 't Volmachtschap ten Landsdage van wege de grietenij Hemelumer-Oldevaert te handhaven; en dat hij hem in het vreedzaam bezit zijner secretarie zou laten, waartegen Roeloff Haersma beloofde dat hij op zijn beurt al zijn stemmen ter beschikking van den Heer Van Grovestins zou stellen. En om te toonen, dat zij besloten waren den inhoud dezer acte stiptelijk na te komen, hadden zij eenparig goedgevonden om haar « bij eene Staetsche resolutie ter Caemer van Westergoo » te laten arresteeren, met bijvoeging dezer slotbepaling, dat de handhaving en uitvoering van al de voorschreven punten opgedragen en aanbevolen zou worden aan het college der HH. Gedeputeerde Staten dezer Provincie, die daartoe alle middelen mochten aanwenden, welke zij noodig zouden oordeelen, « specialijk ook met

1 Zie beneden Aanhangsel n°. 5.

2 Spiegel van Doleantie en Reformatie.

affwijsinge van tot den Landdag te gaan sodanige Volmachten, die weigerig mochten zijn 'tghene voorschreven is na te komen [1] ». Waar hebt gij, Oeno van Grovestins en gij allen, die elkaâr behulpzaam waart in het sluiten van dergelijke verbintenissen, waar hebt gij uw geweten, waar uw eerbied voor de wet gelaten? Wist gij niet dat het door een Keizerlijk besluit van Karel V, hetwelk in 1601 door een wettig gekozen Landdag is bevestigd, verboden was dat iemand meer dan één staatsambt op zich mocht vereenigen? Wist ge niet dat in het jaar 1627 door de Staten des Lands besloten was, dat alle verbintenissen en ligues, van welke soort ook, voortaan ten strengste werden verboden? Wist ge niet dat de Gedeputeerden bij het onderzoek der procuratiën geen bijbedoelingen mochten hebben, maar slechts er op hadden te letten of de stemming op wettige wijze had plaats gehad, en of de procuratiën met Lands aloude wetten overeenkwamen? Ja gij wist het, dat ook dezen misbruik van hun macht maakten en, vreezende dat zij anders voor het volgende jaar niet herkozen zouden worden, slechts degenen tot den Landdag wilden toelaten, met wie zij verbintenissen hadden aangegaan.

Of in het kwartier der Steden andere acten van overeenkomst zijn opgemaakt, is mij niet gebleken, maar wel ben ik tot de overtuiging gekomen, dat Almanacken tusschen dezen tot op het jaar 1783 niet bestonden. Zij toch droegen gewoonlijk de begeving der Ambulatoire ambten op aan den Stadhouder.

Niet te verwonderen is het dat alle soorten van verbintenissen en dus ook de Almanacken ten zeerste door Ulrich Huber werden veroordeeld. « Alle te zamen ongeoorloofde oligarchische kunsten,» zegt hij, « die de gemeene regeering in handen en genot van weinigen brengen, alsof het hun vaderlijk erfdeel en patrimonium was, die onvermijdelijk trotschheid, schraapzucht en onverdraagzaamheid moeten veroorzaken. De Almanacken nemen wel weg

1 Zie beneden Aanhangsel n°. 6.

de onkosten van kuiperij en maken wel egaliteit tusschen de regenten, maar toch zijn zij het juiste middel om het origineel recht der ingezetenen te verstikken en de regeering tot een erfpacht te maken. »[1] En inderdaad, men zag in dien tijd de kinderen der regenten reeds op zeer jeugdigen leeftijd met de gewichtigste ambten begiftigd. De toenmalige toestand van deze Provincie is zeer juist uitgedrukt in een versje, dat toen zoowel daarbinnen als daarbuiten werd gezongen en aldus luidt:

Veel koopers officieren,
Weinig soldaeten,
Zeer slechte cavallieren,
Kinders tot Staeten,
Alm'nacken voor cohieren
En eigenbaeten.
Dit is, hetgeen Frieslandt
Brenght om haar welstandt.[1]

In het jaar 1672 begonnen zich zeer donkere wolken aan onzen politieken horizon te vertoonen; het was alsof ons land door een enkelen bliksemstraal zou worden vernietigd. De groote Bourbon toch, vertoornd op ons, omdat wij hem in zijn veroveringsplannen hadden gestuit, had onzen ondergang gezworen. Daartoe had hij ons van onze natuurlijke bondgenooten beroofd en ze tot de zijnen weten te maken. In vereeniging met dezen verklaarde hij ons den oorlog en, terwijl hij van het Zuidoosten naar het midden van ons land oprukte, maakten de Bisschop van Munster en de Keurvorst van Keulen zich van het Oosten meester. De verslagenheid was algemeen, bovenal ook in dit Gewest, toen, na het veroveren der provincie Drenthe, de strooptochten door den vijand tot in de Woolden werden voortgezet. Het vertrouwen in de regenten week, de misbruiken in 't bestuur werden meer dan ooit gevoeld en het volk dreigde, evenals in Holland, zijn ontevredenheid in oproeren te zullen uiten. Om dit te voorkomen maanden de predikanten der geheele Provincie het volk tot rust en kalmte aan en, om met elkander te overwegen wat in deze hachelijke

1 Spiegel van Doleancie en Reformatie.

tijdsomstandigheden gedaan moest worden, kwamen zij te Leeuwarden bijeen. Herstel van de regeering op den voet van de besluiten van het jaar 1627 zou, meenden zij, het vertrouwen aan het volk teruggeven en daarom boden zij in dien geest een verzoekschrift aan de Staten aan. Kort daarna werden, op aandrang der burgerij, buitengewone afgevaardigden uit den Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente der respectievelijke Steden naar Leeuwarden gezonden om gezamenlijk middelen tot vernietiging der oligarchische misbruiken te beramen.

De doleanciën van 1626, met inachtneming der veranderde tijdsomstandigheden, tot maatstaf nemende, vatten zij hun grieven in 53 artikelen samen. Daarin vorderden zij o. a. dat nimmer een ambt aan iemand, die ter Landdag zou verschijnen, mocht worden gegeven; dat omgekeerd geen Grietmannen en loontrekkende ambtenaren deel van 's Lands Staten mochten uitmaken of in eenig Generaliteits- of Landschapscollegie zitting mochten hebben; dat niemand beneden den leeftijd van 23 jaren tot eenige kerkelijke of politieke betrekking mocht worden toegelaten; dat iemand, die het in het vervolg mocht wagen een ambt voor geld of eenige andere belooning op een ander over te dragen, voor eerloos mocht worden verklaard en ongeschikt om erfgenaam of erflater te zijn; en dat alle Verbintenissen, Tourbeurten en Almanacken mochten worden afgeschaft en voor het vervolg mochten worden verboden.

Of nu het sluiten van de Grietmannen buiten den Landdag een voldoend middel zou zijn om voor goed de terugkeer der misbruiken te weren, trok Ulrich Huber in zijn meermalen aangehaald blauwboekje zeer in twijfel. Hij toch was van meening, dat door deze veranderingen slechts onervaren lieden aan het bestuur zouden komen en daardoor toch eigenlijk de regeering weer aan de Grietmannen ten deel zou vallen. Wel zou men, volgens zijn oordeel, personen kunnen vinden, die uitnemend geschikt waren om leden van den Landdag te zijn, doch dezen zou men daaruit weten te weren. « Ick toch ben verseeckert, » zegt hij, « mocht men vrije

keuze doen, wij souden een soowel bestelden Lantshuys hebben als in Europa is. Maer wat raedt om de beste te krijgen? De macht van stemmen in de Landen blijft bij machtige van goederen ende kan haer sonder ondergangh des Staets niet worden ontnomen. De macht in de Steden is oock niet bij de menichte om altoos te verkiezen degenen, die voor de beste bekend zijn. De Grooten begeeren sulcke deftige lieden niet, die dienen niet in haar kraam. Quanto quisque servitio promptior, honoribus extollitur. »

En om verzekerd te zijn dat de hervormingen zouden worden nagekomen, werd ook nu, evenals in het jaar 1626, verzocht dat geene procuratie als wettig zou worden erkend, zoo niet deze de goedkeuring van alle artikelen zou bevatten. Doch ook hiervan verwachtte Huber weinig heil, al mocht er ook aan worden toegevoegd dat de Volmachten verplicht zouden zijn een eed daarop af te leggen. Werd niet, volgens hem, de oude spreuk maar al te zeer in praktijk gebracht: Wilt gij meineedig zijn, soo doet het om regeeren; In andere saecken al, holdt eed en woord in eeren? En zouden ook niet de Volmachten als souvereinen des lands elkaâr van den eed kunnen ontslaan?

Hoe dit zij, de 53 artikelen werden aan den Landdag aangeboden en na eenig dralen, hetgeen de ontevredenheid der bevolking zeer deed toenemen, door de Volmachten aangenomen. Daar nu velen hun betrekking boven het Volmachtsambt verkozen en beide niet meer vereenigbaar waren, moest er in vele grietenijen eene verkiezing van nieuwe plaats hebben. Toen kort daarna de Landdag bijeenkwam, ontstond er een hevige twist tusschen de afgevaardigden der Steden en die der drie plattelandskwartieren. Den 29sten Maart 1672 toch was door de Staten des Lands besloten, dat wegens de tallooze knoeierijen voortaan het onderzoek der procuratiën aan de Gedeputeerden ontnomen en opgedragen zou worden aan een commissie van tien personen, die telken jare in de maand Januari door den Landdag moesten worden verkozen [1].

1 Resolutien der Staten van Friesland.

Hiertegen had zich reeds terstond het kwartier der Steden gekant, en toen nu de nieuwe Volmachten ter Landdag opkwamen en de procuratiën op deze wijze moesten worden onderzocht, weigerden de Steden dit als wettig te erkennen. De twist liep zoo hoog, dat zij zich spoedig afzonderden en te Sneek bijeenkwamen. Bij dezen sloten zich de oude Volmachten aan, die, nu het grootste gevaar geweken was, de hoofden weder opstaken en de pas genomen besluiten als wettig weigerden te erkennen, op grond dat zij met geweld waren afgedwongen. Zoo had men dan twee Landdagen, één te Leeuwarden en één te Sneek, die elkaârs besluiten vernietigden, waardoor het geheele bestuur in dit hachelijk tijdsgewricht werd verlamd.

Toen nu Friesland ten gevolge van deze oneenigheid achterstallig bleef in het bijdragen tot de Generaliteitslasten, was de tijd voor de Staten-Generaal aangebroken om zich met de zaken te gaan bemoeien. Daarom werd door de Hoog Mogende Heeren een gezantschap, met den Heer Van Molenschot aan het hoofd, naar deze Provincie gezonden, om pogingen aan te wenden tot bijlegging der geschillen. Met den Stadhouder Hendrik Casimir II en het Hof van Friesland, dat door beide partijen als bemiddelaar was erkend, traden zij in overleg en, in vereeniging met dezen, boden zij een reglement en ordonnantie reformatoir tot vereffening der oneenigheden aan. Daar dit evenwel de Volmachten in het streven naar ambten al te zeer beperkte, vond het geen volkomen bijval, doch er werd een commissie van vijf personen benoemd om met den Stadhouder de punten, waarover men het niet eens was, nog eens nader te overwegen. Zoo werd dan den 15den Maart 1673 het eindvoorstel, eveneens reglement reformatoir genoemd, aangeboden, volgens welke alle Verbintenissen, Tourbeurten en Almanacken zouden worden verboden. Den Rentmeesters der domeinen, Ontvangers-Generaal en eenige andere ambtenaren zou de toegang tot den Landdag worden ontzegd, doch aan de Grietmannen zou het weder worden ingewilligd. De Gedeputeerden zouden het onderzoek der

procuratiën terug erlangen. De leeftijd voor politieke ambtenaren werd op 20 jaren, die der kerkelijke op 23 bepaald. Geene ambten zouden voortaan voor geld of eenige andere belooning op een ander mogen worden overgedragen. Doch daar het den Grietmannen volgens het 23ste artikel verboden was het Gedeputeerde Staatsambt te bekleeden, ofschoon zij tot alle andere zoowel binnen- als buitenlandsche werden toegelaten, weigerden al de Volmachten van Oostergoo en eenigen van Zevenwouden dit reglement te onderteekenen, waardoor het zijn kracht verloor. Spoedig zag men dan ook de misbruiken in nog grooter omvang toenemen dan te voren. Dit blijkt o. a. uit een brief den 20sten Juli 1677 door het Hof Provinciaal aan de Gedeputeerde Staten gericht.

Men zal zich namelijk herinneren, wat ik boven heb medegedeeld, dat de Grietmannen zich aan de jurisdictie van het Hof poogden te onttrekken. Daarom wilden zij, die meestal Volmachten ter Landdag waren, de rechtsbevoegdheid van het Hof verminderen en een deel daarvan op de Gedeputeerde Staten overdragen. Dezen toch zagen steeds de leden van den Landdag naar de oogen, omdat zij vreesden anders voor het volgende jaar niet herkozen te zullen worden, terwijl de leden van het Hof voor hun leven zaten en dientengevolge onafhankelijker waren. Ook wisten zij soms een hunner favorieten tot Raadsheer te doen benoemen, zonder er op te letten of deze wel Doctor in de Rechten was. Hieruit sproten eindelooze twisten voort. Zooals uit de pasgenoemde missive blijkt, waren ook in het jaar 1677 de Raadsheeren om deze en andere redenen verbitterd op de Gedeputeerde Staten. « Alle maatregelen, die telkens genomen zijn, om UEd. Mog. tot hun plicht te brengen, » zeggen zij o. a. daarin, « hebben tot nog toe niets gebaat, want de koophandel der Officiën gaat nog altijd zijn gang; de opdracht van militaire ambten aan kinderen is nooit zoo menigvuldig geweest als thans; de onrechtvaardigheden, bij het onderzoek der procuratiën gepleegd, schreeuwen ten hemel; en de financiën worden slordig bestuurd. »

In het daaropvolgende jaar richtten zich weder eenige Edelen en Eigenerfden tot de Staten-Generaal met het verzoek om tusschenkomst, daar de besluiten van het jaar 1673 op schandelijke wijze met voeten werden getreden. Opmerkelijk is het, dat zich toen onder de requestranten Oeno van Grovestins en Duco Martena van Burmania bevonden, die zich vroeger aan dergelijke overtredingen hadden schuldig gemaakt, doch in het jaar 1672 buiten het bewind waren gestooten. Men ziet dus, dat zij, die herstel van de misbruiken wenschten, dit niet zoozeer begeerden uit liefde voor het land hunner geboorte, maar louter om daardoor zelve aandeel aan het bestuur te krijgen. Wel hebben daarop de Hoog Mog. Heeren de Staten van Friesland verzocht om hun, die zich verongelijkt achtten, tegemoet te komen, doch dezen, die nu niet door binnen- en buitenlandsche vijanden in het nauw werden gebracht, antwoordden op hoogen toon, dat de Staten-Generaal geen recht hadden zich met de binnenlandsche zaken van deze Provincie te bemoeien.

Tourbeurten en Almanacken werden weder op nieuw gesloten en verbintenissen om stemmen te verwerven onder allerlei vormen aangegaan. De Grietmannen waren onafhankelijke koninkjes in hun gebied geworden en behielden ook een groot deel der inkomsten voor zich. Zij toch trokken geen vast tractement, maar hadden het recht « deelskosten » te mogen innen, waaruit zij hun Secretaris Bijzitters, Volmachten ter Landdag en andere ambtenaren moesten bezoldigen en verschillende zaken bekostigen, terwijl dan datgene, wat overschoot, hun ten deel viel. Onder deze deelskosten verstond men eene belasting van eenige stuivers, die jaarlijks boven iederen Landsfloreen geheven mocht worden en telkens door de ingezetenen in overleg met den nieuw benoemden Grietman voor diens geheele bewind werd vastgesteld. Deze belasting nu begonnen de Grietmannen zich bijna geheel toe te eigenen en kozen dan een hunner knechts of een ouden pachter tot Secretaris of Bijzitter, die wel voor zeer weinig geld deze betrekking wilde

waarnemen, terwijl ieder meer ontwikkeld en fatsoenlijk man werd buitengesloten.

Toen nu in de jaren 1747 en 1748 ons land op nieuw door den vijand werd benard, ontstonden er weder hevige onlusten. Herstel van de besluiten van het jaar 1673 was de leus. En de Staten, bevreesd voor de al te groote volkswoede, haastten zich daaraan te gemoet te komen, met bijvoeging evenwel dat het genomen besluit ter goedkeuring aan Zijne Hoogheid Willem Karel Hendrik Friso moest worden aangeboden. Doch daar diens tegenwoordigheid in 's-Gravenhage werd vereischt, zond hij naar deze Provincie twee gecommitteerden, die in last hadden om met de Gedeputeerde Staten en met eene commissie uit de ingezetenen in overleg te treden. Toen dit had plaats gehad, vaardigde de Prins een reglement reformatoir uit, dat in vele opzichten radicaler was dan de besluiten van 1673 en den regeeringsvorm zooveel mogelijk met dien uit de eerste tijden der Republiek overeenbracht. Alle misbruiken, die op het stemreglement en stemkohier van het jaar 1640 waren ingeslopen, werden met logische gestrengheid afgeschaft; de leeftijd voor de Grietmannen, Volmachten en andere ambtenaren op minstens 20 jaren bepaald; en niemand voor het vervolg tot eenig ambt toegelaten, zoo hij niet een plechtigen eed had afgelegd, dat hij daarvoor niets, onder welken vorm ook, had gegeven. Wel werd nog in het 27ste artikel vastgesteld dat alle ambten, waarover de Landdag kon beschikken, als tevoren onder de respectieve kamers en in iedere kamer onder de grietenijen mochten worden verdeeld, om zoo alle kuiperijen te voorkomen en zoo egaliteit onder regenten te brengen. Maar streng werd het verboden, dat eenige nadere verbintenissen zouden worden gesloten en de Grietmannen bij het streven naar ambten de voorkeur boven de andere ingezetenen zouden genieten. Deze besluiten werden voor fundamenteele wetten verklaard en iedere Volmacht bevolen ze te bezweren, zoo hij tot den Landdag wilde worden toegelaten. Doch ook dit alles baatte niets en spoedig hadden zich

de misbruiken weder hersteld. Dit blijkt o. a. uit een deductie en contraductie, in 1752 bij gelegenheid van een twist over het vacante Grietmansambt van Tietjerksteradeel door de strijdende partijen opgesteld.

De eenige radicale oplossing was gelegen in uitbreiding van het stemrecht, in vermindering van de macht der Grietmannen door scherpe scheiding der administratieve en rechtelijke macht en in vernietiging van de souvereiniteit der Provincie. Doch daarvoor was de tijd nog niet aangebroken. Eerst moest nog het recht van iederen staatsburger op aandeel in het een en ondeelbaar bestuur des lands door Fransche wijsgeeren worden gepredikt; eerst moest nog de ijzeren hand van Robespierre en de bijl, die aan Guillotin zijn naam ontleent, dit beginsel in Frankrijk hebben doen zegevieren; en eerst moest nog Pichegru over de bevroren wateren ons land zijn binnengerukt, voordat voor goed aan deze misbruiken een einde kon worden gemaakt.

AANHANGSEL.

I.

Wij ondergeschreven Grietsluyden van de Sevenwolden op den tegenwoordigen lantsdage vergadert, verklaren ende bekennen, om vrientschap ende goede eenigheit te houden in onsen bedrijve, met den anderen geresolveert, gesloten ende geaccordeert te wesen, beroerende de bedieninge der Ampten in onsen bedrijve vervallende, in voegen ende manieren als volgt, namentlijk dat de Grietenie van Lempsterlant van nu af, drie jaren geduirende, sal hebben 't Gedeputeerde Staetsambt in Vrieslant, Haskerlant Staet Generael in 's Gravenhage, Stellingwerff Westeinde Admiraliteit in Hollant, Aengwerden Monstercommissaris, Opsterlant alle

extraordinaire commissiën binnenlands vervallende, daeronder mede de visitatie van de fortificatiën ende andere op de frontieren worden verstaen, Uttingeradeel mede Gedeputeerde Staet in Vrieslant, Stellingwerff Oosteinde Raad van State of Generaliteits Rekenmeester in 's Gravenhage, Doniawarstal Raed ter Admiraliteit tot Doccum, Schoterlant Dijckgrave van de seven Grietenien en de stadt Slooten, Gaesterlant Rekenmeester in Vrieslant. Welcke ampten alle van gelijcken sullen continueeren drie jaren ende nae verloop van drie jaren sal het Rekenmeesterampt vervallen op Lempsterlant ende in desselfs plaets succederen als Gedeputeerde Haskerlant, in wiens plaetse als Staet Generael sal succedeeren Stellingwerff Westeynde ende Aengwirden in 't vervolg komen in Raad ter Admiraliteit in Hollant, Opsterlant tot Monstercommissaris, Uttingeradeel alle extraordinaire commissiën in voegen voorsz., Stellingwerff Oosteynde Gedeputeerde Staet in Vrieslant, Doniawerstal Raad van State ofte Generaliteits reeckenmeester in den Hage, Schoterland Admiraliteit tot Doccum ende Gaesterlant dijckgrave van de seven grietenien en de stadt Slooten. Ende sullen in gelijken voegen alle drie jaren successivelijk de eene Grietenie in des anderen ampt succedeeren, gelijck als het register hierboven gestelt medebrengt, sonder eynde, invoegen dat 't register ten eynde gekomen sijnde men altijd wederom als voren sal beginnen. Ende aangesien 't dijckgraefschap niet kan worden bedient dan bij Doniawerstall, Schoterlant, Gaesterlant, Haskerlant ende Lemsterlant, soo is mede besloten, dat soo wanneer volgens voorgaende ordre het dijckgraefschap soude komen op Uttingeradeel, dat deselve grietenie alsdan tegens Lempsterlant de ampten sal verwisselen ende soo voorts Stellingwerff Westeynde tegen Doniawerstal, Stellingwerff Oosteynde tegen Haskerlant, Aengwirden tegen Schoterlant ende Opsterlant tegen Gaesterlant. D'amptdragende personen sullen hunne ampten onderlinge mogen verwisselen ende sal soodanige verwisselinge bij ons geapprobeert werden, exempt nogtans het Gedeputeerdeschap der Staten in Vrieslant, hetwelcke een

yder Grietenie sonder verwisselinge sal moeten bedienen. Sullen oock wij volmachten, alsmede onse Gedeputeerde niet vermogen eenige ligue ofte verbintenissen tot haer speciael voordeel ende tot nadeel van zijn medecollega ofte nadeel van onse grietenien te maken, dan sullen onse gedeputeerde in alle voorvallende saken gehouden wezen met goede correspondentie te gaen. Sullen hiermede 't eenemael cesseren, nul ende van onwaerde sijn alle verbintenissen ende beloften, die voor desen bij ons ende onse gedeputeerde respectivelijk moge zijn gemaekt, gedaen ofte gehandelt bij monde ofte geschrifte, hoedanig die oock mogen sijn, gelijck wij deselve mits desen holden gecasseert ende geannulleert. Beloven voorts deze onse resolutie ende accoord tot alle tijden onverbrekelijk te achtervolgen, te onderholden ende doen onderholden in alle sijne poincten, geen uitgesondert, ende daertegens tot genen tijden iets te doen ofte laten geschieden, directe noch indirecte, in geenderleije manieren, dan sal desen tot allen tijden als een volkomen ende onwederroepelijcke resolutie ende wet geholden ende geacht worden, tegen welcke, indien iemant iets mochte doen ofte attenteeren, mogen lijden, dat tegens deselve als tegens de overtreders van 's lands wetten ende resolutiën werde geprocedeert. T'oirconde der waerheit ende tot meerder bevestinge, hebben wij onsen Genadigen Stadtholder versocht desen beneffens ons te verteeckenen.

Actum binnen Leeuwarden den . . . . . . 1635.

Dan volgen de handteekeningen.

II.

Wij ondergeschreven Grietsluyden van de Zevenwouden doen cont en bekennen onderlinge geaccordeert en geresolveert te sijn, dat niemand van ons in des anderen grietenie sal onderleggen mogen door cuyperie ofte anders volmacht te worden op den

Landtsdag, door ons selven ofte ymant van onsent wegen, oock niet elksanderen uit het volmachtsambt te weeren, alsmede onse respective adjuncten daeruit niet te keeren directe noch indirecte, in geenderley manieren en of al desniettegenstaende ymant van ons in des anderen grietenie volmacht mochte worden, soo sullen wij evenwel geholden wesen het ambt alsdan op deselve grietenie vervallende den Grietman te offereren, daertoe wij ons wedersijts verbinden op eere en gelove, in kennis onse handen hieronder gestelt. Actum 18 Jan. 1654.

Dan volgen de handteekeningen.

III.

Wij ondergeschreven Grietsluyden van de Zevenwouden beloven bij desen Elksanderen, soo yemant van ons sijn grietenie soude willen transporteeren op een ander persoon, dat wij alsdan en onse gedeputeerden alle vlijt ende devoir sullen aenwenden om 't selve op die te becomen. Oirconde onse handen. Actum 18 Jan. 1654.

Dan volgen de handteekeningen.

IV.

Wij ondergeschreven Edele ende Eygenerfde der Grietenije van Ferwerderadeel verklaeren met elkanderen veraccordeert ende overeengekomen te sijn dat wij met malcanderen sullen in toecomende cultiveeren ende onderholden alle mutuele vriendschap ende correspondentie soo in het begeven van de ambulatoire ampten als mutueel maintien binnen de Grietenije voorschreven, deelscosten ende alle andere voorvallende saecken, in voegen dat ick Bartold van Nijsten toestae van de ambulatoire ampten aan de Heere Douma het munster-commissarisambt, rekenmeester in de provincie ende Gedeputeerde staat van Frieslandt, volgens resolutie, jongst bij de

Heeren van Oostergoo genomen, waertegens ik Jhr. Bartold van Douma aan de Heere Nijsten wederom cedere de ampten als raad van Staete ofte Generaliteits rekenkamer, sampt het mindergetall ende alle extraordinaire commissien, soo binnen als buiten de provincie vervallende op de Grietenije van Ferwerderadeel, sullende hiermede geassopieert ende gemortificieert sijn alle senistre suspicien ende misnoegen, die uit eeniger oorsaecken tusschen ons mogen sijn ontresen. Beloven ende aennemen als luyden van eere ende glim den inhoudt deses poinctuelijck naer te comen, sonder directe ofte indirecte hiertegens te doen of te laeten geschieden. In kennisse onse handen beneffens de subscriptien van de Heeren Dirck van Baard, Jacob van Bouricius, Allard Peter van Jongestall ende Jetso van Sminia onder twee eensluydende gesteld als getuygen, huyden den 27sten November 1669.

Dan volgen de handteekeningen.

V.

Alzoo wij ondergeschreven . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . . . niets meerder ter herte nemen als de welstand van ons lieve Vaderland in 't gemeen en deese onse Provincie in 't bijsonder en dat ons de ervarenheid heeft geleert, dat soodanige goede voornemens niets meerder verhinderen als een onderlinge tweedragt, dewelke de allerbeste voornemens omverwerpt; dewijl het nu klaarblijkelijk blijkt dat het seer nadeelig vuur van oneenigheid voor het meerendeel veroorsaakt wort onder de Regenten door de Jalousy, die er plagt te vallen over het vergeven der Ambulatoire Ampten staande ter dispositie van het quartier van Oostergoo, soo ist dat wij om bovengedagt heilsaam oogmerk te

bereiken, hebben goedgevonden ons onderling te verbinden tot navolgende Poincten:

I°. dat wij de heilsame wetten onses Vaderlands sullen doen ter executie stellen, en verders in alles soodanige ordres te beramen, Resolutie te nemen en deselve metterdaat te bekragtigen als ons Vaderlands meeste dienst sal komen te vereischen.

II°. Dat wij sulx niet alleen door ons selven na ons uyterste vermogen trachten sullen te besorgen, maer ook ons credyt en sorge daartoe aanwenden bij andere Regenten alsmeede bij onse Particuliere vrinden, dat sulk een heilsaam werk worde verrichtet.

III°. Dat geene van ons in 't besonder sal vermogen aan te gaan eenige Correspondentie ofte Accoord strijdig tegen deese onse verbintenisse.

IV°. Dat wij uyt oorsake als boven gesegd is dan vaststellen, soo als wij malkanderen onderling beloven en vaststellen dat wij in cas van kuyperij, welke tegen een van ons allen ondernomen mogte werden sullen gebouden wesen, niet alleen malkanders intrest te bevorderen met het geven van onse stemmen, maar dat wij insgelijks ons credyt sullen aanwenden en gesamender hand inspannen omme sulx bij onse particuliere vrienden uyttewerken in faveur en tot bekragtiginge van deese onse verbintenisse.

V°. Dat soo wanneer ymant van de ondergeschreven mogte resolveeren syn Grytenie over te dragen, in sulk een geval het 4de Art. mede in sijn volle kragt sal plaats hebben en wij onderling gehouden sullen sijn aan malkanderen de stemmen tot dien einde te geven en al ons Credyt en meest kragtige officiën aanwenden om hetselve insgelijks bij de goede vrinden te bevorderen, welke stemmen mogten hebben in de Grytenie, die overgedragen sal worden.

VI°. Soo 't onverhoopt mogte gebeuren, dat een van ons ondergeschreven van de lansdagh wierde afgekuypt, soo verbinden wij ons denselven evenwel 't Ampt op sijn Grytenie off Tourbeurte bij pluraliteit te doen hebben.

VII°. Dat de 500 Caroly Guld: 's Jaars gerepartieert over de

respectieve Grytenien sullen uitgekeert worden 's daags na de begevinge van onse Ampten, bij de twee Gedeputeerden, Raad van State off Generaliteyts-Rekenm. en de twee Admiraliteyten elks hondert Caroly Gulden.

VIII°. Dat de ampten, ter dispositie van het Quartier van Oostergoo staande, sullen moeten begeven worden, voor sooveel in ons is, op navolgende voet en manieren.

IX°. Dat de gesamentlijke Heeren Grytsluyden van het Quartier van Oostergoo vaststellen dat altoos (bij versterff van een Grytman) over het vacante Ambulatoire Ambt binnen de tijd van veertien dagen à drie weeken door de ondergeschreven Grytsluyden zal worden gelot.

X°. Word bij de leeden van de Correspondentie vastgesteld dat geen Ambulatoir Ampt op een ander sal mogen worden overgedragen als met voorgegevene kennisse van de leeden van 't Quartier, tensij sulk Ampt ter dispositie van een lid was gestelt, sullende alsdan het tractement lopen voor een geheel jaer.

Dan volgt de rooster en ten slotte:

Alle welke poincten en dispositiën van Ampten als boven Wij alle als Eerlijke luyden beloven, soolang wij leven, te agtervolgen, na te komen, te doen agtervolgen en nakomen sooveel in ons is, houdende voor eer- en trouwloos, die sich hiertegens direct off indirect mogte komen te misgrijpen, in kennisse onse handen dezen.

Dan volgen de handteekeningen.

VI.

Alsoo de tegenwoordige dissentiën ende oneenigheden tusschen de regenten van 't quartier van Westergoo veele ongelegenheden ende inconvenienten komen te veroorzaken, waardoor de betrachtingen van 't gemeene beste en den dienst van 't land merckelijk worden verhindert, en geconsideert, dat de voorschreven dissentiën ende onlusten voornaemelijck komen te ontstaen ter saeke van de

collatie ende distributie van de ambulatoire ampten, staende ter dispositie van het voorschreven quartier; soo zijn wij ondergeschreven Grietslieden, Edelen en Eygenerfden in 't selve goo tot voorkominge van de wijdere voortgang der voorschreven verschillen ende tot bevordering van de gemeene ruste, mitsgaders op hoope dat hierdoor aanleydinge sal worden gegeven tot een vaste en permanente voet van regeeringe, eendrachtelijck verdraegen en geconvenieert, dat de voorschreven ambulatoire ampten voor de twee naestaenstaende jaeren namentlijk van 1669 ende 1670, sullen worden vastgestelt ende verdeelt, zooals deselve vastgestelt en verdeelt worden mits desen in maniere naevolgende:

Tot ordinaris State General d'Heere Bennert Heringa van Growestins.

Extraordinaris State General tot dispositie van de Heere Oeno van Growestins.

De Generaliteits rekenkaemer tot dispositie van de Heere Upke van Burmania.

Admiraliteyt in 't Noorderquartier tot dispositie van de Heere Oeno van Growestins.

De Admiraliteyt tot Harlingen ter dispositie van de Heere Upco van Burmania.

Tot Gedeputeerde Staet als Edelman de Heere Willem van Haren.

Gedeputeerde State als Eygenerfde ter dispositie van de Heere Duco Martena van Burmania.

Rekenkaemer deser Provintie tot dispositie van de Heere Oeno van Growestins, die hetselve wederom stelt tot dispositie van de Heere Walter.

Het monstercommissarisschap tot dispositie van de Heere Oeno van Growestins, die de visitatie der schansen ter dispositie van van de Heere Goslinga (stelt).

In 't Mindergetal de Heeren { Oeno van Growestins en Duco Martena van Burmania.

Daerenboven is tot wechneminge van alle dissidentie ende mistrouwen veraccordeert en besloten, dat de kuyperijen, die al bereyts in eenige Grietenijen haer aenvang hebben genoomen, voortaen sullen komen te cesseeren en op te holden, dat ook geduyrende de voorschreven tijt van twee jaeren bij ons geene kuyperijen directelijck off indirectelijck tegens malcanderen sullen worden ondernomen; maer ter contrarie sullen wij gehouden zijn een yeder in 't sijne generalijcken naer ons uyterste vermoghen te assisteeren en mainteneeren.

Daertoe wij ook uyt krachte van deze acte respectivelijcken ons eygen stemmen verbinden, beneffens de stemmen van onse vrienden ende bloedverwanten, voor sooveel wij deselve tot onse directie sullen kunnen bekomen, gevende mits desen last om deselve tot dien eynde te gebruycken.

Wijders heeft de Heere Grietman Jarich van Growestins aengenomen en neemt aen bij desen te praesteeren, dat de Secretaris Roeloff Haersma in 't volmachtschap ten Lansdaghe wegen de Grietenije van Hemelumer-Oldephaert sal worden gecontinueert geduyrende de voorschrijven tijd van twee jaeren, waertoe welgemelte Heere Grietman bij desen ook aenneemt te contribueeren niet alleen sijn eyghen stemmen, maer ook alle andere die hij van de ingesetenen der voorschreven Grietenije alreede tot sijne directie bekomen heeft ofte noch bekomen sall. En soo belooft welgemelte Secretaris aan de Heere Grietman reciproquelijk te doen gelijck mede deselve Heere Grietman belooft de voorgedachte secretaris te laten in de vredige en rustige bedieninghe sijner secretarye.

Eyndelijcken om te thoonen, dat wij ondergeschreven den inhoude deses geresolveert zijn heylighlijcken te onderholden ende na tekomen is bij ons eenparigh goedgevonden dat dese acte van correspondentie bij een staetsche resolutie ter Caemer van Westergoo hoe eerder hoe liever sall worden gearresteert en vastgesteld, met insertie van een clausule, waarbij het maintenu ende de executie van alle de voorschreven poincten opgedragen en aanbevolen werd

aan 't collegie der Heeren Gedeputeerde Staten deser provintie, die daartoe sullen vermoogen te gebruyken sodanige vigoureuse middelen van constrainte als deselve nae gelegenheid van saeken sullen bevinden te behooren specialijk ook met affwijsinge van (tot den) Landdag te gaan sodanige volmachten, die weygerig mochten zijn 't ghene voorschreven is na te komen, zelf mede 't voorschreven maintien ende executie aan 't welgedachte collegie opgedraegen word door krachte deses, waaraan wij ondergeschreven ons submitteeren yeder in 't besonder, sonder dat wij ons daertegens met eenige exceptie sullen kunnen behelpen. Aldus gedaen en verteekent binnen Leeuwarden den 15den Nov. 1668.

Dan volgen de handteekeningen.

DE GODSDIENSTVRIJHEID IN FREDERIKSTAD

DOOR

J. A. M. MENSINGA.

Onze kolonie aan de Eider had in de 17de eeuw buiten Holland meer naam en roem van hare godsdienstvrijheid als in haar vaderland zelf. Dat was geen wonder. Bij ons was godsdienstvrijheid niets bijzonders, wij waren er aan gewoon. Mocht ook de « ware gereformeerde religie » bij ons heerschende kerk, godsdienst van den staat zijn (want zóóver, om intezien, dat deze verhouding slechts in den « Kerkelijken Staat » te huis behoort, was men destijds ook te onzent nog niet), toch was, na de afschudding van het staatkundig en kerkelijk dwangjuk, het besef spoedig doorgedrongen dat onze jonge staat, wilde hij zijn recht van bestaan gronden op het beginsel waaruit hij ontstaan was, niet uitsluitend zijn kon. Mochten ook de kerkelijken in hunne synoden en classen toen en nog lang naderhand het «staande lemma» van de «paapsche», later ook van de « remonstrantsche stoutigheden » hebben, de staat vergunde aan alle dissidenten niet alleen vrije bewoning des lands, maar ook, slechts met ééne later plaats grijpende uit-

zondering, en voor de overigen slechts met geringe beperking, vrijen openlijken godsdienst. Onze groote Willem van Oranje had daartoe den grond gelegd. Hem vooral, die ook in dit opzicht zoo hoog boven zijnen tijd stond, had onze staat deze edele richting te danken, door welke hij destijds zoozeer boven alle andere Staten van Europa uitmuntte.

Dat leek er niet na in het midden en noorden van het protestantsche Europa (het roomsche spreekt van zelf). In den beginne, en nog aan 't eind der 16de eeuw, was het op vele plaatsen zelfs verboden vreemde godsdienstverwanten, met name Hervormden en Doopsgezinden (hier destijds Sacramentariers en Anabaptisten genoemd) te herbergen of in dienst te nemen [1]. De kort daarop volgende kerkelijke twisten droegen niet weinig bij om dien geest nog te verscherpen. Eerst onder den druk des dertigjarigen oorlogs en door de bepalingen na den Munsterschen vrede, begon hij verzwakt te worden. En meer nog door de opneming van talrijke uit Frankrijk na de opheffing van het Edict van Nantes vluchtende Hervormden. Toch waren het altijd slechts bepaalde gemeenten, op bepaalde plaatsen, aan welke door bijzondere vorstelijke genade vrijheid van openlijken godsdienst verleend werd. Algemeene godsdienstvrijheid is er eerst in deze eeuw gekomen.

Erger nog was het in het noorden. De reformatie was hier zoo doodgemakkelijk, zonder stoot noch slag, door de koningen ingevoerd; ten gevolge daarvan was hier, zoo als nog heden aan den eerdienst te zien is, veel meer van den geest der oude kerk overgebleven, bepaaldelijk ook van haar begrip van kerk en wat daarvan afhangt. Hier had de landverbrokkeling niet plaats, die in Duitschland vaak de exclusiviteit tegenwerkte; de geestelijkheid behield hier veel meer macht en invloed dan in Duitschland. Zoodat het hier, even streng als in een katholiek land, tot regel werd:

1 In Hamburg moest het strenge verbod dienaangaande, van 1560, nog lang naderhand alle vierendeeljaars van de predikstoelen voorgelezen worden,

in één land slechts één godsdienst: cuius regio, eius religio.

Hoe sterk de exclusiviteit hier inwortelde, kan men daaraan zien, dat de vrijheid van godsdienst in Denemarken eerst door de constitutie van 1849 is ingevoerd; terwijl in Zweden slechts nog eerst vóór weinige jaren de enghartigste beperkingen zijn opgeheven, en aan eene algemeene vrijheid nog niet eens te denken is.

Zoo was het ten opzigte der godsdienstvrijheid destijds hier in 't noorden donkere nacht. Des te helderder kwam daartegen uit het licht van de weinige punten waar haar door vrijzinnige vorsten eene plaats vergund was. Zonnen, die haar licht en warmte rondom zich verspreidden, waren zij wel niet, dat liet de tijdgeest, die ze zorgvuldig rondom afsloot, niet toe, maar toch ook geene voorbijgaande meteoren. 't Waren glinsterende vaste sterren, allen waarnemers van den kerkelijken hemel welbekend, die bleven schijnen tot dat haar licht in onzen tijd in den opgaanden dageraad versmolt.

't Waren er hier benoorden de Elbe drie. Altona, een vlek, in 1664 tot stad verheven, waar de vrijzinnigheid der laatste graven van Schaumburg reeds in 't eind der 16de eeuw geloofsvlugtelingen, meest uit Nederland, gastvrij opnam; dan Glückstadt en Frederikstad, te gelijker tijd gesticht door vorsten, die niet enkel in kerkelijke vrijzinnigheid boven hunnen tijd stonden, Christiaan de vierde van Denemarken en Frederik de derde van Sleeswijk-Holstein. Altona is als kerkelijke vrijstad zeer bekend en veel bezocht geweest, ook door handel en scheepvaart in dit opzicht begunstigd. Glückstad, welks bloei in 't algemeen niet aan de verwachting beantwoordde die hetzelve den naam deed geven, veel minder; Frederikstad in dit opzicht tusschen beide.

Dat algeheele godsdienstvrijheid voor allen eene voorwaarde geweest zou zijn waaronder de Remonstranten tot hunne nederzetting alhier besloten, is eene overlevering, wel in zich zelve niet onwaarschijnlijk, maar voor welke toch geen bepaald authentiek of officieel bewijs voorhanden is. Zij was echter geheel in hunnen

geest, en zij hebben zekerlijk zoowel tot de aanvankelijke invoering, als tot de latere uitbreiding ervan zeer veel bijgedragen. Sterke bewijzen daarvoor bevatten mijne volgende mededeelingen.

Het moge, om dit in 't voorbijgaan aan te merken, strekken tot beantwoording eener vraag, die te onzent wel eens opgeworpen is, namelijk: hoe zouden de Remonstranten bij ons hunne tegenpartij behandeld hebben, bijaldien zij de overhand bekomen hadden? — Het antwoord, niet in gissingen of redeneringen, maar in daadzaken, ligt in Frederikstad.

Het stemde ook geheel overeen met den wensch en de denkwijze des hertogs. Geenszins echter met die zijner theologen. Deze deden alle moeite om in 't algemeen de toelating der Remonstranten alhier af te raden, en werden daarin ondersteund door de hertoginne-moeder. Vrouwen, vooral bejaarde, zijn in het stuk van godsdienst doorgaans wel ijverig, maar dan ook tevens bekrompen. De hertog, die er daarenboven groot voordeel voor zijn land van verwachtte, stond boven deze spinrokspolitiek, en de zaak kreeg haar aanvang niet alleen, maar ook, in verder verloop, haar volle beslag.

Dat de Lutherschen (in de privilegiën en elders worden zij, even als bij ons, Martinisten genoemd) als landskerk, volle vrijheid van godsdienst bekwamen, sprak van zelf. De Mennoniten, zoo als zij hier altijd heeten, bekwamen hun eerste privilegie in 1623. Er woonden namelijk in het onmiddellijk aangrenzende landschap Eiderstedt een tamelijk aantal van deze belijdenis, meest landbouwers, afstammelingen van hollandsche doopsgezinden, die in de heftige vervolgingen tegen hen, in 't midden der voorgaande eeuw herwaarts gevlucht waren, en hier, zoo al geene vrijheid van gemeenschappelijken eerdienst, althans toelating en veiligheid gevonden hadden, evenzeer als op het adellijk goed Tresenborg in Holstein, bij Oldesloe, waar Menno Simons zelf eene vrijplaats gevonden en bij oogluiking des bezitters der heerlijkheid eene stille gemeente verzameld had, die, toen haar geloofsgenooten

te Altona vrijheid van godsdienst bekwamen, derwaarts heentrok.

't Is waarschijnlijk dat er terstond met de Remonstranten eenige, en zeker dat er later verscheidene Doopsgezinden uit Holland, en vooral uit Friesland herwaarts overgekomen zijn. De meeste echter van de snel toenemende Mennonieten-gemeente waren Eiderstedters. Omstreeks het einde dezer (17de eeuw) mogen ze 300 hoofden sterk geweest zijn.

De Roomschgezinden bekwamen bij manifest van 24 Februarij 1625 vrijheid om zich hier neder te zetten en hunnen godsdienst uit te oefenen; zij zijn hier echter nooit zeer talrijk geweest; tusschen de 50 en 100; vele van hen waren uit België. — Joden kwamen hier eerst in 1690; zij werden echter naar evenredigheid talrijk, in 1850 bijna 400 zielen; welk getal echter van toen af zeer verminderde, doordien zij de vrijheid bekwamen om zich overal met der woon neder te zetten. — Beide laatstgenoemden oefenden hunnen godsdienst in 't begin in bijzondere huizen, althans in gebouwen die het uiterlijk aanzien van kerken of synagogen niet hadden; deze hebben zij eerst in deze eeuw, met toestemming der koninklijke Deensche regeering bekomen.

En zoo is het sedert gebleven. Zoodat zich hier het voor dit land geheel eenige schouwspel vertoont, dat in een klein stadje, van nog geene derdehalfduizend zielen, vijf verschillende geloofsbelijdenissen haar eigen gemeentelijk bestaan hebben, met alles wat daartoe behoort, kerk, school, kerkhof, armwezen (het laatste is echter sedert eenige jaren burgerlijk-algemeene zaak geworden, en wat kerkhof aangaat, zoo bedienen de Roomschen zich van het remonstrantsche). Bij ons in Holland zou zulk eene verhouding zoo geheel vreemd niet zijn; hier komt ze, Altona uitgezonderd, alleen in zeer groote steden voor; zij trekt dien ten gevolge de aandacht van vreemde bezoekers in hooge mate tot zich.

Bij de privilegiën zal men misschien de aanmerking maken, dat in dezelve eigenlijk eene beperking van de algemeene godsdienst-

vrijheid lag. Men moet echter wel in het oog houden, dat in het Noorden, even als in Duitschland, alles bij privilegiën geschiedde; zelfs de godsdienstvrijheid der Lutherschen, ofschoon ze toch van zelf sprak, werd in het privilegie van 1620 uitdrukkelijk opgenomen [1]. Daarbij ook, dat, door deze privilegiën eensdeels de rechten der gemeenten uitdrukkelijk erkend en gewaarborgd, anderdeels haar noodzakelijke grenzen aangewezen worden [2].

De bekendheid welke Frederikstad als godsdienstige vrijplaats bekwam, was oorzaak dat de poolsche broeders in 't midden der 17de eeuw ook op haar het oog sloegen. Zij hadden werkelijk reeds eenen aanvang met hunne vestiging alhier gemaakt, en zouden tot eene betrekkelijk talrijke gemeente hebben kunnen aangroeijen. De zaak had echter slechts korten duur. Wijl ze desniettegenstaande zeer belangrijk is, ook destijds veel opzien gemaakt heeft, zoo zal ik ze uitvoerig mededeelen. Mijne bronnen, zoowel over deze, als over de volgende, de Kwakers, zijn behalve het protokol der handelingen van den magistraat en de kerkeboeken mijner gemeente, een aantal oorspronkelijke stukken, brieven en andere, die zich in mijn bezit bevinden en tot nog toe niet gebruikt zijn.

't Is bekend, dat deze secte, ook Unitariers en Socinianen genoemd, destijds de « uiterste linkerzijde » van het Protestantisme uitmaakte, en in de tweede helft der 16de eeuw overal, door de Protestanten zoowel als door de Katholieken, met heftigen ijver vervolgd en verjaagd, enkele van hen zelfs ter dood gebragt zijn. Wel een bewijs hoe laag de protestantsche kerk destijds nog stond, hoe weinig zij zich nog van den geest der oude kerk ontdaan had.

Polen en Zevenbergen stonden destijds hoog boven het overige Europa in beschaving, in die ware heschaving welke zich door

1 Art. 1. „Zullende daarbeneffens in dezelve Stadt ook gedoogt worden Exercitie „haerder Religie aan de Martinisten." Evenzoo in het privilegie van 1640.

2 Zoo in het privilegie van 1640: „in keinen anderen Orten oder Städten in „unseren Landen, ohne unsere fernere specielle Bewilligung predigen — „friedsam leben, und niemand so van ihrer Opinion nicht ist, moviren sollen," Bijzonder ook: geene proselieten te maken.

vrijzinnigheid kenmerkt. Hier vonden de vervolgden niet alleen vrije woonplaats, maar ook vrijheid van godsdienstoefening. Vele edelen en magnaten beschermden hen en traden persoonlijk tot hen over. Zij deden zich hier kennen als ordelievende, stille, vlijtige, zedelijke burgers; hunne predikanten als degelijke geleerden, wier arbeid, vooral uitlegkunde des Bijbels, hoog geschat, en vaak, zonder hen te noemen, door andere Protestanten gebruikt werd.

De steeds toenemende invloed der Jesuiten, die later eene hoofdoorzaak van Polens val werd, maakte honderd jaren later een einde aan dezen schoonen, voor Polen zoo eervollen toestand. Bij koninklijk edict van 1658 werd den Unitarissen bevolen binnen drie jaren het land te ruimen. De meesten verkozen de ballingschap boven den gehuichelden overgang tot de roomsche kerk, die hun natuurlijk vrij gelaten, en wel meest bedoeld was. Vele hunner gingen naar Zevenbergen, waar, onder Turksche oppermacht, de godsdienstvrijheid voor hen bleef voortduren. ('t Is bekend dat de Turken, hoe fanatisch ook voor hun eigen godsdienst, toch jegens andere godsdiensten verdraagzamer waren dan de Christenen destijds.) Anderen keerden hunne oogen naar het Westen. In Duitschland werd hun overal slechts doortocht en niets meer vergund. In Holland konden zij ten minsten bij oogluiking wonen, schoon aan vrijen godsdienst en vooral vrije drukpers niet te denken viel. Wel voor de Joden, die mochten er prachtige synagogen bouwen en hunne boeken drukken, wij juichen dit toe, maar niet voor deze Christenen [1].

Op de Socinianen leed de anders met recht geroemde hollandsche

---

1 Onze plakaten tegen de Socinianen waren zeer scherp; bijeenkomsten tot bespreking van hunne gevoelens worden in de Resolutiën der Staten van 19 September 1653, en 30 December 1659 „samenrottingen" genoemd en als zoodanig behandeld; op het verkoopen en verbreiden hunner boeken zware straffen gesteld. En eigenlijk was hun ook zelfs de inwoning in ons land verboden; in de Resolutiën van 10 October 1639, 15 Junij 1640 en 14 December 1654. Als aanleiding tot deze verordeningen worden meermalen uitdrukkelijk de voorstellen der Synoden en Classen genoemd. Na hunne verbanning uit Polen had er echter oogluiking plaats.

vrijzinnigheid eene droevige schipbreuk. 't Is eene leelijke vlek in de geschiedenis der nakomelingen des Zwijgers! — 't Is overigens zonderling, dat de Christenen, alle, bijna zonder uitzondering, op dit leerstuk, de Drieëenigheid, zoo jaloersch en zoo kwaadaardig hatelijk tegen de andersdenkenden geweest zijn; daar zij het toch zelve voor een mysterium, eene verborgenheid, dat is een stuk dat het natuurlijk verstand niet aannemen kan, verklaarden. 't Is geene aanbeveling, even zoo min als het leerstuk zelf, voor het Christendom, ik wil zeggen, de Christelijke kerk!

De bekendheid met de noord-albingische vrijsteden noopte de poolsche broeders het in deze te beproeven. Altona en Glückstadt stonden onder den koning van Denemarken. Een van hunne meest geachte hoofden, de bekende Stanislaus Lubienitzky, bevond zich destijds te Kopenhagen (òf opzettelijk wegens deze zaak, is mij niet bekend) en was bij den koning zeer wel gezien. Dezen stelde hij het verzoek zijner geloofsgenooten voor. Frederik III was echter op dit punt veel bekrompener dan zijn vader Christiaan IV geweest was. « Al bouwden de poolsche broeders hem ook eene stad van Kopenhagen tot Korsör, zeide hij, zoo zou hij ze toch niet toelaten.» Hij wilde het alleen oogluikend aanzien, wanneer zij zich eenigen tijd, op hun doorreis, in Altona ophielden. — Lubienitzky zelf heeft aldaar later eenigen tijd gewoond; maar alleen hij, geene anderen [2]. Glückstadt kwam niet in aanmerking.

1 Men kan over hem het artikel op zijnen naam in Bayle's Dictionnaire naslaan. In brieven, onder mij berustend, onderteekent hij zich enkel Lubienitzky; in een officieel stuk Lubienitzky von Lubienitz (het vlek van dien naam in het palatinaat van Minsk). Hij was uit een aanzienlijk, vermogend en edelaardig geslacht. Zijn overgrootvader Andreas offerde uit liefde voor den godsdienst de loopbaan op die zijn stand en vermogen hem openden en werd predikant zonder bezoldiging. Evenzoo deed zijn vader Christoffel, en ook hijzelf, ofschoon hij vrij na, in den 4den graad, aan koning Joh. Sobiesky verwant was. (Karakteristiek voor dit kerkgenootschap! er waren meer zulke hooghartige edelen onder zijn predikanten.) Hij heeft veel geschreven, schoon er weinig van gedrukt is. Zijn brieven zijn in volkomen correct fransch en duitsch, met zeer goed handschrift geschreven; latijn sprak hij, zoo als de meeste welopgevoede Polen, zeer vaardig.

2 Zie J. A. Bolten, Histor. Kirchennachrichten von der Stad Altona. Bd. 2. S. 76.

Toen wendde de onvermoeide man zich naar Frederikstad, dat onder den hertog van Holstein-Gottorp stond. Den 1sten Maart 1667 verscheen hij in de voltallige vergadering des Raads, en verzocht voorloopig slechts voor eenige familiën, die zich voorshands kerkelijk bij de Remonstranten zouden voegen, gastvrijheid, tot tijd en wijle dat meerdere « adellijken en burgerlijken, kooplieden en handwerkers » zouden overkomen. De raad nam hem met achting en vriendelijkheid op, vergunde de verzochte toelating, en beloofde, wanneer er later meerdere zouden overkomen, hun best bij den hertog te zullen doen, dat zij dezelfde stelling bekwamen als de overige hier gevestigde kerkgenootschappen. Hoezeer het hun ernst was, blijkt ook daaruit, dat zij hem eenige exemplaren van het stadsrecht voor de aanstaande medeburgers lieten ter hand stellen,

Na verloop van eenigen tijd kwam de aangekondigde voorloopige afdeeling aan. In September deszelven jaars lieten zich 17 personen (volwassenen) bij de Remonstranten als lidmaten inschrijven, Onder hen waren twee welklinkende namen: doctor Joh. Crellius (« alias Spinovius » staat er bij), waarschijnlijk zoon van den beroemden Joh. Crell, die in 1633 gestorven was, en Martinus Ruarus, zoon van den bekenden geleerden medearbeider aan den Rakowschen catechismus, die in 1657 gestorven was en wiens weduwe, Maria Vossin [1], met hare drie dochters, er mede bij was. Bij den naam van Martin Vos wordt gevoegd: « uit den adellijken buize Insepta. » (Ik heb het boven reeds aangeteekend, dat vele poolsche edellieden zich tot de Socinianen bekenden.)

Lubienitzky zelf is niet hier gekomen. Hij woonde destijds in Hamburg als resident van den Koning van Denemarken. Hij liet hier echter een huis koopen (het koopcontract voert de dagteekening van 28 April 1663), hetwelk wel tot eene eigene kerk zal bestemd geweest zijn.

---

1 De vrouwen volgden nog het in Duitschland toen reeds lang opgegeven gebruik, hare namen te buigen: Vossin, Ropstorfin; zoo ook Ruara. Nog heden buigen de Polen het -ky tot -ka.

Zoo was Frederikstad de eenigste plaats in Europa, Zevenbergen uitgenomen, waar men den poolschen broederen niet alleen gastvrijheid, maar ook vrijen godsdienst geven wilde [1].

Het is, geloof ik, eene welverdiende hulde aan de nagedachtenis der mannen, die zoo hoog in verlichting en vrijzinnigheid uitmuntten boven alle christelijke potentaten van Europa, ook boven onze Hollandsche Staten en Staten-Generaal, dat ik hunne namen hier noem. Burgemeesters waren: Herman Ruitenbeek en Hendrik de Haen; Raadsheeren: Willem Verdam, Nicolaas Ovens, Jan Goulart, Jan van Schoonhoven, Jan Sas Hoens en Bastiaen Plovior.

Nog vóór dat de eigenlijke gemeente kon aankomen, liep de zaak te niet. De hofwind was ook hier anders geworden, dan nog vóór vier jaren. De jonge hertog Christiaan Albrecht, die zijnen vader Frederik III in 1658 was opgevolgd, was ook in verdraagzaamheid op verre na het evenbeeld van zijnen vader niet. Vooral de Superintendent Reinboht dreef het bij hem door, dat de Socinianen zouden verjaagd worden. Nu, ze waren beide niet slechter dan de overigen! — Reeds den 8sten Junij 1663 bekwam de magistraat het vorstelijk bevel, hen de stad te doen ruimen. Zij (de magistraat) stelden zich wel, zooveel hun mogelijk was, voor hunne beschermelingen in de bres, spraken ook in het bijzonder met den superintendent; alles te vergeefs, het vorstelijk bevel werd herhaald, en zoo zagen zij zich, met hoeveel leedwezen ook, gedwongen den poolschen broederen hunne stad te verbieden, die reeds gekomen waren zoowel als die nog komen wilden.

Ook aan de Kwakers betoonden zij hunnen verdraagzamen, vrijzinnigen geest. Bij de poolsche broeders werkte nog, behalve eenige (niet geheele!) godsdienstige sympathie, ook de hoop mede, om der stad een misschien aanzienlijk voordeel toe te brengen; bij de Kwakers geen van die beide. Hunne begrippen en gebruiken waren wijd

---

1 Ook in Manheim werden zij door den keurvorst Christiaan Lodewijk, dien Bayle le prince du monde le plus latitudinaire noemt, welwillend ontvangen. Vrijen godsdienst hebben ze daar echter niet gehad.

afwijkend; daarbij behoorden zij alle tot den geringeren stand, zoo als o. a. uit hunne namen, op één na alle patronymica, te zien, ook uit andere omstandigheden op te maken is. — 't Is bekend dat dit godsdienstgezelschap in Engeland destijds nog scherp vervolgd werd, zoodat velen naar het vaste land weken. Hier werden zij op sommige plaatsen toegelaten, maar geenszins overal. In onze provincie Friesland werden zij met tuchthuis bedreigd. Zelfs in ons vrijzinnig Amsterdam konden zij in den beginne niet dan zeer heimelijk hunne bijeenkomsten houden. — In de vrijstad Altona *schijnen* ze geweest te zijn, edoch zoo zeer in 't geheim, dat Schmidt, in zijne geschiedenis van Altona hunne aanwezigheid aldaar ontkent; ook Bolten (Kirchen Nachrichten von Altona Th. I s. 186) kan niets bepaalds van hen opgeven, ook niet of zij daar ooit eene vaste vergaderplaats gehad hebben.

Hier in Frederikstad had zich, kort na de poolsche broeders, eene kleine gemeente van deze « Vrienden », zoo als zij zich zelt en anderen noemden, vergaderd; in eene zoo kleine stad natuurlijk niet zonder medeweten en oogluiking van de stads regeering.

Edoch, ten gevolge van een vorstelijk mandaat van 15 Augustus 1673 moest zij hun bevel geven om terstond de stad te ruimen. Hun antwoord aan den gerichtsbode die hun hetzelve insinueerde was: « dat de Heer voor haar soude pleyten, en indien die besloten had, « datse lijden souden, soo waren sij niet beter als haar meester, « die haar in lijden is voorgegaan, haar was niets quaeds bewust, « sij souden de tijt afwachten. » (Hollandsch werd destijds hier nog veel gesproken, ook in officieele stukken gebruikt.)

Kort daarop zonden zij echter, door den magistraat, een verdedigingsschrift aan den hertog; een zonderling stuk, geheel in kwakergeest en stijl, waarvan ik derhalve den aanhef en het slot, beide zeer karakteristiek, aan 't eind zal mededeelen, 't is te uitvoerig, tien digt geschrevene volle folio bladzijden, om het in zijn geheel te geven. Misschien juist doordien het zoo ongewoon was, zoo geheel afwijkend van den vormelijken,

diep onderdanigen duitschen kanselarij-stijl, zekerlijk echter niet zonder de voorspraak des magistraats, bereikte het zijn doel. De hertog vergunde hun « aus purer und lauterer gnade » nog den winter over te blijven. Stilzwijgend werd dit verlof verlengd, en den magistraat vrije hand gelaten.

Vóór 1678 hadden zij,, natuurlijk met oogluiking van den magistraat, eene groote achterkamer van een huis in eene zijstraat tot eene « vergadering » ingericht, zoo als blijkt uit eene, op aanhouden van den superintendent von Stocken aan den magistraat gerichte interpellatie, of dezelve bewilligd had, dat de Kwakers hier « eene kerk gebouwd en ingewijd hadden. » Naar waarheid kon dezelve antwoorden « dat zij zulks niet ingewilligd hadden. » En daarbij bleef het. Het geheele huis schijnt hun eigendom geweest te zijn. In 1728 droegen zij het over, voor 2000 mark Lubs, aan de kwakergemeente te Londen, die misschien het geld tot den aankoop voorgeschoten had.

Na dit jaar vind ik niets schriftelijk van hen opgeteekend. Maar in 1770 meldt de doorgaans wel onderrichte Büsching (Erdbeschreibung Th. 1, pag. 274) sprekende van Frederikstad, « er *zijn* hier « ook kwakers, die echter thans *bijna* uitgestorven zijn. » — Het huis bleef eigendom der Londener gemeente en werd eerst in 1853 verkocht. Vóór 60 of 70 jaren was de « vergadering » nog in haren oorspronkelijken toestand te zien, en nog heden is het huis als « kwakerhuis » bekend.

Dat zijn dus *zeven* kerkgenootschappen in een stadje van even twee duizend zielen! — Misschien, en waarschijnlijk hebben, even als te Altona, waar er vele waren, ook hier wel, toen en later, enkele personen van afwijkende, elders door staat of kerk vervolgde godsdienstige gezindheid eene veilige toevlucht gevonden; ze kunnen hier, even als daar, stille aanhangers of vrienden, en stille bijeenkomsten gehad hebbeu; alles echter op kleinere schaal dan in die veel aanzienlijker stad (in 1763 17,000 inwoners). Ik kan daar over echter niets bepaalds mededeelen, omdat ik over den lateren

tijd geene zoo uitvoerige bescheiden bezit, ook niet bekomen kan, als over de eerste honderd jaren. Bijzonderheden van zoo weinig algemeen belang komen ook slechts door toeval der nakomelingschap tot kennis. — Toch kan ik uit den laatstgenoemden tijd een paar bijzondere personen noemen.

Vooreerst de veel vervolgde Antoinette Bourignon, wel even als de Kwakers eene wonderlijke dweepster, maar even als deze streng van zeden en vol christelijke liefde. Zij heeft hier een huis bezeten, dat na haren dood in 1681 door haren vriend Pierre Poiret gereclameerd werd; heeft zich dus ook hier wel opgehouden, al was 't ook voor korten tijd, ofschoon Frederikstad niet genoemd wordt onder de steden dezes lands, in welke zij, sedert 1671, haar veel bewogen en veel gestoord leven gesleten heeft.

Dan vind ik in het magistraats protocol als «Fanatiker» genoemd: Jonas Trellund «der sogenannte Jan Tamsen» die dus eenige rolle schijnt gespeeld te hebben en hier in 1683 gestorven is; en in een vorstelijk mandaat van 1711 eenen «Schwärmer» Alberti, van wien daarin gezegd wordt, dat hij, hoewel sinds lang veroordeeld om de hertogdommen te ruimen, desniettemin zich voortdurend in Frederikstad ophield, weshalve den magistraat bevolen werd hem binnen drie dagen de stad te doen verlaten.

Volgt nu de bovengemelde aanhef met het slot van de zonderlinge memorie der Kwakers.

Een verdedinge van de saeck der onnosele tegen onse aenklagers, sijnde een aenmerckinge voor U, O hertog van Holstein! om voor U ende Uwe hofraden aentemercken hoeverre de evangelische vrijheijt streckt; in 't kort getuijgt ende bevestigt door Christus en Sijne Apostelen, in de dagen van outs, wiens getuigenis Martinus Luijter socht natekomen, in de dagen van sijn tederheit in sijn maete, hetwelcke mach dienen tot ontlastinge van ons tegens onse aenklagers.

O Vrienden ende overheden! waer heeft Christus of Sijne Apostelen

oijt macht gegeven tot de Overheit, om de ketters te vervolgen, waer sijn sij oijt tot de magistraten gelopen om klagte te doen, en hoe komt dit overeen met Martinus Luijter sijn leer, die geseijt heeft op fol. 82 van sijn Postilla: also wil Christus, man scholte niemand dwingen, sundern eijnen ijderen volgen laten uth willigen herten unde lust, unde nicht uth fruchten der Schande edder Straffe, sundern dat Wort predigen unde utgaen laten, ende datselve alle dinck laten uthrichten, enz. enz.

Het slot luidt:

Geschreven tot ontlasting van de waerheit ende tot voldoening van U. L.; Ende tot bevestinge van onse getrouwheit, tot U. O. Hartog van Holstein.

Door ons die de Saligheit van U. L., en alle menschen begeeren, bekent sijnde door de naem van quakers.

Geruimen tijd nadat ik dit stukje afgewerkt had, kreeg ik aanleiding om in de oude acten des magistraats te zoeken, of er niets in te vinden ware nopens den oorsprong der joodsche gemeente alhier, over welke alle schrijvers hier te lande het stilzwijgen bewaren of hunne onkunde bekennen (slechts het bovengenoemde, overigens onjuiste jaartal 1690 had ik bij één hunner gevonden.) — Hetgeen ik vond, was ook weder een bewijs van de vrijzinnigheid des magistraats, waarom ik het hier nog mededeel.

In 1649 dienden eenige Joden, die zich hier wilden nederzetten of reeds hier woonden, een verzoek in om vrijen, openlijken godsdienst, « zoo als zij dien te Altona hadden. » Dáár hadden zij denzelven reeds in 't begin dezer eeuw, door een privilegie der laatste graven uit het Schauenburgsche huis, 't welk in 1641, na de inbezitneming van het land, door den Deenschen koning bevestigd was.

De magistraat was hun gunstig en legde hun verzoek den hertog

voor. Deze echter, ofschoon anders vrijzinnig, sloeg het af, en wel om rede « dat zij duitschers waren. » Deze terugzetting van de duitsche Joden, waartoe ook de poolsche, die zich bij den godsdienst van de duitsche taal bedienen, gerekend werden, kwam destijds meer voor. Ook in ons Amsterdam, waar de Portugezen reeds in 1598 eene synagoge hadden gaf de toelating der duitsche Joden in 't midden der 17de eeuw nog vrij wat moeite.

Hunne nederzetting alhier werd desniettegenstaande begunstigd, zoodat de gemeente toenam. In 1677 verzocht en verkreeg zij verlof tot het inrichten van een eigen kerkhof; waarmede ook wel verbonden was de vrijheid om begrafenisplegtigheden naar hunnen ritus, op het kerkhof, alzoo openlijk, te verrigten. — Het vergunnen van een eigen kerkhof was destijds de voorlooper van dat van vrijen openlijken godsdienst. Zoo in Hamburg en Altona, zoo ook bij ons te Amsterdam, waar de duitsche Joden eerst een kerkhof, in 1636, en later, in 1656, eene synagoge bekwamen.

't Mag dus wel om dezen tijd geweest zijn, dat men der gemeente, die tot dusverre in kamers van burgerhuizen haren godsdienst hield, zoo als overal daar waar zij geene synagoge hebben, de vrijheid gaf of liet, om als volle gemeente zich ter godsdienst te vereenigen in eene groote tot dit oogmerk ingerichtte achterzaal van een haar toebehoorend huis; evenzoo als de Kwakers. Later werd dit huis van binnen geheel uitgebroken en tot synagoge ingericht. Zij hebben er zich meê tevreden gesteld, ook wel wegens hunne geringe middelen. Eerst in 1847 konden zij, met hulp van andere gemeenten, zich de tegenwoordige, ruime en fraaije, ook uiterlijk als zoodanig kenbare synagoge bouwen.

Dat zij in 1695 toegelaten of opgeroepen werden om den huldigingseed aan den nieuwen souverein af te leggen, en wel naar hunnen ritus, met gedekten hoofde en de hand op de tien geboden, was ook een bewijs van de hoogere stelling die men zoowel hunnen godsdienst, als hun zelven als staatsburgers inruimde.

Een vorstelijk privilegie of dergelijke concessie, zoo als in de

andere steden waar zij berechtigd waren en zoo als alle andere dissidenten, hebben zij hier nooit gehad. Hunne toelating, berechtiging en godsdienstvrijheid was geheel het werk van den magistraat. Deze deed het, de regeering liet het stilzwijgend geschieden. — Tevens ligt hierin de reden, waarom in de schriften in welke men berichten over deze gemeente verwachten zou, niets daarover gevonden wordt. Er bestaat niets gedrukt daarvan.

Uitgaven van MARTINUS NIJHOFF *te 's Gravenhage:*

Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Mr. Is. An. Nijhoff. 1836—56. 10 dln. Met Register. f 30.—

—— Hetz. werk. Nieuwe reeks, verzameld door I. A. en P. Nijhoff en Dr. R. Fruin. 1857—80. 10 dln. Met Register. f 30.—

Afzonderlijke deelen of stukken worden, voor zoover nog voorhanden, afgeleverd à f 5.— en f 1.25.

Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.

I. Het Rechtsboek van den Briel, door Jan Matthijssen, uitg. door Mr. J. A. Fruin en Mr. M. S. Pols. f 4.75

II. Rechtsbronnen der stad Zutphen van het begin der 14de tot de tweede helft der 16de eeuw, uitg. door Mr. C. Pijnacker Hordijk. f 3.50

Verslagen en Mededeelingen. N°. 1. f 0.60

Heraldieke Bibliotheek. Tijdschrift voor geslacht- en wapenkunde, uitg. door J. B. Rietstap. 1872—76. 5 dln. Met pl. f 30.—

—— Hetz. werk. Nieuwe reeks. 1878—81. Deel I—III. f 16.—

Afzonderlijke deelen of stukken worden, voor zoover nog voorhanden, afgeleverd à f 6.— en f 1.50.

Bibliotheca Historico-Neerlandica. Catalogus van boeken en handschriften betreffende Nederlandsche geschiedenis en plaatsbeschrijving, in wetenschappelijke orde gerangschikt, met eenige aanteekeningen, voorhanden en voor de bijgevoegde prijzen te bekomen bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage. Met Supplement. 2 dln.

Catalogus van oude en nieuwe boeken over Nederlandsch en buitenlandsch staatsrecht en rechtsgeleerdheid, voorhanden en voor de daarbij staande prijzen te bekomen bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage. 1 dl.

Catalogus der historische werken, uitgegeven door Martinus Nijhoff te 's Gravenhage. Met aanteekeningen.

Deze Catalogussen worden allen op aanvraag gratis afgeleverd.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS.
EERSTE DEEL, TWEEDE EN DERDE STUK.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1882.

INHOUD.

De Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde worden op onbepaalden tijd uitgegeven en verschijnen in stukken van omstreeks 7 bladen druks. Vier stukken vormen één deel. De prijs van ieder stuk, ook afzonderlijk verkrijgbaar, is *f* 1.25.

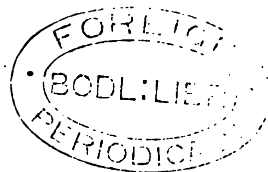
In het 4de stuk van ieder deel zal worden opgenomen een Overzicht van de binnen- en buitenlandsche literatuur der vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde over het afgeloopen tijdvak.

Dit stuk zal ook bevatten titel en inhoud van het geheele deel.

Bijdrage tot de Geschiedenis van het Klooster van St. Andries te Rugge en van de Kloosters der Cellezusters en Cellebroeders te Brielle,

DOOR

H. DE JAGER.

In zijn verdienstelijk, met goud bekroond werk, getiteld: « Geschiedkundig Overzigt van de Kloosters en Abdijen in de voormalige Graafschappen van Holland en Zeeland », zijn de aan het hoofd dezer bladzijde genoemde kloosters door Dr. R. C. H. Römer vermeld, doch de geëerde Schrijver was niet in staat veel over die stichtingen mede te deelen.

Omtrent het eerstgenoemde klooster leest men op blz. 444 en 445 van het Eerste Deel het volgende:

« In gedrukte geschriften vindt men even zeldzaam melding gemaakt van het klooster van den Heiligen Andreas bij Brielle, als men daarin meermalen den naam van dat der Heilige Elisabeth aldaar ontmoet. De schrijver, die er van gewaagt (zie de « Oudheden en Gestichten van Zuid-Holland », blz. 325), berigt dat het in het bezit van landerijen en bereid was om daarover met de kanunniken te Rugge de noodige schikkingen te maken [1]. Naar het

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 1.

schijnt, komt het in de ongedrukte bescheiden betrekkelijk Rugge's priorij eene enkele maal onder het jaar 1503 voor. Uit eene aanteekening, waaruit ons dit bleek, ziet men, dat het onder Rugge gesticht was en door Augustijner-nonnen bewoond werd.»

Na van het Rotterdamsche klooster der Broodzusters te hebben gezegd, dat de geschiedenis van deze stichting op een enkele bijzonderheid na in het duister ligt, vervolgt Dr. Römer op blz. 659 van hetzelfde Deel: «Meer nog is dit het geval met die van «het huys of convent der Cellezusteren» te Brielle, dat in zeker handschrift genoemd wordt. Alleen vindt men aangeteekend, dat het door den laatsten Utrechtschen Bisschop, den waardigen George van Egmond, aan de geestelijke zorg van den Prior der Regulieren te 's Gravenzande werd toevertrouwd.»

Betreffende het derde der boven genoemde kloosters wist Dr. Römer niets anders te zeggen, dan dat hij het ergens genoemd vond. Op blz. 652 van hetzelfde Deel lezen wij: «Ten aanzien van het Cellebroederen-klooster, dat op de lijst na het Goudsche genoemd wordt, voor zooveel Holland aangaat, dat te Brielle namelijk, komen geene bijzonderheden voor.»

Ik ben in staat in de bestaande duisternis althans eenig licht te doen schijnen, en mijne Bijdrage leid ik in met de mededeeling van eene in de latijnsche taal gestelde acte, welke door mij in het Brielsche Archief gevonden werd en waarop eene oude hand schreef: «vant tslot». Zij betreft het klooster van St. Andries te Rugge, en luidt aldus:

«Universis et singulis Christi fidelibus, presentes litteras visuris seu audituris, Nos Adrianus Jacobi, prior domus beate Elizabeth in Rugghe prope Brielis, Johannes Gerardi, pater domus clericorum sancti Jheronimi in Delff, et Cornelius Brielis, pater fratrum in Traiecto, a gracioso et reuerendo domino, Episcopo traiectensi, ad infra scripta specialiter deputati, Salutem in Domino et presentibus (litteris) fidem indubiam adhibere. Cum anno Domini millesimo quin-

gentesimo tercio ad humilem et deuotam instanciam deuotarum sororum domus sancti Andree in Rugghe prope Brielis, de speciali prerogatiua et gracia eidem conuentui sit indultum ex certis motiuis et efficacibus racionibus, eas ad hoc inducentibus, vt ultra professionem emissam inclusionem perpetuam tam pro se quam pro suis posteris valeant profiteri; et nos eisdem a dicto domino traiectensi executores cum commissione et auctoritate dictam inclusionem perficiendi sumus deputati, tam sanctum tamque religiosum negocium sincero corde gratulanter in Domino acceptantes, decreuimus predictas sorores includere terminis et condicionibus subscriptis: Sorores prefate in ecclesia primam januam clausure, quam intrauerint, non exibunt, communisque earum infra clausuram transitus erit in domibus, in circuitu monasterii locatis. Ecclesiam autem cum domo carpentarii, ecclesie adiuncta, non intrabunt. Domum colonum eis adire non licebit. Tempore tamen necessitatis mater sola, adiuncta sibi una aut duabus sororibus non inclusis, illam potest adire. Clausuram eciam quaé est contigua domui, quae scola dicitur, exire non licebit. Ad fenestras cancellatas domus hospitum, interius positas, et ad aliam interiorem fenestram domus noue eis aditus patebit. Ad anteriorem autem fenestram domus eiusdem, dum tamen illam non exeant, matri transitus conceditur et eciam aliјs sororibus inclusis, de consensu et licencia matris tantum. Ad ortum herbarum siue infirmarie et ad prediolum illud, quo assidue vestimenta lota exterguntur, cum spacio illo maioris porte infra pistrinum et molendinum, eisdem transire licebit. Pomerium non intrabunt, nisi suo tempore ad recreandum, et hoc de licencia patris et matris. Fossas a latere ecclesie meridionalis partis et ab occidentali parte pomerij et a latere domus pastoris borialis partis non transgredientur. Ut autem prefati monasterij inclusio strictius in perpetuum seruetur, volumus quod de cetero nulla inibi soror ad professionem admitti debeat, nisi ipsam inclusionem solempniter profiteatur, nisi forte fuerit soror exterioribus negocijs deputanda, quae tamen vouebit, cum requisita fuerit a suis superioribus, quod prefatam

inclusionem simili modo vt alie sorores incluse seruabit. Siqua autem prefatarum sororum alias quam scriptum est predictos terminos temerarie exire presumpserit, preterquam vrgente necessitate, tempore guerrarum, pro defensione incendij vel spolij proprie domus, et hoc de licencia patris et matris ac conuentus, pena carceris secundum exigenciam culpe puniatur. Et vt premissa inclusio, modo et forma predictis, ex nunc et in antea, in perpetuum in dicto monasterio per dictas sorores, iam inclusas ac inibi postea professuras et includendas, inviolabiliter obseruetur, eandem inclusionem, auctoritate nobis vtpote commissarijs in hac parte commissa, per presentes ratificamus, approbamus et in Dei nomine confirmamus, reseruata nichilominus visitatoribus seu commissarijs predicte domus plenaria auctoritate, omnia dubia, huiusmodi clausuram concernencia, interpretandi ac declarandi; hoc saluo quod prefati patres predictam clausuram nullatenus infringere poterunt aut quodlibet annullare. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum presentes litteras ego, prior prefatus, sigilli officij mei appensione communiui. Et quia nos, patres Johannes et Cornelius prefati, sigilla nostra apud nos non habemus, rogauimus venerabiles dominos, dominum Johannem Wilhelmi, prouisorem territorij de Voorn, dominum Paulum Arnoldi, pastorem de Rug, vt vice nostra prefatas litteras suo velint sigillo communiri (lees communire). Et nos, prouisor et pastor prenominati, rogatu venerabilium patrum predictorum sigilla nostra prefatis litteris appendere dignum duximus. Proinde nos, prior et patres Johannes et Cornelius prefati, exhortati sumus predictas matrem et sorores in robur et firmitatem premissorum, vt sigillo suo conuentuali predicta omnia vna nobiscum muniant ac confirment. Et nos, mater necnon et (sorores) conuentus predicti dictos terminos ac condiciones venerabilium patrum prefatorum propter rigorem, disciplinam ac stabilitatem in dicta domo nostra perpetuis temporibus instituendam, cumulandam conseruandamque, affectuose in Domino acceptantes, sigillum nostrum conuentuale pro nobis et nostris posteris presen-

tibus duximus appendendum. Datum anno millesimo quingentesimo tercio, februarij duodecima, quae fuit dominica septuagesime. »

Buiten deze, met uitzondering van de zegels, die er aan bevestigd werden, goed geconserveerde acte, berust er in het Brielsche Archief een afschrift van een Request, door de conventualen van St. Andries ten jare 1542 ingediend bij den Keizer, en aldus luidende:

« Anden Keyserl. M.

Verthoonen ende geuen oetmoedelick te kennen de mather ende gemeen susteren van sint Andries zusterhuijs buijten den Brielle, hoe dat de selue supplianten getaxeert zijn inde jegenwoirdige subsidie op die somme van XXIIII ℒ X sc. van XL groeten tpont, ende soe tselue conuent een scamel susterhuijs es, belast met veel meer renten dan sij jaerlix incomen hebben, hem luijden behelpende ende de cost winnende met heuren arbeijt; ende hoe zij luijden inde laeste voirgaende subsidie, getaxeert in April anno XXXIIII, ge . . . . (?) op gelijcke somme gestelt waren, maer anschou ende regard nemende van heurluijder armoede, soe was hemluijden alsdoen gracie ende quijtsceldinge gedaen vander somme van XV ℒ munte voirs., versouckende daer omme an Uwe Mt., dat Uwer genade belieue hem nu wederom gracie ende quijtsceldinge te doene van gelijcke somme van XV ℒ, ende mits dat doende, sullen altoes bidden voir Uwe genade prosperiteijt. »

In margine werd geschreven: « Attendu la pourete de ce cloistre les suppl. auront grace de XII flor. f. a Bruxelles, le VIIIe de Mars 1542 ».

Omtrent hetgeen er in latere jaren met het convent van St. Andries gebeurde, verkeeren wij niet in het onzekere.

Vóór 1572 was er buiten de Zuidpoort van Den Briel een « zieckehuijs » of « leproeshuijs », vroeger wel genoemd « Sint Jorys

inclusionem simili modo vt alie sorores inclus
autem prefatarum sororum alias quam scriptu
minos temerarie exire presumpserit, preterq
tempore guerrarum, pro defensione incend
et hoc de licencia patris et matris
secundum exigenciam culpe punis
modo et forma predictis, ex n
dicto monasterio per dictas s
professuras et includendas, i
sionem, auctoritate nobis
per presentes ratificam
mamus, reseruata n hen
dicte domus plenar eerst op blz. 107
concernencia, ir », begonnen bamis 1574,
patres predic en soe es bij den Bailliu, Burgeme
quodlibet a gerechte der stede vanden Brielle geaccorde
testimoni gent, accorderen ende toeeijgenen mits desen d
sigilli vande voetbooch ende cloueniers deser stede het conuen
et C Sinte Claeren, omme tzelue conuent tot coste vande voorn
u schutterie te approprieren ende accommoderen tot een doele
waer de voors. schutters haer vergaderingen, teeringe ende
insonderheijt de wapenen haerder schutterije zullen moegen exer-
ceren, gelijck in andere steden wert gedaen, mits condicie dat
de leprosen, die tot noch thoe by prouisie aldaer haerluijder woninge
hebben gehadt, van daer zullen vertrecken ende geaccommodeert
werden inde huijsinge, daer de buijten zusteren eertijts hebben
gewoont, mitzgaders de andere huijskens daer lancx aen staende
bewesten de groote poorte, mitzgaders de gaelderije omme by
haer beesten te moegen coemen. Ende zal hemluijden de erue,

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 2. [2] Ibidem n°. 3. [3] Ibidem n°. 4.
[4] Ibidem n°. 5. [5] Ibidem n°. 6. [6] Ibidem n° 7. [7] Ibidem n°. 8.
[8] Ibidem n° 9. [9] Ibidem n°. 10.

Cappelle » [1]. Volgens Van Wijn schreef Taerling, in 1572 Rector van het St. Catharina klooster te Brielle, in zijn MS. Kroniek het volgende: « buijten de zuijtpoorte der stede van den Briel was ook een schoen, welgelegen Leproeshuijs, met een Capelleken, reedelijcke van incomen gedoteerd » [2]. Dit « leproeshuijs » [3] nu, dat een' tijd lang op een gepachte wei lag [4] en bestaan schijnt te hebben uit een woonhuis, een « huijsken » voor de leprozen [5] en een kerk [6], werd in 1561 voor de laatste maal gerepareerd [7]. Na 1572 kregen de leprozen een ander verblijf. Eerst werden zij gehuisvest binnen de stad in het « Claren clooster » [8], en toen aan dat klooster een andere bestemming gegeven was, werd het vervallen convent van St. Andries, ook wel het « rucxse zusterhuijs » [9] genoemd, voor hen vertimmerd. Tot staving daarvan wijs ik vooreerst op blz. 107 vso. en 108 van het « Memoriaelbouck », begonnen bamis 1574, alwaar men leest: « Up huijden soe es bij den Bailliu, Burgemeesters, oudt ende nijeuw gerechte der stede vanden Brielle geaccordeert ende thoegeeijgent, accorderen ende toeeijgenen mits desen de schutterije vande voetbooch ende cloueniers deser stede het conuent van Sinte Claeren, omme tzelue conuent tot coste vande voorn. schutterie te approprieren ende accommoderen tot een doele, alwaer de voors. schutters haer vergaderingen, teeringe ende insonderheijt de wapenen haerder schutterije zullen moegen exerceren, gelijck in andere steden wert gedaen, mits condicie dat de leprosen, die tot noch thoe by prouisie aldaer haerluijder woninge hebben gehadt, van daer zullen vertrecken ende geaccommodeert werden inde huijsinge, daer de buijten zusteren eertijts hebben gewoont, mitzgaders de andere huijskens daer lancx aen staende bewesten de groote poorte, mitzgaders de gaelderije omme by haer beesten te moegen coemen. Ende zal hemluijden de erue,

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 2. [2] Ibidem n°. 3. [3] Ibidem n°. 4.
[4] Ibidem n°. 5. [5] Ibidem n°. 6. [6] Ibidem n° 7. [7] Ibidem n°. 8.
[8] Ibidem n° 9. [9] Ibidem n°. 10.

te weeten het bleijckvelt aende zelue zijde, mede toegelaten werden, zoe verre als de doorne heijninge staet, alwaer men zal strijcken een steene muijer. Ende zullen de costen, die tot reparacie van haer woninge zal behouuen, gedaen werden bijde schutterije voors., ende dat bij kennisse vande Magistraet deser stede; mits dat de zelue schutters tot haeren behouue zullen hebben de materialen, die zij sullen affbreecken. Welcke accoort ende gunste de quartijermeesters, te weeten Niclaes Jansse, Mr. Witte Cornelisze, Rochus Meeusse, Pouwels Jansse, Lenert Thijsse, luijtenant van Cornelis Fransse, ende Lenert Claesse, luijtenant van Thonis Gerritsse, ende veruangende de andere twee quartiermeesters, ouer danckelick nemende, hebben de zelue geaccepteert. Actum coram omnibus, den IIII Augustij 1581 ».

In de tweede plaats vermeld ik, dat Van Wijn in de, in het Brielsche Archief berustende, MS. Notitie van de in zijne dagen aanwezige Rekeningen, gewag maakt van een Rekening van het Ziekenhuis, die op het schutblad tot titel had: « Rekeninge Particulier Adriaen Corneliszoon [1] van tijmmeragie vant nijeuwe Leprooshuijs, gemaeckt buijten de zuitpoorte der steede vanden Brielle inden jare 1582 »; en op wier eerste bladzijde men las: « Timmeragie van Sint Andries Convent te Rugge tot een sijeckhuijs, gedaen inden jare 1582 ». Volgens Plokker [2] stond onmiddellijk achter deze woorden: « Het vorige siekhuis in 1572 gedistrueert of vervallen zijnde, is dit in 1582 in de plaats gebouwt. »

Daar de genoemde Rekening niet meer aanwezig is, deel ik hier nog mede, dat in het Memoriaelbouck, begonnen bamis 1574, op blz. 125, het volgende te lezen staat: « Up huijden soe zijn bij die vanden ouden ende nijeuwen Gerechte deser stede gecommitteert Aren Cornelisze Keuijt, Jan Commersze, Jan Cornelisze ende Rochus Jacobsze, sijeckmeesters, omme tot behouff van tzelue sieckhuijs vp te lichten een rente van drie ofte vijer ponden

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 11. [2] Ibidem n°. 12.

grooten vls. sirs., te lossen soe sijl. metten rentiers sullen connen accorderen, ende dzelue verseeckert op goet suffisant ypoteeck, omme de penn. daer van commende te employeren tot opbouwinge vander leproesenhuijs tot Rugge; ende belouen mijne heeren tzelue van waerde ende onwederroupelick te houden ten eeuwigen dagen. Actum den XXVIIen Junij 1582.»

Voor het oude «zieckehuijs», dat afgebroken werd [1], kwam dus een ander. Toen de leprozen voor de schutters plaats moesten maken, werd hun toebedeeld de «huijsinge, daer de buijten zusteren», anders gezegd, de zusteren van het convent van St. Andries gewoond hadden. Die «huijsinge» werd door de stad gekocht [2]; de «sijeckmeesters» werden in 1582 in staat gesteld de «timmeragie» te laten doen, en het convent van St. Andries werd herschapen in een «leprooshuijs», waarin ook melaatschen, die buiten Brielle thuis hoorden, werden opgenomen [3].

Wat er in de 17de eeuw van het vertimmerde convent van St. Andries geworden is, is mij gebleken uit de Registers der Ress. van de Brielsche Vroedschap en Magistraten. Van de in aant. 3 genoemde Rekeningen heeft de laatste aan haar hoofd: «Rekeninghe Pieter van den Berghe, bouchouder vande goederen der Leproosen der Stad vanden Brielle.» Waarom heet de boekhouder hier niet als vroeger «bouchouder vant Leprooshuijs?» Er was toen geen «leprooshuijs» meer. Nadat in 1649 de Brielsche Magistraten zich voor den verkoop van het «leprooshuijs» hadden verklaard (zie Res. Mag. 3 Mei 1649), werd op den 23sten Aug. 1650 in de vergadering der Vroedschappen door den burgemeester Ormea voorgesteld, om met het oog op de groote lasten der stad «het leprooshuijs met sijnne boomgaerten ende t'gunt daeraen dependeerde» te verkoopen. Dat voorstel vond

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 13.
[2] Ibidem n°. 14.
[3] Ibidem n°. 15.

bijval, en er werd eene commissie benoemd om de verkooping voor te bereiden. Op den 12den Sept. 1650 besloten de Vroedschappen, dat « met de vercoopinghe vande landen van t' leprooshuijs voor dees tijt noch soude werden gesuppersideert » [1], maar dat het huis « mette boomgaerts ende bruijcklanden daer bij volgende » in 't openbaar zou worden verkocht. Op den 22sten Nov. 1650 had de verkooping plaats en Rochus Parve werd eigenaar van het geveilde [2].

Over de goederen van het convent van St. Andries spreek ik straks, tegelijk met die van het tweede der hierboven genoemde kloosters, het convent of « bagijnhoff, genaempt Bethanien, ofte het Brootsusterhuijs ofte Cellesusters ». Dit convent lag binnen Den Briel, « aent Brielsche Kerckhoff », zooals blijkt uit eene Ordonnantie « vanden brant », i. d. 9 Nov. 1523, die eene opgave heeft van « de huijssingen vande Brigitten rontomme tbrielsche kerchoff, sinte Katharine zusterhuijs daer inne begrepen », en waarin men het volgende vindt:

« Item de Brigitten	zes emmers.
de Cellebroeders	drie emmers.
mijn heer de deeckens drie huijsen	drie emmers.
tconuent van sinte Katherine	XX emmers.
heer Heinric Willemsz. huijs	eenen emmer.
meester Engel Willemsz. huijssinge	twee emmers.
de pastoers huijssinghe	eenen emmer.
« tbrootzusterhuijs »	zeven emmers. »

Nog vermeld ik, dat in 't Br. Archief eene verkoopacte berust, gepasseerd voor Jan Pietersze Nicker en Jan Joorisze van Velsen, schepenen v. Brielle, i. d. 22 Nov. 1571, en behelzende de bekentenis van « Heer Zeger van der Braecken, deecken vanden Houe van Voorne », dat hij een « erffelijcke jaerlicxe losrente van

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 16. [2] Ibidem n°. 17.

zes carolus guldens » verkocht en « de jaerlicxe rente mitsgaders de hooftzomme vandijen verseeckert ende geypotequeert heeft op zijn huijsinge ende erue metten ancleuen vandijen, staende ende leggende « aent Brielsche Kerckhoff » binnen dese lantmercken: de huijsinge van Heer Maerten Vincentsze aende oostzijde ende « tconuent vande brootzusteren » aende westzijde, elcx aldernaest. »

Nadat op den 8sten Febr. 1578 een gedeelte van het « brootsusterhuijs » door de Regeering der stad aan eene weduwe verhuurd was [1], nam zij op den 2den Aug. van hetzelfde jaar het besluit, om « tconuent vande brootsusteren » te « doen affbreecken ende accommoderen tot een strate ende passage naer tlogis ofte woninge » van den Gouverneur van Den Briel, Jonkheer Johan van Vliet, het voormalige klooster van St. Catharina [2]. Aan dat besluit werd gevolg gegeven [3], maar niet het geheele « brootsusterhuijs » werd afgebroken. Er bleef wat van staan, en hetgeen in aanwezen bleef, werd, nadat in 1585 Den Briel aan de Engelsche Kroon verpand en met Engelsche troepen bezet was, ingericht voor paardenstallen ten dienste van den Engelschen Gouverneur [4]. In 1589 verzocht deze om « de huijsinge ende stallen » te doen afbreken. De Regeering der stad wenschte in aanwezen te houden wat nog bestond [5], maar vóór het jaar 1589 ten einde was, besloot zij aan het verlangen van den Gouverneur te voldoen. Op blz. 204 van het Memoriaelbouck, begonnen bamis 1574, leest men: « Up huijden (30 Dec. 1589) soe hebben die burgemeesters ende regierders der stede vanden Briele geordonneerdt Willem Willemsze, burgemeester tresorier der voors. stede, aff te doen breecken « het veruallen huijs vande brootsusteren, staende bijt logimendt vanden gouuerneur », ende toude houdt, dat nyedt en dijent dan omme te verbranden, tzelue te vercoopen, ende dandere materiaelen tot stats behouff te bewaren » [6]. In 1619 werd er

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 18. [2] Ibidem n°. 19. [3] Ibidem n°. 20.
[4] Ibidem n°. 21. [5] Ibidem n°. 22. [6] Ibidem n°. 23

door de Brielsche Regeering concessie gegeven om op de erve van het broodzusterhuis eenige huisjes te bouwen [1].

Waar de Brood- of Cellezusters den tijd meê doorbrachten, dien zij niet behoefden te besteden aan kranken of dooden, blijkt uit de Rekening van de St. Pieterskerk te Maerlant, expir. 13 avond 1524, die onder de uitgaven een' post heeft, welke aldus begint: « Gegeuen zuster Mariken Harmans int broetzusterhuijs van een casuffel te maecken mit de boerden te boordueren etc. » Hare hoofdwerkzaamheid was echter kranken verzorgen en dooden afleggen. Dat wordt ons herinnerd door het volgende, in 1594 ingediende Request, in originali in het Brielsche Archief berustende·

« Aen mijn E. Heeren de Staten van Hollant
ende Westvrieslandt.

Verthoonen die Burghemeesters ende Regierders der Stede vanden Briele, dat binnen de voorn. stede altijt geweest es een conuent ofte bagijnhoff, genaempt het brootsusterhuijs ofte cellesusters, dwelcke van ouden tijden daer vp gefundeert zijn, dat de susteren ofte bagijnen, die daer inne onderhouden plachten te worden, verobligeert waren te staen tot dienste vande siecken ende crancken der voors. stede ende oock de dooden aff te leggen daer zy verzocht worden, die het surplus van henluiden nootdruft met beden vuijt de gemeente mosten haelen, dwelcke alle vuijtganckstern ende genouch waerlicke persoonen waren, ende daeromme nijet verstaen en conde worden henluijden incomen geestelicken te zijn, off dat tzelffde (behaluen dat het van seer cleijne importantie es als bouen de hondert ende vijftich ponden van XL grooten jaerlicxs bouen de ordinaris lasten nijet suuers vuijtbrengende) behoort tot gemeenen besten proffite te comen met andere conuenten ende geestelicke goederen, soe schijnt nochtans, dat int beginsel vande trouble, zedert tincomen vanden graue vande Mercke inden Briele,

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 24.

onder andere geestelicke goederen dese goeden mede onuerdachtelicken aengeslaegen zijn geweest; ende alsoe dijer tijt de cellesusters wel zes ofte zeuen in getale waren ende bijde Staten onder andere henluijden mede alimentatie werde geaccordeert, dwelcke verre het incomen excedeerde, en hebben de supplianten sonderlinghe daeromme gheen instantie gedaen om dzelue incomen vuijter annotatie te hebben, zoe de burgers vande voorn. cellesusters bedient worden als te vooren. Dan zoe middelretijde de voorn. Conuentualen op een ofte twee nae waren ouerleden ende daeromme de dienstbaerheijt, die de burgherie daer van plach te genijeten, cesseerde, ende dat bij tijde vant innemen vande eijngelsche garnisoenen de siecte ende peste meer ende meer dagelicxs grasseerde, zoe wel inden Briele als in Hollandt, soe hebben de supplianten, om daer vp ordinantie te stellen, datter andere alsulcke subiecte personen inder ouerleden plaetse gestelt souden mogen werden, het voorn. innecomen aengeslagen, twelck in als es ontrent tzestich gemeten lants, soe goet als quaet, leggende meest al onder de costelicke dijckaegie vanden Heijndijck, sonder datter yet anders seeckers daer toe es dan de gunste vande burgerie, hebben sulcxs den Rentmeester vande Conuenten goederen deser Stede inden jaere LXXXIX tselue behoorlicken gedenonchieert, ten eijnde hij den vaders ende bedienders vanden armen daer mede soude laeten beworden ten fijne voors., gelijck zij supplianten mede gedaen hebben twee jaerlicxe rentgens, bedragende jaerlijcxs XXVI ſſ VI d. van XL grooten, die de stadt de capittularen vanden Briel plagen vuijt te keeren voorde jaerlicxe memorien van wijlen Cornelis Gillisze Cleijburch, dwelck met dese trouble ende reformatie inde religie nv (Godt loff) cesserende zijn; ende hoe wel de supplianten nijet verstaen en connen worden daer aen qualicken gedaen te hebben, ouermits dat het goederen zijn, dependerende an het corpus vande stadt, ende oock nijet geamortijseert zijnde, te meer soe meest alle de steden van Hollandt, daer het soe confuselicke nijet thoegegaen heeft als wel inden Briele, alle hare bagijnhouen,

cellebroers ende cellesusters goederen vuijte annotatie gehouden hebben, ende dat oock de voorn. stede alsulcke renten van memorien, zijelmissen ende andere diergelijcke nijet meer betalen, soe schijnt nochtans dat de gedeputeerde, vpte auditie vande gemeene lants reeckeninge gecommitteert, hier vp gheen regart willende nemen, den Rentmeester Joos van Alblas zijnne reeckeninge vanden incoemen vande geestelicke conuenten ende cappittularen goederen vanden ougst ende jare LXXXIX voorn. ende de navolgende jaren telcken verhoocht hebben, tot bijden heeren Staten daer inne soude worden gedisponeert; ende hoe wel de supplianten, die gehouden zijn den voorn. Rentmeester daer van te garanderen, wel vermochten gelijcke somme van heurluijder verpondinge inne gehouden te hebben; dan in regardt van heurluijder goet recht ende oock zijnde een saecke van cleijnder inportantie daeromme moeijten te maecken, hebben tselue wel willen stellen tot uwer E. goede dispositie, henluijden vastelick verseeckert houdende, dat, indien de supplianten sulcken incomen ende middel alhier nijet en hadden omme den siecken ende crancken behulpelick te zijn in tijden des noots, zonderlinge alhier, daer zoe groote, sware garnisoenen zijn, de Heeren vuijte geestelicke goederen eenige der seluer daertoe souden goetwillichlyck constitueren, alle ten fijne voors. Versoucken daeromme de supplianten dat uwer E. gelieuen het voors. innecomen van het brootsusterhuijs ende de voorn. twee rentgens vuijte annotatie te ontslaen ende den gedeputeerde vpte gemeene landts reeckeninge te ordonneren den voorn. Rentmeester tselue sonder swaricheyt in zijnne reeckeninge vanden jare LXXXIX ende navolgende jaren voor memorie te passeren. Dit doende etc.»

Nadat dit Request den 1sten Julij in handen gesteld was van den ontvanger Joos van Alblas en deze zijn advies gegeven had, namen de Staten deze beschikking:

«De Staten van Hollandt ende Westvrieslandt, Gesien t' aduys vanden ontfanger Alblas voorgenoemt, hebben geconsenteert ende

geaccordeert, consenteren ende accorderen by desen, dat de Remonstranten alhier sullen mogen ontfangen, genijeten, gebruijcken ende behouden de landen, goederen ende dincompsten vandien, gecommen vanden Conuente Brootsusteren ofte Cellesusteren, anders genaemt Bethanien, eertijts gestaen hebbende binnen der voors. Stede, ende dat zulcx daervan aen t' gemeen Landt nijet verantwoort, maer tzelffde by memorie alleenlijck in rekeninge vanden voors. ontfanger gebracht sal worden, mits dat de Remonstranten daervooren gehouden sullen zijn de siecken ende crancken aldaer te doen besoucken ende bewaren, zulcx als hiervooren de celle ofte brootsusters gedaen hebben ende oock daertoe gehouden waren, waerna een ijegelijck hem sal hebben te reguleren. Ende aengaende tvorder versouck vanden Remonstranten omme mede te mogen genijeten de twee rentgens, in desen geroert, sonder gehouden te zijn dselue vuijt te reijcken, alsoo dselue ende alle andere gelijcke incompsten van memorien ende getijden geeijgent ende gedestineert zijn tot onderhout ende betalinge vande diensten vande Predicanten, verclaren de Staten voorn. ten aensien vande consequentie vander saecke, ende dat den staet vanden Comptoire, daertoe geordonneert, zulcx nijet lijden mach, zijluijden daer inne nijet en connen consenteren. Gedaen inden Hage, den XXVIen Octobris MD vierentnegentich.

Ter ordonnantie vande Staten

De Rechtere.

1594. »

Zooals uit het bovenstaande blijkt, werden de «landen, goederen ende dincompsten vandien, gecommen vanden Conuente vande Brootsusteren ofte Cellesusteren», in 1594 onder zekere voorwaarde aan Den Briel geaccordeerd. Wat er sedert met die goederen gebeurd is, staat in de Registers der Resolutiën van de Brielsche Regeering genoteerd. Zoowel de goederen en landen van de Broodzusters als die van de Zusteren te Rugge werden later verkocht Terwijl reeds in 1629 onderhandelingen aangeknoopt werden,

om zekere landen van het convent van de St. Andries' zusteren te verkoopen [1], ging de stedelijke Regeering in het volgende jaar over tot het verkoopen van eenige landen der Broodzusters, in Westvoorne gelegen. Eene Vroedschapsresolutie van 22 Julij 1630 luidt: «Opt rapport, gedaen bij de heeren gecommitteerde, geweest sijnde inden eijlande van Westvoorne, opt vercoopen van seeckere «partije van landen, aencoemende den convente van Bethanien ofte Brootsusteren», welcke voors. landen bij de voors. gecommitteerde opt behaegen van haere principalen mondelingh waeren vercoft, is, nae voorgaende deliberatie daer op genomen, de selue vercoopinge geapprobeert ende geratificeert, sulcx de selue geapprobeert ende geratificeert wert midts desen, ende is geresolueert, dat men de selue landen eerst daechs sal stellen te bode ende de coopers daervan gifte ende opdracht brieuen passeren naer coustuijme vanden Lande». Drie en twintig jaren daarna had de groote verkoop plaats. Op den 7den Mei 1653 nam de Vroedschap het volgende besluit: «Es goetgevonden ende geresolveert omme jegens Woensdach den XIen Junij toecomende in beschrijvinghe te brengen ende int oepenbaer te vercopen de landen, behoorende tot den innecomen vanden conuente der Brootsusteren ofte Bethanien binnen den Briele ende van St. Andries Susteren buijten den Briele, omme vut de cooppenningen, daer van procederende, aff te leggen ende te voldoen de opgeseijde capitalen ende schulden, tot laste vande voors. stadt staende etc.» Nadat die verkooping plaats had gehad, waren er van beide kloosters nog eenige goederen overig, «bestaende in erffpachten, mitsgaders in opstallen van eenighe renten, in affgaende custingen» en eenige «obligatien, spreeckende opt comptoir van des Gemeen Lants middelen» te Brielle. In 1657 besloten de Brielsche Magistraten onder nadere goedkeuring van de Vroedschappen hetgeen er nog overig was te stellen in handen van den Ontvanger «van

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 25.

de arme middelen» te Brielle [1]; maar de Vroedschappen gaven aan hetgeen er «noch overich» was eene andere bestemming. Met uitzondering van «de obligatien, spreeckende opt Comptoir van des Gemeen Lants middelen», die zouden «blijuen ten behouve vande ordinaris thesaurie» van Den Briel, stelden zij alles ter beschikking van den boekhouder der St. Catharina kerk, om het te «appliceren ten behouve vande voors. kercke [2].»

Voordat de landen en goederen van de Brood- of Cellezusters aan Den Briel waren geaccordeerd, werden zij geadministreerd door Joos van Alblas, en Boudewijn Vincentsze fungeerde als rentmeester, ontvanger of boekhouder van de goederen van het Zusterhuis van St. Andries. Des laatsten derde Rekening was die over 1574—1575. Hij ontving over dat jaar aan «lantpachten» [3] ongeveer 420 ℒ en aan «landtrenten ende huijsrenten» ruim 45 ℒ, terwijl hij ruim 384 ℒ uitgaf, waaronder ongeveer 262 ℒ aan zusters, oude en jonge, die vroeger in het Zusterhuis van St. Andries hadden gewoond. 't Getal dier gealimenteerde conventualen klom tot 9, en onder deze waren Dijnga Cornelis dochter, eertijds mater van het Convent, en Neelken Arens dr., eertijds procuratrix. De oude en «impotente» zusters kregen de helft meer dan de jonge, en het bedrag der bedeeling nam toe, naarmate het getal bedeelden door den dood verminderde. Mariken Segers, die tot de oude behoorde, ontving eerst 42 ℒ in 't jaar, later 150 ℒ. In 't begin der 17de eeuw waren de conventualen gestorven, en wat slechts een enkele maal [4] bij het leven der conventualen geschiedde, werd na haren dood gewoonte. Over de beschikbare gelden werd gedisponeerd ten behoeve van «affairen der stede» [5], van stedelijke of kerkelijke beambten [6], van behoeftigen [7] enz. [8].

De man, die de administratie had van de «Susteren goederen»,

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 26.
[2] Ibidem n°. 27.
[3] Ibidem n°. 28.
[4] Ibidem n°. 29
[5] Ibidem n°. 30.
[6] Ibidem n°. 31.
[7] Ibidem n°. 32.
[8] Ibidem n°. 33.

kreeg, toen de bezittingen der Brood- of Cellezusters aan de stad geaccordeerd waren, ook de administratie van deze, en ofschoon hij maar één rekening inleverde, verantwoordde hij toch de inkomsten van de zusteren van St. Andries en van de Broodzusters, en ten deele ook de uitgaven, afzonderlijk. Daardoor blijkt uit de Rekening, expireerende 24 Nov. 1595, dat hij als rentmeester van de goederen der Broodzusters over dat jaar aan « lantpachten » ontving ruim 301 ℒ [1]. Uit de inkomsten werden toen en later, zooals ook Joost van Alblas had gedaan, bedacht de « conventualen inden convente der Brootsusteren geprotessijt geweest zijnde ». Veel waren er echter niet te bedeelen. Daar Crunere Jacobs dr., eertijds « geprofessijde moeder int convent », [2] reeds gestorven was, toen Boudewijn Vincentsze het beheer kreeg, behoefden er sedert maar twee zusters te worden gealimenteerd. Adriane Huybrechtsze, die 't langst leefde, ontving aanvankelijk 30 ℒ jaarl., en volgens de Rekening, expir. 24 Nov. 1627 (de laatste van de aanwezige Rekk., die van haar gewag maakt) klom hare toelage tot 158 ℒ.

Intusschen vergat men niet, op welke voorwaarde de goederen der Broodzusters geaccordeerd waren. De inkomsten dier goederen moesten strekken om « crancken te doen besoucken ende bewaren ». Met het oog daarop werd uit de middelen van het Convent een « cruytmolen » (vroeger het klooster der Cellebroeders; zie hierna) gekocht, om dien te maken tot een « pesthuijs » [3], en uit dezelfde bron, waaruit de kooppenningen vloeiden, betaalde men de kosten voor appropriatie en jaarlijksch onderhoud van het gebouw, het tractement van den pestmeester en verder personeel, de benoodigdheden voor de zieken, de kosten van het afleggen en begraven der dooden enz. Dat men zich niet tot de zieken in het pesthuis bepaalde, zegt ons de Rekening, expir. 24 Nov. 1637,

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 34.
[2] Ibidem n°. 35.
[3] Ibidem n°. 36.

waarin gewag wordt gemaakt van twee huisgezinnen, « daer de gave Godts was », en die uit de inkomsten der Broodzusteren geldelijke ondersteuning ontvingen. [1].

De laatste der aanwezige Rekeningen loopt over het jaar expir. 24 Nov. 1651, en sluit met een nadeelig saldo van ruim 66 £. Over dat jaar bedroegen de inkomsten van de goederen der Broodzusters ruim 303 £, en van de goederen der zusters van St. Andries ruim 734 £, waaronder eenige ponden van verkocht land en renten van belegde gelden. Blijkens eene Magistraatsresolutie van 18 Nov. 1653 was Abraham van Bramen, die deze Rekening deed, de man, door wien ook de laatste Rekening, over 1652—1653, gedaan werd.

In de dagen van Van Wijn bestonden de Rekeningen van de eerste (expir. 24 Nov. 1573) af tot de laatste (expir. 24 Nov. 1653) toe, met uitzondering van een vijftal. Tengevolge van de plaats gehad hebbende spoliatie zijn er thans slechts 23 aanwezig [2].

Van het derde der genoemde kloosters, dat der « Cellebroeders te Brielle », zijn in het geheel geen Rekeningen aanwezig, en zij bestonden evenmin in den tijd van Van Wijn. Door de lezing der Memoriaelboeken ben ik intusschen in staat van dat klooster meer mede te deelen dan Van Alkemade, die op blz. 59 van het Eerste Deel zijner « Beschryving van de stad Briele » niets anders dan den naam van het convent vermeldt, en ook meer dan Plokker, in wiens « Beschrijving van het eiland Voorne en Putten » wij op blz. 120 lezen: « Het Cellebroeders-klooster moet mede in de nabijheid van « Brigittha » gelegen hebben, want men vindt in een bevel op het bezorgen van brandemmers door de regering in 1547: dat een zeker getal brandemmers moesten bezorgd worden in het klooster der « Cellebroeders », bij den kruidtoren, nabij het Pesthuis. »

Waar Plokker dat bevel gevonden heeft, is mij niet gebleken.

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 37.

[2] Ibidem n°. 38.

In het Memoriaelbouck, begonnen 19 Aug. 1543, komt op blz. 20 en 21 eene Ordonnantie voor betreffende brandemmers, i. d. 1 Oct. 1547; maar daarin lees ik alleen:

« Van de Brigitten rontomme tBrielsche Kerckhof:

« De Cellebroers »	VI emmers.
Tconuent van sinte Katrynen	XX emmers.
Tbrootzusterhuys	XII emmers.
Andries van Bronchorst	VIII emmers.
De wedue van Franchois van de Werue	VI emmers.
Huysman	XV emmers. »

Het Brielsche klooster der Cellebroeders lag dus volgens deze Ordonnantie, evenals volgens de « Ordonnantie vanden brant, gemaect byden Bailliu ende gerechte der stede vanden Brielle den IXen in Nouembri MDXXIII » (zie blz. 127), in de buurt van het Brielsche Kerkhof. Over de door Plokker medegedeelde bepaling: « nabij het Pesthuis », spreken wij straks.

Wat den werkkring der Cellebroeders betreft, deze was van denzelfden aard als die der Cellezusters. In het zoo even vermelde Memoriaelbouck leest men op blz. 50: « Ten seluen dage (17 Oct. 1556) soe is noch geordonneert angaende de Cellebroeders binnen der stede vanden Brielle, die Burgemeesters ende Gerechte der voirs. Stede gepresenteert hadden zeeckere requeste omme toegelaeten te hebben eenige articulen inde selue requeste gementioneert. Ende naer dat burgemeesters, oudt ende nyeuwe gerechte de selue gevisiteert hadden ende tsaem gecommuniceert mit malcanderen int lange, hebben verclaert, dat de voirs. Cellebroeders blyuen zullen in haer oude possessie, ende « als zy versocht zullen wordden by eenige siecken te gaen by dage ofte nachte », te vreeden zullen zyn mit tloon, datmen hemluyden om Goidtswille gundt, zoe wel in pestelentie tyden als anders; ende dat noch de voirs. Cellebroeders hebben zullen, daer zy versocht sullen wordden om « de dooden ter aerden te dragen », elcken broeder twee

grooten vlaems zonder meer, den rycken om gelt ende den armen om Goidtswille. » — Op blz. 53 verso staat: « Noch zoe is geordonneert ende geslooten byden voors. gerechte ende mitte sellebroeders deser stede ouercommen, als dat zyluyden « de dooden », die int zuyteyntse gasthuys van nv voort an steruen zullen, « de zelue zullen kisten » ende van elcke doode hebben twee stuuers. Actum vt supra (2 April 1558). »

Dat de Cellebroeders, evenals de Cellezusters, nog wel andere werkzaamheden verrichtten, zegt ons de Rekening van « St. Pieters Kercke te Maerlant vanden jare expirerende derthienauont 1536 », waarin op blz. 8 staat: « Betaelt broeder Augustyn, pater int celhuys, van een matthe te maken, lanck V ellen ende drievierend: die men leyt vpte voetscamel vanden hooghen aultaer, voor delle III gr. fc. XVII gr. VI miten. »

In enkele Rekeningen komen posten voor, waaruit blijkt, dat den Cellebroeders wel goede gaven werden geschonken. Zoo leest men in de Rekening van Jan Gans, rentmeester van den H. Geest van « sinte Katrynen Kercke ten Brielle », expir. 13 avond 1558: « Betaelt Broeder Jan, pater vande cellen, voor acht tonnen biers, de tonne II sc. gr.... fct. XVI sc. gr. — Betaelt den zeluen voor vier sacken tarwen, ende zy vanden Heyligen Geest jaerlicx hebben, den sack V sc. gr.... fct. XX sc. gr. » — De Rekening van den burgemeester-thesaurier Korstiaen Jacobse, exp. bamis 1558, gewaagt van « vier stoopen wyns » en van « twee stede kannen wyns », geschonken aan de « sellebroeders. »

Wat er van het klooster dier broeders geworden is, zegt ons de volgende Resolutie, voorkomende in het Memoriaelbouck, begonnen bamis 1574, blzz. 64 verso, 65 en 65 verso: « Up huijden soe hebben die Burgemeesters, Oudt ende Nyeuwe Gerechte deser stede geapprobeert, belieft ende bevesticht, approberen, belieuen ende beuestigen mits desen seecker contract, hier naer van woerde te woerde geinsereert: Up huijden den Xen Aprilis MD negen ende tzeuentich soe zijn vpt belieuen van den vroetschappe

van Oudt ende nyeuw gerechte deser stede vanden Briele geaccordeert Caerl Gans, Mr. Cornelis Lodewycxsze Erckenboudt ende Andries van Nes, Heijlige geestmeesters der seluer stede, Jan Lenertsze, burgemeester, ende Pieter Michielsze, als gecommitteerden van Out ende nyeuw gerechte tot desen ter eenre, ende Heijndrick vande Veecke, out-burgemeester der voors. stede, ende Hans van Nederveen, poedermaecker, ter andere, nopende tversouck bijden seluen vande Veecke vp gisteren aende voors. vroetschappe gedaen, als dat de voors. vande Veecke ende Nederveen in coope ende vrijen eijgendomme sullen hebben, besitten ende gebruijcken, voor heur, hairen eruen ende nacomelingen, «de kercke, huijsingen ende eruen, eertijts geweest zijnde tconuent vande Cellen» deser stede, zulcx tselue eertijts bemuert ende affgeheijnt es geweest, omme tzelue bijden voors. vande Veecke ende Nederveen tot poijermoelens ofte anders gemaect, geapproprieert ende getimmert te mogen werden, alwaer zij de selue neringe van poijermaecken zullen mogen doen ende bedrijuen, sulcx zij tot noch toe gedaen hebben int conuent van Ste. Catrijnen binnen deser voors. stede, mits dat de voors. vande Veecke ende Nederveen voor den eijgendom ende proprieteijt vandijen ten behouue vanden voors. Heijligen Geest zullen betaelen eens de somme van twee hondert vijftich Carolus guldens, van XL grooten den gulden, in gereeden gelde, ende dat teynden de gifte, diemen heml. van wege den voors. H. geest zal geuen naer volgende de costume van de vierschaer der zeluer stede; weluerstaende dat, indien den voors. vande Veecke ofte Nederveen respectiue ofte hare nacomelingen tot enijgen tyden de voors. huysingen ende eruen, in zulcker gesteltenisse als sy dan zijn, an yemande vreempts vercochten, dat in zulcken gevalle den H. geest zal hebben de nacoope ende naestinge; mer indien den voors. vande Veecke ofte Nederveen rechiproche malcanderen haer helft vercochten, sal in zulcken gevalle gheen naestinge mogen werden gedaen. Is mede geconditioneert, zoe lange zijluyden ofte hare

nacomelingen aldaer de neringe van poeyermaecken doen ende bedrijuen, dat zij mer eene tonne droech gemaect cruyt aldaer en sullen mogen houden, omme alle periculen te voorcomen, ende dat vpte verbeurte vant cruyt, dat aldaer bouen de voors. tonne bevonden zal werden, zoe dick ende menichwerue alst gebeurt, ende dat tot behouff vanden armen deser stede; mer zullen alle heur cruyt, gemaect ende gedroecht zijnde, gehouden wesen te doen brengen in zeeckere thooren, responderende aende veste deser Stede, jegens ouer de strate, daer de voors. huysinge staende es, genaempt Boutgens thoorn, die zij gebruijcken zullen voor hen ende heure nacomelingen tot wederseggen deser stede, ende den seluen thoorn repareren ende onderhouden tot heuren coste, ende, haer de selue vpgeseyt zijnde, sullen tvoors. cruyt brengen vp een ander plaetze, daer toe gedestineert. Voortsmeer is ondersproecken ende geconditioneert, indien de stadt vanden Briele eenich cruyt hadde te droegen, daertoe sullen zij die backen ende gereëschap (daer toe dienende) voor nijet moegen gebruycken; mar ingevalle de voors. Stadt eenich cruyt dede harmaecken (sic!), tzelue zalmen heml. tot redelicheijt betaelen. Actum den XIIen Aprilis, anno MD negen ende tzeuentich. »

Op blz. 66 verso komt nog het volgende voor: « Up huijden soe hebben mijnen Heeren van die vanden ouden ende nijeuwen gerechte dezer stede geaduoyert, geapprobeert ende van waerden gehouden de vercoopinghe, gedaen bijden heijligen geestmeesters vanden Bryelle ende gecommitteerde van oudt ende nyeuw gerechte vant « Cellenhuijs » deser stede, gecocht bij Hendrick vande Veecke, oudt burgemeester der zeluer stede, volghende tbeschreuen contract daer van gemaeckt. Actum coram omnibus den XIIen Aprilis MDLXXIX » [1].

Zooals wij op blz. 135 opmerkten, werd uit de middelen van het Convent der Broodzusters een « cruytmolen » gekocht en in een « pesthuijs » veranderd. Dat die « cruytmolen » het voormalige

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 39.

klooster der Cellebroeders was, valt niet te betwijfelen. In de Rekening van Boudewijn Vincentszoon van Steenhuijsen, « ontfanger vanden innecomen, eertijts gespecteert hebbende tot den conuente te Bethanien ofte Brootsusteren etc. » over het jaar 1597—1598, leest men: « Betaelt Cornelis Eijngels Turck, voocht vande weeskinderen van za. Heijndrick van de Veecke, ouer de gereede penningen vande coop vande helft vande cruijtmoolen, bij Burgemeesteren ende Regierders deser Stede vande voochden vande voors. weeskinderen gecoft omme tot een pesthuijs geappropriëert te werden facit bij quit. ende es oock op den brieff geteijckent..... 100 £. » — Eene Resolutie van Oud en Nieuw Gerecht i. d. 15 Jan. 1602 (Memoriael-bouck, beg. 1 Oct. 1597 blz. 64 verso) luidt: « Es verstaen ende geresolveert, dat de burgemeesteren sullen visiteren ende inspectie nemen vande huijsinge vande helft vande poermeulen vande kinderen van Nederveen ende evenverre de selve oorbaer vinden tzelve te coopen, omme tot een pesthuijs te approprieren, dat in sulcken gevalle de Magistraet metten eijgenaar ten meesten oorbaer sullen moghen handelen. » — Op blz. 65 van hetzelfde boek staat: « den XXVIen Januarij 1602. Hebben mijn E. Heeren Burgermeesteren ende Regierders deser Stede gecocht van Adriaen Danielsze Tael thuijs ende erve genaemt de poermeulen, gelijck tzelve afgeheijnt ende bepaelt es, voor de somme van tien hondert ca: guldens etc. [1] »

Met het oog op het bovenstaande is de plaats aan te wijzen, waar de Brielsche Cellebroeders hun klooster hebben gehad. Geen Briellenaar, die niet weet, waar het Pesthuis, alias het Prinsenkwartier, gestaan heeft. Wij moeten zeggen: gestaan « heeft », dewijl het gebouw eenige jaren geleden door de Regeering der stad verkocht, door den kooper afgebroken en vervangen is door enkele huisjes. [2].

Daar het klooster herschapen werd in een pesthuis, is het vreemd, dat Plokker zegt in een Ordonnantie van 1 Oct. 1547

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 40. [2] Ibidem n°. 41.

gevonden te hebben, dat « het klooster der « Cellebroeders », bij den kruidtoren, « nabij het Pesthuis » lag. Zooals ik reeds heb mededeeld, is door mij wel die Ordonnantie gevonden, maar zonder die plaatsbepaling. Dit doet mij vermoeden, dat Plokker eene onjuiste mededeeling — in zijn werkje geen vreemde zaak [1] — gedaan heeft. Heeft hij werkelijk geschreven gevonden, wat hij heeft laten drukken, dan moet er aangenomen worden, dat de « cruytmolen » geapproprieerd werd tot een pesthuis ter vervanging van een ander, in de nabijheid liggend, pesthuis. Van een pesthuis, dat reeds in 1547 binnen Brielles wallen bestond, heb ik echter in de Memoriaelboeken noch in de aanwezige Rekeningen en acten iets gevonden.

Evenmin heb ik opgeteekend gevonden, wanneer het klooster der Cellebroeders aan de stad is gekomen. Dat het in 1566 aan haar behoorde, blijkt, dunkt mij, uit eene Resolutie, i. d. 28 Febr. 1566, luidende: « Up huyden soe hebben die burgermeesters ende die vanden ouden ende nyeuwen gerechte geconsenteert ende geaccordeert den Clarischen vanden Bryele, dat zijluyden « vuyt het celhuys » sullen haelen een houdt cruyceficx, omme in heurluyder conuent te hangen, ende dit all tot wederseggen vande stede » (Memoriaelbouck, beg. 19 Aug. 1543, blz. 133 vso.). Vóór deze Resolutie lezen wij in hetzelfde boek eene andere, i. d. 1 Maart 1561, die luidt: « Up huyden is gesloeten byden gerechte deeser stede, dat Jan den ouden doel knecht sal gaen woenen « int celhuys » der zeluer stede tot weederseggen vande voors. Stede ofte Regierders metsgaders die Heyligen geestmeesters ». En de « Rekeninge Kaerle Gans, rentemeester vanden Heyligen geest ten Bryelle, beginnende derthiendach 1561 », heeft op blz. 28 vso. deze posten: « Betaelt Symon Cornelisze, decker, van dat hy de « selle kercke ende huyskens » gestopt ende gedect heeft etc. » — « Betaelt Joris Jansze, sloetemaecker, ter cause van seeckere

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 42.

sloeten, sloetels ende ander yserwerck, bij hem gemaeckt aen tsellehuys duer ordonnantie vande heyligengeestmeesters etc.» — Met het oog op het een en ander vermoed ik, dat het klooster der Cellebroeders in of omstreeks 1560 aan de stad in eigendom is overgegaan. Ik vermoed dat te meer, omdat verschillende aanteekeningen [1] uit de jaren 1561 en 1564 gewagen van een rechtsgeding tegen de Cellebroeders, dat wellicht uit den overgang van het klooster aan de stad voortgevloeid is [2].

AANTEEKENINGEN.

1.

Naar aanl. dezer woorden deel ik hier mede, dat er in het Br Archief een acte berust, i. d. 15 Sept. 1503, van dezen inhoud: «Wij, prior ende ghemeen Conuent der Regulieren te Rugghe bijder stede vanden Briele, doen kondt ende kenlick allen luyden, dat wij om die ghemeenen oerbaer ons voers. conuents vergrontcauelt hebben teghen den pater, mater ende gemeen conuent van sinte Andries susterhuys te Rugghe bijden Briele dese landen, hier nae bescreuen: inden eersten twee gemeten lants mit een ghemet daer aen voet ende voerghemeen ligghende, dat wij hebben te vloede ende te brande vanden Heylighen gheest te Rugge, gheleghen in Suyrlant inden ban van Rugge bynnen dese lantmercken: Claes Cornelisze erfgenamen te Goeree mit die susteren voern. oest of, onse ghenadigen vrouwen dijck west of, die cruys broers te Sciedam mit hoer mededoenres suyt of, dat Conuent van sinte Andries noort of. Item noch vyf lijnen lants in Suyrlant inden seluen ban voet ende voerghemeen liggende in een meet van tyen bynnen dese lantmercken: Meester Jacop Wolkerickze ende sijne mededoenres oest of, onse genadige vrouwen

---

[1] Zie hierachter Aanteekening n°. 43. [2] Ibidem n°. 44.

dijck west of, die susteren van sinte Kathrijnen ten Briele suyt of, dat Conuent van sinte Andries noort of. Item noch vier lijnen lants in Suyrlant inden seluen ban voet ende voergemeen liggende in een stick van acht lijnen, geheyten die Gheere, bynnen dese lantmercken: die Maelgoudse wech oest of, Kathryn Witte ende hoer mededoenres west of, meester Jacob Wolkerickze ende sijne mededoenres suyt of, Laurijs Claesz., casteleyn te Oestvoeren, mit sijn mededoenres noort of. Dit voers. lant etc.»

Eene scabinale acte, i. d. 8 Nov. 1508, vermeldt dat Cornelis Tonisze uit Rockanje «verlide voir hem ende zijnen naecommelinghen, dat hij vergrontcauelt heeft jegens die susteren van sinte Andries te Rugge ses ghemeten lants min vyftich roeden an twee perceelen inden ban van Rugge geleghen int Zuyrlant etc.»

2.

De naam «sint Jorys Cappelle» komt voor in de nog aanwezige Rekening van het Ziekenhuis, expireerende 13 dag 1559. — Ofschoon buiten Den Briel gelegen, werd het Ziekenhuis wel genoemd het «zijechuijs ten Briele». In een «pacht-cedulle van Vranck van Diemens landt», i. d. 18 Nov. 1531, wordt de ligging van eenige lijnen lands aldus beschreven: «den Lodderlantsche dijck an tzuijtende.... ende «tzijechuijs ten Briele» mit seecker landt leggende ongecauelt ande voirs. X lijnen ande oestz. alrenaest». Nog berust in het Br. Archief een «gijftbrief van verscheijden landen», i. d. 16 Mei 1562, welke in de opgave van de «lantmercken» vermeldt het «zijeckhuijs ten Briele».

3.

Deze woorden van Taerling zijn door Van Wijn medegedeeld in een MS. notitie van de Rekeningen, die hij in zijn dagen in het Brielsche Archief vond. Van de Rekeningen van het Zieken-

huis, die in zijn' tijd bestonden, was volgens die Notitie de eerste de Rekening, die expireerde 13 dag 1512, en de laatste de Rekening, die expireerde 31 Oct. 1660. Aan de reeks ontbraken toen de Rekeningen expir. 13 av. 1514, 1516, 1517, 1531, 1537, 1540—1549, 1551—1558, 1560, 1564—1569, en de Rekeningen expir. 31 Oct. 1597, 1600, 1602, 1612 en 1659. Thans zijn slechts de volgende 18 Rekeningen van het Ziekenhuis [1] aanwezig:

Eéne Rekening van den boekhouder Jacob Jansze, over 1558—1559. In deze Rek. komen de volgende posten voor: « Betaelt den ouden Lenerdt om tot Haerlem te trecken ende hem te laeten schouwen, die schoon beuonden worde...... II. sc. gr. — Betaelt een vrouwe, genaempt Lacye ten fyne voors., de welcke mede schoon beuonden es als vooren...... 2 sc. »

Reeckeninge over 1569—1570. Deze Rek. mist met het schutblad het eerste blad. Door welken boekhouder zij gedaan werd, durf ik niet bepalen. Volgens eene aanteekening op bl. 1 verso van het Memoriaelb., begonnen 19 Aug. 1543, werd op den 4den Mei 1567 Jacop Willemsze geëligeerd tot boekhouder van het Ziekenhuis loco Aert Danielsze; en blijkens eene resol. i. d. 20 Jan. 1571 (Memoriaelb. beg. 6 Jan. 1568, bl. 22) was toen boekhouder « Jacop Cornelisze gareelmaecker ». — In deze Rekening vindt men een' gelijksoortigen post als in de voorgaande: « Betaelt den XVen Julius Marretgen wt den Ouden Hoorn XII stuuers om proeuen te trecken tot Haerlem ende zij heeft een schoonen brief gebrocht, facit... II sc. gr. » Zie voorts De Navorscher, 1880, bl. 86.

Twee Rekeningen van den boekhouder Jan Commersze, over de jaren 1573—1574 en 1576—1577. Aan de eerste ontbreekt het schutblad.

---

[1] Behalve deze Rekk. bestaan er nog eenige Rekk. van al de Brielsche Godshuizen (waaronder 't Leprooshuis). Zij loopen over de jaren 1621—25 en 1633—34 en zijn gedaan door Pieter Jansz. van Schoor, den 7 Jun. 1621 aangesteld tot ontvanger en administrateur generaal van de inkomsten en goederen van al de godshuizen. De Rek. over 1622—23 mist de 3 eerste bladen en is gedeeltelijk vergaan. Van de Rek. over 1620—21 bestaat slechts een fragment.

Bovenstaande Rekeningen loopen van 13 dag van het ééne jaar tot 13 dag of avond van het volgende. Zie wat ik over deze manier van rekenen gezegd heb in De Navorscher, 1878, blz. 114. De hieronder staande Rekeningen loopen van 1 Nov. tot 31 Oct.

Eéne Rekening van den boekhouder Adriaen Cornelisze, over 1581—1582.

Drie Rekeningen van den boekhouder Pieter Jacobsze, over de jaren 1585—1588. De eerste dezer drie heeft door vocht geleden.

Drie Rekeningen van den boekhouder Pouwels Pieterssoon Steur, over de jaren 1588—1590 en 1592—1593.

Eéne Rekening van den boekhouder Mathijs Gerritsze Rijsbergen, over 1602—1603. Aan deze Rekening ontbreekt het schutblad.

Twee Rekeningen van den boekhouder Jakob Aertsze van Rielle, over de jaren 1609—1611.

Drie Rekeningen van den boekhouder Pieter van Aelmonde, over de jaren 1625—1626, 1636—1638 (tweejarige Rekening) en 1642—1643.

Eéne Rekening van den boekhouder Pieter van den Berghe, over 1659—1660. Aan deze Rekening ontbreekt het schutblad.

Over hetgeen de laatste Rekening aan haar hoofd heeft, heb ik reeds op blz. 126 gesproken.

Ten aanzien van hetgeen de andere aanwezige Rekk. aan haar hoofd hebben, valt op te merken, dat de Rekk. van Pieter van Aelmonde, zoowel op de eerste bladzijde als op het schutblad, eenvoudig tot opschrift hebben: « Reeckeninge Pieter van Aelmonde, Bouckhouder vant Leprooshuijs buijten den Briel etc. » Wat de aan die van Pieter van Aelmonde voorafgaande Rekk. betreft, deze heeten op de eerste bladzijde Rekeningen van de « sieckemeesters », terwijl dan eenige regelen later gezegd wordt wie boekhouder was. Zoo leest men aan het hoofd van de Rek. over 1573—1574: « Rekeninge Jan Commerszoen, Jacob Willemsze, Arien Cornelisze ende Jan Cornelisze, sieckemeesters der stede

vanden Brielle, ende dat van eenen jare, beginnende derthijendach anno LXXIII ende expirerende derthijen auont anno LXIIII, stilo communi, beijde die dagen incluz, maeckende een jaer voors., van alle tgundt datmen binnen den zeluen jare ontfangen ende daer jegens weder vuijtgegeuen heeft, daervan den voorn. Jan Commersze bouckhouder geweest heeft, gemaeckt in ponden, schellingen ende grooten vlaems.» Op haar schutblad zijn echter ook deze Rekk. boekhoudersrekeningen genoemd. Een uitzondering maakt alleen de Rek. exp. 13 dag 1559, die op haar schutblad heeft: «Rekeninge van den zieckehuijse buijten den Brijelle, genaempt sint Jorys Cappelle etc.»

In den regel werd er ieder jaar rekening gedaan. Van de aanwezige Rekk. is slechts ééne een tweejarige. De man, die rekening deed, was één van de «sieckemeesters der stede vanden Brielle», welke ook genoemd werden: «sijeckemeesters vant sijeckhuijs buijten der Stede vanden Briele, zieckhuijsmeesters vanden Brielle, vaders vanden sijeckhuijse vanden Brijelle, regierders vande Leproesen, sijeckenvaders, sijeckenmeesters vande leprosen, vaeders ende regierders vant leprooshuijs, leproosmeesters» en «regenten vant sijechuijs». Dat deze HH. wel gezellig bijeen waren, blijkt uit den in de Rek. exp. 13 dag 1559 voorkomenden post: «Betaelt Mariekgen Fasols ter cause van XII stoopen ende een kanne wijns, aldair gehaelt inde ziecken kermisse, voor de heeren de zieckmeesters ende andere goede mannen, nair ouder coustume ende usancie, tot XIIII gr. de stoop etc.»

Er waren niet alleen «sieckemeesters der stede vanden Brielle», ook «sieckmeesters vant Maerlandt», zooals Mr. Aert Spijegel en Hector Pietersze. Zie Rek. expir. 13 dag 1559 en Memoriaelbouck, begonnen 19 Aug. 1543, blz. 74 vso. In de tweede der hierboven genoemde Rekk. leest men van de «sieckmeesters vande kercke van Maerlandt.»

4.

In Prof. J. W. L. Smits Brochure, getiteld: De ware ligging der voormalige kloosterschuur van St. Elisabeth te Rugge ('s Hertogenbosch, 1869) wordt in een noot op blz. 22 medegedeeld, dat de St. Joris-Kapel, volgens een MS. aanteekening van Van Wijn, berustende op de Kon. Bibl. te 's Gravenhage, werd « gefundeert bij Heer Pieter Huygensz. Priester a°. 1458, den 1 Meye. »

5.

De eerste der in aant. 3 vermelde Rekk. heeft onder de uitgaven deze posten: « Betaelt Trijn Vincent Bouwensse huijssvr. van transoen vande weijhuijre, daer tzieckhuijs vpstaet etc. » — « Betaelt Vincendt Bouwensse vanden eersten pacht vande voors. weije, verschenen Brielsche merct anno LVIII etc. » — Later behoorde de wei tot de goederen van de Leprozen en werd toen genoemd het « sieckhuijs weijtgen ». De Rek. exp. 31 Oct. 1603 heeft onder de ontvangsten een' post, luidende: « Van Guijlliamme van Berge hovenier, die het sieckhuijs weijtgen, daer eertijts het oude sieckhuijs opgestaen heeft, gehuijert heeft etc. » — Nadat het « weijtgen » een « boomgaertgen » geworden was, werd het verkocht. In de Rek. van al de Godshuizen over 1621—1622 leest men: « het boomgaertgen, daer toude siechuijs plach te staen, is bij de Regenten vercocht. » — Waar het oude ziekenhuis stond, blijkt uit de « Rolle vande tijenden vanden ougst ende jare 1600, vercocht bij Willem Gans, rentmeester gener. slants van Voorne. » Onder de tienden van Rugge vindt men daar het volgende: « vanden wege, dije deur Cloosterhoeck loopt, geheten tmolewater, daer tzijeckhuijs op plech te staen etc. »

6.

In het Memoriaelbouck, begonnen 19 Aug. 1543, blz. 121, leest men: « Up huijden (5 Aug. 1564) soe hebben die Burgermeesters ende Gerechte geaccordeert ende geconsenteert Harman Goessensse cuijper, dat hij sal moegen timmeren zijn calck huijsken ende daer een woenhuijs off maecken, staende buijten die zuijtpoorte « bijt huijsken, daer die Leproesen inne sitten », mits blijuende een halue roede van achter dat zelue huijsken. »

7.

Onder de « ordinaris vuijtgeuen », vermeld in de Rek. van het Ziekenhuis, expireerende 13 dag 1559, vindt men: « Betaelt den pastoor (van Rugge) van een memorie, die hij jaerlicxs doet inde « kercke van tzieckhuijs » etc. » Verder leest men nog van uitgaven voor missen, in het « zieckhuijs » gedaan, enz. Zie ook aant. 13.

8.

Het Memoriaelbouck, begonnen 19 Aug. 1543, vermeldt op blz. 74 het volgende: « Up huijden (10 April 1561) es gesloeten bijden nyeuwe gerechte, dat die zieckhuijsmeesters vanden Brielle nemen sullen Leenaert Ariaensse, jonge coeman, tot een ouerman ende doen het zelue zieckhuijs repareren tot prouffijte van tzelue zieckhuijs ».

9.

In de Rek. van het Ziekenhuis, exp. 13 av. 1574, komt onder de uitgaven eene rubriek voor met het opschrift: « Ander vuijtgeeff tot reparatie vande huijsinge, den leprosen int Clarenclooster geordonneert ». Dat voor de reparatie van deze « huijsinge » mate-

rialen gehaald werden uit het « Rugse Clooster », vermeldde ik in mijne in deze Bijdragen N. R. Deel X geplaatste « Bijdrage tot de geschiedenis van het klooster en de goederen der Regulieren te Rugge », bl. 21, aant. 7. — Dat de geestelijke belangen der leprozen ook toen niet voorbijgezien werden, blijkt uit hetgeen wij in de genoemde Rek. onder de « vuijtgeeff van arbeijtsloon » vinden: « Den XXIIIIen Maerte gemaeckt een huijsken inde kerck voor de leprosen in te sitten etc. » — In 1577 kregen de « regierders » van de leprozen ten aanzien van het klooster der Clarissen eene uitgebreide volmacht. Het Memoriaelbouck, beg. bamis 1574, vermeldt op blz. 25 het volgende: « Up huijden soe hebben die Burgemeesters ende die vanden Gerechte der stede vanden Brijele geordineert ende gecommitteert Jan Commersze, bouckhouder vande Leproesen, mitsgaders den anderen regierders der seluer Leproesen, tot de administratie, regieringe ende vpsichte vande huijsingen, kercke ende andere appendentien vande Claren binnen der voors. stede, omme daer mede bij heml. gedaen ende gehandelt te werden sulcx sijl: ten besten ende oerbaer beuinden zullen te behoeren ende dit tot wederseggen der voors. stede. Actum coram omnibus, den IXen February 1577, stilo communi." Onmiddellijk op deze ordonnantie volgt een andere, aldus luidende: « Up huyden soe hebben die Burgemeesters ende die vanden Gerechte deser voors. stede de nouo belast ende geordineert Jan Commersze, bouchouder vande Leproesen, mitsgaders den anderen zijnen medebroeders ende zieckhuijsmeesters, aff te doen breecken ende demolieren het monnickenhuijs vande Claren, ende mitte materialen, daer van comende, te doen repareren, voor zoe veele des noot zij, de huijskens aldaer aent voors. conuent staende, ende de reste vande selue materialen te doen oerbaren ten behouue deser stede. Actum coram omnibus, vpten XIXen Februarij 1577, stilo communi. » — Naar aanl. der laatste woorden merk ik hier op, dat de « stilus communis » de gewone en dagelijksche stijl was, die met 1°. Jan. begon en ook « circumcisio » of besnijdenis genoemd werd, omdat

van Jezus gezegd werd, dat hij op 1 Jan. besneden werd. Een andere stijl was de hofstijl. Volgens dezen begon het jaar met paschen, zoodat 13 dag van 1577 naar den gemeenen stijl 13 dag van 1576 was naar den hofstijl.

10.

In de Rek. van het Ziekenh., expir. 31 Oct. 1588, leest men: « Uijtgeuen van schooten geuallen over de twee ghemeten vant « rucxse zusterhuijs », daert sijechuijs op staet etc. »

11.

Deze man was toen boekhouder van het Ziekenhuis. Zie Rek. exp. 31 Oct. 1582.

12.

Zie 's mans Geschied- en Aardrijkskundige Beschrijving van Voorne en Putten enz., blz. 119. De Rekening, die Plokker blijkens de door hem gedane mededeeling nog moet hebben gekend, was in 1855 in het Brielsche Archief niet meer aanwezig. Ik kan dit zeggen, omdat zij niet voorkomt op de lijst der Rekk., door Mr. A. M. de Rouville toen gemaakt. Daar ik in het Voorbericht van het Eerste (en laatste) Stuk van « het Brielsche Archief » verzuimd heb van dien arbeid melding te maken, wil ik hier nog iets aan het aldaar geschrevene toevoegen. Nadat de spoliatie, waarvan dat Voorbericht spreekt, plaats had gehad, kwam er uit Antwerpen eene missive van den prefect van politie aldaar, houdende bericht, dat door hem een aantal stukken, kennelijk behoord hebbende tot het Archief van Brielle, in beslag genomen

waren. De bedoelde stukken, waarschijnlijk meest Rekeningen, keerden daarop terug naar de plaats, van waar zij gekomen waren, o. a. de « Rek. van Sint Anthonis ghilde te Maerlandt vanden jaere expir. 13 auont 1536. » Aan deze Rek. is nog een door den « Commissaire Gen. de Police d'Anvers » gecontrasigneerd adres vastgehecht, waarop geschreven staat: « A Monsieur le Prefet des bouches de la Meuse à la Haije. » De stukken kwamen dus over Den Haag te Brielle terug. Misschien dat er bij die gelegenheid 't een en ander in de Hofstad is achtergebleven. Als ik mij wel herinner, berusten er in het Rijks-archief thesauriers-rekeningen, die men niet dáár, maar te Brielle zou zoeken. Dit is zeker, dat de mannen, die de uit Antwerpen toegezonden stukken te Brielle in ontvangst moesten nemen, geen besef hadden van de waarde der wedergekeerde papieren kinderen. Met de grootste zorgeloosheid werden de stukken neergeworpen boven op een kast, op één der zolders van het Raadhuis geplaatst. In een jammerlijken toestand werden zij in 1855 gevonden door Mr. A. M. de Rouville, eerst secretaris, later burgemeester van Brielle, en gelukkig, dat ze in zijne handen mochten vallen. Als er sprake is van mannen, die zich ten opzichte van het Brielsche Archief verdienstelijk hebben gemaakt, dan moet na Van Wijn genoemd worden de wakkere en werkzame burgemeester Mr. A. M. de Rouville, onlangs in Den Haag overleden. Deze redde wat nog te redden was, maakte van de behouden Rekeningen een lijst en deponeerde ze in een kast op den voorzolder van het Raadhuis, vroeger de kast van de Weeskamer. Door Van Wijn waren de door hem geclassificeerde en gecatalogiseerde Rekeningen gedeponeerd in een « groote kasse met vier deuren op de groote Thesaurier-kamer van den stadhuijze. » In het begin dezer eeuw werd die « groote kasse » ontruimd en ter beschikking gesteld van de Griffie der toenmalige Rechtbank van eersten aanleg. De Rekeningen lagen toen zeker in den weg en gingen naar Antwerpen.

13.

In de Rek. van het Ziekenhuis, expir. 13 avond 1574, komen onder de ontvangsten twee rubrieken voor, waarvan de ééne tot opschrift heeft: « ontfanck van steen », en de andere: « ontfanck van oudt ijser. » De duizenden steenen, de « deckpannen » en de honderden ponden oud ijzer, daar vermeld, waren natuurlijk van het oude ziekenhuis afkomstig. Dezelfde Rek. heeft onder de uitgaven dezen post: « Den XII Julij betaelt Lenart Heyndricxsze ende Jan de blockmaker vande zijeckhuijskerck of te breken etc. »

14.

In de Rek. van het Ziekenhuis, expir. 31 Oct. 1582, leest men: « Betaelt Adriane Carels ende dat vanden eersten dach van haer woonplaetze, genaempt Sinte Andries Conuente tot Rugge, dat bij die vande Stadt van haer gecocht is voor de somme van veertich ponden grooten vlaems, te betaelen ghereet acht ponden grooten vls., noch Meije anno 1582 zes ponden gr. vls. ende voorts alle jaere Meije daeraenvolghende ghelijcke zes ponden gr. vls. ter volder betaelinghe toe, compt hijer ouer den voorschreuen eersten termijn ofte gereede penn. etc. »

15.

Blijkens de twee eerste der in aant. 3 genoemde Rekk. werd er vóór 1572 ten behoeve van het Ziekenhuis « vp soendagen ende hoochtyden gebeden mitten borde », niet alleen « binnen de kercke vanden Bryelle », maar ook « vp Mairlandt ende inde landtkercken inden lande van Voorne ande oostzijde van Vlackee. » Na 1572 genoten de leprozen wel iets van de landlieden van Voorne; met andere Rekk. maakt die over 1585—1586 melding

van « zeuendalue achtendeel coolsaets, die de leprosen opte dors vloeren vande lantluyden binnen den lande van Voerne naer ouder ghewoonte vercregen hebben »; doch het collecteeren in de « landtkercken » had niet meer plaats. Men nam dan ook het besluit om voortaan voor 't toelaten van leprozen door de dorpen te laten contribueeren. Men leest in het Memoriaelbouck, begonnen bamis 1574: « Up huyden (30 Nov. 1577) soe hebben die burgemeesters ende regierders der stede vanden Brijelle geresolueert, datmen gheen melaetsen int sijeckhuijs deser stede van te landewaert innemen ende accepteren sal, ten sij dat den dorpen ten platten lande daer toe contribueren ende jaerl. opt gemet ommeslaen een oortgen in respecte vande cleijne macht, die tvoors. huijs heeft omme soe veel siecken te onderhouden. » Later, in 1580, werd er met « Nyeuwenhoorn » en « Nyeuwe Ghoote » onderhandeld over een te betalen geldelijk bedrag. Door den Heiligen Geest van Rugge werden « inde plaetse ofte recompense vande proeuen, die de leprosen jaerlicx tusschen kerstyt ende paesschen inde kercke » plachten te hebben, jaarlijks twee ponden grooten vls. gegeven, waarvoor de leprozen van Rugge « vrij acces tot het huys » hadden.

16.

Het uitstel was geen afstel. Nadat het leprozenhuis c. a. verkocht was, werden ook eenige gemeten land, aan dat huis toebehoorende, van de hand gedaan (zie b. v. Ress. 4 Maart 1651 en 16 Maart 1653), ten bate der stad, die reeds vroeger van de inkomsten der leprozen profiteerde.

Zoo werd op den 15den Jan. 1650 besloten « tot laste vande stadt te coopen ende te lichten op lijffrenten een capitael van 3600 £ jegens den penn. XII, tot betalinghe vanden laetsten termijn vande nieuwe gemaecte kaeije aent nieuwe hooft, ende

jaerl. interesten vande voors. lijffrenten te betalen vutten innecomen vant Leprooshuijs.» In 't bijzonder werd het Weeshuis gesubsidieerd door het Leprozenhuis. De Rek. exp. 31 Oct. 1643 meldt: «betaelt Henderick Wilma, boeckhouder vant weeshuijs, eene somme van 500 ponden van XL gr. tpondt, tot subsidie vant weeshuijs voorn. bij ordonnantie vande Magistraet» etc. Zie ook Res. Mag. 16 Sept. 1651. In 1660 werd een voor het Weeshuis zeer gunstig besluit genomen. In het «Register van de Resolutiën, genomen bij Burgemeesters ende Regierders vanden Briele, begonnen bamis 1660», komt eene resolutie voor i. d. 24. Nov. 1660, luidende: «Is goetgevonden ende geresolveert omme tot sustentatie ende onderstant vanden innecomen van het Weeshuijs deser stede, hetwelcke jegenwoordich bevonden wert niet wel suffisant ende machtich te wesen, omme het voors. Weeshuijs daer op te kunnen onderhouden, den innecomen ende goederen, eertijts gehoort hebbende aen het Leprooshuijs deser stede, metten lasten daerop geassigneert, te combineren met het voors. innecomen van het Weeshuijs ende de selve te stellen in desselfs Weeshuijs rekening.» Dat dit besluit voor het Weeshuis zeer gunstig was, blijkt uit de laatste der aanwezige Rekk., expir. 31 Oct. 1660. Deze sluit met een batig saldo van ruim 3092 ℒ. De ontvangsten over dat jaar bedroegen ruim 3764 ponden, waaronder het batig saldo van 't vorige jaar ruim 2697 ℒ en ruim 1069 ℒ aan «lantpachten.» Dewijl de stad geen renten betaalde, werd er aan renten slechts ruim 7 ℒ ontvangen.

17.

Eene Resol. van 30 Nov. 1652 begint aldus: «Gedelibereert sijnde opde clachte van Rochus Parve, als cooper vant leprooshuijs, gedaen over de questie ontstaen etc.» — Hoe de «cooppenningen», die men voor het leprozenhuis c. a. ontving, besteed

werden, blijkt uit Res. Vroedsch. 1 Jan. 1651. — Zooals op voorgang van anderen ook door Prof. Smit in zijne vermelde Brochure op blz. 22 herinnerd is, wordt de bouwmanswoning, aan het einde van het Rugsche straatje (vroeger ook het vrouwenwegje geheeten), ten gevolge van hetgeen het gebouw vroeger geweest is, nog wel het ziekenhuis genoemd. Den naam « het huis te Rugge » trof ik aan in Res. Mag. 17 Sept. 1671, aldus luidende: « Es toegestaen het bestraten vant Ruckshe straetgen, beginnende van tegen over de vrijpale tot « het huijs te Rugge » toe, mits dat die vanden Gerechte van Rugge volgens haere presentatie daertoe sullen contribueren de somme van vijftich gulden. » Met het oog op hetgeen het convent van St. Andries vroeger was, schreef een oude hand, zooals ik opmerkte, op de buitenzijde van de door mij medegedeelde, latijnsche acte: « vant tslot », en bleef de naam « het huis te Rugge » in zwang.

18.

In het Memoriaelbouck, begonnen bamis 1574, leest men op blz. 39: « Up huijden (8 Febr. 1578) soe heeft Barbel Jans dr., wed. van Jacob Jansze wagemaecker, ingehuijert « de huijsinge vant brootsusterhuijs" voor den tijt van drie jaeren.... voor de somme van XV carolus guldens etc. » In margine staat: Verhuijringe van « een huijs int brootsusterhuis. » Weldra moest de weduwe hare woning, die verkocht was, ontruimen. In de Rekening van den burgemeester-thesaurier Jan Lenaertsze over 1578—1579 vindt men op blz. 10: « Van Barbel Jans weduwe.... die in huijere genoemen heeft seeckere huijsinge int brootsusterhuijs..... voor eenen tijt van drie jaeren ende daer van teerste derde jaer verschenen es meye dach 1579 facit 2 £ X sc. gr.; dan alzoe de stadt deur tvercoopen vande celle dese pachters vande

pacht ontslagen heeft, ouermits men daer in heeft laeten vertrecken de gene die haer woenplaetze inde voorschreue selle hadden, daerom dit hijer voor . . . . . memorije. »

19.

In 't Memoriaelb., beg. bamis 1574, staat op blz. 45 vso.: « Up huijden soe hebben mijnen Heeren vanden ouden ende nijeuwen gerechte deser stede vanden Briele naer voorgaende colloquie metten Gouuerneur Jonch. Jehan van Vliet ouergedragen ende geaccordeert, dat mijnen voors. heeren aen hem zullen hebben ende behouden ten behouue vande brouwerije in Ste. Catrijnen conuente beyde de bierkelders met het viercant, streckende bewesten voor de selue kelders tot de heyninge toe; dat oeck mijnen Heere den gouuerneur voorn. de voors. heyninge zal innewaert stellen ende doen versetten tot vp een groote voet nae den eersten ray vande boomen, ende dat tot coste van dese stede, voor zoe veele het versetten vande palen ende ansmijten vande regels angaet; mits conditie datmen vuijt saecke vande voors. kelders gheen lichten en sal stellen ofte eenige vuytstecken en zal maecken, responderende vp de erue van mijnen Heere den Gouuerneur voorn., ende dit alles onvermindert dvoorgaende donatie ende gyfte vanden voors. conuente, blijuende in andere poincten in zijn geheel; in recompense vant gunt voors. es, hebben mijnen heeren vanden ouden ende nijeuwen gerechte voorn. den voorn. Gouuerneur laeten volgen ende geaccordeert de erue van het cleijn boogerden inder vougen alst heyn, aldaer gestelt, nv staende es. « Zullen voorts mijnen Heeren doen affbreecken tconuent vande brootsusteren binnen deser stede ende tzelue doen accommoderen tot een strate ende passage naer tlogis ofte woninge vanden seluen Gouuerneur, zulcx alst tzelue oerbaerlicxst dienen ende behouuen zal. Actum den IIen Augustij 1578. »

20.

De Rekening van den burgemeester-thesaurier Jan Lenaertsze over 1578—1579 gewaagt herhaaldelijk van arbeidsloon, betaald voor het afbreken van het « brootsusterhuijs », en het schoonmaken van de steenen, gekomen van de kerk, van de fondamenten, van de « murage » en van het « huijs int brootsusterhuijs, daer eertijts Trijn Geleijs in gewoont heeft. » Zie blz. 33, 49 vso., 50—52.

21.

Het Memoriaelbouck, beg. bamis 1574, heeft op blz. 166 recto en verso het volgende: « Aengaende de « huijsinge vant brootzusterhuijs » ende de claeren (hier « stallen » te lezen loco « claeren ») omme dezelue te approprieren ende repareren tot stallatien voor de paerden, die vuijt Engelandt zullen comen, daer van gesproocken es met Jacob Cornelisze Cleijburch, schoudt van Oostvooren, ende Jacob Janszoen, schout vandt Cleijn Oosterlandt, van wegen tgemeen lant van Voorne, is vp huijden bij Burgemeesters ende Vroetschappe deser stede vanden Brijelle geresolueert, dat zij te vreden zijn omme gevouchs willen de costen te draegen half ende half, mits dat zoe wanneer tzelue brootzusterhuijs tot een woninge zal werden gehouden sonder stallinge van doen te hebben, dat het alsdan wederomme coemen zal aende stadt. Actum coram omnibus den XXVIIen Jan. 1586. » — In margine staat: « de stallage van brootzusterhuijs. » — Onmiddellijk hierop volgt: « Up huijden soe hebben Huych Pietersze vleijshouder ende Jacob Janszoon schout vant Cleijn Oosterlandt, gedeputeerden van wegen die vanden lande van Voorne aen dese zijde van Vlacque, opte propositie tlant voors. gedaen nopende de reparatie vande stallingen omme de paerden, comende vuyt Eyngelandt, daer inne te stellen, voor antwoordt vpte voors. propositie

geseijt, dat zij te vreden zijn te draegen de helft vande costen vande voors. reparatie, mits dat de huijsinge vande voors. stallinge, indijen naemaels de selue stallinge tot anderen eijnde als stallinge werde gebesicht, wederomme comen zal aende stadt, maer indijen thoutwerck vanden stall, daer de paerden staen, (zonder vloer, solder ende cap) vercocht werde, dat zal wesen tusschen tlant ende de stadt, half ende half. Actum coram omnibus, den Ien Febr. 1586. »

22.

In 't Memoriaelb., beg. bamis 1574, leest men op blz. 199 recto en verso: « Up huyden (19 Jul. 1589).... eerst in deliberatie geleijt zijnde tversouck vanden Gouuerneur deser stede omme aff te breecken de huysinge ende stallen indt brootsusterhuijs deser stede jegenwoordich staende, soe es geresolueerdt, datmen tselue met alderbillicheijt ende beleeftheijdt zal affbreecken ende excusseren, ist mogelijck; ende indijen nijet, datmen alsdan deselue sall vercoopen ten meesten oorbaer of te doen affbreecken, mitz .eerst ende alvooren mit die vandt Landt in communicatie tretende, omme te weten waeraen zij actie souden pretenderen van restitutie ofte anders. »

23.

Aan deze ordonnantie schijnt met toestemming van de Regeering niet terstond voldaan te zijn. In de Rekening van den burgemeester-thesaurier Huych Willemsze, over 1593—1594, vindt men onder de ontvangsten deze posten: « Van Adriaen Pietersze Blauwendraet, sleper, die in huijere heeft het huijsken aende stallen vant brootsusterhuijs etc. — Van Aren Aerensze Puijckpaert, die in huijere heeft twoonhuijs vant brootsusterhuijs voor eenen

iaere etc. » — De eerste post komt ook voor in de Rekening over 1595—1596, en in plaats van den tweeden leest men daar: « Alsoe twoonhuijs van tbrootsusterhuijs voor desen jaere een wijl tijts bijden Balliu deser stede es gebruijct geweest ende daernae heeft leedich gestaen hijer voor.... memorie.» — In de Rekening over 1607—1608 wordt gesproken van « de heul vant brootsusterhuijs. »

24.

Eene resolutie van 6 Maart 1619 luidt: « Es Lieven Arensze, metselaer, geaccordeert soodanige erven, als hij tot sijnne voorgenomen timmeragie sal van nooden hebben, omme eenige huijsgens te setten op « het erve vant brootsusterhuijs », soo lang ende breet als t' selue bijde nieuwe Wet ofte haere gecommitteerden geraempt ende goet gevonden hem toegeraeijt te werden. »

25.

Eene Vroedschapsresolutie van 24 Sept. 1629 (Memoriaelb. beg. 1 Oct. 1625, blz. 168) luidt: « Is verstaen ende geresolveert ... dat men oock bij gelegentheijt in onderhandelinge sal coemen mette bruijckers van seeckere « landen, aencoemende den convente vande St. Andries susteren », gelegen in den lande van Westvoorne, om aen de selue de voors. landen te vercoopen. »

26.

« Es goet gevonden het overighe vande Broot- ende St. Andries Susteren goederen ende innecomen, eertijts tot Rugge, met consent ende goetvinden vanden Vroetschappe te stellen in handen vanden Ontfanger vande arme middelen alhijer, mits dat den seluen

daer vut sal voldoen het subsidie van Gryetge Harmants tot XL ₰ t' siaers, ende dat het tractement van Willem Hoeijer als ondersecretaris sal werden betaelt vut de thesaurije ende het tractement vanden knecht vande Consistorije bijden Bouchouder vande Kercke.» (Resol. Mag. 13 Jan. 1657)

27.

«Es goet gevonden ende geresolueert, alsoo met de verhoginge te doen van St. Catrinen kercke ten Briele, t' leggen van een nieuwe vloer ende t' affnemen ende leegen vant kerchoff, deselue kercke daer over sal hebben te dragen extraordinare costen ende lasten, tot soulagement vande voors. lasten aende voors. kercke te vougen alle t' gene jegenwoordich noch overich es vande goederen ende den innecomen, gespecteert hebbende tot den convente vande Broot- ende St. Andries Susteren, bestaende in erffpachten, mitsgaders in opstallen van eenighe renten ende affgaende custingen, ende dat de obligatien, spreeckende opt comptoir van des Gemeen Lants middelen alhijer, sullen blijuen ten behouve vande ordinaris thesaurie deser stede.» (Resol. Vroedsch. 15 Jan. 1657). — «Es goetgevonden ende geresolveert ende den bouckhouder van St. Catrinen kercke binnen deser stede gelast ende geaucthoriseert... omme tot laste ende tot verval vande nodighe reparatie vande voors. kercke op interest te negotieren de somme van 2000 ₰ jegens 4 ten hondert int jaer; ende ten eijnde de voors. lasten des te beter souden connen werden vervallen, es goetgevonden den voors. bouchouder ter hant te stellen het overighe innecomen ende restanten, eertijts behoort hebbende tot den innecomen vande Brootsusteren, except de obligatien, spreeckende opt Gemeen Lant, ende dat de voors. bouchouder t' selue innecomen sal appliceren ten behouve vande voors. kercke.» (Resol. Mag. 29 Dec. 1657)

28.

Het Zusterhuis van St. Andries bezat toen « in den banne van Oostvoorne 29 gemeten + 20 lijnen, « int Westerlandt » 3 gemeten, in « Rockaenge » 12[5] gemeten, in het « Brielsche Nyeuwelandt » 1 gemet + een quartier, « indt Woudt » 16 gemeten + 2 lijnen, in « Veckhouck ende Mannekensmet » 13[5] gemeten, « int Zuijerlandt » 16[5] gemeten + 4 lijnen, in « Heenvliet » 15 gemeten + 1 lijn, in » Strijpe » 11 gemeten, « inden Nieuwenhoorne » 3 gemeten en « inde lande van Goedereede » 17 gemeten.

Dat de rentmeester althans in den beginne uit Den Haag authorisatie moest ontvangen om de landen te verhuren, blijkt uit de Rekening, expir. 24 Nov. 1579, waarin men leest: « Betaelt Heijndrick Jansze der stadts lopende bode, van dat hij gereijst is inden Haghe ende heeft aldaer na bescheijt gewacht van mijnen E. Heeren om desen ontfanger geauthoriseert te werden te mogen de susteren landen met twee wt de Magistraet vanden Briele te verhuijren etc. » — De Rekening, expir. 24 Nov. 1584, heeft dezen post: « Betaelt de bode, die mij een missiue heeft gebracht vant hoff, om dat ick pertinente staet vande susteren goet ouersenden soude ande Camer van Rekeningen. » — Waarom den Rentmeester op den 5den Jan. 1592 eene acte van indemniteit gegeven werd, is mij niet gebleken.

29.

Op den 1sten Jun. 1585 werd den Rentmeester door Burgg. en Regg. van Brielle geord. jaarl. te betalen aan Soetgen Pieters dr. weduwe van Franciscus Gootens, in leven predikant te Nieuwenhoorn, 40 gulden. Die *f* 40 werden later gebracht op *f* 50; maar op 28 Dec. 1594 werd besloten, dat die *f* 50 voortaan zouden worden betaald door Johan Commersze, ontvanger van de

geestelijke goederen.' — Dat men niet verzuimde de schulden, vóór 1572 door de Zusters gemaakt, te betalen, zegt ons de Rekening, expir. 24 Nov. 1578, waarin geschreven staat: « Betaelt Wouter Simonsze molenaer, voor dat hij een jaer lanck de susteren rosmolen gescherpt heeft in den jare LXXI, eer de graeff vander Marck inden Briele quam etc. » — « Betaelt Cornelis Arensze biersteker, van bier dat bij de susteren tijt ghehaelt is voort incommen vanden graeff vander Marck etc. »

30.

Op den 24sten Mei 1614 werd « Abraham Commersteijn, burgemeester tresaurier, geaccord. ordonnantie op Lenaert Jansze, ontfanger vande Susteren goederen ter somme van 300 car. guldens, omme die te emploieren tot notelicke affairen der stede. »

31.

Uit de « Susteren goederen » werden betaald de ondersecretaris en een klerk der secretarie, een consistorieknecht, de gewezen engelsche koster en een brugwachter. Zie Ress. 20 Aug. 1616, 14 Apr. 1618, 24 Febr. 1621, alsmede de Rek. exp. Cath. 1617 en volgg. — Uit de Rek. van Pieter van den Berghe, « bouchouder vande goederen der Leproosen », over 1659—1660 blijkt, dat toen aan Willem Hoijer, ondersecretaris, zijn tractement, 4 £, betaald werd uit de inkomsten der Leprozen.

32.

Zie Res. 3 Maart 1615 en Rek. expir. Cath. 1627 en volgg., waarin men o. a. leest van een ordonnantie « voor den ontfanger van de arme middelen ter somme van 100 £ »; van 24 £ ge-

stort in de « arme doos opt stadthuijs enz. » — Den 30sten Oct. 1649 werden 50 car. guld. geaccord. aan het door brand geteisterde Piershil.

33.

Uit de « Susteren goederen » werden betaald 12 ℒ aan « Johannes Franciscij int Collegie Theol. (Res. 30 Mei 1620); 18 ℒ ten behoeve van de gemeente « tot Griethuijsen » (Rek. exp. Cath. 1624); 50 ℒ aan Ds. Daniel Brouwerius, gewezen Conrector der Lat. school te Brielle voor huishuur (Rek. exp. Cath. 1649). — Wanneer in den « Toelast », of « int Vergulden Hooft » de rekening werd gedaan, werd er wel tot 78 ℒ toe door de Magistraten verteerd, en die verteering betaalde de rentmeester der « Susteren goederen.

34.

De landerijen lagen als volgt: « inden banne van Oostvooren » 8½ gemeten + 17½ lijnen; « inden banne van Rockaenge" 24 gemeten; in « Nieuw Hellevoete » 8 gemeten + 8 lijnen; « inde Nieuwe Goote » 14½ gemeten 72 roeden ende 3 quartier lands », en « int Suijerlandt inden banne van Rugge » 1 gemet + 7 lijnen. »

35.

Van deze moeder des Convents leest men ook in Resol. Holl. 4 Oct. 1574, blz. 126. Er is daar een apostille vermeld op een request, door haar ingediend, waarbij zij verzocht « dat haerluyden soude mogen volgen seeckere Beneficie by hare Voor-Ouders gefondeert op St. Joris, onlangs binnen St. Catharinen Kercke der voorsz. Stede, bedragende ter somme toe jaerlijcks van vyf ponden grooten Vlaems ».

36.

Ofschoon « pesthuis » genaamd, werden in het gesticht alle menschen opgenomen, die met de eene of andere besmettelijke ziekte waren bezocht. Zoo besloot men op 8 Aug. 1652, om menschen, die leden aan « pepercooren en rooden loop », uit het gasthuis naar het pesthuis te brengen. — Terwijl het in den laatsten tijd van zijn bestaan gebezigd werd als hospitaal voor menschen, die de cholera of de pokziekte hadden, werd het gebouw vroeger voor verschillende einden gebruikt. Zie Plokkers Beschrijving, blz. 102. Nu en dan werd aan een weduwe de bewoning van één der huisjes in het pesthuis vergund (Ress. Mag. 20 Sept. 1653, 1 Aug. 1699 en 24 Oct. 1699). In de 18de eeuw werd één der vertrekken van het pesthuis voor schermschool gebruikt. (Ress. Mag. 11 Nov. 1713 en 5 Mei 1725.)

In 1604 werd Den Briel door de Staten van Holl. voor 10 jaren eene jaarl. subsidie van 1000 ponden voor het pesthuis toegestaan. De desbetreffende Res. van 9 Maart 1604 (bl. 89) luidt aldus:

« Op 't versoeck van Burgermeesteren ende Vroetschappen der Stede vanden Briele, omme ten aensien van de gelegentheyt haerder Stede, ende de groote decadentie daer in sy midts 't innemen van de Engelsche Guarnisoenen zijn vervallen, ende daer door sy gedrongen zijn binnen hare Stede een nieuw Pesthuys met sijn gevolge ende nodelijckheden daer toe op te rechten, te mogen genieten by gifte ende donatie 't inkomen van Sint Catharinen Convent binnen der selver Stede; item van 't Capittel aldaer ende t' Oostvoorne, noch van de Dekenie t' Oostvoorne, ende van den innekomen van de Regulieren Convente tot Ruge, mids haer leven langh daer uyt alimenterende de gene daer uyt alimentatie genietende; mids mede daer uyt betalende de belastingen ende subsidium voor de Praedicanten, daer uyt gedaen wordende; is naer deliberatie geresolveert de selve vanden Briele voor den tijd van 10 naestkomende ende achter een volgende jaren, innegaende met den loopende jare 1604, jaerlijcx ten behoeve en tot verval-

linge van den Pesthuyse by hen van nieuws opgericht, uyt de voorsz. Goederen te subsidieren met 1000 ponden te XL grooten 't pondt, daer toe jaerlijcx Ordonnantie op den Ontfanger Alblas of anderen inder tijd verleent sal worden; ende is hen daer toe verleent appoinctement als volght.

De Staten, etc. Gesien hebbende den Staet by de Gecommitteerde Raden ende Rentmeester Alblas van den inkomen ende belastinge van de Goederen in desen versocht ghemaeckt, ende reguard genomen aen deser zyde, soo wel op den hoohgst-beswaerlijcken staet van den Lande, als aen d' andere zyde op de jegenwoordige gelegentheyt deser Stede, ende dat sy door de cautie, by hen voor den geheelen Lande aengegaen, zijn gekomen in merckelijcke decadentie, hebben om de Supplianten in hare beswaernisse te bejegenen, sonderlinge in soo goeden Werck als is het edificeren van een Pesthuys met sijn toebehooren binnen de selve Stede, de selve tot vorderinge en onderhoudt van de edificatie van den selven Pesthuyse voor den tijd van 10 naestkomende ende achter een volgende jaren geaccordeert, vergunt ende toegevoeght, accorderen, vergunnen ende voegen toe by desen jaerlijcx de somme van 1000 ponden van XL grooten 't pond, te betalen uyt de Goederen in desen geroert, daer van jaerlijcx Ordonnantie op den Rentmeester van de selve sal worden verleent.»

37.

Ook personen, die niet ziek waren, werden wel geholpen uit de inkomsten der Broodzusters. Zoo werd op den 7den Jun. 1622 besloten 6 ponden vls. uit die inkomsten te geven aan « die van Franckendael », welke een subsidie hadden verzocht; en den 9den Jun. 1651 werden 150 £ geaccordeerd, om een gevangene, « sittende bij den Turck in Barbarien », te lossen. Zie ook Res. Mag. 13 Aug. 1650 en Res. Vroedsch. 14 Oct. 1651.

38.

Die Rekeningen zijn de volgende :

9 Rekeningen van « Boudewijn Vincentsze, rentmeester vande goederen, toebehoort hebbende de susteren van Ste. Andries conuente buyten den Brijele (op het schutblad staat: rentmeester vande goederen van Ste. Andries susterhuijs buijten den Briele), over de jaren 1574—1575, 1577—1581, 1583—1585 en 1592—1594. In de 4 laatste heet Boudewijn Vincentsze niet « rentmeester », maar « ontfanger ». In de 6 laatste staat aan het hoofd vermeld, dat B. V. als ontvanger « gecommitteert ende gestelt » werd « vande E. heeren Burgemeesters ende Regierders der stede vanden Briele ». Dezelfde woorden werden aan het hoofd der eerste Rekk. gesteld, maar zijn daar doorgehaald.

« Rekeninghe Joos van Alblas, die hij doende es den Burgemeesteren ende Regierders der stede vanden Brielle, als vanden Heeren Staten van Holl. ende Westvr. aen haer vercregen hebbende de goederen ende incompsten, eertijts gespecteert hebbende aenden conuente der Brootsusteren ofte Bethanien binnen der zeluer stede, van alle den ontfanck .... tzedert den jaere 1589, tijde dat hem den innecomen vanden voorn. conuente inden ontfanck van zijne Rekeninghe vande Geestelijcke geannoteerde goederen inden quartiere van Voorne met memorie es gepasseert, tot den jaere 1593 daeraenvolgende, beyde incluys, maeckende den tijdt van vijff jaeren etc. »

3 Rekeningen van « Boudewijn Vincentszoon van Steenhuijsen, ontfanger vanden innecomen, eertijts gespecteert hebbende aenden conuente der Brootsusteren ofte Bethanien ... midtsgaders vanden innecomen, eertijts gespecteert hebbende tot den conuente van Ste. Andries zusteren .... tot welcken ontfanck ende administratie desen rendant es gesteldt .... bij mijnnen Heeren Burgemeesters ende Regg. deser stede vanden Briele etc. », over de jaren 1594—1596 en 1597—1598. De Rekening over 1595—1596 is gedeeltelijk verteerd en zeer bevlekt.

Rekening van de « Weduwe van sa: Boudewijn Vincentsze van Steenhuijsen, in zijn leuen ontfanger etc.» ut supra, over 1601—1602.

Rekening van « Leonaert Jansze, ontfanger perticulier vanden innecomen etc.» u. s. over 1616—1617.

5 Rekeningen van « Pieter Jansze van Schoor, ontfanger perticulier etc.» u. s. over de jaren 1623—1624, 1626—1627, 1636—1638 en 1639—1640.

3 Rekeningen van « Abraham van Bramen, ontfanger particulier etc.» u. s. over de jaren 1648—1651. Deze 3 Rekk. min of meer beschadigd en zeer bevlekt.

Met uitzondering van die van J. van Alblas, welke geen datums vermeldt, loopen de bovenstaande Rekeningen van Catharina Brielsche Markt (24 Nov.) tot 24 Nov.

39.

In het Botbouck, beg. 1577, vindt men de volgende aanteekening:

« Alsulcken Cellen huijs ende erue met zijn annexen als de Heijlige geestmeesters deser stede met wille ende consent vanden ouden ende nijeuwen gerechte der seluer stede vercocht hebben, staende ende leggende achter den boomgert vande huijsinge van Bronckhorst. Cooper — Hendrick vande Veecke.» I. m. den XVIen Mey 1579.

40.

In het Botbouck, beg. 1598, leest men:

« Alsulcken haluen Poermolen, vrij sonder eenige renten vuijtgaende, ende voortz in alder manieren als Heijndrick vande Veecke in zijn leuen daer bij coope aengecomen ende daer possesseur aff geweest es, ende d' erffvoochden vande nagelaten weeskinderen vanden voorsz. Heijndrick vande Veecke wederomme vercoft hebben,

staende ende leggende aende nijeustraet, eertijts geweest zijnde tcellebroers huijs. Cooper — de Stadt.» I. m. «bij Cornelis Engelsze Turck als speciale procuratie hebbende den 25en Julij 1598.»

«Alsulcken huijs ende erve, genaempt de Poermolen..... als derffgenamen ende de weeskinderen van Hans van Nederveen vercoft hebben, staende ende leggende in de Cellestraete. Cooper: Adriaen Danielsze.» I. m. den VIII Sept. 1601.

«Alsulcken huijs ende erve, genaempt de Poermolen.... als Adriaen Danielsze daer bij coope aengecomen es ende den selven alsnu weder vercoft heeft, staende ende leggende inde cellestraet. Cooper: de stadt vanden Briell.» I. m. den XX Apr. 1602.

In de in aant. 38 vermelde Rek. over 1601—2 komt de volgende post voor: «Betaelt Adriaen Danielsze Tael de somme van 100 ponden te XL gr. ouer de gereede penningen vande helft vande cruijtmolen, bij mijn heeren van hem gecoft etc.»

Adr. Tael, suikerbakker in Den Haag, was gehuwd met Hester Jans dr. van Nederveen.

41.

Zie «Weekblad voor Voorne, Putten enz.» nrs. 664 en 670 (15 Jan. en 5 Febr. 1878). Blijkens het laatste nummer werd het gebouw met een strook gronds voor *f* 770 gekocht door P. H. van Adrighem. In de laatste jaren werd het zelden het «pesthuis», meest het «prinsenkwartier» genoemd. De steller der advertentie, in het eerste nommer voorkomende, bezigde mede dien naam en schreef «princenkwartier.» Den oorsprong van dien naam heb ik niet kunnen ontdekken.

42.

Tot staving daarvan wijs ik hier op blz. 101 van zijn werkje, die een Resolutie van Oud en Nieuw Gerecht van 13 April 1602 ver-

waarbij « de Magistraat aan zekeren Charles de Vink ver-
le om te mogen wonen in de huizing van den Kruidmolen
t Pesthuis », terwijl op de aangeduide plaats of in den
k eene dergelijke Resolutie niet te vinden is.

43.

De bedoelde aanteekeningen, vervat in 't Memoriaelbouck, be-
onnen 19 Aug. 1543, laat ik hier volgen:

« Up huyden den IIII Januarij 1561 zoe hebben dye vanden Gerechte der Stede vanden Bryelle gecommitteert Corstiaen Jacobsse ende Engelbert van Jaersuelt, secretaris, omme te trecken inden Hage ende te besoingeren voer Commissarissen ofte anders, soet van noede zal zyn, inde zaecke dye de Stadt heeft jegens de Cellebroeders. » (Blz. 70).

« Up huyden desen Ien Februarij (1561) hebben dye vanden Gerechte gecommitteert Corstiaen Jacobsse ende Engelbert van Jaersuelt, omme te reysen inden Hage ende aldaer te compareren voer Commissarissen inder saecke vande « Cellebroeders » ende besoingeren achteruolgende den ouden fundacie bryeff daervan wesende. » (Blz. 72 verso).

« Ten zeluen dage (29 Mei 1561) es gecommitteert Engelbert van Jaersvelt omme inden Hage een mandement te lichten jegens eenen Anthonis castelleyn ende eenen Gryp Corneliszoen, woenende binnen der Goedereede ende inden landen van Westvoorne beroerende die zaecke vande Cellebroeders ». (Blz. 75).

« Ten zeluen dage (3 Sept. 1561) soe hebben die vanden ouden ende nyeuwen gerechte gecommitteert Cornelis Jacobsse ende Cornelis Philipsze metsgaders Engelbert de Jaersuelt, Secretarys, heurluyder adjoinct, omme te trecken inden Hage ende aldaer . . . metter Stede aduocaet te spreecken beroerende de saecke vande zelue Stede vanden Brielle contra die Cellebroeders ». (Blz. 85)

« Up huyden (9 Jan. 1564) soe hebben die vanden nyeuwen gerechte gecommitteert ende geordonneert Cornelis Adriaensse ende Jan Jorysse, schepenen, omme te reysen inden Haege ende aldaer die certifficatien te verthoenen, die de stede vercouuereert heeft jegens den Cellebroeders ». (Blz. 113).

« Up huyden (8 April 1564) soe hebben die Burgermeesters ende die vanden Gerechte der Stede vanden Bryelle gecommitteert ende geordonneert, committeren ende ordonneren mits desen Jacob Adriaensse, Mr. Pieter Pietersse ende Leenert Adriaensse met Mr. Seruaes Verdstein, Secretarys der voors. Stede vanden Bryelle, omme te reysen inden Haege ende aldaer bij maniere van encqueste ofte productie te doen hooren den voors. Jacob Adriaensse, Mr. Pieter Pietersse ende Leenert Adriaensse mitsgaders Jan Jacobsse Decker, Jan Jansse Cryger ende Cornelis Pietersse Dol, als alle drye geweest hebbende « cellebroeders binnen den celhuyse » der Stede vanden Bryelle vpde saecke, die de Stede vanden Bryelle voors. jegens den « cellebroeders » voorden Houe van Hollant hangende heeft, ende voorts inde voors. saecke . . . te besoingneren naer behooren etc. » (Blz. 114 vso.)

« Up huyden (22 Jul. 1564) soe hebben die burgermeesters ende die vanden gerechte deeser Stede vanden Bryelle gecommitteert ende geordonneert . . . . . Jan Jorysse, schepen, ende Mr. Seruaes Verdstein, Secretarys, omme te reysen inden Haege ende aldaer het proces jegens den Cellebroeders deeser Stede te doen auancheren. » (Blz. 121).

44.

Dat het rechtsgeding eene geldelijke zaak gold, is, meen ik, op te maken uit een resolutie, i. d. 21 Mei 1563, luidende: « Ten seluen daege es gesloeten bij die vanden ouden ende nyeuwen gerechte voors. datmen Quiryn Danckertsse vander Goedereede acte van indempnite sal geuen, beroerende die rente,

die hy den « celhuyse » vuyt reycken moet ende die Stede gegeuen heeft (Memoriaelbouck, beg. 19 Aug. 1543, blz. 104 verso). — Naar aanleiding van deze Resol. zij hier nog vermeld, dat in 't Br. Archief berust een « Rentebrief van 3 ponden opte stede van Goedereede door Burgermeesters, scepenen ende Raeden van Goedereede, omme te vervallen die groote, zware costen, diemen doen moet ande voirs. stede, omme te maecken ende te repareren der stede muyeren, die vergaen zyn, ende omme tvuytdoen vander graften ende havene deser stede, vercoft aen « tconvent vande Cellebroeders binnen der stede vanden Briel. » — Aan dezen brief, i. d. 12 Nov. 1537, is vastgehecht een scabinale acte, i. d. 8 Maart 1544, h. dat broeder « Jan Claesze, pater van tconuent vande Cellen, mit twee geprofesside broers, genaempt broeder Marinus Heyndricxze ende broeder Jan Cornelisze, mitgaders de vaders vanden seluen conuente, te weeten Heynrick Cornelisze Zeellander, Danckert Jacopsze ende Leenaert Heynricxze Barbier, verleeden Andries van Bronchorst, raidt inden Houe van Hollandt, vercoft, opgedraegen ende in rechten, vryen eygendomme ouergegeuen te hebben » den gen. rentebrief.

NASCHRIFT.

Het vermoeden, op bl. 142 door mij geuit, is mij alleszins juist gebleken.

In 't Voorbericht van zijn werkje zegt Plokker: « Een uitgebreid manuscript over Brielle, berustende bij den heer J. Kluit, oud Commies bij het Post-kantoor alhier, door diens grootvader den heer J. Kluit opgesteld, gaf mij belangrijke stof om een en ander bij de beschrijving van Brielle in te voegen. »

Sedert ik vorenstaande Verhandeling schreef, is het Brielsche Archief door de welwillendheid van den heer C. de Breur Kluit met het gezegde HS. verrijkt, en daaruit is mij niet enkel gebleken, dat Plokkers werkje voor het grootste en voornaamste deel

eenvoudig een afschrift is van J. Kluits MS., maar ook dat Pl., die van de oude, door hem aangehaalde Rekk. en bescheiden geen enkel stuk onder de oogen gehad heeft, wel verkeerd heeft nageschreven. In zijn artikeltje over het klooster der Cellebroeders schreef J. Kluit: « men vind in een Ordre, op het bezorgen van de brand-emmers door de Regering dezer stad in den jaare 1547 gedaan, « dat een zeker aandeel van brandemmers moesten bezorgt worden in 't klooster van de Cellebroeders» NB. bij de Kruit Toorn — dat is daar nu nog het Pesthuis gevonden word. »

Wat Kluit schreef en Plokker had moeten schrijven, stemt dus geheel overeen met het resultaat van mijne nasporingen.

Op blz. 124 melde ik, dat het « leproeshuijs » in 1561 voor de laatste maal gerepareerd werd. Sedert ik dat schreef, vond ik in de Rek. van den Burgemeester-thesaurier over 1570—71 nog den volgenden post:

« Betaelt Jacob Cornelisze gareelmaecker als bouckhouder vant zieckhuys tot onderhoudenisse vant voorsz. huys facit... VIL gr. »

In mijne Bijdrage is een- en andermaal gewag gemaakt van de « Brigitten, » zie bl. 127 en 137. Dr. Römer zegt bl. 666 a. w. van dit klooster het volgende: « Van het Brielsche Brigittyner klooster, dat wel door Lagerbring genoemd wordt, doch volgens zijne opgave almede niet in de Chronijk van Wadstena vermeld wordt, is niets bekend, ofschoon zijne nagedachtenis nog voortleeft in den naam, dien het aan een gedeelte der stad heeft gegeven. »

Het weinige, dat ik betrekkelijk dit onbekende klooster gevonden heb, wil ik hier nog laten volgen.

Dat het Convent in 't bezit van een « groot lanthuijs » was, leert ons de Rek. van Engel Dirkse, als rentmeester van den H. Geest te Brielle, over 't jaar expir. « visitacio Marie 1524. » Op bl. 2 onder de rubriek « ontvangen huisrenten » leest men: « van tconuent vanden Brigitten gaende vut haer groot lanthuijs tegens ouer de Piermanspoorte. » Dezelfde post komt voor in de Rek. over 1524—25.

In de Thes. Rekk. over de jaren 1520—21, 1521—22, 1532—33 en 1533—34 wordt gesproken van een rente ten lijve van Margriete Claes Ariens zs. dochter, die een « brigittezuster » was. Blijkens de twee eerstgenoemde Rekk. werd een quitantie geleverd door den « pater vande brigitten. »

Dat het « Brigittenhuijs » door de stad gekocht en afgebroken werd, is mij gebleken uit de Rekk. van den burgemr. thes. over de jaren 1557—58 en 1558—59. In de eerste leest men: « Betaelt Bastiaen der stede tymmerman den eersten May van dat hy inde voorgaende weecke gevrocht heeft mit syn knecht om thuys aff te breecken vande Brigitten, dat de stede gecoft hadde etc. » In de 2de: « Betaelt den XVIIIen Juny mr. Jacob de Jonge vuyten Hage ouer den tweeden termyn van tbrigitten huijs, dat de stede byden hoochsten boode gecocht hadde, gevallen paesschen negenenvyftich fct. IIII ℒ gr. »

Beide Rekk. maken voorts nog gewag van ontvangen gelden voor verkochte planken, sparren, riet etc., afkomstig van of uit het « brigittenhuys. »

De eerste der genoemde Rekk. spreekt ook van een « brigitten Hoff. » Bl. 44 staat: « Betaelt ende gecoft by den hoochsten boode den X Aprillis een huysinge, toebehoerende derffgenamen van Andries van Bronchorst, staende int brigitte Hoff, achteruolgende den brieff, daer van zynde, hier ouer teerste termyn, verschenen paesschen LVIII.... IIII ℒ gr. »

In 't Botb., beg. 1577, is zeker sprake van dienzelfden hof, in een aant. van 1581 luidende: « Alsulcke schuere... als de stadt vanden Brielle vercocht heeft, als eertijts toe behooren plach 't conuent van Ste Katrijnen, staende ende leggende bij de Celle jegens ouer de brigitten boomgert. »

In Res. Mag. 7 Febr. 1699 is ongetwijfeld dezelfde boomgaard bedoeld.

Zooals Dr. Römer gezegd heeft, leeft de nagedachtenis van 't klooster nog voort in den naam, dien het aan een gedeelte der stad heeft gegeven.

Er is te Br. nog altijd een «Brigittenstraat,» kortheidshalve gemeenlijk «Brigitten» genoemd. Men vindt die straat vermeld in Ress. Mag. 14 Oct. 1634, 7 Febr. 1699 en 16 Julij 1729. In Res. Mag. 31 Jan. 1665 wordt gesproken van het « slop vant Pesthuijs, genaemt de Brigittenstraet.» In een aant. van 2 Oct. 1610 (Bodtbouck beg. 1609) kwam mij de naam 't eerst voor. Waarschijnlijk werd de «Brigittenstraet» eerst « nijeustraet » en « cellestraet » genoemd. Zie aant. 40.

In den ouden tijd was er ook een « brigitten thoorn. » In de Rek. van den burgemeester-thes. over 1557—58 leest men fol. 2: « vande gorssinge vande Langestraetse poorte totte brigitten thoorn thoe etc. » In de Rek. over 1558—59 wordt fol. 78 vso. van den « thoern bij de Brigitten » gesproken, in een Ordonnantie van 15 Maart 1552 van « den thooren tegens de Brygitten ende de schutskoeije. »

DE POLITIEKE KRUYER.

DOOR

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

Iemand moet wezen Amsterdammer, 't zij door geboorte, 't zij door langdurig verblijf, om bekend te zijn met de belangrijke rol die door den kruier in zijn pothuis op den hoek van straat of gracht der hoofdstad wordt vervuld te midden van het woelig en bedrijvig verkeer daar ter plaatse. Die bij uitstek Amsterdamsche persoonlijkheid is dan ook, nu omstreeks veertig jaren geleden, door Mr. J. Van Lennep voor alle vergankelijkheid bewaard in zijne geestige schets bij de keurige teekeningen op blz. 101—104 van het bekende plaatwerk « De Nederlanden. » En geen wonder dus, dat de kruier bij zoo groote vermaardheid, in de 18de eeuw, die zich op het gebied der dagbladpers zoo gunstig onderscheidde door geestige opschriften, te Amsterdam gekozen werd tot titel van een staatkundig weekblad, waarbij hij als besteller van staatkundige vrachten en brieven optrad. Deze diensten verleende hij van September 1782 tot September 1787.

Uitgever van het blad was Jan Verlem, in de Warmoesstraat, het derde huis van de Pijlsteeg, die volgens blz. 3 van zekere

«Missive van een Amsterdammer aan zyn vriend te Groningen, Betreffende de Procedures tegens Mr. Jan Christiaan Hespe, en den Boekverkoper Jan Verlem. Te Amsterdam, En verder in de voornaamste Nederlandsche Steden by de Boekverkopers te bekomen», 16 blz. 8°. [1], was «een Boekverkoper, te voren in het geheel onbekend, maar wien het gelukt (was) door het drukken en uitgeeven van dat zoort van geschriften, waar van zederd eenige Jaaren een ongelovelyke menigte ons Vaderland overstroomd (had), eenig fortuin te maken.» Hij was dan ook reeds algemeen bekend als de uitgever van de Noordhollandsche, later de Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant [2].

Schrijver, of althans verzamelaar, van het blad was Mr. Jan Christiaan Hespe, omtrent wien de steller der genoemde Missive zich, blz. 3, aldus uitlaat: «De Heer «Hespe» is Doctor in de beide Rechten — mogelyk zelfs Advocaat: de eerste titul, daar hy nooit eene Academie bezogt heeft, is hem door den gelukkigen invloed van den Hooggeleerden Heer Professor «van der Marck» aangewaaid. Hy is, geloof ik, een voortreffelyk Rechtsgeleerde, zoo verre men zulks zonder kennis van het recht en van de geleerde taalen zyn kan, — ten minsten hy heeft een Doctorale Bul, mogelijk een admissie, en dus alles wat tot den titul behoord. — Met meer drift dan oordeel, meer eigenliefde dan kunde voorzien, was hy in de hand van meer ervaren Meesters een geschikt werktuig om voor hunne belangens gebruikt te worden; en weinig moeite moet het gekost hebben om hem tot de hoogste trap van Geestdryvery, in zyn soort te brengen.» Op blz. 5 wordt dan nog gesproken van Hespe's «zoogenaamde «Dissertatie», ter gelegenheid van zyne promotie in het licht gegeeven, die niets

[1] Dit vlugschrift is te vinden op de Kon. Bibliotheek in Politike Tractaaten 1780—1785, VI, en in Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, I, n°. 7; op de Amsterdamsche Bibliotheek vond ik in vlugschriften 1786—1788 zelfs twee exemplaren; zie verder nog Catal. Bibl. Vereen. Boekh., n°. 179.

[2] Zie mijne studie in deze Bijdr. N. R. dl. 6, blz. 365 en volgg.

anders dan eenige drooge « Theses », van een ander opgegeeven, en door hem nageschreeven, behelst, en die hy echter de zwakheid heeft gehad met een Nederduitsche Vertaling te vereeren, waar door men het allereerst kennis bekomen heeft dat 'er een « Jan Christiaan Hespe », Batavier uit Amsterdam, zoo als hy zich titeld, in de waereld was. » Volgens blz. 4 kreeg Hespe voor ieder nummer van De Politieke Kruyer drie Ducaten van Verlem.

Dat de steller der Missive omtrent Hespe onjuist was ingelicht, kan bezwaarlijk worden beweerd. Hij heeft blijkbaar de « Theses juridicae miscellaneae inaugurales quas... ex auctoritate Magn· Rect. Everardi Scheidii... eruditorum examini submittit Joannes Christianus Hespe Amstelaedamo—Batavus, Secretarius Oudorpii prope Alcmariam, ad diem 17 Aug. 1781 » [1], of wel de « Nederduitsche Vertaling » onder het opschrift: « Mengelwerk v. regtskundige proef stel regelen, dewelke vermogens het gezag v. d. Rector magnificus E. Scheidius ter toetze geeft J. C. H. Harderw. 1781. 4°. » [2] gekend. Behalve door eene opdracht aan de stad Amsterdam toch worden deze 45 stellingen, waarvan er onder anderen vier zijn gewijd aan de Amsterdamsche privilegies en praktijk, ook voorafgegaan door eene Voorreden, waaruit blijkt dat Hespe, reeds van kindsbeen af voor de studie bestemd, door tegenspoed zijner ouders, op dit gebied niet kon slagen, maar in den Amsterdamschen Advocaat Johannes Lambertus Ter Hoeven, later Fiscaal en Auditeur Militair op St. Eustatius, een' leidsman vond, die hem op het kantoor van den Procureur en Solliciteur Curtius Van Weijler bezorgde. Ongelukkig ontviel deze schutsheer hem

---

[1] Het stuk is voorhanden in de verzameling Harderwijksche dissertaties op de openbare Bibliotheek te Deventer. Aan den Bibliothecaris, den Heer A. Van Doorninck, ben ik de bijzonderheden aan dit stuk ontleend verschuldigd.

[2] Zie Catalogus Hofstede de Groot—Vitringa, 3de Afd., Utrecht, J. L. Beijers, Maart 1881, n°. 1676, met de bijvoeging: „Traduction en holl. pour ses amis de ses thèses latines. „Rare"." Het stuk werd aangekocht voor de Acad. Bibliotheek te Leiden.

reeds na een jaar door den dood, maar door toedoen van Ter Hoeven vond hij in den Amsterdamschen Notaris en Procureur Joannes Creyghton straks een' nieuwen beschermer. Deze moedigde hem aan tot de studie van rechtsgeleerde schrijvers van naam, en tot het bijwonen der pleidooien van mannen als Bondt, Ploos van Amstel, de Graaff, en Luijken. Zoodoende bracht hij het, zonder eenige academische opleiding, zoover dat hij, gesteund door de beide Hoogleeraren te Lingen: Fred. Adol. Van der Marck, [1] en Theod. Henr. Ten Noever, tot de promotie werd toegelaten. Wel had hij er eerst aan gedacht eene dissertatie te schrijven « de privilegio: Loos en Eijgenpanden », maar om verschillende redenen besloot hij op stellingen te promoveren, hiertoe te meer aangespoord, omdat zijn overleden vriend Jacob Ferdinand Jansz. Rypland hem hierin was voorgegaan, en hij diens voetspoor wilde drukken. Door wiens tuschenkomst hij Secretaris van Oudorp bij Alkmaar was geworden, heeft Hespe in zijne voorrede niet medegedeeld.

De Politieke Kruyer nu heeft van het begin tot het einde het licht gezien zonder aanwijzing van dag of dagteekening. Waarschijnlijk verscheen hij voor de eerste maal op Woensdag 25 September 1782 [2], want n°. 2 zou blijkens het eerste nummer op Woensdag 2 October van dat jaar uitkomen, en de verdere nummers in 't vervolg geregeld iederen Woensdag. Het blad was aangelegd op een half vel 8°., à 1½ Stuiver, ofschoon n°. 2 al

---

[1] Op blz. 46 van zekere „Lijst van eene verzameling Politique en andere stukken" van 1779—1800 (zie Lijst der Boeken door F. Muller aan de Vereen. Boekh. geschonken, blz. 4, wordt vermeld: „J. C. Hespe, Gedicht aan F. A. v. d. Marck. 1783."

[2] In Brieven van en aan Joan Derck Van der Capellen Van de Poll, uitgegeven door Mr. W. H. De Beaufort, in Werken van het Hist. Gen. te Utrecht, N. R. n°. 27, vindt men blz. 357 een' brief van J. C. Hespe aan Van der Capellen, dd. 30 Sept. 1782, waarin evenwel geen sprake is van De Politieke Kruyer. Volgens Van der Aa, Biogr. Woordenb. vindt men ook verzen van Hespe in de Eerekrans op de hoofden der doorluchtige Staatsmannen, Dordr. 1782.

0 blz. groot was, maar reeds n°. 6 behelsde het «NB. Deeze dubbele vragt word voor de ordinaire Prys voortgekruit.» Twee nummers per week of een geheel vel werd dan ook langzamerhand regel, en zoo las men weldra aan het slot van n°. 27 dit: «NB. Alzo eensdeels de uitgebreidheid der Correspondentie een groote voorraad van Stoffe verschaft, en anderdeels de Verhandeling van een of andere zaak meerder plaats vordert, heb ik om myne Leezers niet telkens met «twee Nommers» in eene week te bezwaaren, beslooten «voortaan 's Weekelyks een dubbelde Vragt voor twee Stuivers», in plaats van een enkelde Nommer voor een en een halve Stuiver op den gewoonen tyd te doen volgen, vertrouwende, dat hun het nuttig oogmerk daar van nagaande, zulks niet onaangenaam zal kunnen zyn.» Maar ook dit was nog niet altijd voldoende, en zoo verschenen dan ook n°. 31, 37, 41, 49, 50, 57, 67, 69, 72, 75, 77, 79, 102 en 122 als extra-nummers, allen waarschijnlijk op een Vrijdag, gelijk vroeger reeds n°. 22 en 25 op Vrijdag het licht hadden gezien. Verder evenwel zijn er ons van die extra-nummers geen meer voorgekomen. En dit is zeer natuurlijk ook. Weldra toch verschenen er weer twee nummers 's weeks, zooals blijkt uit n°. 207, dl. 4, blz. 784, waar gezegd wordt, dat het onmogelijk was elke mededeeling even spoedig te plaatsen; men gaf reeds twee nummers elke week, en was ongenegen tot het geven van Bijlagen, om den weldenkenden geringen Burger, wiens voorlichting men voornamelijk bij de oprichting van dit weekblad had bedoeld, niet te zeer te bezwaren, en ook omdat men meende te weten, dat de Bijlagen van De Post van den Neder-Rhyn geen genoegzame lezing vonden. Bij gemis aan ruimte zou men intusschen trachten elders — vermoedelijk in de Nederlandsche Courant van Verlem, waarvan Mr. J. C. Hespe ook de schrijver was — aan het verlangen der inzenders te voldoen. Gedurende de vijf jaren van zijn bestaan nu zijn er niet minder dan 482 nummers van het blad uitgegeven. Die nummers zijn verdeeld over 10 deelen:

Dl.	1	bevat	n°.	1— 52,	blz.	1— 670,	Sign.	A—Fff.
»	2	»	»	53—104,	»	671—1514,	»	Ggg--Mmmmm.
»	3	»	»	105—158,	»	1515—2378,	»	A—Hhh.
»	4	»	»	159—210,	»	1— 832,	»	A—Fff.
»	5	»	»	211—262,	»	1— 832,	»	A—Fff.
»	6	»	»	263—314,	»	1— 832,	»	A—Fff.

Dl. 7 bevat n°. 315—368, blz. 1—862 (in plaats van 864, daar blz. 181 en 182 tweemaal voorkomen), Sign. A—Ggg.

Dl. 8 bevat n°. 369—420, blz. 1—836 (in plaats van 832, daar na blz. 373 vier bladzijden werden overgeslagen), Sign. A—Fff.

Dl.	9	bevat	n°.	421—472,	blz.	1—832,	Sign.	A—Fff.
»	10	»	»	473—482,	»	1—160,	»	A—X.

Alleen de 3 eerste deelen hebben een' titel met vignet, en een' «Korte Inhoud der Vertoogen»; op het titelblad van dl. 1 staat het jaartal MDCCLXXXIII, op dat van dl. 2 zoowel als van dl. 3 het jaartal MDCCLXXXIV.

Niets natuurlijker dan dat de Kruyer schier altijd brieven aanbood, waarop dan aanstonds een antwoord werd gegeven; dat die antwoorden steeds van Mr. J. C. Hespe waren lijdt geen twijfel, maar dat de brieven en andere stukken, op enkele uitzonderingen na uit zijne pen gevloeid, van medewerkers hier en elders afkomstig zijn, blijkt niet minder duidelijk. Die medewerkers intusschen hielden zich steeds schuil achter pseudoniemen. Uitzonderingen op dien regel zijn de «Lierzang ter eere van den Wel-Ed. Gestr. Heere Henrik Hoofd Danielsz., Burgemeester van Amsterdam», in n°. 23, dl. 1, blz. 218, van Pieter Vreede, van wien later in n°. 370, dl. 8, blz. 31, een gedicht voorkomt «Ter Nagedachtenis Aan den 5den Augustus 1781. Uitgesprooken in de tent van het loffelyk Exercitie-Genootschap Tot Nut der Schuttery. Te Amsterdam, Op den 5den Augustus 1786.» Evenzoo de brieven van den Schout van Leiderdorp, Mr. C. P. Chastelein, dd. Leiden 13 Maart en 17 Juni 1785, in n°. 221 en 248, dl. 5, blz. 161 en 593. Gezwegen van anderen, die slechts één enkele maal met

een' brief of gedicht optraden, en onder de onbekende grootheden moeten worden gerangschikt, vermeld ik nog de gedichten van het Lid der Burger-Societeit te Amsterdam, W. A. Ferber, in n°. 310, dl. 6, blz. 768; in n°. 316, 325, 356, dl. 7, blz. 31, 174, 670; die van «den verdienstelyken Vaderlandschen Dichter J(an) Voorman» te Amsterdam in n° 325, 345, dl. 7, blz. 175, 490; in n°. 372, dl. 8, blz. 64; het gedicht «Aan Amstels Braaven» in n°. 437, dl. 9, blz. 270, van den Alkmaarschen ontvanger W. Hofdijk, den grootvader van mijnen hooggeachten leermeester W. J. Hofdijk; eindelijk een gedicht in n°. 449, dl. 9, blz. 463, van R(einier) Dibbetz te Heerenveen, later in 1797 bekend als schrijver van het weekblad Heraclyt en Democryt. Wegens het eigenaardige van het onderwerp wijs ik ook nog op den in n°. 410, dl. 8, blz. 675, voorkomenden Brief van E. B. D., van 1 Januari 1786, houdende de vraag «of'er geen kans zou wezen, dat eens de Couranten en alle Vaderlandsche Schriften in zuiver Hollandsch geschreven wierden, of ten minsten de vertaling by de onduitsche woorden 'er bygevoegd zou kunnen worden?» En ook zeker gedicht opgenomen in n°. 430, dl. 9, blz. 155, met het opschrift: «De Welmeenende Burgerschaar van Zutphen, verblyd over de vrye uitoeffening der nuttige wapenhandel binnen haare stad», enz. enz. van zekeren Engelbert Caspers, te Zutphen, verdient wellicht de aandacht, omdat gezegd werd, dat dit stuk ter genoemder plaatse in Maart 1787 binnenskamers door de Justitie was verbrand.

Omtrent zich zelf geeft De Politieke Kruyer bijna geen inlichtingen. Op blz. 5 van het eerste nummer wordt door hem gezegd: «Zo imand myn Pothuis begeerig zy te weeten, het is niet verre van den Uitgeever deezes»; mag hieruit worden opgemaakt dat Hespe in of nabij de Warmoesstraat woonde? Straks wordt in n°. 5, blz. 39, waar sprake is van de Amsterdamsche Courant, die namens de stad werd geschreven en uitgegeven, in eene aanteekening gezegd: «De Uitgeever deezes heeft my berigt, dat de Uit-

geever dier Courant hem geweigerd hadde dit blad aantekondigen, alleen om dat hy zeide hem dergelyke stukken verboden zyn te plaatsen. Ik kan dit verbod niet gelooven, veel min eenige reden bevroeden, daar de Uitgeever zyn naam daar onder stelt. Ik meene, dat op zulke publicque Nieuwspapieren ieder Burger een zoort van regt had, om zyne Advertentien voor zyn geld geplaatst te zien. Gebrek aan plaats is iets anders, dan kan ik 't toegeeven, maar zulk een verbod, geloof ik niet, dat met de intentie van onze braave Regeering strookt. Ik geloove voor 't naast, dat de Heer Courantier dit te verre uitstrekt, het zy uit zig zelve, het zy door overhaaling, ik hoope, dat men hier van herkoomen zal. Het is my reeds meer voorgekoomen. Verscheide Boekverkoopers klagen hier over, ze hebben alle gelyk regt, moeten immers dus ook zo behandelt worden.» Van ingenomenheid met de strekking van De Politieke Kruyer aan de zijde der Amsterdamsche regeering, althans van sommige leden daarvan, getuigen die woorden stellig niet, en in n°. 6, blz. 53, wordt dan ook reeds gezinspeeld op de mogelijkheid van een verbod, maar ten slotte gezegd: «In Amsterdam zyn zo wel als te Utrecht «De Gruyters» Mannen [1], die door hunne yver voor der Burgeren welzyn en 't behoud haarer Vryheid hoogstverdienstelyk zyn en hunne naamen vereeuwigen.» Ofschoon geestverwant van P. 't Hoen, maar in democratische richting, schijnt er, te oordeelen naar hetgeen in n°. 25, blz. 242, voorkomt, één oogenblik vrees te hebben bestaan voor eene min goede verstandhouding tusschen De Kruyer en De Post. Beiden trouwens verschilden van karakter, en terwijl in Wagenaar's Vaderl. Hist. Vervolg, dl. 5, blz. 288, van De Post wordt getuigd, dat dit blad «de onbetwistbaare kenmerken droeg, dat Lieden van kunde in 's Lands zaaken, die spoedige, en veel al naauwkeurige, berigten hadden van 't geen 'er omging, 'er de hand aan leenden», wordt in dl. 6, blz. 378, omtrent De

[1] Zie mijne studie over De Post van den Neder-Rhyn, in deze Bijdr. N. R. dl. 10, blz. 321.

Kruyer verklaard, dat hij « op verre na niet altoos, op een beschaafde wyze, over Regeeringspersoonen, en Staatszaaken schreef, en greetig veele loopende Vertellingen voor zekere Waarheden opgaf.» Intusschen had De Kruyer dit met de Post gemeen, dat ook hij een' « geweldigen aftrek» had; maar daarom juist is het vreemd, dat de nog voorhanden exemplaren van De Kruyer zeldzamer zijn dan die van De Post.

Hierboven reeds heb ik gezegd dat alleen de 3 eerste deelen een' titel hebben met vignet [1]. Dat vóór deel 1 is van de hand van zekeren P. Wagenaar Jr., van wien geen levensbijzonderheden bekend zijn, die vóór deel 2 en 3 van C. van Cuylenburgh, die volgens Kramm te Utrecht geboren was en nog te 's Hage leefde in 1824; die vóór deel 1 en 2 zijn gegraveerd door Th. Koning, die in 1792 nog in leven was, terwijl dat vóór deel 3 gegraveerd is door J. G. Visser, die nog in 1797 leefde. Onder alle drie staat een verschillend versje van J. C. Hespe.

In de maand Juli 1783 verscheen de titelplaat vóór het eerste deel. Die plaat stelde voor « eene burgt, waar op de Vryheid in de gedaante van eene Vrouw, met een schild aan haare linker, en eene speer in hare regter hand, met welke zy ter afweering steekt naar een gewapend Krygsman, die in eene gewelddaadige houding den burgt opklimt, als of hy de Vryheid bestryden wilde; houdende in zyne dreigende regte hand een uitgetogen zwaart, en in de linker een speer, met een vaandel daar aan, waar in een appel. Agter hem, onder aan den burgt is een slang, die hem aanblaast. Aan de andere hoek van den burgt, ligt eene bundel met het zegel daar aan gehegt.» Onder de plaat las men deze vier dichtregelen van Hespe zelf:

„Ziet, hoe 't heerschzuchtig Hoofd de Vrijheid wil verdelgen,
En stout ten Zetel stijgt; — dies wapend U ô Belgen!
Red Haar, uw eigendom en 't wank'lend Vaderland:
En veld dat wangedrogt, eer het zijn Standaard plant."

[1] F. Muller, Nederl. Historieplaten, n°. 4505, spreekt slechts van de „Titelplaat van deel 1 en ?" Verg. evenwel n°. 4649.

Aan deze regelen is eenigen tijd later, in de Zuid-Hollandsche Courant van Maandag 22 December 1783, n°. 153 [1], de volgende uitlegging gegeven: « Ziet, hoe 't heerschzugtig Engeland (of de Koning,) de Vryheid der Zee zoekt te overmeesteren, en stout den zetel der Heerschappye over den Oceaan alleen zoekt te bemagtigen, en de Hollandsche Maagd, die even veel regt daartoe heeft, van boven naar beneden zoekt te ploffen: dies wapend U Nederlanders! beschermt de Vryheid der Zee, die U eigendom mede is, redt het Vaderland, 't geen reeds aan 't wankelen is, en door 't verlies van die Vryheid geheel zoude verloren gaan, velt dat Monsterdier, eer het zig van de Heerschappy over de Zee geheel meester maakt. » Terecht is in het Vervolg op Wagenaar's Vaderl. Hist., dl. 6, blz. 380, opgemerkt, dat « schoon niemand aan de bedoeling der Zinnebeelden, noch aan den beoogden zin der Dichtregelen, twyfelde, men egter, om gedreigde onaangenaamheden af te weeren, aan beide (bovenstaande) beduidenis wist te hegten, die onder de gedwongene Uitleggingen eene plaats verdient. » Het ligt immers voor de hand, dat met « 't heerschzuchtig Hoofd » niemand anders bedoeld is dan de Hertog van Brunswijk.

De prent « baarde (dan ook) niet min opziens dan veele Vertoogen (reeds) gedaan hadden. — Veelen vonden grooten smaak in dit Stukje en zagen 't aan als zinryk uitdrukkende, wat de voornaame inhoud was van 't Werk tot welks verciering het moest dienen: anderen ergerden zich ten hoogsten aan 't zelve; en niet weinigen keurden het af als een middel om de verdeeldheid der gemoederen nog te vergrooten: uit dit oogpunt beschouwden het Burgemeesters van Amsterdam. »

Zoodra was de prent dan ook niet in het licht verschenen, of de Gildeknecht van het Boekverkoopers gild te Amsterdam kreeg van Heeren Burgemeesteren last aan de gildebroeders aanzegging te doen, dat

[1] Een exemplaar is te vinden op de Kon. Bibliotheek in Polit. Tract. 1780—1787, dl. XXVII. De Nieuwe Nederl. Jaarb. 1783, blz. 2089, spreken alleen van de uitlegging „in een onzer dagpapieren."

zij bedoelde prent niet zouden mogen verkoopen, en zich ook in het vervolg moesten wachten om geen naamlooze paskwillen en geschriften te drukken, te verkoopen of te verspreiden, waardoor de rust verstoord kon worden, of waarin Z. H. of eenig ander lid van de Regeering werd gelasterd of ten toon gesteld. Tegelijkertijd natuurlijk werden de bij de boekverkoopers aanwezig zijnde afdrukken opgehaald [1]. Eerst een half jaar later evenwel volgde een proces, waaromtrent nogtans weinig bekend is. In zijne hoedanigheid van Hoofd-Officier namelijk meende Mr. Abraham Calkoen, Heer van Kortenhoef, tegen den teekenaar en plaatsnijder — het Vervolg op Wagenaar zegt ook tegen den drukker en den schrijver, maar zijne bron, de Nieuwe Nederl. Jaarb. vertellen dit niet — handelend te moeten optreden, en zoo werden P. Wagenaar Jr. en Th. Koning, de eerste tegen Dinsdag 13, de tweede naar 't schijnt tegen Dinsdag 20 Januari 1784, des voormiddags te 9 uur, op het Stadhuis gedagvaard, ten einde den eisch te vernemen, die door den Hoofd-Officier tegen hen voor het College van Schepenen zou worden gedaan en genomen wegens het bedoelde vignet en vierregelig vers, die beschouwd werden « ten uitersten ergerlyk, oproerig en schandaleus » te zijn [2]. Welke de gevolgen dezer dagvaarding zijn geweest zou vermoedelijk blijken uit de weinig toegankelijke Schepenen-Registers, berustende op de Griffiën van het Gerechtshof en de Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam; maar dat een en ander op niets moet zijn uitgeloopen, mag worden afgeleid uit de omstandigheid, dat gelijktijdige bronnen van dien afloop zwijgen, en dat ook in De Politieke Kruyer zelf van de geheele zaak wordt gezwegen. Immers het ontbrak den Kruyer anders waarlijk niet aan vrijmoedigheid! Niet onmogelijk is het, dat genoegen is genomen met de hierboven vermelde uit-

---

[1] Nieuwe Nederl. Jaarb. 1783, blz. 1131.

[2] Nieuwe Nederl. Jaarb. 1784, blz. 172—175, waar de beide dagvaardingen zijn afgedrukt.

legging, en met eene belofte om van de geheele zaak verder geen melding meer te maken. En toch was het vignet vóór dl. 2 later soortgelijk; een derde figuur, een krijgsman, met een schild waarop de woorden « 's Volks Alvermogen », doodt hier evenwel « 't heerschzuchtig Hoofd », en diens speer en vaandel zijn gebroken; het onderschrift luidt:

„Ziet, hoe 't heerschzuchtig Hoofd, ô Vrye Batavieren!
Door de Oppermacht des Volks word van den troon geweerd!
Heil zy die Macht! Door deez' kan Vryheid Zegevieren;
Door deez' Sneev' elk Tiran, die Neêrland overheerd!" [1]

Ook in het vignet vóór dl. 3 werd « 't heerschzuchtig Hoofd » niet vergeten; dit vignet namelijk, dat hetzelfde gronddenkbeeld had als de beide vorigen, immers dezelfde drie figuren maar in andere houding, had tot onderschrift:

„Ziet, hoe 't heerschzuchtig Hoofd, de Bron van Neêrlands plaagen,
Door de Oppermacht des Volks hier ligt ter neêr geslagen: —
Hoe Vryheid Zegevierdt — het Recht des Volks hersteldt,
En den Bataav beloondt, die 't Monster heeft geveld! — "

Doch, keeren we terug tot de titelplaat vóór het 1ste deel. Bij gelegenheid der uitgave daarvan is onder anderen verschenen eene « Samenspraak tusschen Govert Bidlo, Romein de Hooge, en de Politieke Kruijer, in de Acherontsche velden. 1784. » 27 blz. 8°. op rijm. Zoo althans is het gesteld met het exemplaar, dat ik in een pak vlugschriften van het jaar 1784 op de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage aantrof, maar mijne aanteekeningen spreken van een ander exemplaar, door mij op eene auctie gezien, met het opschrift: « Samenspraak » enz. enz. « In de Acheronsche velden. » 20 blz. 8°. Volgens Mr. J. I. Van Doorninck, Bibl. v. Nederl. Anon. en Pseudon., n°. 3987, was dit stuk van J. Le Francq van Berkhey. Ik teeken er slechts dit bij aan, dat Goverd of Godfried Bidloo, geboren te Amsterdam 12 Maart 1649, overleden is

[1] Verg. F. Muller, Nederl. Historieplaten, n°. 4649.

te Leiden 30 Maart 1713, waar hij sedert 1694 Hoogleeraar in de Genees- en Ontleedkunde was, en dat hij zich ook op letterkundig gebied, door tooneel en andere dichtkunst, heeft onderscheiden; Romein de Hooge, de welbekende schilder en graveur, was zijn tijdgenoot.

Bij dezelfde gelegenheid zag het licht zekere « Briev van Doelicus Patriot, jongsten zoon van den Ouderwetschen Patriot, aan den Advocaat Mr. A. V. K. resideerende te Cl... over den tytelplaat van den Politieken Kruijer; mitsgaders antwoord en advys van denzelfden advocaat. » Onder het motto: « Duo cum faciunt idem, non semper est idem. Te bekomen te Amsterdam by Arends, Sweepe, Elwe, Bom, van Laar Mahuet, Demter »; enz. enz., 29 blz. 8°. Dit stuk komt veelvuldig voor, en is dan ook te vinden zoowel op de Kon. Bibl. in Pol. Tract. 1780—1787, dl. XXVII, als op de Amsterdamsche en Rotterdamsche Bibliotheken. Blijkens het vlugschrift « Alle de Magistraats-Gezinde, benevens Alle de Hertogs aanhangende Publique Schryvers », enz., blz. 31, werd met « Mr. A. V. K. resideerende te Cl... » niemand anders bedoeld dan Mr. Elie Luzac; in De Politieke Kruyer, n°. 65, dl. 2, blz. 874, wordt ook gesproken van Luzac en « zyn Kleefsche residentie »; misschien wel dat de Advocaat gaarne in dat lustoord verpoozing zocht.

R. M. Van Goens vermeldt in zijnen ter Kon. Bibliotheek voorhanden Catalogus van handschriften, vlugschriften, tijdschriften, en dagbladen, loopende over de jaren 1781—1785, blz. 69v., verder nog als verschenen in Augustus 1783: « Op het verbieden van het Plaatje voor de Politique Kruijer, (een vers) gr. 8°. 1 pag. »

In dezelfde maand, Juli 1783, waarin door de uitgave van de titelplaat vóór het 1ste deel van De Politieke Kruyer zoovele gemoederen in beweging kwamen, werd te Utrecht eene poging gedaan om den Kruyer te weren. De Vroedschap en Dijkgraaf Mr. Willem Nicolaas Pesters namelijk deed op Maandag 28 Juli 1783 te Utrecht het voorstel om, naar aanleiding van den brief

van C. Stigtenaar, voorkomende in De Politieke Kruyer, n°. 55, blz. 703—705, het «zoo geacht als gevreesd Kruywerk» binnen Utrecht te verbieden; doch bij meerderheid van stemmen werd dit voorstel van de hand gewezen [1].

Het moet geweest zijn naar aanleiding van eenen «Briev van Ultrajectinus, over het gedrag van zeker Hoofdman der Burgery te Utrecht, en over de brutaliteit van zeker Wynkoopers Knegt B.........», dd. Utrecht, 20 Aug. 1783, opgenomen in de Politieke Kruyer, n°. 65, dl. 2, blz. 869—873, dat een vlugschrift het licht zag, waarvan, volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 75, de titel aldus luidde: «Bedenking over zeker Artikul in N. 65. van de Politieken Kruier, zeer geschikt om by de Utrechtsche Ietsen gevoegd te worden.» gr. 8°. 8 pp. Het verscheen in October 1783. Later verscheen nog gelijk mij op de Rotterdamsche Bibliotheek bleek: «Vervolg van de Bedenking Over zeeker Articul voorkoomende in N°. 65. van de Politieke Kruyer, Zeergeschikt om op de Ietsen voor Utrechtsch Burgery en Boerenstand, gevoegd te worden.» 8 blz. 8°. Beide stukken, s. l. n. d., kwamen voor in het Bulletin de livres anciens et modernes, n°. 65, September 1879, van den Heer J. L. Beijers te Utrecht, onder n°. 37.

Volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 78v., verscheen in December 1783 een vlugschrift 7 pag. gr. 8°., waarvan de titel volgens De Politieke Kruyer, n°. 89, dl. 2, blz. 1274, deze was: «Iets ter verdediging van N. Cazius tegen de vuilaartige lastering ten zynen opzichte uitgebracht in No. 86, van het Weckblad de Politieke Kruyer»; Mulder te Utrecht was de uitgever. Het was gericht tegen den in n°. 86, dl. 2, blz. 1216, voorkomenden «Briev van Cornelis Meerweet, over den Briev van Klaas Weet Veel in No. 80 en het actioneeren van Milord C. S. over de over-

---

[1] Zie De Politieke Kruyer n°. 58 en 59, dl. 2, blz. 763 en 768. Nieuwe Nederl. Jaarb. 1783, blz. 1594.

treeding van het Jagt-Reglement », waarin sprake was van eenen « Burger Officier Cazius. » Het grappige van de zaak was dat De Politieke Kruyer naar aanleiding hiervan twee brieven kreeg van lieden van dien naam, die zich het geval aantrokken (zie n°. 88, blz. 1257). De een Nicolaas Cazius Gosewinusz. deed zelfs arrest leggen op al wat de Boekverkooper Stubbe te Utrecht onder zich had van den uitgever Jan Verlem; maar toen deze hem dwong voorttegaan met procedeeren, zag hij weldra af van dat arrest (zie n°. 105, dl. 3, blz. 1527—1530).

In De Politieke Kruyer n°. 83, dl. 2, blz. 1163—1167, komt voor een « Briev van Sempronius Brutus, over het gedrag van zekeren Joächim Pontifex, of Jochem de Bruggemaker, om de braave Pensionarissen, de Gyzelaar, van Berckel en Visscher, van Anglomanie verdagt te maaken », dd. November 1783. Dat die brief gericht was tegen den Amsterdamschen Burgemeester Mr. Joächim Rendorp, Vrijheer van Marquette, begreep elk tijdgenoot, en begrijpt elk Amsterdammer die eenigszins op de hoogte is van de geschiedenis zijner geboortestad. Rendorp, die gemelden bijnaam evenwel ten onrechte heeft gekregen, was een aristocraat die zich liefst bij geen der toen bestaande partijen had aangesloten, en die dit dan ook zoo min mogelijk deed; maar 't gevolg hiervan was natuurlijk dat hij door alle partijen werd verguisd. Zoo werd hij dan ook nu door De Politieke Kruyer aangevallen. Volgens zijn eigen getuigenis [1] beantwoordde Rendorp « in 't begin, zoo uyt eygene beweeging, veragtende het vuylaartig uitspuuwsel van een naamloos gedrogt, als op aanraading (zijner) goede vrienden die (hem) verzeekerden, dat (zijn) goede naam in 't mindste niet, door het gem. schotschrift, gekrenkt was, de booswigt zig verschuylende onder den naam van Sempronius Brutus, die snoode en leugenagtige taal met een veragtend stilswijgen. Maar eenige

[1] Zie Levens- en Karakterschets van Mr. Joachim Rendorp, Vrijheer van Marquette. Acad. Proefschrift van Mr. S. Backer, 1858, blz. 123,

tijd daarna aangezogt zijnde, om ten mindste de boosheid van den uytgeever, zoo 't mogelijk was niet strafloos te laaten, en teffens opmerkende dat ten mindste jegens deesen, zijnde eenen J. Verlem, de placaaten zeer duydelijk waren, (stelde hij) tot het heilzaam voorgestelde oogmerk (willende) medewerken, ten dien eynde een' brief op aan den Heere Hooftofficier der stad Amsterdam. (Zijn) voornemen was ten gelijken tijd, aan mijne Heeren van de gerechte aldaar, een Request te presenteeren, hun Ed.Agtb. daarbij kennis te geeven van den evengem. brief en teffens te verzoeken de publicatie te laaten doen van welke in gem. brief gesprooken (werd). Die brief dan opgesteld zijnde (communiceerde hij) ze, alvorens dezelve, tot voorgeschreeve eynders te laten afgaan, aan bovengem. Heer Hooftofficier (zijn) vriend en bloedverwandt [1], onder de hand. Zijn Wel Ed. Gestr. (verzekerde hem) daarop, daar zij (sic) daaglijks met verontwaardiging, de vuylste pasquillen en ergerlijke geschriften in Couranten en getolereerde Nieuwspapieren, moest zien schaamte en strafloos te voorschijn komen, zeer gereed te zijn in alle gevallen voor zooveel in haar was, 's Lands Placaaten te handhaaven, en dat zij met hare gewoone Praktisijns zoude raadplegen hoe in deese te handelen. Dit geschiedde, dog met dat allezints bij (Rendorp) onverwagt effect, dat gem. Praktisijns ten eenemaale afrieden eenige gerechtelijke procedures jegens J. Verlem te beginnen. De redenen die zij van hare Sustenu gaven, waren deze:

1°. dat geen naam in die bewuste brief van Sempronius Brutus gespeld was.

2°. dat J. Verlem dierhalven zig zoude excuseeren met te zeggen, niet te hebben geweeten, dat het tegen (Rendorp), of eenig' andere bekende persoon, geschreeven was.

3°. dat hij nimmer van eenen Jochem de Bruggemaker had hooren spreken, en niet wist dat iemand over de Militaire Jurisdictie of 't Recht van de Jagt geschreeven had.

---

[1]) Mr. Willem Cornelis Backer.

4°. dat Hij J. Verlem den bewusten brief had aangezien voor eene fictie en aardigheid.

Deeze redenen wierden dan van zoo'n gewigt bij de gem. Praktisijns bevonden, dat meergem. Heer. Hooftofficier door dezelve allezints afgeschrikt wierdt, om den vindingrijken J. Verlem in rechte te vervolgen. »

In De Politieke Kruyer n°. 106, dl. 3, blz. 1531—1542, komt voor een « Briev van Wouter de Watergeus, over zekere wonderbaare Memorie van elucidatie, wegens de Verkiezing der Vroedschappen in den Brielle en de Stadhouderlyke Recommandatien, mitsgaders Aanmerkingen op dezelven. » Straks in n°. 126, dl. 3, blz. 1863, vertelde Gerrit Meestoof, dd. Brielle 9 Maart 1784, dat « zedert eenige dagen een zeker geschrift gedebiteerd (werd), het welk, volgens den titel, een antwoord op den briev van Wouter de Watergeus, in N°. 106 » moest zijn. En blijkens het schrijven van Jan Vryburger, dd. Brielle 29 Mei 1784, in n°. 139, blz. 2072, zijn er nog « twee Vervolgen » op dat geschrift tegen n°. 106 uitgekomen. Volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 85, verscheen dan ook in Maart 1784: « Wouter de Watergeus . . . [1] of antwoord aan een brief in den Pol. Kruier n. 106. » gr. 8°. 15 pp. Het was zoowel naar aanleiding van dit 106de nummer, als naar aanleiding van n°. 102, dat op 1 Maart 1784 door 40 Officieren der stedelijke Schutterij te Utrecht bij de Vroedschap aldaar eene klacht werd ingeleverd; in n°. 102, blz. 1480, had de « Briev van een Vrye Nederlander, over de gedaane verkiezing van een Vroedschap te Utrecht », dd. Utrecht, Jan. 1784, en in n°. 106, blz. 1542, de « Briev van Gerrit Wel te Vreden, over het plan omtrent de verkiezing van Vroedschappen, door Ultrajectinus in No. 102. (II. Deel, bladz. 1480.) voorgesteld en het onverschillig gedrag van een aantal Burger Officieren », dd. Utrecht, 7 Februari 1784, reden gegeven

[1] Onleesbaar in het handschrift van Van Goens.

tot deze klacht die evenwel geen bijzondere gevolgen heeft gehad [1].

Op gelijke wijze werd zekere « Briev van Lubbert van Amersfoort, over redrez van verscheiden abuizen in de Stads-regeering en voornamelyk ten opzigte van het Schouts-ambt », dd. Amersfoort, 8 Maart 1784, opgenomen in De Politieke Kruyer n°. 115, blz. 1675—1677, gevolgd door eene « Missive tot antwoord op de Brief van Lubbert in den Pol. Kruier N. 115. » gr. 8°. 28 pp., welk vlugschrift volgens de opgave van den Catalogus van Van Goens, blz. 87v., in April 1784 het licht zag.

Het volgende nummer 116 trekt de aandacht, omdat daarin, blz. 1695—1701, voorkomt een « Briev van Jerôme Incognito, inhoudende een Fragment, uit de Chineese Geschiedenissen, over de bedorven opvoeding en het gedrag van een hunner Prinsen », welk stuk van soortgelijk karakter is als de « Samenspraak tusschen den Chin: Keizer Zungchinius, en den Mandarijn Chin Xiu » in n°. 10 en 13 van De Post van den Neder-Rhyn, waarop door mij is gewezen in deze Bijdr. dl. X, blz. 317.

Wagenaar's Vervolg heeft, gelijk we reeds zagen, De Politieke Kruyer beschuldigd dat hij « op verre na niet altoos, op een beschaafde wyze, over Regeeringspersoonen, en Staatszaaken schreef, en greetig veele loopende Vertellingen voor zekere Waarheden opgaf. » Het onvermijdelijk gevolg hiervan is dan ook geweest veel gekibbel en krakeel, waarvan ik slechts de beide volgende staaltjes wensch in herinnering te brengen. Zoo was in n°. 120, dl. 3, blz. 1762—1768, opgenomen een « Briev van Philippus Eendragt, ten geleide van eene Zamenspraak, tusschen Jan, Klaas en Kees Regtuit, over het gedrag van eenige Engels-gezinde Zakkedragers te Utrecht », dd. Utrecht, 10 Maart 1784, waarin was gehandeld over « W. M. . r . y met zyn twee Jongens ». Blijkens n°. 122, blz. 1802, verscheen hierop in de Utrechtsche Courant van 5

---

[1] Nieuwe Nederl. Jaarb. 1784, blz. 628—689.

April 1784, n°. 41, de volgende bekendmaking: « « Willem Monrooy », met veel verontwaardiging, in het Weekblad, de Politieke Kruyer, gezien hebbende, dat hy daar in belasterd word, van te voren zyn brood op eene « oneerlyke » wyze, en met « verklikken » of « aanbrengen » gezogt te hebben; beloofd by dezen een premie van 50 Ducaten aan den geenen, welke hem den bovengemelden aangevreeven laster bewyzen kan, houdende anders het gezegde in de « Kruyer » voor valsch en logenachtig, en de uitstrooijers daar van voor lasteraars en eerrovers. » Later verscheen toen in De Politieke Kruyer n°. 134, blz. 1984—1987, een « Briev van H. (J.) Waarheidminnaar, over het advertissement van zekeren Willem Monroy, in de Utrechtsche Courant van den 5. April jongstleeden, tegen het geen van hem gezegd was by eene Zamenspraak in N°. 120. van dit Weekblad voorkomende, en ten geleide van eene beëedigde Verklaring », dd. Utrecht, Mei 1784. Die Willem Monrooy nu was een bekend nachtwerker of « strontdief », zooals men te Utrecht zeide, en die vroeger zakkendrager was geweest, van welk gild zijn jongste zoon Deken, zijn oudste Busmeester was. — Tot soortgelijk gekibbel gaf aanleiding de « Briev van Jan de Steenbakker, wegens de afgekondigde Publicatie door de Staaten van Utrecht den 28. Mei 1784, en het gehouden gedrag van Mylord Athlone, op de Ridder-hofstad Ter Meer, te Maarssen », dd. Maarssen, 3 Juni 1784, in n°. 140, blz. 2085—2088; in n°. 151, blz. 2262—2266, toch vindt men weder een « Briev van Jan de Steenbakker, over de Advertentie door Vrouwe De Witt, geb. van Lockhorst van Ter Meer, in de Utrechtse Courant van 21 Juny 1784. tegen zynen briev in No. 140. van dit Weekblad geplaatst, en Antwoord aan denzelven, zo wegens die als eene nadere advertentie in de Z. H. Courant van 28 Juny 1784 », dd. Maarssen, 27 Juni 1784. — Van gekibbel, dat evenmin tot een openlijk proces aanleiding gaf, vindt men een en ander in n°. 191, dl. 4, blz. 528, vergeleken met n°. 229, dl 5, blz. 297.

Een « Briev van D. Onderzoek uit Dordrecht, over zeker Werkje,

genaamd: Beoordeelend Onderzoek der 112 en 113. Nommers van den Post van den Neder-Rhyn, enz.» [1], dd. Dordrecht, April 1784, voorkomende in n°. 126, dl. 3, blz. 1851—1853, heeft een vlugschrift in het leven geroepen dat in de 's Gravenhaagse Vrydagse Courant van 18 Juny 1784, n°. 74, aldus wordt aangekondigd: «De Oud-Deken van het * * * Gilde, aan zyne Gild- en Stadgenooten, ter wederlegging van een eerroovend Laster-Schrift, door een onder den naam van D. Onderzoek geplaatst in N°. 126 van den Politiken Kruijer.» Ook volgens den Catal. van Van Goens is dit vlugschrift verschenen in Juni 1784, en was de omvang 18 pag. gr. 8°.

Evenals De Post van den Neder-Rhyn is ook de Politieke Kruyer tot tweemalen toe betrokken geweest bij klachten door Baron Von Thulemeyer namens Frederik de Groote ingediend over de losbandigheid der pers hier te lande. Toch had genoemde gezant reeds in Februari 1783 bij Burgemeester Temminck onder meer geklaagd over De Politieke Kruyer n°. 25 en 26 [2], in welk laatste nummer, blz. 256, voorkwam een «Briev van Batofilius Posthumus, over de Memorien van Z. M. de Koning van Pruissen» — «Uit de Hey, By 't Loo». Ruim een jaar later evenwel gold het n°. 122, waar blz. 1787—1800 voorkwam een «Briev van J. C. Amsterdammer (Hespe), over de Missive des Konings van Pruissen, den 31. Maart by Hun Hoog Mog. ontvangen», dd. Amsterdam, 4 April 1784. Over hetgeen toen voorviel heb ik uitvoerig gehandeld in mijne studie over De Fransche Leidsche Courant, in de Handel. en Mededeel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1870, blz. 92 en volgg. Weinige weken later betrof het n°. 131, waar blz. 1939—1946 voorkwam een «Briev van J. C. Amsterdammer (natuurlijk weder Hespe), over en ten geleide van de Resolutie van H. H. Mog. in dato 30 April 1784. en de Memorie van den

[1] Verg. deze Bijdr. N. R. dl. X, blz. 346.

[2] Archief te Amsterdam: verzameling Temminck, n°. 48, brief van 19 Februari 1783.

Pruissischen Minister den Heer Baron von Thulemeier, inhoudende klagte over den Post van den Neder-Rhyn, dit Weekblad en eenige Couranten», dd. Amsterdam, 4 Mei 1784 [1]. In n°. 142 is daarna uitvoerig gehandeld over de ingediende klcahten met betrekking tot De Post van den Neder-Rhyn, terwijl in n°. 156, 157 en 158 alle stukken zijn opgenomen in verband met de geopperde grieven tegen de Fransche Leidsche Courant.

Het middenpunt der lotgevallen van De Politieke Kruyer is het gebeurde naar aanleiding van den inhoud van n°. 224. In dit nummer, te vinden in dl. 5, blz. 217—222, kwam voor een «Briev van Justus Plebejus uit Amsterdam, over de nadelige gevolgen der Aristocratische Zamenspanningen en Familie-Cabaalen in eene vrye Regeering — het weeren derzelver — en de ongeregeldheden, die daar door in een voornaame Koopstad, in de benoeming van een Regent tot een post, waar toe hy uit meer dan een hoofde onbevoegd was, zyn gepleegd; en Antwoord op den zelven.» Die brief was gedagteekend: «Amsterdam den Maart 1785»; het antwoord liep van blz. 222—224.

In den brief nu werd blz. 220 gezegd: «Men zal zich nog wel konnen herïnneren, dat, toen in de maand Augustus van het jaar 1782 [2], eene voornaame Koopstad van «Holland» wederkeerde tot het Systhema, van het welk eenige byzondere belangzuchtigen haar voor een' tyd hadden weeten af te trekken, en zy zich wederom met ernst begon te beïeveren, om in de Vergadering der Staaten van Holland en Westvriesland dien invloed weder te krygen, welke zy door de gemelde handelwyze voor een groot gedeelte verlooren had; men zal, zeg ik, zich noch wel herïnneren, dat haare Gedeputeerden in den «Haag», zich toen verstoutten de Commissien hen door hunne Committenten mede gegeeven, te veränderen. In de plaats van eene Alliantie met Frankryk voor den

---

[1] Resol. Staten-Generaal van 11 Juni 1784, blz. 497.

[2] Verg. Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 4, blz. 359.

geheelen Oorlog voor te slaan, gelyk hen gelast was, durfden zy, «op hun eigen gezag», deeze verbindtenis bepaalen alleen tot de operatien van den volgenden Oorlogstogt. Men weet, dat 'er toen een ontwerp gesmeed was, om ons een' «afzonderlyken Vreede» met Engeland te doen sluiten, zelfs met gevaar van die gewigtige bezittingen, welke ons door de Engelschen ontroofd, en door Frankryk hernomen waren, te zullen verliezen. Men weet ook, dat de voornaamste Aanvoerder van dit Landverderflyk Systhema, kort daar na met eene plaats in het eerste Staats-Kollegie van Holland begunstigd wierd; men weet, dat zyn boezemvriend, die in de verdraijing van de instructie dier Stad het meeste deel had, daar na zelfs met de Burgemeesterlyke waardigheid, tegen den algemeenen wensch des Volks, verëerd wierd. Dit is noch niet alles; Hy is zelve tot overmaat van eerbewyzing benoemd geworden tot Raad in het Kollegie ter Admiraliteit binnen die zelve Stad. Is niet deeze verkiezing in alle opzichten alleräanstootlykst? «Hoe kan hy, die als Raad in de Vroedschap van die Stad, een Lid is van de Wetgeevende Magt, ten zelfden tyd een ambt waarnemen, waar door hy een Lid word van de Uitvoerende Magt, en dus ondergeschikt aan de eerste Magt?» Hoe kan hy als «Mede-wetgever», acht geeven op zyn eigen gedrag als «Dienaar» van de Wetten? — Deeze nieuwe Raad was niet alleen onverkiesbaar uit hoofde van zyn ambt en gevoelens, maar men heeft noch daarenboven ten zynen gevalle de geheiligdste Wetten moeten schenden. — Laat men uit deeze voorvallen nu eens opmaaken, hoe verre wy met de verbetering der ingeslopen misbruiken in het publiek bestuur gevorderd zyn, en in ernstige overweging neemen of het niet eenmaal tyd worde, dat aan zulke illegaale verkiezingen op eene geregelde en bezadigde wyze paal en perk gestelt worde, en de zamenspanningen der dryvers van eene Aristocratische en Familie-cabaale buiten vermogen gesteld worden, door eene kragtdadige ondersteuning dier braave Repraesentanten, die, hoe zeer de minderheid uitmakende, zich ten naauwsten aan de Constitutie gehegt toonen.» —

En in het antwoord was gezegd: « Wy hadden om 't gewigt van eene dergelyke handelwyze derhalven met alle weldenkenden gaarne gezien, dat de Burgery, in die voornaame Stad, waar van de opmerkzaame « Plebejus » de gepleegde inbreuken aanstipt, zich naar ëed en plicht hadde bemoedigd niet alleen om zodanig een onwaardig subject van den verkiezing tot de Burgemeesterlyke waardigheid dadelyk te doen weeren, maar althans dit toegelaten hebbende, daar na boven dien niet onverschillig in hem te passeren de verkiezing tot een post, waar toe hy uit hoofde van de aangehaalde betrekkingen ten eenenmaale onbevoegd is, en die altoos als onwettig ten zynen opzichte zal beschouwd worden, zo als daar tegen te regt eenige van deszelvs mede Regenten hunne nadrukkelyke protestatien ingebragt hebben, welken indien zy door een Mannelyk en cordaat gedrag van de zyde der Burgery ondersteund waren geworden, mogelyk van dat wenschelykst effect zouden geweest zyn, dat een bevoegd persoon daar toe genomen was. »

Het is duidelijk dat met die « voornaame Koopstad van « Holland »» Amsterdam was bedoeld, en dat met « de voornaamste Aanvoerder van dit Landverderflyk Systhema » Mr. Joachim Rendorp, met diens « boezemvriend» Mr. Willem Gerrit Dedel Salomonsz., als met den vinger werden aangewezen. De eerste toch had kort na het gebeurde in Augustus 1782 zitting gekregen in het College van den Raad van State, terwijl de tweede met de Burgemeesterlijke waardigheid bekleed naderhand benoemd was tot Raad in het College der Admiraliteit, tegen den wil evenwel, gelijk men verzekerde, van eenige leden van Amstels Achtbaren Raad, onder welken de Heeren Bicker, Abbema, Van der Hoop Gijsbz., en Hooft van Vreeland zouden behoord hebben [1].

Wanneer men in aanmerking neemt dat de toenmalige Hoofd-Officier te Amsterdam, Mr. Willem Cornelis Backer, de bloedver-

---

[1] F. A. Van der Kemp in De Post van den Neder-Rhyn, n°. 333, dl. 7, blz. 178.

want van Rendorp, in het begin van 1784 afgeschrikt was om gevolg te geven aan het verlangen van Rendorp, die toen reeds ten minste den uitgever van De Politieke Kruyer, Jan Verlem, wegens den inhoud van N°. 83 voor het College van Schepenen had willen dagvaarden, dan is het lang niet onmogelijk dat het gerucht waarheid behelst, hoe die Hoofd-Officier thans « zeer ongaarne » tot gerechtelijke maatregelen overging [1]. Maar, wat hiervan ook zij, thans kwam het inderdaad tot een proces.

In de eerste plaats werd Jan Verlem als uitgever aangesproken. De Hoofd-Officier namelijk vond R. O. (ratione officii — krachtens zijn ambt) goed om op 16 April 1785 Verlem door den Gerechts-Bode Groenhof [2] tegen den volgenden Dinsdag 19 April, des morgens te 9 uur, te dagvaarden voor het College van Schepenen ter Schouten Rolle, om aldaar in persoon te verschijnen, en aan te hooren zoodanig verzoek, mitsgaders eisch en conclusie, als de Eischer R. O. tegen hem zou willen doen en nemen « over en ter zaake dat hy gedaagde in persoon zoude hebben uitgegeeven en alzo verspreid het Weekblad, genaamt de Politieke Kruyer, No. 224. waar in onder anderen gevonden werd een brief van Justus Plebejus uit Amsterdam, en een antwoord op dezelve, welke brief en antwoord zoude contineeren een Oproerig Libel, pretenselyk ingerigt, om zo moogelyk de Regeerings-form van de geheele Republiek en van deeze Stad in 't byzonder te ondermynen en te veranderen, zommige lieden der Regeering hatelyk ten toon te stellen en omtrend de uitvoering van de door hun bekleed wor-

---

[1] F. A. Van der Kemp, t. a. p., blz. 178, aant. Anders was het oordeel van een' tijdgenoot te vinden in Kroniek Hist. Gen. te Utrecht, 30ste Jaarg., 1874, 6de Serie, 5de deel, 1875, blz. 254, 352.

[2] Een afschrift der dagvaarding werd uit Haarlem medegedeeld aan de Zuid-Hollandsche Courant van Vrijdag 22 April 1785, n . 48, te vinden in den Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829, waar voorkomen „Verschillende Couranten (27 stuks), uit de maanden Mei, Junij en Oct. 1785, waarin een en ander over het regtsgeding tegen den libelschryver J. C. Hespe en den boekverkooper J. Verlem. fol".

dende Posten te injurieeren, en om de goede en stillen Burgery deezer Steede tot ongeöorloofde dadelykheden aan te zetten.» Van geen kwaad bewust verscheen Jan Verlem op het bepaalde uur voor Schepenen, maar keerde vooreerst niet huiswaarts, daar hij op den eisch tot «incarceratie» door den Hoofd-Officier gedaan, «in besloten hechtenisse» werd gebracht, met de duidelijke bedoeling om «extraordinarie» d. i. ten crimineele te worden vervolgd. En dát, terwijl hij, bij zijn verhoor «op verscheiden Articulen», niets had beleden of kunnen belijden wat naar eene crimineele daad geleek!

Dienzelfden 19[den] April 1785 zond Hespe aan de dagbladen eene advertentie, gelijk die onder anderen is te vinden in de reeds aangehaalde Zuid-Hollandsche Courant van Vrijdag 22 April 1785, n°. 48, met verzoek «aan zyne welmenende onbekende Correspondenten — om de «Brieven», «Consideratien» en «Stukken» enz.» voor De Politieke Kruyer bestemd, «aan zoodanige zyner welbekende Vrienden in (Amsterdam) en elders, aan wien deszelfs Addres bekend (was), te zenden, om dezelve in geene verkeerde handen te doen vallen, zich verder verlatende op de rechtvaardigheid en billykheid der zaak en eene goede Justitie.»

Stellig was het ten gevolge van Verlem's openlijk afgelegde verklaring, dat Mr. J. C. Hespe de schrijver of verzamelaar van De Politieke Kruyer was, hetgeen trouwens iedereen wist, dat deze juist acht dagen later, op 23 April 1785, door den bode Bom [1] werd gedagvaard om op den volgenden Dinsdag 26 April, klokke 9 uur, terzelfder plaatse te verschijnen, en aantehooren zoodanig verzoek, mitsgaders eisch en conclusie, als de Hoofd-Officier R. O. tegen hem zou willen doen en nemen «over en ter zake, dat hy, aldaar gedaagde in persoon, zoude zyn Compilateur, of Schryver

[1] Een afschrift van deze dagvaarding werd medegedeeld in de Zuid-Hollandsche Courant van Maandag 25 April 1785, n°. 49; zie Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829.

van zeker by den Boekverkooper Jan Verlem zedert eenige tyd uitgegeeven Weekblad, genaamd De Politieke Kruyer, en onder anderen van dat, geteekend No. 224.», natuurlijk met dezelfde bedoelingen als reeds aan Verlem waren ten laste gelegd. Ook Hespe, die zich van geen kwaad bewust gevoelde, en daarom ook op het bepaalde uur tegenover Schepenen stond, keerde vooreerst niet huiswaarts; ook hij werd op den eisch tot «incarceratie» door Mr. Willem Cornelis Backer gedaan, «in besloten hechtenisse» gebracht, om verder ten crimineele te worden vervolgd, in weerwil dat hij, evenmin als Verlem, bij zijn verhoor «op verscheiden Articulen», niets had beleden of kunnen belijden wat naar eene crimineele daad geleek! Want de bekentenis dat hij «Compilateur, of Schryver» was van De Politieke Kruyer, kon hem niet als een misdaad worden toegerekend, en dat de Brief van Justus Plebejus een «Oproerig Libel» was met alle verdere kwade bedoelingen als in de dagvaarding waren aangegeven, was een punt dat niet door hem kon of behoefde te worden erkend, maar dat door den Hoofd-Officier moest worden bewezen. Een allereerst vereischte voor een Extraordinair Proces, de Confessie, ontbrak dus in dit geval.

Bovendien mocht een «extraordinair» of «crimineel proces» nooit op touw worden gezet dan in zulke gevallen, die alleen reeds door hunne benaming buiten twijfel misdrijf en straf opleverden, zooals moord, doodslag, en diefstal; maar wanneer de aard van het feit betwist werd, of wanneer er verschil bestond of het ten laste gelegde inderdaad een misdrijf was, gelijk ook of het met arglist was gepleegd, dan was er slechts plaats voor een «ordinair proces.» Nu beweerde de Hoofd-Officier wel, dat de brief en het antwoord een Oproerig Libel enz. enz. was, maar dit beweren was niet bewezen en eene loutere vooronderstelling, slechts berustende op redeneeringen en gevolgtrekkingen die feilbaar waren, en die gehaald werden uit omstandigheden, waarop de eischer scheen te meenen dat de brief en het antwoord misschien van toepassing

konden gemaakt worden; want personen waren niet genoemd, en derhalve kon van geen de minste beleediging sprake zijn. Door den Hoogen Raad was buitendien uitgemaakt, dat wanneer het crimineel karakter van een feit uit redeneeringen, en gevolgtrekkingen gehaald uit omstandigheden, moest worden opgemaakt, dat er dan noch «extra ordinem» geprocedeerd, noch op «confessie» gevonnisd mocht worden.

Deze beweringen maakten den hoofdzakelijken inhoud uit van de beide verzoekschriften, die door den Advocaat H. Van Castrop, en den Procureur J. Douwes Cz., namens Christina [1] Hoevenaar, de achttienjarige [2] huisvrouw van Mr. J. C. Hespe, en namens Lidia Gerrits, de vrouw van Jan Verlem, aan de Edel Achtbare Heeren Schepenen der Stad Amsterdam op 3 Mei 1785 werden aangeboden. De benaming van het ten laste gelegde feit — schrijver en uitgever te zijn van een weekblad — wees geen misdaad aan, noch eenig misdrijf; dientengevolge waren er geen houdbare gronden voor extraordinaire vervolgingen, en meenden de supplianten dat hunne echtgenooten terstond op vrije voeten moesten worden gesteld, mits onder borgtocht; den Hoofd-Officier stond alleen de weg open van een ordinair proces, waarbij het hunnen echtgenooten zou vrijstaan zich door Advocaat en Procureur te doen vertegenwoordigen [3]. Dat deze stukken, die in handen van den Hoofd-Officier werden gesteld, Hespe noch Verlem hebben gebaat, zal straks blijken.

Ook Hespe zelf bewaarde niet het stilzwijgen in zijne gevangenis. Maar tot recht verstand van de door hem aangewende pogingen,

---

[1] In den aanhef van haar verzoekschrift, voorkomende in De Politieke Kruyer n°. 239, blz. 449, wordt zij „Catharina" Hoevenaar genoemd, maar de onderteekening luidt: „Christina" Hoevenaar.

[2] F. A. Van der Kemp, t. a. p., blz. 176, spreekt van de „agtienjaarige Egaa, de bedroefde dochter van den kundigen „Hoevenaar" — met haar pas geboren wigtje."

[3] Zie beide stukken in De Politieke Kruyer, n°. 239, blz. 449—455, en 456—462

is het noodig eerst te zien wie zijne rechters waren. Het College van Schepenen nu was op dat oogenblik samengesteld als volgt: Van Muiden, Voorzitter; Mr. Apollonius Cornelis Lampsins, Onder-Voorzitter; Mr. Zacharias Hendrik Alewijn, Heer van Mijnden; Hendrik Muilman; Mr. Cornelis Van Lennep; Mr. Harmen Van de Poll; C. E. Van der Meulen; Van Collen; en Jan Hartzink; de Heer Hooft was Secretaris van dit aristocratisch gezelschap [1]. Vier van die Heeren, Lampsins, Alewijn van Mijnden, H. Muilman en C. Van Lennep, behoorden, volgens sommigen, tot de zoogenaamde meerderheid van den Raad, die den Heer Dedel begunstigd, en zich door Justus Plebejus beleedigd hadden geacht [2]. Toch beweerde zeker Amsterdammer in een schrijven aan Van der Kemp, dat Alewijn van Mijnden, «een groot beminnaar van de Vrijheid en van zijn Vaderland», die juist ziek was en zijn huis moest houden, door zijn' invloed en zijn verstand zou hebben belet dat de zaak ooit den keer had genomen die ze weldra nam, maar dat die brave man juist niet tegenwoordig moest zijn, om de kwaad gezinden hun oogmerk te doen bereiken, en de jonge Schepenen daartoe met een zacht lijntje te bewegen [3]. Onderling bestonden er tusschen die Schepenen verschillende graden van bloedverwantschap. Lampsins, de Onder-Voorzitter, was weduwnaar van Jufvrouw Hartzink, eene zuster van den Schepen Jan Hartzink, en van de eerste vrouw van den Schepen Hendrik Muilman, uit welk huwelijk vier kinderen in leven waren; Hendrik Muilman was weduwnaar van Jufvrouw Hartzink, eene zuster van den Schepen Jan Hartzink, en van de overleden vrouw van Lampsins, uit welk huwelijk nog één kind in leven was, en thans was hij gehuwd met Mevrouw Mogge van Haemstede, Weduwe Van Collen, wiens broeder de toenmalige Schepen was,

---

[1] F. A. Van der Kemp, t. a. p., blz. 177, 220, 221.
[2] Idem, blz. 217.
[3] Idem, blz. 218.

en eene volle nicht van den Schepen Hartzink en van de overleden vrouwen van de Schepenen Lampsins en Muilman; dan had men Van Collen wiens schoonzuster hertrouwd was met Schepen Hendrik Muilman; Jan Hartzink, wiens twee overleden zusters gehuwd waren geweest met de Schepenen Lampsins en Muilman [1]; en eindelijk Van Lennep en Van de Poll, die ook beiden zwagers waren [2].

De Schepenen nu tegenover wie Hespe zich op Dinsdag 26 April 1785 geplaatst vond waren Van Lennep en Van Collen. Mr. J. Van Lennep noemt in «Het leven van Mr. C. Van Lennep», blz. 323, Hespe «een dier weinigen, die den ten onzent steeds geachten Advokatenstand schande hebben aangedaan;» natuurlijk, want breed was de kloof die den beminnelijken Aristocraat van den niet altijd even beschaafden Democraat scheidde. Diezelfde scheidsmuur evenwel bestond in 1785 ook tusschen den aangeklaagde en zijne rechters, en daar het een staatkundig proces gold was derhalve de afloop te voorzien.

Na op 18 punten te zijn gehoord werd Hespe, gelijk we reeds hebben gezien, evenals Verlem, veroordeeld om «by provisie in besloten hechtenis te gaan;» op zijn «alternatiev aanbod van ontslag onder handtasting en om ten allen tyde «sub poenâ confessi et convicti» weder te compareeren of eene cautie «de judicio sisti et solvi», zo hy «casu quo» mocht konnen gecondemneerd worden en zyne onschuld al eens niet genoegzaam mochte blyken», werd geen acht geslagen. Maar nu bracht hij den derden dag na zijne opsluiting, den 28sten April 1785, een verzoekschrift «uit zyne gevangenis ter tafele van het meerder getal van (Hun) Ed. Achtb., als Rechters», waarin hij zijne grieven en bezwaren tegen die voorloopige opsluiting uiteenzette; uit zijne antwoorden toch was

---

[1] F. A. Van der Kemp, t. a. p., blz. 217; Holl. Hist. Courant van Dinsdag 17 Mei 1785, n°. 59; Nederl. Courant van D. Schuurman van Donderdag 19 Mei 1785, n°. 60.

[2] Mr. J. Van Lennep, Het leven van Mr. C. van Lennep, blz. 95.

niets misdadigs gebleken, veel min eenig onderdeel van welk misdrijf ook; en althans niet een der voorgewende qualificaties bij de dagvaarding van den brief van Justus Plebejus en het antwoord gegeven was bewezen, hetgeen toch had moeten plaats hebben, ten minste bij aanwijzingen, indien er van opsluiting sprake kon zijn; want de eenvoudige bekentenis van te zijn verzamelaar of schrijver van het weekblad De Politieke Kruyer, of wel het opnemen van den brief van Justus Plebejus hem door eene onbekende hand toegezonden [1], en het stellen en schrijven van het antwoord op dien brief kon nooit iets misdadigs zijn, tenzij zulks «dolo malo» ware geschied, eene vooronderstelling waartegen hij met nadruk was opgekomen, en nog opkwam. Vandaar dat hij thans zijn tweeledig aanbod, drie dagen vroeger gedaan, herhaalde [2]. Zijn verzoek evenwel mocht niet baten; het request werd hem daags daaraan door den Voorzitter Van Muiden in tegenwoordigheid van den Onder-Voorzitter Lampsins en van Schepen Van de Poll teruggegeven zonder dispositie.

De Schepenen Van Lennep en Van Collen gingen thans met de instructie der zaak voort. F. A. Van der Kemp weet in De Post van den Neder-Rhyn, t. a. p., blz. 219 en 220, omtrent die instructie het volgende te vertellen, hetgeen hij vermoedelijk van niemand anders dan van Hespe zelf is te weten gekomen. Hespe's «antwoorden» namelijk «waren veelal bijna zoo spoedig beantwoord en opgetekend, als de vraagen voorgesteld waren, eer men betwiste of deze «al» of «niet» voldoende waren. — Gebeurde het eens, dat Heeren Schepenen iets gerojeerd wilden hebben, straks verklaarde de Heer «Hespe» te «protesteren», en «geen ander antwoord te kunnen geeven», en dan liet men het 'er door. — Het is waar, de Heeren Schepenen klaagden wel eens, dat de

---

[1] Volgens het straks te vermelden Bericht van Schout en Schepenen, had Hespe, gelijk van zelf spreekt, verklaard, dat de brief later was verbraud.

[2] Zie dit verzoekschrift in De Politieke Kruyer, n°. 250, blz. 631—634.

gedaagde de verhooren zoo « lastig » maakte, en zoo « ingewikkeld » antwoorde; maar dan hervatte de Heer « Hespe » ijlings, met den eerbied aan Rechteren verschuldigd, dat het « eerste » buiten zijn schuld ware, en het laatste niet te weeten; maar te antwoorden, gelijk de zaak bij hem lag. » En toen de Hoogschout hem, bij zijn laatste verhoor op den 3[den] Mei, ook wilde hooren over zeker vers: « Aan Van Stokken, Generaal Majoor in dienst deezer Landen, wegens zyn Moordkreet aan de Marschalks Tafel, Omtrent den braven Vader des Vaderlands, Baron van der Capellen tot den Marsch », dat in n°. 226, dl. 5, blz. 248, was opgenomen, nadat reeds vroeger in n°. 217, dl. 5, blz. 97, over dien Generaal Majoor was gehandeld, antwoordde Hespe, dat hij « als niet betrekkelijk tot het praetense feit bij citatie omschreven, en waar over hij geincarcereerd was, sustineerde ongehouden te zijn daar op te antwoorden, hoe zeer hij anders geene zwarigheid zoude maken. »

« Intusschen », zegt Van der Kemp, « vermoeiden zich de vrienden van den Heere « Dedel » bijzonder, om vooral, zo veel doenlijk, te verspreiden, « dat hij Heer « Dedel » geen oorzaak was van de gevangenneming van « Hespe » of « Verlem », want dat hij de passages in den « Politieken Kruijer » N°. 224. (ook al, zo het schijnt, in die ongelukkige onderstelling [1], dat hij Heer « Dedel » de man was) met verachting hadt gelezen en aangeschoud: » — jaa zelfs wordt 'er verzekerd, dat hij Heer « Dedel » bij den Heer « Backer » een bezoek afgelegd zoude hebben, om zijn Ed. Gestr. onder het oog te brengen, toen de zaak reeds uit zijn geheel was gebragt, « dat men om zijn persoon niets in deeze zaak doen moest, wijl hij zich boven zulke dingen stelde. » Zulk eene verklaring kon aanleiding geven, om het kortziend gemeen een meer gunstig oordeel te doen vellen over den schranderen Burgemeester, dan

[1] In die vooronderstelling had ook Van der Kemp zijne missive in n°. 333 geschreven; toen het bij de verhooren heette niet te zijn gebleken, dat de Brief van Justus Plebejus toepasselijk was op de Heeren Rendorp en Dedel, vervielen de beschouwingen in die missive, en gaf hij anderen in eene tweede missive in n°. 338

ver den goedhartigen Hoogschout.» Van « het gunstig getuigenis oor onzijdige lieden, door den Heer « Hespe » zelve, van het hart es Heeren Hoog Schouts en deszelfs Advocaat, den Heer « Klinkamer», gegeven », gewaagt Van der Kemp anders ook op blz. 217, vaar hij ook melding maakt van « de betuiging van den Heere Backer» aan Mevrouw « Hespe », toen Haar Ed. naa de « incarceratie» van haaren Echtgenoot, een bezoek bij dien Heer afleide, dat hij volgens eed en plicht hadt gehandeld, en al doen zoude vat hij kon».»

Mr. J. Van Lennep vertelt t. a. p., dat Cornelis Van Lennep, a afloop van de instructie, in een nog aanwezig breedvoerig gemotiveerd advies concludeerde tot eene veroordeeling zoo van Hespe als an Verlem, ieder tot gevangenisstraf en boete. Dusdanig was dan ok de afloop van de zaak. « Den zesden May omtrent 11 uur», egt Van der Kemp, blz. 220, « werdt de Heer « Hespe » gewaarchuwd, dat de Heeren hem zouden requireren. Hij kwam omtrent alf een binnen, — de agt Heeren in hun « Pontificaal » tegenvoordig met den Heer Hoofdofficier. Deze vertoning was voor den edaagden het niet onduidelijk voorteeken van het geen zoude volgen. — Toen de Heer « Hespe », na de herhaling der informatien en erhooren in vraagen en antwoorden door den Secretaris « Hooft », geene zwarigheid vondt, om in deze te berusten, daar hij niets bij dezelve wist bij te voegen, of « wenschte » te veranderen, bood hij aan, om die verhoorings-artikelen en zijne antwoorden met zijne ondertekening te bekrachtigen, doch zijn Ed. werdt geantwoord, « zulks niet nodig te zijn ». » En nu deed de Hoofd-Officier zijnen eisch, in hoofdzaak gegrond op het « Placaat van de Staaten van Holland, teegen het drukken en divulgeeren van Pasquillen, fameuse Geschriften en Prenten » van 7 Maart 1754 (Gr. Pl. Boek, VIII, 570) [1], bestaande in opsluiting voor den

[1] Van der Kemp spreekt ook nog van een Plakkaat van 3 Maart 1785, dat evenwel in het Groot Placaat-Boek niet voorkomt.

tijd van zes weken, en betaling binnen dien tijd van eene boete van 3000 Gld., of om bij gebreke hiervan op het schavot gegeeseld en voor altoos gebannen te worden uit Holland en Westvriesland op poene van zwaarder straffe, en verder met veroordeeling in de kosten en misen van justitie.

«Men vergunde», zegt Van der Kemp, blz. 221, «den Heer «Hespe» niet, om iets van de voordragt (van den Hoofd-Officier) optetekenen, «men mogt daar niet schrijven.» — Zodra de Heer Hoogschout zijnen eisch gedaan hadt, zeide de Heer President Schepen «van Muiden» (de Heeren Schepenen waren allen tegenwoordig behalven de Heer «Alewijn»): «Gij hebt den eisch van den Heer Hoofd-Officier gehoord, hebt gij iets tot uwe verontschuldiging?» waarop de Heer Hespe antwoorde: «De gedaagde en geincarcereerde gehoord hebbende den crimineelen eisch van den Heer Hoofd-officier R. O. zegt, dat daar men zich van geene misdaad bewust is, zelfs geen berouw, geen leedwezen, geene schuldbekentenis, en althans geene verontschuldiging te pas komt: terwijl hij gedaagde en geincarcereerde hun Ed. Achtb. vrij laat «recht» te oefenen, zo als zij voor God, hun gewissen, eed, plicht en de wetten in goede Justitie zullen meenen te behoren.» — Toen vraagde men den Heere «Hespe», «hebt gij niets anders?» waar op zijn Ed. antwoorde: «Ik kan niets anders zeggen; daar geen schuld is, is geen misdaad — ik verzoeke, dat dit voorgehoudene mag aangetekend worden», dan zulks werdt niet toegelaten. «Men hield in de boeijen geen dictamen».» Hierop moest Hespe buiten staan. Na ruim een half uur werd hij weder binnengeroepen, en het vonnis voorgelezen, dat hierin alleen verschilde van den eisch, dat Hespe niet voor den tijd van zes weken, maar voor 14 dagen te water en te brood werd veroordeeld, en tot eene boete van 3000 Gld. binnen dien tijd te voldoen, eene uitspraak die zeker aanmerkelijk afweek van het gerucht, waarvan Van der Kemp melding maakt, dat Hespe voor 10 jaren in het rasphuis zou gezet worden. Onmiddelijk na de

uitspraak gaf Hespe het Protest over, dat men vinden kan in De Politieke Kruyer, n°. 250, blz. 635—636, en dat de onderteekening draagt: « Actum in de Verhoorkamer, den 6. May 1785. J. C. Hespe. »

« Het werdt den Heere « Hespe » », zegt Van der Kemp, blz. 222, « zelfs niet vergund, dit zijn « declaratoir » (voor) te lezen: het was « stilte, gaa buiten: De braave man zeide, Edele Groot Achtb. Heeren! Hoort mij eens! » — « Neen, gaa buiten. » Hij moest dan buiten staan, en, weinig tijds daar aan, omtrent tien minuten, werdt hem dit declaratoir, in weerwil zijner Protestatien, weder opgedrongen; zeggende de Heer Praesident « van Muiden », gelijk ook de Heer « Muilman, Schepenen hebben gedefungeerd: » de Heer « Hespe » waagde vervolgens het verzoek, dat ten minsten de Heer Secretaris van het Declaratoir en Protest notitie mogte nemen; waar op de Praesident « van Muiden » hervatte, « Schepenen zullen zich met u niet inlaten, en om u geene nieuwigheden toestaan. » — Niets mogt verder baten: op zijne vraage om « « Copie authenticq » der sententie en van de informatiën en verhooren, « punctuëelyk » in vragen en antwoorden, zo als die dezelve voorafgegaan (waren) tot zynen redelyken kosten, en dat van dit declaratoir en insinuatie door den Secretaris onder de sententie behoorlyke annotatie (mocht) geschieden om te konnen strekken, ten blyke daar en zo des behoren (zou) », gelijk het in het Protest zelf luidt, — was het, « neen » — « ten minsten zo niet, als gij het daarbij verzoekt. » De Heer « Hespe » vraagde toen, « zit ik dan nu met acces? » « Ja » was het antwoord, « gij kunt bij u laten komen, wie gij wilt; » waarop hij om de Heeren « Van Castrop » en « Douwes » verzogt. » — Voegen we hierbij, dat de beide verzoekschriften van de echtgenooten van Hespe en Verlem den morgen van het vonnis waren uitgegeven zonder dispositie, en dat Verlem tot gelijke straffen werd veroordeeld als Hespe, met uitzondering dat hij slechts voor 3 dagen te water en te brood werd gezet, en dat hij zijne boete binnen 6 weken moest betalen.

Op grond nu dat, bij gebreke eener volledige en naar rechten vereischte «confessie», hunne zaak geenszins geschikt was geweest om in een Extraordinair Proces te worden afgedaan, en dat dientengevolge het vonnis gewezen buiten voldoende confessie «laboreerde aan notoire nulliteit» en dus «appellabel» was, wendden Hespe en Verlem zich den 11den Mei 1785 ieder met een schier gelijkluidend verzoekschrift, onderteekend door de Heeren G. van der Meersch, P. Damen, H. S. Van Son, en M. H. Van Son Hendriksz. tot het Hof van Holland [1]. In deze stukken verzochten de supplianten, die wegens de zooeven aangevoerde reden van meening waren met het volste recht bevoegd te zijn van dit terstond ten uitvoer gelegde vonnis herstel te kunnen vorderen, niet alleen «definitif», maar zelfs «bij provisie» onder aanbod van de vereischte borgstelling, om Mandament van Appél, en spraken ze het verlangen uit, dat, in aanmerking genomen den spoed die de zaak bij de bedreigde geeselstraf vorderde, dit verzoek zou dienen op den volgenden Maandag over acht dagen, 23 Mei 1785 (het was juist in die dagen Pinkster-Vacantie, want Pinksteren viel dit jaar op 15 Mei), voor Commissarissen uit den Hove, «met de Clausule Compulsoir, omme te hebben Copie Authenticq van het Vonnis van Schepenen van Amsterdam —, mitsgaders met de Clausule, om ten dage dienende te mogen sustineeren Annullatie ilico, en om ten zelven dage te antwoorden op, en te voldingen en bepleiten zodanig verzoek van provisioneele relaxatie, als den Suppliant(en) dan onder benefitie van Consignatie en Cautie (zouden) willen doen en neemen.»

Nog dienzelfden 11den Mei 1785 stelde het Hof van Holland beide verzoekschriften in handen van den Hoofd-Officier te Amsterdam, met last om binnen 3 dagen daarop te dienen van bericht. De stukken werden dan ook reeds den volgenden morgen bij besloten

[1] Zie deze stukken in De Politieke Kruyer, n°. 239, blz. 463 en 464; n°. 240, blz. 465—468, 469—473.

missive door een' Deurwaarder van het Hof aan bedoelden Officier beteekend, die binnen den bepaalden tijd aan den hem opgedragen last voldeed. Bij zijn bericht beriep de Officier zich op de Resolutie der Staten van Holland van 10 September 1591 (Gr. Pl. Boek II, 1062), opgehelderd door die van 25 Mei 1735 (Gr. Pl. Boek VII, 963), nader bevestigd door die van 23 Januari 1745 (Gr. Pl. Boek VII, 971), mitsgaders van 11 Augustus 1768 (Gr. Pl. Boek IX, 684), waarbij was besloten, dat die van den Hoogen en Provincialen Rade geen beschikkingen zouden nemen op verzoeken van hen tegen wie extraordinaris en op confessie was geprocedeerd. In deze zaak intusschen was, gelijk men weet, de hoofdvraag, of daarbij wel op confessie was recht gedaan. Het ingekomen bericht nu werd volgens stijl door Commissarissen van het Hof op 15 Mei aan de praktizijns der supplianten medegedeeld, die toen wegens de kortheid des tijds in eene Summiere Memorie dat bericht wederlegden; 's anderdaags, 16 Mei 1785, sprak daarop het Hof van Holland het «fiat sermo ordinibus» uit; m. a. w.: wendt U tot de Staten van Holland! want wij maken bezwaar om zonder goedvinden van de Staten ons de kennisneming dezer zaak aantetrekken. Dientengevolge keerden de supplianten zich nu tot de Staten van Holland met verzoek, dat deze zouden verklaren dat het vonnis door Schepenen van Amsterdam gewezen was appellabel, dat de Staten tevens zoodanige voorzieningen zouden doen dat de supplianten bij provisie onder beneficie van behoorlijke cautie uit hunne detentie werden losgelaten, en dat de verdere uitvoering van het vonnis zou worden opgeschort; want de veertien dagen, binnen welke Hespe althans de hem opgelegde boete moest voldoen op straffe van erger, zouden weldra verstreken zijn [1].

Op Woensdag 18 Mei 1785 reeds stelden de Staten van Holland de verzoekschriften van Hespe en Verlem met bijlagen in handen

---

[1] Zie deze stukken in De Politieke Kruyer, n°. 240, blz. 474—479, 480; n°. 241, blz. 481—486.

van President en Raden van het Hof om de Staten te dienen van advies, en tevens in die van Schout en Schepenen van Amsterdam met verzoek om bericht. Maar tegelijkertijd werd door de Staten toegestaan, dat, mits Hespe (bij Verlem is geen sprake van een' bepaalden dag) vóór of op 21 Mei onder Schepenen consigneerde de som van 3000 Guld., de verdere uitvoering van het vonnis bij voorraad, hangende de deliberatien der Staten, zou blijven in statu quo, zoodat Hespe na het doen dier consignatie onmiddelijk uit zijne detentie zou worden losgelaten, nogtans zonder dat hieruit eenig gevolg ware te trekken omtrent de opgeworpen vraag der appellabiliteit van het vonnis [1].

Volgens Mr. J. Van Lennep, Het leven van Mr. C. Van Lennep, blz. 324 en 325, heeft Cornelis Van Lennep, toen aan Schout en Schepenen om bericht was gevraagd op de verzoekschriften van Hespe en Verlem, de meening voorgestaan « dat nu de zaak eenmaal voor Schepenen behandeld was, de bevoegdheid om daarvan kennis te nemen niet aan den Hoogen Rechter kon worden betwist. Hy kwam niet tot deze konkluzie dan na een opzettelijk onderzoek, waarby hy alle wetten, plakkaten, ordonnantien en keuren, tot het geval betrekkelijk opteekende, wier aanhaling talrijke bladzijden folio inneemt, en besloot met een advies, waarin hy de gronden ontwikkelde, op welke hy van oordeel was, dat Schepenen, wilden zy in geen hoogst onaangename botsing komen met den Souverein (de Staten) het initiatief moesten nemen, en verzoeken, dat de zaak der beide delinquenten nogmaals aan het onderzoek van een anderen rechter mocht worden onderworpen. » Deze meening intusschen werd niet gedeeld door Schout en Schepenen, die de appellabiliteit van het geval betwistten, hoofdzakelijk op grond dat hier terecht op confessie was gevonnisd, daar het voldoende was dat een beschuldigde de daad zelf bekende, zonder dat het tegelijkertijd noodig was dat hij

[1] Zie deze Resolutiën in De Politieke Kruyer, nº. 241, blz. 487—490.

bekende dat die daad een misdrijf was, daar dit alleen moest afhangen van het oordeel van den rechter. Dit « Bericht van Schout en Schepenen der Stad Amsterdam, aan Haar Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, in de zaake van Mr. Jan Christiaan Hespe en Jan Verlem. Te Amsterdam, By Petrus Schouten, Stads Drukker, en Boekverkoper. » 52 blz. 8°. [1], is ook afgedrukt in De Politieke Kruyer, n°. 248, blz. 599—608, en n°. 249, blz. 609—623, omdat de prijs, 12 Stuivers, niet bevorderlijk was aan eene algemeene verspreiding. Het werd met alle daarbij behoorende stukken op Vrijdag 3 Juni 1785 door de Staten van Holland gesteld in handen van Heeren Gedeputeerden der Stad Haarlem en verdere Hun Edele Groot Mog. Gecommitteerden tot de zaken van de Justitie met Commissarissen van het Hof, om de Staten te dienen van advies [2].

Eene gelijke beschikking werd weldra door de Staten van Holland op Woensdag 15 Juni 1785 genomen op het ingekomen Advies van het Hof, dd. 14 Juni. Blijkens dit Advies was het Hof zeer verlegen met de zaak. Bij Resolutie der Staten van Holland toch van 11 Augustus 1768 was verstaan « dat het Hof niet bevoegt ware, de Verhooren door den Regter ter eerster instantie gevallen, in zaaken, waar in crimineelyk, extraordinair en op confessie geprocedeert was, van den zelven Regter te requireeren. » Het Hof van Holland had zich daarop bij missive van 30 September 1768 tot de Staten gewend, en dezen getracht te overtuigen van den ondienst door die uitspraak der Justitie bewezen, en van het gevaar dat daarin voor de veiligheid der ingezetenen was gelegen. Bij Resolutie van 8 October 1768 hadden

---

[1] Het bericht komt veelvuldig voor. Ik trof het onder anderen aan op de Kon. Bibl. te 's Hage in Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, II, n°. 19, en in een pak vlugschriften van 1785; op de Acad. Bibl. te Leiden, Verzam. Pamfl. Portef. 1785, I; twee exemplaren in de verzam. vlugschr. ter Amsterd. Bibl.; zie ook Catal. Bibl. Vereen. Boekh., n°. 181.

[2] De Resolutie der Staten van Holland is afgedrukt in De Politieke Kruyer, n°. 248, blz. 598.

toen de Staten goedgevonden, dat die missive van het Hof zou worden onderzocht door de Heeren van de Ridderschap, en verdere haar Ed. Gr. Mog. Gecommitteerden tot de Justitie, met Commissarissen van het Hof, om de Staten te dienen van advies; maar dat Besoigne was tot dusverre niet gehouden, en de Resolutie van 11 Augustus 1768 was dus nog altijd van kracht gebleven. Op grond van vroeger opgedane ervaring, vreesde het Hof dat Schout en Schepenen te Amsterdam zouden weigeren de verhooren overtegeven, en het had ze daarom ook niet opgevraagd; maar daardoor ook was het Hof in deze zaak verstoken van alle licht om « met de vereïschte zekerheid te konnen weeten, of'er gelyk de Supplianten voorgaven « niet » dan (gelyk de Officier der Stad Amsterdam by deszelfs berigt « sustineerde ») « wel » eene zodanige « crimineele confessie » van de respective Supplianten exteerde als « volgens de Resolutie van den jaare » 1591., nader geëlucideert door die van den 25. Mey 1735. « vereïscht » werd, « om een crimineel Vonnis in extraordinario geweezen, te doen zyn inappellabel ». » Het Hof hoopte, dat de Staten naar aanleiding van dit geval spoedig in het bezwaar zouden voorzien, maar tevens dat het door hunne tusschenkomst de informatiën, verhooren en vonnissen in deze zaak zou ontvangen, ten einde in staat te zijn zijne rechterlijke functie te kunnen uitoefenen; daarom ook meende het Hof dat de Staten de supplianten weder verwijzen moest naar de ordinaris justitie [1].

De Commissie, bij Resolutie der Staten van Holland van Vrijdag 3 Juni 1785 tot verder onderzoek van de zaak benoemd, heeft nooit iets van zich doen hooren Gelukkig dus voor Hespe en Verlem dat beiden in staat werden gesteld, om overeenkomstig het verder bepaalde bij gemelde resolutie de boeten van 3000 Gld. ten kantore van Heeren Schepenen te consigneeren. Door Verlem werd dit op 19 Mei, door Hespe op 20 Mei 1785 ge-

[1] De Politieke Kruyer, n°. 250, blz. 625—630.

daan [1]. En nu werd Verlem, die slechts voor 3 dagen was veroordeeld, maar in afwachting van het voldoen der boete steeds in hechtenis was gehouden, in den avond van Donderdag 19 Mei te 7 uur ontslagen, en verliet hij het Stadhuis vergezeld van de Advocaten Van Castrop en R. J. Schimmelpenninck, den Procureur Douwes, en den Procureur van Son met diens zoon den Advocaat Van Son uit 's Hage, welke beide laatsten de gunstige beschikking der Staten herwaarts hadden overgebracht [2].

Hespe werd daarop in den ochtend van Zaterdag 21 Mei te 9 uur ontslagen, en door den Advocaat Van Castrop en den Procureur Douwes met de koets van den eerstgenoemde afgehaald en naar huis gebracht [3]. Beide keeren was het op den Dam eene drukte van belang, daar eene groote massa volk de ontslagenen opwachtte en naar huis geleidde.

Maar niet alleen te Amsterdam, ook elders waren Hespe en Verlem de helden van den dag, en het waren niet alleen de handen der Patriotten, maar ook hunne beurzen die opengingen om de beide Amsterdammers bijtestaan. De stad Leiden ging allen voor. Daar waren het de Heeren Mr. F. G. Blok, Veertig in Raade; Mr. A. D. Van den Zantheuvel, Kolonel der Schutterij; Mr. J. van Buuren, Schout van Zoeterwoude; J. Pauw, A. L. M.; A. Hoynck van Papendrecht; A. Seye; en P. Vreede, door wie een Vaderlandsch en Vrijheidlievend Programma werd opgesteld [4], en die zich vereenigden om gelden intezamelen ten behoeve van Mevrouw Hespe (Hespe toch was iemand zonder middelen); met

---

[1] Zie de quitanties afgedrukt in De Politicke Kruyer, n°. 241, blz. 491.

[2] Nederlandsche Courant van Schuurman van Zaterdag 21 Mei 1785, n°. 61, zie Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829. Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 10, blz. 178, zegt ten onrechte dat Verlem den Kerker verliet „op den avond daags naa de slaaking."

[3] Holl. Hist. Courant van Dinsdag 24 Mei 1785, n°. 62, zie Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829.

[4] Zie Leydse Courant van Maandag 9 Mei 1785, n°. 55, Nederlandsche Courant van Schuurman van Dinsdag 10 Mei 1785, n°. 56, beide op de Kon. Bibl. in Polit. Tract. 1780—1785, VI, en Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829.

dat doel hielden zij op Dinsdag 10, Zaterdag 14, Dinsdag 17 en Zaterdag 21 Mei 1785 zitting in het Logement aan den Burg; later bedankte de commissie in de Leydse Courant van Woensdag 25 Mei 1785, n°. 62, voor de bij haar ingekomen giften. — Ten bewijze van instemming met het Leidsch Programma committeerden bestuurders van de Schutterij van St. Joris en De Voetboog te Dordrecht [1], en van het Gelegaliseerde Exercitie-Genootschap de Vryheid aldaar, eenigen uit hun midden, die met gelijk doel als te Leiden was geschied, bussen plaatsten in St. Joris Doelen, in 't Hof, en in de Berkepoort, en bovendien lijsten ten hunnen huizen gereed hielden. Genoemd Gelegaliseerd Genootschap benoemde tevens in hare vergadering van 11 Mei 1785 zoowel Hespe als Verlem tot Leden Honorair van Verdiensten, welk voorbeeld ook door de Schutterij van St. Joris en De Voetboog werd gevolgd, die bovendien voor hen eene zilveren medaille liet slaan, waarop aan de eene zijde de Schutterlijke Ridder-Orders voorkwamen, aan de andere zijde een toepasselijk opschrift was geplaatst [2]. In het begeleidend schrijven behoorende bij die medaille werd gesproken van «Mr. «J. C. Hespe», op wien de Nederlander thans geen minder waarde stelt, dan eertyds «Romen» op hunnen «Cajus Fabricius», die ondanks de Tirannieke Bedrygingen van «Pirrhus», Koning van «Ephire», zynen Eed aan het Vaderland gedaan, onschendbaar hield» [3]. Na den stoot te Leiden gegeven

[1] In De Politieke Kruyer, n°. 170, dl. 4, blz. 185—192, was vroeger „over den aart, herkomen, geregtigheden, oude en tegenwoordige constitutie van de Schuttery van St. Joris of Edele Voetboog te Dordrecht, enz." gehandeld.

[2] Holl. Hist. Courant van Zaterdag 14 Mei 1785, n°. 58; Nederl. Courant van Schuurman van Zaterdag 14 Mei 1785, n°. 58, en Dinsdag 17 Mei 1785, n°. 59; Nederl. Courant van Verlem van Maandag 16 Mei 1785, n°. 58; alle in Pol. Tract. 1780—1785, II, ter Kon. Bibl.; de laatste en de Zuid-Holl. Courant van Maandag 16 Mei 1785, n°. 58, ook in Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829.

[3] Nederl. Courant van Schuurman van Donderdag 19 Mei 1785; Holl. Hist. Courant van Donderdag 19 Mei 1785; Leydse Courant van Vrijdag 20 Mei 1785; Nederl. Courant van Verlem van Vrijdag 20 Mei 1785; alle n°. 60, en te vinden in Pol. Tract. 1780—1785, VI, ter Kon. Bibl.; de laatste ook in Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829.

gingen ook te Amsterdam de Heeren H. Bastert, M. Van Son, en Nicolaas van Heurn er toe over om op Woensdag, Donderdag, Vrijdag en Zaterdag, 18, 19, 20 en 21 Mei, in de Herberg de Karsseboom, des voormiddags van 10 tot 2, en des namiddags van 4 tot 7 uur, zitting te houden tot inzameling van gelden ten behoeve van Mevrouw Hespe en Mejufvrouw Verlem. Zekere Joh. Bouwman schonk voor dit doel alleen 16 Ducaten of 84 Gld. [1]. — Evenzoo vereenigden ook te Rotterdam de Heeren D. De Jongh Senior, Mr. N. M. Boogaert van Alblasserdam, T. T. Cremer, Servaas Havart, en J. Beeldemaker zich in navolging van Leiden, en hielden zij op Woensdag, Donderdag, Vrijdag en Zaterdag, 25, 26, 27 en 28 Mei, 's morgens van 11 tot 1, en 's namiddags van 3 tot 5 uur, zitting in het Logement Het Zwijnshoofd tot het inzamelen van gelden ten behoeve van Hespe en Verlem. Op een dier dagen » wierp zekere dienstbode verscheiden handen vol guldens (dezelve met volle vuisten telkens uit haaren zak haalende) in de Offerkas der « Vryheid », en na dat zy dit loflyk Werk voor haaren Heer of Vrouwe verricht hadt, ontsloot zy haare Beugeltas, en zeide: « nu moet'er het kleintje ook by », waar op die edelmoedige ook iets toebragt om de dierbaare « Vryheid », die men al zoo dikwerf met geldüitdeelingen den doodsteek (had) willen geeven, door het eigen middel, doch op eene edeler wyze gebezigd, te behouden » [2]. — Terwijl door de Gelegaliseerde Vrije Burger-Militie te Deventer het Honorair Lidmaatschap aan Hespe en Verlem werd aangeboden, werd daar ter stede ook eene bus geplaatst tot ontvangst van giften, doch niemand dan die zijn naam teekende mocht daarin iets offeren « om dat geen « Vry »

---

[1] Nederl. Courant van Verlem van Woensdag 18 Mei 1785, n°. 59; Vaderlandsche Courant van Vrijdag 20 Mei 1785, n°. 60; Holl. Hist. Courant van Donderdag 26 Mei 1785, n°. 63; alle t. a. p.; de eerste en laatste ook in Catal. Bibl. Kon. Acad.

[2] Leydse Courant van Maandag 23 Mei 1785, n°. 61; Vaderlandsche Courant van Vrijdag 27 Mei 1785, n°. 63; Nederl. Courant van Schuurman van Zaterdag 28 Mei 1785, n°. 64; alle t. a. p.

Burger uit eenigen hoofde zich zyner daaden moest schamen» [1]. — Ook de Burger-Societeit tot Nut en Vermaak te Schoonhoven bood Hespe en Verlem het lidmaatschap aan, en evenzoo benoemde het Exercitie-Genootschap de Eendracht te Gorinchem beiden tot Honoraire Leden van Verdiensten, terwijl de Heeren J. Rom en J. Van Schaalen, Directeuren van dat Genootschap, gedurende vier weken, des Dinsdags en Woensdags van 11 tot 12 uur, in het Koffiehuis van Jan Vleeshouwer zitting hielden tot het ontvangen van gelden [2]. — Toen op Zaterdag 28 Mei 1785 door het Vaderlandschlievend Studenten-Genootschap te Leiden voor de eerstemaal werd gevuurd, behoorde onder de vele toeschouwers ook Mr. J. C. Hespe; na afloop werd dan ook in de tent, onder vele vaderlandsche gezondheden ook die op de zegepraal van den Heer Hespe ingesteld, gevolgd door een algemeen hoezee! [3]. — Eindelijk teeken ik nog aan, hoe in de Algemeene Vergadering van het Delfsche Genootschap van Wapenoefening, onder de spreuk: Tot herstel der Delfsche Schutterij, voor Vrijheid en Vaderland, op 31 Mei 1785 aan Hespe en Verlem het Honorair Lidmaatschap van buitengewone verdiensten werd aangeboden; en hoe genoemd Genootschap verder besloot om op 8, 10, 13, 15 en 17 Juni, 's morgens van 10 tot 12 uur, in den Ouden Schutters Doelen in de Doelestraat, en bij de twee eerste oefeningen op het veld, zitting te houden tot inzameling van gelden, ten einde Hespe en Verlem tegemoettekomen bij het voeren hunner processen.

---

[1] Nederl. Courant van Verlem van Vrijdag 27 Mei 1785, n°. 63; Nederl. Courant van Schuurman van Zaterdag 28 Mei 1785, n°. 64; beide t. a. p. Holl. Hist. Courant van Zaterdag 28 Mei 1785, n°. 64, in Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829.

[2] Nederl. Courant van Schuurman van Zaterdag 28 Mei 1785, n°. 64; Holl. Hist. Courant van Donderdag 2 Juni 1785, n°. 66; beide t. a. p.; de laatste ook in Catal. Bibl. Kon. Acad.

[3] Zuid-Holl. Courant van Maandag 30 Mei 1785, n°. 64, t. a. p. en in Catal. Bibl. Kon. Acad.; Holl. Hist. Courant van Dinsdag 31 Mei 1785, n°. 65, in Catal. Bibl. Kon. Acad.

In den avond van 6 Juni smaakte het Genootschap zelfs het genoegen om Verlem op het exercitie-veld te zien [1].

Het is onmogelijk eene volledige opgave te doen van alles wat de pers in het leven riep naar aanleiding van het gebeurde met Hespe en Verlem, vooral als men daarbij rekening zou willen houden met dagbladen en tijdschriften. Van algemeene bekendheid intusschen is de spotprent [2], voorstellende een' kruier die met zijn' kruiwagen, waarop een mand staat vol politieke geschriften, stoot tegen twee hondenhokken gemerkt met de letters R(endorp) en D(edel). Twee honden springen tegen hem op: de een ontrukt hem zijn' hoed, de ander vliegt hem naar de keel; de kruiwagen kantelt, en uit de mand vallen onder anderen de brief van Justus Plebejus en n°. 224 van De Politieke Kruyer. Op den achtergrond ziet men een' vrijheidshoed, de vrijheidszon, en de bliksem die « 't Gedrog der overheersching — op den Rots van dwang » verdelgt. Een gedicht van 24 regels strekt tot verklaring van de prent.

Van niet minder bekendheid is de prent [3] voorstellende een' kruier die met zijn' kruiwagen en eene mand daarop, waarin Rechten, Wetten, en Justus Plebejus 224 liggen, den kerker verlaat; de Vrijheid biedt hem de hand; ratten doen zich te goed aan eene Sententie; een genius voert lauwerkransen en een' hoorn van overvloed aan; boven den geopenden kerker jaagt de Hollandsche leeuw twee honden in hunne hokken waarop « Del » en « Ren » te lezen staat. Ook hier strekt een gedicht van 24 regels, in twee kolommen gedrukt, tot verklaring van de prent.

Van eene derde prent wordt bij F. Muller, Nederl. Historieplaten,

---

[1] Holl. Hist. Courant van Dinsdag 7 Juni 1785, n°. 68, t. a. p. en in Catal. Bibl. Kon. Acad.; idem van Donderdag 9 Juni 1785, n°. 69, ter laatst aangehaalder plaatse.

[2] Mijne voorstelling is eene andere dan die bij F. Muller, Nederl. Historieplaten, n°. 4630. Men vindt deze prent onder anderen op de Kon. Bibl. in Polit. Tract. 1780—1785, VI.

[3] Ook hier is mijne voorstelling eene andere dan die bij F. Muller, n°. 4631, Men vindt deze prent t. a. p.

n°. 4632, volgenderwijs melding gemaakt: «« De Vrijheid der drukpers.» — De Vrijheid ontrukt aan het bedrog de boeijen, op den achtergrond de drukkunst bij eene zuil met het beeld van Laur. Koster. Naar « J. Buys » door « R. Vinkeles. » 8°. — Titelprent voor het gedicht van Batavus (E. M. Engelberts?) « De Vrijheid der Drukpers. » (Amst.) zonder jaar; waarschijnlijk bij het in hechtenis nemen van Hespe verschenen, wijl op bl. 25 nog met ontroering aan den dood van v. d. Capellen, d. 6 Julij 1784 herinnerd wordt, en het waarschijnlijk vroeger verschenen is dan 8 Sept. 1786, toen het Geldersche Bloedplakkaat op de Drukpers ontstond. »

In den reeds herhaaldelijk vermelden bundel Politike Tractaaten 1780—1785, VI, op de Kon. Bibliotheek te 's Hage voorhanden, komt een octavo blaadje grauw papier voor, zonder opgave van drukker, aan de eene zijde voorzien van een gedicht, onderteekend door « D. E. D. E. L. »; maar die onderteekening is kwalijk te rijmen met de aansporing om vrij te zijn, of den dood te sterven, die in deze 32 regels « Aan de Amsterdamsche Burgery » wordt gedaan.

Terzelfder plaatse vindt men een kl. 4°. blaadje, zonder opgave van drukker, blijkbaar een strooibillet, dat volgens de Leydse Courant van Woensdag 18 Mei 1785, n°. 59, op Vrijdag 13 Mei 1785 in de koffiehuizen te Amsterdam werd verspreid, aan de eene zijde voorzien van het volgende:

« ADVERTISSEMENT. »

« Te Amsterdam, by de « wed. J. Döll », worden, met go[...] succes, uitgegeeven « Amsterdamsche Brieven » N°. 1 do[...] « Mr. H. Calkoen, Advocaat » te « Amsterdam », &c. »

« En wordt wyders bekend gemaakt, dat de Brief N°. 2. binne[...] eenige weinige dagen het licht zien en eeniglyk ten onderwerp hebben zal een « Noodwendig », « Naauwkeurig » en « Authenthiek » Bericht van de thans zo veel gerugt maakende zaak van den « Ver-

zamelaar», «Schryver» en «Uitgeever» van den «Politieken Kruyer» N°. 224. Waarom het verstandig en weldenkend Publiek, by voorraad, verzogt wordt, deszelfs oordeel, deezen aangaande, zo lang op te schorten, tot dat hetzelve door de uitgave van gemelden Brief nader en vollediger van den geheelen toedragt deezer zaake geinformeerd zal zyn.»

Deze advertentie komt intusschen ook voor in de Hollandsche Historische Courant van Dinsdag 17 Mei 1785, n°. 59, en is evenzoo afgedrukt in het straks te vermelden Andwoord op den derden en vierden brief van Mr. H. Calkoen, door Fr. Adr. Van der Kemp, blz. 5, aant.

Des anderen daags, Zaterdag 14 Mei 1785, werd, blijkens dezelfde reeds vermelde Leydse Courant, in de koffiehuizen te Amsterdam verspreid een ander kl. 4°. blaadje, gedrukt «Te Amsterdam, by «L. Nutbey Lz.,» Boekverkoper», dat ook t. a. p. voorkomt, en dat aan de eene zijde voorzien is van het volgende:

«ADVERTISSEMENT.»

«Het verstandig en weldenkend Publiek wordt verzogt deszelfs oordeel een korten tyd op te schorten, over de Amsterdamsche Brieven No. 2 door Mr. «H. Calkoen», Advocaat te Amsterdam, als eeniglyk ten onderwerp zullende hebben een berigt van de zo veel gerugt makende zaak van den «Verzamelaar», «Schryver» en «Uitgever» van den «Politieken Kruyer» No. 224. Alzo dat zelfde Nommer binnen eenige weinige dagen na de uitgave, aan dat zelfde Publiek, met «noodwendige», «naauwkeurige» en «authentieke Aanmerkingen», tot den zelfden prys, zal aangeboden worden.»

Deze uitgave is mij niet bekend, tenzij hiermede bedoeld zijn de zoo aanstonds te vermelden Noodige ophelderingen; maar de «Amsterdamsche Brieven. N°. II. Geschreeven aan den Wel Eerw. en Zeer Geleerden Heer F. A. van der Kemp», onder het

motto: « Cassandrae si non creditur ruet Ilium. Te Amsterdam, By de Wed. J. Döll. 1785. » 27 blz. 8°., zijn alweder t. a. p. te vinden, en komen ook voor in een' anderen bundel ter Kon. Bibliotheek voorhanden onder het opschrift: « Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem », 2 dln. 8°., in dl. 1, n°. 11. Eene « Missive van den Heer van der Kemp aan den Heer Calkoen », naar aanleiding van dezen tweeden zijner Amsterdamsche Brieven, dd. Leiden, 25 Mei 1785, komt voor in De Post van den Neder-Rhyn, n°. 340, dl. 7, blz. 239—244. Zoowel t. a. p. als in bedoelde Stukken I, n°. 13, 15, 16 en 17, komen verder voor de reeds met een enkel woord vermelde « Noodige ophelderingen op de Missive van Mr. H. Calkoen, aan den Wel-Eerw. Zeer-Gel. Heere F. A. v. d. Kemp, door E. R. R. Alom te bekomen. » 24 blz. 8°; « Amsterdamsche Brieven. » n°. III. cet. cet., blz. 1—30, n°. IV blz. 33—37; « Andwoord op den derden en vierden brief van Mr. H. Calkoen, door Fr. Adr. van der Kemp. Te Leyden, By L. Herdingh, MDCCLXXXV. » 56 blz. 8°.; « Amsterdamsche Brieven. » n°. V. cet. cet. 92 blz. 8°., waarin door Mr. Calkoen, die een midden-man moet zijn geweest, heel wat wordt bestreden van hetgeen hierboven is ontleend aan Van der Kemps mededeelingen in De Post van den Neder-Rhyn [1].

Altijd in denzelfden bundel Politike Tractaaten 1780—1785, VI, ter Kon. Bibliotheek, vond ik in de Nederlandsche Courant van Schuurman, van Zaterdag 14 Mei 1785, n°. 58, een gedicht aan Mevrouw Hespe, geb. Hoevenaar; in de Hollandsche Historische Courant van Dinsdag 17 Mei 1785, n°. 59 (ook te vinden in Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829), een gedicht, groot 28 regels, met het opschrift: « Aan de Vryheid Verdeedigende Vaderlanders, de Heeren Mr. J. C. Hespe, Rechtsgeleerden » (sic);

[1]. De Amsterdamsche Brieven, n°. I—V, waarvan intusschen n°. 1 geen betrekking heeft op de zaak van Hespe en Verlem, komen ook voor in Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3824.

« en Jan Verlem, in den Amsterdamschen Kerker», onderteekend door « Gerrit Paape, Oudbestuurder», cet. cet. « en verdere Heeren Officieren van het Genootschap van Wapenöeffening te Delft»; in de Nederlandsche Courant van Schuurman, van Dinsdag 17 Mei 1785, n°. 59, een gedicht, groot 32 regels, gewijd « Aan den Heere Mr. Jan Christiaan Hespe, in zyne gevangenis», door C. P. Chastelein te Leiden, en verder het eerste gedeelte van een « Concept Request, aan de Regeering van Amsterdam», dat daar ter plaatse met betrekking tot de zaak ter teekening lag, terwijl het vervolg voorkomt in dezelfde courant van Donderdag 19 Mei 1785, n°. 60; in laatstgemelde courant en in de Zuid-Hollandsche Courant van Woensdag 18 Mei 1785, n°. 59 (deze ook in Catal. Bibl. Kon. Acad.), een antwoord van J. C. Hespe, uit zijne gevangenis dd. 14 Mei 1785, « Aan de Heeren Leeden van de vrye Burger-Societeit de Eendracht te Utrecht», die hem hunne « edelmoedige deelneeming» in zijn ongeval hadden betuigd.

Niet te verwarren met het zooeven vermelde gedicht van C. P. Chastelein is het 26 regelig « ex tempore» van N. N. in de Nederlandsche Courant van Schuurman, van Donderdag 12 Mei 1785, n°. 57 (zie Catal. Bibl. Kon Acad.) onder den schier gelijkluidenden titel: « Aan den Weledelen Heere Mr. Jan Christiaan Hespe. In zyne Gevangenis. »

Zoowel in meergemelden bundel, als in een ander pak vlugschriften van het jaar 1785 op de Kon. Bibliotheek voorhanden, zoowel in de Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, dl. 1, n°. 6, als onder de pamfletten op de Amsterdamsche Bibliotheek, komt voor een vlugschrift met den uitvoerigen titel: « De volgens eed en plicht verschuldigde achting en eerbied, der Amsteldamsche Burgery opgewekt, door Betoog, dat derzelver achtbare rechters, in de zaake van den Wel Ed. Gestr. Heer Hoofd-Officier, Mr. Willem Cornelis Backer, R. O. eischer ter eenre, en J. Verlem en Mr. J. C. Hespe, respective Gedaagden ter andere zyde, Allezints den Rechten dezer Landen,

mitsgaders Eed en Plicht overeenkomstig hebben gehandelt. Door Mr. Cornelis Willem Decker, J. V. D. Te Amsterdam, By J. Ten Houten, en Zoon.» MDCCLXXXV. 28 blz. 8°.

Alweer in denzelfden bundel komt nog voor zekere «Sommatie», gericht tot Mr. H. Calkoen, 1 blz. folio, slechts aan ééne zijde gedrukt, zonder naam van drukker, benevens de «Missive van een Amsterdammer aan zyn vriend te Groningen», cet. cet. reeds in den aanvang dezer studie vermeld, welke missive intusschen ook voorkomt in de Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, I, n°. 7, en onder de vlugschriften op de Amsterdamsche Bibliotheek zelfs tweemaal. Verder een vlugschrift, ook vermeld bij F. Muller, Nederl. Historieplaten, n°. 4631, onder den titel: «Copy van eene Missive door Joachim Pontifex Secretarius, aan den Hoogwyzen, Hooggeboren en Gestrengen Joachim Pontifex Consiliarius, In 's Hage. Gevonden by het Logement van Amsterdam. Alom te bekomen.» 8 blz. 8°., waarin een gedicht voorkomt «Aan den Vryheidszoon den Heer en Mr. J. C. Hespe», dat evenwel niet oorspronkelijk maar ontleend was aan zekeren Lierzang.

De Hollandsche Historische Courant van Dinsdag 24 Mei 1785, n°. 62, en de Leydse Courant van Maandag 23 Mei 1785, n°. 61, die beide in den bundel voorkomen (de eerste ook in Catal. Bibl. Kon. Acad.), behelzen eene dankzegging van Hespe, dd. 21 Mei, voor de betoonde belangstelling in hetgeen hem was weêrvaren; terwijl in de Zuid-Hollandsche Courant van Maandag 30 Mei 1785, n°. 64, evenzoo in den bundel en in den Catal. Bibl. Kon. Acad. voorhanden, gelijk ook in de Hollandsche Historische Courant van Dinsdag 31 Mei 1785, n°. 65 (zie Catal. Bibl. Kon. Acad.), J. Verlem zijnen dank betuigt voor «zoo veele voortreffelyke blyken van Burgertrouw, Vaderlands- en Vryheids-liefde», als hij gedurende zijne gevangenis had ondervonden.

«Zekere Geluk-Wensch, aan de Vryheid, over de triumphe van, twee haarer voorstanderen en geliefde zoonen, myne mede-burgeren, de Heeren Mr; J; C: Hespe, Advocaat en J; Verlem, Boekverkoper, Burgeren

van Amsteldam. Aldaar geïncarresseerd» (sic); «en, op bevèl der Staten van Holland en West-Vriesland, uit den Kerker geslaakt, J. Verlem den 19. en Mr. J: C: Hespe den 21. May 1785. By alle welgezinde à 4 Stuivers.» 7 blz. 8°., is een vlugschrift dat behalve in den bundel Politike Tractaaten 1780—1785, VI, ook voorkomt in Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, I, n°. 5.

In genoemden bundel komen ook nog de volgende gedichten voor: 1. «De Vryheid aan Amstels Burgery, voor het aanbieden en toebrengen van het voor haar verzogte offer»; een vers, 20 regels lang, van G. v. M., maar waarvan de inhoud weinig doet denken aan de zaak van Hespe en Verlem; 2. «Amstels Burgery aan haare voorstanders en handhavers der vryheid, den Heere Mr. van Castrop en den Heere Douwes»; een vers, insgelijks 20 regels lang, van V. Z.; 3. «Dankbetuiging aan de Heeren H. Bastert, M. van Son en N'. van Heurn, Voor hunne Vaderland en Vryheidsliefde, betoont door het Inzaamelen van de Offeren der Vryheid» (zie hierboven blz. 217); een vers, alweder 20 regels lang, van A. B.

De hierboven reeds eenmaal vermelde Nederlandsche Courant van Schuurman van Zaterdag 28 Mei 1785, n°. 64, maakt ook melding van een stuk onder den titel: «Aan den Heere Mr. J. C. Hespe, by het uitkoomen zyner Gevangenis.» 2 Stuiv., en van eene «Verzameling van alle de Staats-Papieren, (dewelke of reeds door byzondere Nieuws-Papieren vermeld zyn,) als dezulken, die hem door rechtgeäarde Vaderlanders zyn toegezonden en beloofd, betrekking hebbende op de Citatiën en Gevolgen der Heeren Hespe en Verlem.» Amsterdam, L. Nutbey L. Z., Boekverkooper in de St. Jansstraat bij de Warmoesstraat.

Het meest bekende stuk uit den bundel is het hierboven (blz. 213) reeds vermelde «Bericht van Schout en Schepenen der Stad Amsterdam», cet. cet. Naar aanleiding hiervan verschenen «Noodige Ophelderingen op het Bericht van Schout en Schepenen

der Stad Amsterdam, aan Haar Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, in de zaake van Mr. Jan Christ. Hespe en Jan Verlem; door A. R. Alom à 6 Stuivers te bekoomen.» 40 blz. 8°. Dit stuk komt ook voor onder de Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, II, n°. 20. Verder zag het licht een «Brief aan den Weledelen Zeer Geleerden Heere, Mr. ***** Opsteller van het Bericht van Schout en Schepenen der Stad Amsterdam, aan Haar Ed. Gr. Mog. de Heren Staten van Holland en Westfriesland, in de zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem. Uit gegeven te Amsterdam by P. Schouten, dienende tot eenige ophelderingen van het zelve bericht. Te Utrecht, en verder in de Nederlandsche Steden by de Boekverkopers te bekomen.» Onder de zinspreuk aan Horatius ontleend: «Indignor, quandoque bonus dormitat Homerus.» Het stuk is onderteekend door «Machétas», en 131 blz. 8°. groot. Men vindt het in de Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, II, n°. 21, en in een pak vlugschriften van het jaar 1785 op de Kon. Bibliotheek; zoo ook op de Amsterdamsche Bibliotheek, en in de pamfletten-verzameling, 1785, II, der Leidsche Bibliotheek. Het meest uitvoerig stuk is zeker de «Memorie ter adstructie van het verzoek, door Mr. J. C. Hespe en J. Verlem aan Hun Edele Groot Mogende de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland by requesten gedaan, en ter Beantwoordinge van hetgeen daartegen by het Bericht van Schout en Schepenen van Amsterdam is geavanceerd. Als mede Het Request waarby dezelve Memorie aan Hooggemelde Hun Edele Groot Mogende is gepraesenteerd. Te Amsterdam, By Jan Verlem, Boekverkooper MDCCLXXXVI.» 4 en 250 blz. 8°. Ik vond dit lijvig stuk op de Kon. Bibliotheek in den bundel Politike Tractaaten 1780—1787, XXVII, en in de Stukken betreffende de Zaak van Mr. J. C. Hespe en J. Verlem, II, n°. 22, gelijk ook in de verzameling vlugschriften 1786—1788 op de Amsterdamsche Bibliotheek, en in den Catal. Bibl. Vereen. Boekh., Suppl., n°. 1089.

Uit de pamfletten-verzameling 1785, I, op de Leidsche Bibliotheek, is mij nog bekend een gedicht, getiteld: «Aan de braeve burgerije der stad Amsteldam, bij het ontslag van Mr. J. C. Hespe, uit zijne gevangenis, op last van Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staeten van Holland en Westvriesland, op den 21sten Mey 1785. Te Leyden, by C. F. Koenig en te Amsteldam bij J. Ten Brink, Gerritsz.» 13 blz. 8°., door C. P. Chastelein. Terzelfder plaatse vindt men ook een exemplaar van een visite-kaartje, waarop te lezen staat: «Mr. J. C. Hespe bedankt voor het bezoek in de Gevangenis», en waarop verder verbroken ketenen, en zinnebeelden, zooals handvesten en privilegiën, zijn afgebeeld; onderaan het kaartje staat: «Th. Koning inv. et fec.» Hespe en Verlem namelijk brachten tegenbezoeken aan degenen die hen in de gevangenis hadden bezocht, en bij die gelegenheid gaf Hespe bij het rondrijden dergelijke kaartjes aan de huizen af.

In een pak vlugschriften van het jaar 1785 op de Kon. Bibliotheek, gelijk mede op de Amsterdamsche Bibliotheek, vond ik ook een gedicht onder den titel: «'t Hartlyke Welkom, van alle waare Patriotten, aan den braaven vaderlander J. Verlem, By gelegenheid van deszelfs heuchlyk ontslag, uit de gevangenis te Amsteldam, den 19 van Bloeimaand des Jaars MDCCLXXXV.» 6 blz. 8°., en alleen in het vermelde pak vlugschriften zeker «Antwoord van een Groninger, aan zynen Vriend Alethophilus Te Amsterdam, betreffende de Procedures tegens Mr. Jan Christiaan Hespe en den Boekverkoper Jan Verlem. Te Amsterdam, By D. Schuurman, Boekverkoper. 1785.» 15 en 4 blz. 8°.; het stuk is onderteekend: «Groningen den 29 May» — «Filio Veritatis.»

Nog vond ik op blz. 32 van de hierboven (blz. 179, aant. I) reeds vermelde «Lijst van eene verzameling Politique en andere stukken» van 1779—1800 (zie Lijst der Boeken door F. Muller aan de Vereen. Boekh. geschonken, blz. 4) vermeld: «W. T. H. aan J. C. Hespe. 21 Mei 1785.»

Blijkens eene advertentie in de Nederlandsche Courant van J.

Verlem van Maandag 16 Mei 1785, n°. 58, en Vrijdag 20 Mei, n°. 60, beide hierboven reeds aangehaald, vindt men in De Batavier van François Bernard (26 Juli 1784— 17 Sept. 1787), dl. 2, n°. 21, een «Brief van J.....P.......J.....V. aan den Schryver van den Batavier, over de zaak van Hespe en Verlem, Concept-Request aan de Regeering van Amsterdam, aangaande dezelve zaak» (Verg. hierboven blz. 223). — «En Antwoord van den Batavier op gemelden Brief.»

Nog vindt men in De Post van den Neder-Rhyn, dl. 7, n°. 344, van 15 Juni 1785, een schrijven van Hespe, dd. Utrecht 11 Juni 1785, aan den Heer Rentmeester Mr. J. Burman te Utrecht, waarbij hij dezen twee Gouden Rijders terugzendt, die hij van hem in zijne gevangenis door tusschenkomst van zijnen schoonvader Hoevenaar had ontvangen als bijdrage tot de 3000 Gld. boete, en wel wegens diens «bijzondere denkwijze over de goede zaak der Burgerij van Utrecht»; en in n°. 346, van 22 Juni, een gedicht ter gelegenheid dat zeker Vaderlandsch Genootschap binnen Arnhem ook bedacht werd op het ondersteunen van Hespe en Verlem. Ook de 9de Bijlage van De Post handelt over de zaak van Hespe en Verlem.

In De Politieke Kruyer, n°. 248, dl. 5, blz. 593—597, vindt men nog een «Briev van den Wel-Ed. Gestr. Heere Mr. C. P. Chastelein, over en ten geleide eener Copie Missive van J. Boomhuis te Amsterdam, aan den Wel-Eerwaarden Heere F. A. van der Kemp te Leiden geschreven, inhoudende eene dankbetuiging aan laatstgemelden, voor deszelvs betoonden iever ten algemeenen nutte in de zaak van Mr. J. C. Hespe, enz.», dd. Leiden, 17 Juni 1785. Bedoelde Missive van J. Boomhuys, dd. Amsteldam, 8 Mei 1785, was namelijk door Van der Kemp aan C. P. Chastelein gegeven met verzoek om haar openbaar te maken; Chastelein bestemde haar dan ook voor De Post van den Neder-Rhyn, en de plaatsing was hem beloofd, maar toen van die belofte niets kwam, verzond Chastelein de missive aan zijnen

« boezemvriend » Hespe. — Eindelijk vindt men in n°. 252, blz. 657—665, eene « Aanspraak of Redenvoering van den Wel-Eerwaarden Heere Hendrik Bergh, Luthersch Predikant te Doetichem, aan zyne Vaderland- en Vryheid-minnende Landgenoten », dd. Mei 1785, waarin onder meer op blz. 662 wordt gezegd: « Het is « Hespe » en « Verlem » zo min schande, voor de verdediging van « Vaderland » en « Vryheid » en 't « spreken der waarheid » zich gekerkert te zien, als 't voor een « Paulus », « Petrus » en andere heilige Mannen schande konde zyn, voor de Waarheid en Godsdienst de uitterste beschimpingen te ondergaan; zelve « Jezus » moet zyne Vyanden eerwaardig voorkomen, dat hy tegen de mishandelingen zyner eigene Natie eiverende, gaarne zyn duurbaar leven liet! » Van dienzelfden Predikant vindt men verder brieven in n°. 259, blz. 769, en in dl. 6, in n°. 288, blz. 401. Blijkens Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 17, blz. 49—51, was Hendrik Bergh in 1787, na in onmin te zijn geraakt met zijne gemeente, te Amsterdam woonachtig; hij wordt t. a. p. beschreven als « een Man van eenen onrustigen, woelzieken geest, en alleen geagt by lieden van zynen Stempel. »

Ofschoon niet vermeld bij F. Muller, Catal. van Nederl. Portretten, schijnt toch het portret van Mr. J. C. Hespe te bestaan; althans in de Nederlandsche Courant van Schuurman, van Dinsdag 10 Mei 1785, n°. 56 (Zie Kon. Bibl. Polit. Tract. 1780—1785, VI, en Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829) komt deze advertentie voor: « De Boekverkooper D. Schuurman, Uitgeever deezer Courant te Amsterdam, zal zo spoedig eene goede uitvoering toelaat, uitgeeven, het wel gelykende Pourtrait van den Heer Mr. J. C. Hespe, het zelve zal in het Kooper gebragt worden, door den Konstgraveerder Theod. Koning. »

Ten slotte van dit alles wijs ik op het volgende staaltje van verregaande partijschap, dat door de Zuid-Hollandsche Courant van Maandag 30 Mei 1785, n°. 64 (te vinden in den bundel Politike Tractaaten 1780—1785, VI, op de Kon. Bibliotheek, en

in Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829) wordt medegedeeld als bericht uit: «Delft den 27 Mey. Gy en de geheele waereld kent den Heer Advocaat «van der Meersch» in «'s Hage» voor een braaf, eerlyk, en kundig Man, die in de practycq heeft eene allerbeste reputatie. Gy weet, dat deze Heer onder anderen is geëmployeerd als Advocaat van de Heeren «Hespe en Verlem»; maar kunt nog niet geloven, dat Zyn Wel. Edele even daardoor, door Lieden, die hem verplichting schuldig zyn, op eene allerlaagste en teffens onedelste wyze word behandeld, en dit is echter eene waarheid, die gy buiten alle twyffel moogt stellen. — Dit is het geval, 't geene my uit «'s Hage» is gemeld. — Daags, nadat aan de Heeren Staten dezer Provintie voor gemelde Heeren Hespe en Verlem de Requesten zyn gepresenteerd, welke woordelyk in de «Politieke Kruyer», No. 239, 240 en 241, met de daarop gevolgde Resolutien, zyn medegedeeld, was het in den «Hage» belegde Vierschaar van het Jagtgericht, alwaar de Heer «Rendorp», Vryheer van «Marquette», oudste Meesterknaap, den post van den Luitenant Houtvester oeffende, zynde de Heer «van Maasdam», Gouverneur van «Breda», absent. — In deze Vergadering bevond zich, buiten andere Heeren, gemelde Heer «van der Meersch,» die jaren agter den anderen als Advocaat van den Houtvester was geëmployeerd geworden, en ook de Heer «Pieter Cornets de Groot», Bailliuw van «Schieland» en Meesterknaap van «Holland.» — Zoo dikwerf de Vryheer «van Marquette» het konde te pas brengen, desapprobeerde hy openlyk, dat «Hespe» en «Verlem», die hy uitkreet als onwaardige voorwerpen, de voorspraak van cordate Practizyns hadden gevonden, en meer, in 't byzonder, dat de Advocaat der Houtvesterye zich daartoe leende; en zyne consequentie was, dat hy daarom zelfs niet verdiende, Advocaat der Houtvesterye te wezen. — Zoortgelyke, en nog erger Conclusien wierden door den Heer Bailliuw van «Schieland» daarop ook gemaakt, terwyl deze zich verheugde met het denkbeeld, dat hy het genoegen hoopte te hebben, gezegde Lieden «Hespe»

en «Verlem», «te zien geesselen.» — Dit is het gebeurde ter gelegenheid van het Jagtgericht; en uw Vriend «van der Meersch» bekreunde zich het gevoelen van genoemde Heeren, gelyk gy beseft, zeer weinig. — Maar wat is er nu verder gebeurd? De Heer Secretaris Gousset, ontving gisteren of eergisteren een Brief van den Luitenant Houtvester den Ridder «van Maasdam», met ordre, om zich te begeeven by den Heere «van der Meersch», ten einde hem uit naam van hem Luitenant Houtvester te bedanken voor alle bewezene diensten, ('t geene hy NB. nooit bevorens had gedaan) en met byvoeging, dat hy Luitenant Houtvester by vervolg een ander Advocaat zoude employeeren.»

Opmerking verdient het, dat de redactie der steeds naar onpartijdigheid strevende Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken, bij het bespreken van de zaak van Hespe en Verlem [1] in verband met andere drukpersvervolgingen in dezen tijd, zich sterk beklaagde over de «onstandvastige regtspleging en zeer onbepaalde denkbeelden omtrent de vrijheid van de drukpers» destijds, zoodat men nu eens den ruimen teugel aan die vrijheid vierde, en haar dan weer inkromp, om hen die haar misbruikten te vervolgen. Daarom ook drong zij met kracht aan, om, terwijl men toch bedacht was op het wegnemen van tal van misbruiken, pogingen in het werk te stellen ten einde die ongelijke en onzekere rechtspleging op dit stuk te voorkomen, alle ingezetenen gelijk recht te waarborgen en hen te doen zien waarop zij konden staat maken.

Een man als Mr. J. C. Hespe, die door zijn' Politieke Kruyer een van de voornaamste hoofden was der democratische richting van zijne dagen, was natuurlijk ook nog op ander dan letterkundig gebied werkzaam. Zoo was hij dan ook Secretaris van de Burger-Societeit te Amsterdam, die den 1sten Februari 1786 werd opgericht [2], en waarvan het «Reglement», 18 blz. 8°. groot (een exem-

[1] Nieuwe Nederl. Jaarb. 1785, blz. 642—644; 761—765; 837—844. Verg. Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 10, blz. 175 en volgg.

[2] Verg. Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XII, blz. 80.

plaar kan men vinden op de Kon. Bibl. in Politike Tractaaten 1780—1787, dl. XXIII), natuurlijk zijne onderteekening draagt. In hoedanigheid van Secretaris dier Sociëteit vindt men hem ook in De Politieke Kruyer, n°. 363, dl. 7, blz. 772 en 773.

Terwijl De Politieke Kruyer mede opgenomen was in het verbod bij het beruchte Bloed-Plakkaat op 8 September 1786 in Gelderland tegen enkele dagbladen en tijdschriften uitgesproken, werd ruim een half jaar later binnen Holland zelf, en nog wel in een van die kleine stadjes waaraan het zoo bijzonder rijk is, een verbod uitgevaardigd tegen dit blad alléén. Het was namelijk het kleine Edam, dat zich aldus meende te kunnen wreken op hetgeen nu en dan omtrent den toestand aldaar in De Politieke Kruyer was medegedeeld, zooals in dl. 8, waar in n°. 378, blz. 159, «Iets voor Edam, tot opwekking der Burgery» voorkwam, dat in n°. 381, blz. 204, n°. 388, blz. 317, en n°. 414, blz. 737, was vervolgd, en van de hand was van zekeren «Civilis Belgicus», dd. Amsterdam, December 1786; terwijl dat bovendien in n°. 392, blz. 369, opgenomen was een «Briev van J. Timidus, over verscheide zaaken, Edam betreffende en de mishandeling van eenige brave Burgers en middel tot redres: en Antwoord op denzelven» welke brief gedagteekend was: «Edam, 1 November 1786», en in n°. 424, dl. 9, blz. 49, gevonden werd eene «Wonderlyke Beschouwing, omtrent den toestand, van de Vaderlandsche Stad Edam» van de hand van «Kurke-Taatje.» Het was den 20ste Maart 1787 dat hierop te Edam de volgende Publicatie werd gedaan, gelijk men die vindt afgedrukt in De Politieke Kruyer, n°. 433, dl. 9, blz. 198, en in de Vaderlandsche Byzonderheden, n°. 14, dl. 3, blz. 158 en 159 [1]:

«Schout», «Burgemeesteren» en «Schepenen» der Stad «Edam», met leedweezen vernomen hebbende de sterke animositeit alhier

[1] Zie ook Nieuwe Nederl. Jaarb. 1787, blz. 529. Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 16, blz. 372.

veroorzaakt, over en ter zaake, dat by diverse Brieven, onder gefingeerde naamen, binnen deeze Stad geschreven, en van tyd tot tyd, in de «Politieke Kruyer» geplaatst, niet alleenlyk de Collegien van Burgemeesteren, Schepenen, Vroedschappen en derzelver Ministers, benevens de Krygsraad, maar ook de Predikanten van de Hervormde Gemeente, en veele aanzienlyke Burgers deezer Stad, op eene laffe, doch tevens brutaale wyze, worden gelasterd, gescholden en ten toon gesteld; terwyl, zoo niet alle, ten minste zommige Leden van zeker Gezelschap, in den Eenhoorn alhier 's weeklyks Vergadering houdende, en door hunne daaden kenbaar geworden, zodanig in den haat geraakt zyn, dat, zonder vreeze voor funeste gevolgen, de gemelde Politieke Kruyer, en het voornoemde Gezelschap, alhier niet langer kunnen worden getollereerd, hebben goed gevonden en verstaan, gelyk «Hun Ed. Wel Achtb.» goedvinden en verstaan mits deezen, het debiteeren of spargeeren van de gemelde Politieke Kruyer, midsgaders alle suspecte Zamenkomsten, Conventiculen en Attroepeeringen van Menschen, specialyk de Byeenkomst in den Eenhoorn, Herbergen, op de Straaten, als op andere plaatzen binnen deeze Stad en Jurisdictie van dezelve te verbieden; in alle de voornoemde gevallen, op eene boete van vyftig Guldens, mede door de Herbergiers te betaalen, boven en behalven de Poene en Mulcten, by de Placaaten van den Souverein, en de vorige Keuren deezer Stede, ten dien opzichte gestatuëerd; interdiceeren mede wel uitdrukkelyk het dragen van allerlei Cocardes en Linten, van wat couleur of specie die zoude mogen zyn, midsgaders het roepen van hoezée en Oranje boven, als mede van hoezée en de Patriotten boven, of eenig geroep of getier, op eenigerlei wyze, en met welke bewoordingen zulks ook zoude mogen geschieden, langs Heeren wegen alhier te maaken, op poene, dat de Overtreders, naar rigeur van rechten, zonder eenige de minste Conniventie, anderen ten Exempel, zullen worden gestraft; en beloven «Hun Ed. Wel. Achtb.» laatstelyk een praemie van «duizend Caroli Guldens», aan die geenen, welke de Autheurs

of Schryvers van gemelde pernicieuse Brieven zal, of zullen weeten te ontdekken, zodanig dat dezelve in handen van de Justitie alhier geraken, en wegens hunne Malversatien overtuigd worden, zullende derzelver naam of naamen (des begeerende) worden gesecreteerd.»

« Aldus gedaan en geärresteerd by « Schout », « Burgemeesteren » en « Schepenen » voorn^t. in 't Stadhuis tot Edam, op den 20. Maart 1787., en ten zelven dage van de Puye derzelve, ten overstaan van den Heer Hoofdofficier gepubliceerd. »

« Ter Ordonnantie van de voorsz. Heeren. »

P. V. uit Edam schreef hierop later in een' brief, die in n°. 457, dl. 9, blz. 587, werd opgenomen: « om dat ik in myn ziel overtuigd ben, dat geen van de Leden van dat Gezelschap deel daar aan hebben (namelijk aan « het schryven der « Edamsche » Waarheden ») — zoo zou ik wel haast kunnen overgaan, om die duizend Guldens voor my zelf eens te reclameeren; — onder conditie, dat aan het Vaderlands Gezelschap, volkoomen satisfactie van onschuld word gegeeven; — en de Proceduures voor myn eigene Competente Rechter geschiede, — want ik zoek my niet te exponeeren aan een Rechtbank, daar men den Godloozen rechtvaerdigt, en den Rechtvaerdige verdoemt; — ook kan die Rechtbank niet neutraal genoeg zyn; dewyl in de gestelde Stukken, in de Kruyers geplaatst, verscheiden zaaken, van zommige Persoonen, die vonnis zouden moeten geeven aan den dag worden gelegd; — dus denk ik, of ik myn naam bekend maak, dat het evenveel zou zyn; — de Edammers weeten zelvs wel, dat ik de waarheid geschreeven heb, en die geheele « Publicatie » zal my niet afschrikken, om van tyd tot tyd, de snoodheden, die daar gebeuren, aan den dag te leggen; en of zy'er de Leden van het Vaderlands Gezelschap over willen verdenken, — dat raakt my niet, die Leden zullen zich, om dat zy onschuldig zyn, wel recht weeten te verschaffen! — » Aan zijne belofte getrouw verscheen dan ook in n°. 461, blz. 641, een « Briev van P. V., inhoudende de Belydenis van een Edamsch

Oproermaker en deszelfs naberouw», en zelfs nog in het laatste nummer, 482, dl. 10, blz. 145 — dat niets van eene staking der uitgave vertelt —, werd opgenomen zekere «Briev van N. de Nouvelle, over de toestand van zaaken te Edam en de vrees der Oranje-klanten voor het Burgerlegertje, als anders», dd. 10 Aug. 1787, waarin van Edam wordt gezegd, dat het van achteren gespeld «Made» geeft, anders gezegd een kaasworm, die alles verteerd hebbende, eindelijk zich zelf verteert!

In Wagenaar's Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XVII, blz. 139 en 237, vindt men opgeteekend hoe in Juli 1787 de Hoofdschout Mr. Willem Cornelis Backer, «der nieuwe Staatsinrigtingen geenzins toegedaan, en ook van slapheid in het beteugelen der Prinsgezinden beschuldigd» van zijn post ontzet, terwijl zijn broeder Mr. Willem Backer tot de Burgemeesterlijke waardigheid verheven werd; omgekeerd, hoe in October 1787 de eerste weder in zijn' post hersteld, de tweede van zijne waardigheid ontzet werd. Tot dat afzetten van den Hoofdschout in de maand Juli 1787 had De Politieke Kruyer ongetwijfeld het zijne bijgedragen. In n°. 442 toch, dl. 9, blz. 351, aant., was «de Hoofdschout Bakker», den Kruijer zoo welbekend, eens onder handen genomen, en hem verweten dat hij zijn' plicht niet waarnam, evenals «de Meerderheid van het Gerecht»; het verblinde Oranje-graauw beroemde zich openlijk «dat de Schout haar Vriend (was)», dat het «van deezen niets te vreezen» had. Het werd dus tijd, dat de Burgerij ook het «Officie» gadesloeg, en zorgde dat zulk een Hoofd-Officier, zoo hij al zoo lang blijven kon, althans niet langer dan het loopende jaar, wanneer zijne «Commissie» uit was, aanbleef. Hoe eer hoe liever moest gezorgd worden, dat men een braaf en waakzaam man in zijne plaats kreeg, meer geschikt om in Amsterdam dien gewichtigen post waartenemen, dan iemand, die gelijk algemeen bekend was, zijne eigene vrome vrouw niet beteugelen kon en hare «insubordinatie» zich gedwee moest laten welgevallen. Zie verder nog over «Mr. Willem Backer, Hoofd-Officier» n°. 450,

blz. 470, terwijl blz. 471 sprake is van zijn' «Broeder, den waardigen Heer Vroedschap Backer»; zoo ook n°. 454, blz. 533. Over den «Ex-Burgemeester Dedel en zyn aanhang» zie n°. 463, blz. 673.

Bij de reactie die straks plaats greep werd het verder verkoopen van De Politieke Kruyer op verschillende plaatsen verboden, gelijk te Zalt-Bommel, te Amsterdam (4 October), en te Utrecht (14 November) [1].

Toen De Politieke Kruyer reeds acht maanden het licht had gezien, maakte de Oranje-partij gebruik van den titel om een weekblad van de tegenovergestelde richting te doen verrijzen, dat intusschen nooit eenigen opgang maakte, en dan ook slechts een zeer kortstondig bestaan heeft gehad. Het verscheen onder den titel van «De Politique Kruijers-Knegt», voor de eerste maal op 28 Mei 1783, en zou alle Woensdagen à 1½ Stuiver bij J. Van Seggeren, Boekverkooper in de Gravestraat achter de Nieuwe Kerk te Amsterdam, zijn te verkrijgen. De Nieuwe Nederl. Jaarb. 1783, dl. 2, blz. 1135, vertellen dat N°. 5 en 6 aan de boekverkoopers verboden werden te verkoopen; daarentegen wordt N°. 11 vermeld in Louw en Krelis, n°. 33, van 12 Augustus 1783. R. M. Van Goens, anders goed op de hoogte van hetgeen hij aanteekende, zegt in zijnen meervermelden Catalogus, pag. 106, ook wel dat het blad zijn bestaan aanving op 28 Mei 1783, maar vermeldt verder slechts 14 nummers [2]; toch heb ik n°. 16, evenals het eerste nummer, aangetroffen in de Bibliotheek te Rotterdam.

In zeker vlugschrift getiteld: «Oranjes A, P, E, boek. Geschikt voor de zogenaamde Patriotten, en Beminnaars van de schoone Oranjekleur», 16 blz. 8°., voorhanden in de Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden, wordt op blz. 11, onder letter Q, volgenderwijs van het blad gesproken: «Q u a g e e s t e n, ende

[1] Wagenaar, Vaderl. Gesch., Vervolg, dl. 18, blz. 178, en dl. 21, blz. 15… N. Nederl. Jaarb. 1787, blz. 5345, 5780—83.

[2] In het Bulletin de livres anciens et modernes, n°. 65, Septembre 18… van J. L. Beijers te Utrecht, werd n°. 14, onder n°. 240, aangeboden.

de Schryvers van de «Post na de Neder-Rhyn», ende van de «Hardlooper van Staat», ende van de «Ouderwetze Patriot», ende van de «Kruijers Knegt», ende van de «Nacourant», kunnen alle «Quageesten» genaamd worden; want zy zyne («sic») Misnoegde, en zoeken door hunne «geschriften» verdeeldheden onder de Volke te stooken, ende de Namen der Uitgeevers van zulke Heerlyke Werken en dienen niet vergeeten te worden, ende dezelve zyn, «V. Os», een Haagenaar, ende «Hendrikzen» een Rotterdammer, ende «Gosse» een Fransman, ende «V. Zeggeren», een onnozelen Amsterdammer, ende «Arends» een Mof, ende zy noemen zig alle «Patriotten», doch en zien («sic») 't niet.

In Van der Aa, Biogr. Woordenboek, wordt omtrent Mr. J. C. Hespe gezegd, dat men hem na 1787 uit het oog verliest. Ofschoon nu het geven eener levensbeschrijving van Hespe, ook bij gemis aan voldoende gegevens, valt buiten het bestek dezer studie, zoo mag ik toch niet datgene terughouden wat mij verder omtrent hem bekend is.

In de eerste plaats dan werd in het begin van 1788 door de Regeering van Amsterdam tegen Mr. J. C. Hespe prise de corps verleend, en tegen hem, uithoofde van non-comparitie, crimineel geprocedeerd «over en ter zaake, dat dezelve van zich hadt kunnen verkrygen, op den één en twintigsten April MDCCLXXXVII, den Heer Nicolaas Calkoen, Raad en Vroedschap deezer Stad, komende, by het scheiden van den Raad uit de Raadkamer, wanneer dezelve tot digt aan of op de groote trap genaderd was, aan te grypen, en dus het afgaan van het stadhuis hem feitlyk te beletten; met dat gevolg dat dezelve Heer Mr. Nicolaas Calkoen, door de aldaar vergaderde menigte, weder met geweld de Justitiekamer is ingedrongen» [1]. Wegens dit feit werd Hespe op 11 Maart 1788 ten

[1] Zie over deze zaak Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 17, blz. 78 en volgg., vooral blz. 89, 99.

eeuwigen dage gebannen uit Holland en Westvriesland, zonder daar ooit weder in te mogen komen, op poene van zwaarder straf [1]. Opmerking verdient het, dat derhalve in 1788 die misgreep van 21 April 1787 meer euvel werd geduid aan Hespe, dan zijn geschrijf in De Politieke Kruyer, de beide Nederlandsche Couranten [2], en misschien nog in andere bladen [3].

In 1795 teruggekeerd nam Hespe, gelijk door den Heer J. Hartog in zijn artikel « De Joden in het eerste Jaar der Bataafsche Vrijheid », in de Gids van Januari 1875, blz. 146, is aangeteekend, het voor de Joden op in de Nationale Courant [4]. Elders deed hij dit intusschen ook. In de 's Gravenhaagsche Courant toch van Vrijdag 3 April 1795, n°. 40, komt de volgende advertentie voor:

« GELYKHEID, VRYHEID, BROEDERSCHAP. »

« J. C. Hespe, Burger en Mede-Lid van de Volks-Societeit « Felix Libertate » [5] te Amsterdam, met leedweezen gezien hebbende, dat zich noemende « daadelyke Vertegenwoordigers der Bataafsche Clubs » of « Grondvergaderingen van Amsterdam », zich zelven, als braave Burgers in zo verre vergeeten, dat zy op eene allezins voor de Rust en Goede Orde der Maatschappy strafbaare wyze, zich durven veroorloven de Vryheid der Drukpers te misbruiken, en by eene openlyke uitgave van derzelver « schandelyke Gevoelens » [6] zich niet ontzien de Eer en goeden Naam van een

---

[1] Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 21, blz. 29. Naam-lijst, van alle persoonen, — na — 1787 — gestraft, blz. 7, 8. Verzam. v. Plac. Resol. enz. betreffende Sept. 1787, VII, 143. Bouwens aan zijne Committenten, blz. 214.

[2] Zie deze Bijdr. N. R. dl. 6, blz. 401, 404.

[3] Zie mijn artikel over Krelis en Louw in De Nederl. Spectator van 19 Januari 1878, n°. 3.

[4] Zie over dit blad mijne artikelen in De Nederl. Spectator van 23 en 30 December 1871, n°. 51 en 52.

[5] Verg. over deze Sociëteit het werk van Mr. H. J. Koenen, Gesch. der Joden in Nederland, blz. 362 en volgg.

[6] Welk geschrift hier wordt bedoeld heb' ik niet kunnen opsporen.

aanmerkelyk gedeelte hunner braave Medeburgers aanteranden en te willen bezwalken; vind zich verplicht, uit liefde voor de Waarheid, Rechtvaardigheid en de goede Orde, die in eene Vrye Burger Maatschappy door ieder ten hoogsten moet gehandhaafd worden, aan de goede Burgery te berichten, dat hy ten spoedigsten door een gepast « betoog, de aangerande Eer der Joodsche Natie zal handhavenen » en den « strafwaardigen Zamensteller en daadelyke Uitbrengers van schandelyke gevoelens », die, zoo zy Christenen zyn, dien Eernaam onwaardig, handelen, in hun waare daglicht stellen, immers zoo zy niet binnen twee maal vier-en-twintig uuren na deze bekendmaaking, zo wel als derzelver Secretaris « Adriaan la Grange », met wiens Naamteekening dit eerroovende Stuk nog prykt, zulks openlyk zullen desävoueeren en intrekken, zoo behoort: Want ofschoon men reeds de verdere publieke Uitgaave door tusschenkomste van den zoo verdienstelyken Burger Maire dezer Stad « Visscher » heeft geraaden gevonden te doen ophouden, zyn er reeds te veel van uitgegeven, en geschied zulks onder de hand nog meer dan te veel, dat hy zonder een zo openbaar desäveu of inroeping daar in voor zyne Eer en die der gantsche Societeit zoude kunnen of verkiezen te berusten. « De Vryheid der Drukpers, de Rechten van den Mensch » en « de Orde in de Maatschappy zyn te heilig » en « te hoogst dierbaar », dan dat handelingen, die op de ongeregeldste en kwaadäartigste wyze daar tegen aandruisschen, niet oogenblikkelyk zouden tegen gegaan worden. « Vryheid zonder Orde is losbandigheid », en « de beste Burger Maatschappy moet te gronde gaan als de geweldaadige Dryvers » van dezelve, die ten verderffelyken afgrond zich beginnen op te doen, « niet in tyds, door al wie wel denkt en Orde mind, worden tegengegaan en als met éénen slag verguist. » Dit is de plicht van ieder goed Burger, wiens evengelyk ik ééniglyk wil zyn. »

« Amsterdam, den 26 Maart 1795.
« Het Eerste Jaar der Bataafsche Vryheid ». »

« J. C. Hespe. »

In verband met deze advertentie staat ongetwijfeld zekere «Missive van den Burger J. C. Hespe, aan den Burger Maire C. W. Visser te Amsterdam, a 2 st. Uitgegeven door V. Laar Mahuet, de Erve Benjamins, drukkers van de Volks Societeit Felix Libertate te Amsterdam», gelijk die wordt aangekondigd in de 's Gravenhaagsche Courant van Maandag 6 April 1795, n°. 41, en ook opgegeven wordt in de Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1794—1798, blz. 131 (April 1795).

Maar het «gepast betoog», dat Hespe «ten spoedigsten» de wereld zou inzenden, moet zijn geweest òf het «Adres van J. C. Hespe, Lid der Societeit: Felix Libertate aan de Repres. van Holland en Municip. van Amsteldam, tegen de Gevoelens v. d. Vertegenwoordigers der Bat. Clubs of Grondvergadering van Amsteldam, gr. 8vo. Te Amst. bij D. Schuurman», à 2 Stuivers, òf, en dit is het meest waarschijnlijk, het stuk getiteld: «J. C. Hespe, Aan het Volk van Holland, en bijzonder aan de Burgerij van Amsteldam, ten geleide van het allerintressantst Adres der Jooden in Frankrijk, aan de Nationaale Vergadering overgegeeven, ten gevolge van 't welk zij, zonder eenig verder tegenzeggen, als Burgers (co-Citoijens) in 't Fransch Gemeenebest zijn erkend geworden, en tot het gelijk genot van hun onbetwistbaar recht tot de Wapening, Stemming, en Vertegenwoordiging gerechtigd verklaard. Obsequium amicos; veritas odium paret, gr. 8vo. Te Amsterdam bij H. Gartman en W. Vermandel en Zoon», à 11 Stuivers. Beide stukken worden vermeld in de Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1794—1798, blz. 149 en 150 (Juni 1795); het laatste vond ik ook aangekondigd in de Haagsche Courant, van De Groot en Zoonen, van Maandag 13 April 1795, n°. 2. Bovendien wordt nog in genoemde Naamlijst, blz. 150, opgegeven een «Adres aan de Prov. Municipaliteit v. Amsteldam, door Commiss. en Leden der Volks-Soc. Felix Libertate; den 27 Maart 1795 overgegeeven, met de Voordragt der Burgers M. S. Asser en J. C. Hespe, als ook een Adres van eenige Joodsche Burgers tegen de voorgewende

Qualificatie v. d. Koster Chaim Moses Cohen, enz., gr. 8vo. Te Amsterdam bij H. Gartman », à 2 Stuivers.

In genoemde Naamlijst, blz. 183 (October 1795), wordt een geschrift van Mr. J. C. Hespe opgegeven, dat intusschen reeds in de Vaderlandsche Courant, n°. 40, van Dinsdag 5 Mei 1795, aldus was aangekondigd: « By den Burger J. Verlem [1] is gedrukt, en zoo by hem als alomme by andere Boekverkoopers te bekoomen: « De Burger J. C. Hespe, aan zyne braave Stadgenooten. Voornaamelyk aan de Algemeene en Byzondere Wykvergaaderingen, omtrent de Oproeping enz. Hoe nuttig en noodzaakelyk derzelver instelling en instandhouding ook zy, indien zy aan het gewenscht oogmerk, ter bevordering van het Algemeen Welzyn, door eene aanhoudende verlichting der gantsche Burgery waarlyk voldoen zal. Onder de Zinspreuk: Vertrouw, maar zie aan wie ». » Prijs $5^1/_2$ Stuiver. En in bedoelde Naamlijst, blz. 234 (Maart 1796) worden nog de twee volgende stukken opgegeven: « J. C. Hespe, aan de Leden der gewapende Schutterij en der Volks-Societ. of Leesgezelschappen binnen Amsteldam en Jurisd. uit naam der Comm. ter Organis. der Nat. Guarde, 24 Maart 1795, » folio, 3 Stuivers; en « J. C. Hespe, bij gelegenh. dat eenige Burgers en Burgeressen, in de Offerkist 21 van Grasm. 1795, hunne weldadige Giften bragten », gr. 8vo.

Na zijn' terugkeer uit den vreemde in 1795 is Hespe geweest Secretaris van het Stedelijk Committé ter organisatie der Nationale Garde te Amsterdam; men zie slechts het Dagblad der Vergad. van den Raad der Gemeente van Amsterdam, Bijl. dl. 4, blz. 101 en 104; dl. 5, blz. 349; Dagblad der Vergad. van de Municip. van Amsterdam, dl. 1, blz. 54, 98, 152, 207; dl. 5, blz. 136. In die hoedanigheid van Secretaris van genoemd Stedelijk Committé moet hij — als ik ten minste goed versta wat in het Dagverhaal

---

[1] Ook J. Verlem was in het najaar van 1787 uitgeweken, maar reeds vóór 1795 teruggekeerd.

der Handelingen van de Nationaale Vergadering, dl. 2, blz. 329 en 520, en Wagenaar, Vad. Hist., Vervolg, dl. 36, blz. 131—140, wordt medegedeeld — belast zijn geweest om eene vergadering van Gecommitteerden uit de Gewapende Burgermachten der Republiek op 22 September 1795 te 's Hage bijtewonen, volgens zekere bepaalde geheime instructie. Bij het eindigen van deze vergadering eindigde dus ook zijne commissie. Hespe bleef evenwel in Den Haag. Wel ontbood het Committé hem terug, wel gaf het hem zijn ongenoegen te kennen dat hij, de Secretaris, zijne werkzaamheden te Amsterdam niet hervatte, en wel werd hij aangeschreven om ten spoedigste overtekomen om behoorlijk rapport te doen van zijn gedrag en zijne commissie, maar bijna negen («lees»: tien) maanden later, in Juli 1796, had hij dit nog niet gedaan.

Zoo dan vindt men hem in 1796 in Den Haag in betrekking als «Capitein Adjoinct in de Etat Major Generaal der Nationaale Armée», welken post hij reeds in het Fransche leger had bekleed, en droeg hij in dien rang «een gegaloneerden Rok», dien hij echter gaarne voor het eenvoudigst kleed zou hebben verwisseld om meer overeenkomstig zijnen aanleg werkzaam te zijn. Een en ander is door hem zelf medegedeeld, toen hij, ook in militaire betrekking zijne liefde voor de Joden niet verloochenende, in de zitting der Nationale Vergadering van Vrijdag 19 Augustus 1796 aan elk der leden een exemplaar aanbood van het in de Naamlijst van Nederduitsche Boeken, 1794—1798, blz. 281 (September 1796) aldus opgegeven geschrift: «D. Friederichsfeld, De Messias der Jooden, of Republikeinsche Gevoelens over denzelven. Uit het Hoogd. vertaald door J. C. Hespe, en met eene Toewijding aan de Waarheid, en Aanteekeningen vermeerderd», gr. 8vo. «In 's Hage bij Lion Cohen». ƒ 0 : 5 : 8. Hij deed dit aanbod onder begeleiding eener missive, dd. 's Hage den 19 Aug. 1796, te vinden in het Dagverhaal der Handelingen van de Nationaale Vergadering, n°. 159, van Maandag 22 Aug. 1796, dl. 2, blz. 654. Het ver-

talen van genoemd geschrift gaf ongetwijfeld aanleiding dat Mr. Johan Luzac hem den bijnaam van « Messias der Joden » gaf, gelijk vroeger door mij is medegedeeld in de Handel. en Meded. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden, 1870, blz. 130.

In mijne studie over De Post van den Neder-Rhyn, blz. 306, aant., heb ik het vermoeden geuit dat Hespe tusschen 1785 en 1796, beter gezegd 1794, van zijne vrouw, Christina Hoevenaar, is gescheiden, en dat deze vrouw op 7 Mei 1794 te Calais in den echt trad met den welbekenden P. Ph. J. Quint Ondaatje, die zich hare drie kinderen uit een vorig huwelijk bijzonder aantrok; verder, dat ook Hespe een tweede huwelijk aanging, omdat in de Fransche Leidsche Courant van Dinsdag 5 Juli 1796, n°. LIV, gelezen wordt: « Fiancés à La Haye, ce 14 Juin. 1796. Jean Crétien Hespe. Marie Antoinette Bullot ». Eén zoon intusschen, vermoedelijk het vroeger, Mei 1785, vermelde « pas geboren wigtje », was bij Hespe gebleven, gelijk blijkt uit het Dagverhaal der Handelingen van de Nationaale Vergadering, n°. 596, van Dinsdag 11 Juli 1796, dl. 6, blz. 396, waar wordt medegedeeld, hoe in de zitting van Woensdag 5 Juli 1797 werd gelezen « Een Adres van J. E. (« lees »: C.) Hespe, kennis gevende van zyn aanstaande vertrek met zyn dertien jarigen Zoon, ten dienste des Vaderlands, en de Vergadering valediceerende. » Duidelijk is die mededeeling niet, maar het is een troost dat de Nationale Vergadering haar ook niet begreep. Want toen de Voorzitter De Lange voorstelde om het adres aantenemen voor kennisgeving, zeide het lid Brands « dat de Vergadering ignorant (was) van eene expeditie; dat hij dus verzogt, dat na deezen geen meer Adressen van dien aard zouden worden aangenomen »; en het lid Stoffenberg stelde voor « om dit Adres buiten de Notulen te houden. » In omvraag gebragt, werd dan ook overeenkomstig dit voorstel besloten.

Die Woensdag den 5^{den} Juli 1797 is voor Hespe een dag geweest belangrijk ook in een ander opzicht. In Mei 1785 toch

waren Hespe en Verlem uit de gevangenis ontslagen, ieder na storting van eene som van 3000 Gld. Jan Verlem was de eerste die op deze zaak, waaraan verder niets was gedaan, terugkwam. Blijkens de Decreeten van de Vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland, werd in de zitting van Vrijdag 23 December 1796, (blz. 119), gelezen een verzoekschrift van Jan Verlem te Amsterdam, waarin, om de daarbij aangevoerde redenen, verzocht werd eene verklaring, dat bedoelde som van 3000 Gld., tegen teruggave van de daarvoor uitgegeven quitantie, uit de consignatie zou kunnen gelicht worden, en dat hiervan aan het Committé van Justitie te Amsterdam aanschrijving zou worden gedaan. De vergadering vond goed dit verzoekschrift te stellen in handen van het Provinciaal Committé om advies, met machtiging om, indien dit advies vóór het scheiden der vergadering niet in gereedheid mocht zijn, daarop spoedig te beschikken. Van spoed evenwel was hier geen sprake. Eerst op Zaterdag 11 Maart 1797 toch (blz. 36) werd het advies van het Provinciaal Committé van 30 Januari gelezen, en toen besloten om dit advies met het verzoekschrift te stellen in handen van de Burgers M. Temminck, J. J. Bové, en Hartevelt, om de vergadering te dienen van consideratien en advies. Weldra verloor Jan Verlem zijn geduld, en op Woensdag 5 April 1797 (blz. 72) werd nogmaals een verzoekschrift van hem gelezen met aandrang tot afdoening van zijne zaak; ook dit verzoekschrift werd gesteld in handen van de zooeven vermelde commissie, waarin de Burger Hartevelt tegelijkertijd werd vervangen door den Burger W. J. Kerkman. Ruim één maand later meldde Hespe zich ook aan. Op Vrijdag 12 Mei 1797 (blz. 44) namelijk werd «gelezen de Requeste van Mr. Jan Christiaan Hespe; om de redenen daar by geallegueerd, verzoekende by resolutie, zonder resumtie, de noodige authorisatie op het Committé van Justitie te Amsterdam, ten einde, tegen intrekking der quitantie, de daar by gemelde geconsigneerde som van drie duizend Guldens in gouden Ryders, zo als die opgebragt

(waren), kost en schadeloos aan hem of zyn ordre, te restitueeren; en dat aan hem extract Resolutie (werde) uitgereikt; gereserveert zyn verder en ander recht, en alle zodanige actie als hem, zo tot vergoeding van kosten, schaden en Interessen, en ter repetitie van veroorzaakte proceskosten als anders (competeerde), en zo (zou) goed vinden te reclameeren en intenteeren tegen en waar het (zou) behooren.»

Natuurlijk werd ook dit verzoekschrift gesteld in handen van dezelfde commissie. Juist vier weken later klopte Hespe ten tweede male aan; op Vrijdag 9 Juni 1797 (blz. 18) toch werd zijn verzoek gelezen «dat hem zo wel als zynen lotgenoot Verlem, ten spoedigsten, immers voor het scheiden dezer Vergadering, conform hunne respective gedaane verzoeken, de gepaste dispositie en Resolutie tot de nodige auctorisatie (mogten) gegeven worden, ten einde alzo naar alle behooren provisioneel kost en schadeloos aan het hunne te geraaken, en tot het verpligt en verschuldigt rembours van het door anderen gedaan voorschot van die penningen, eindelyk in staat te zyn.» Ook dit nader verzoekschrift van Hespe werd alweder gesteld in handen van meergemelde Commissie, met aandrang intusschen «om zo spoedig mogelyk, immers voor het scheiden dezer ordinaris Vergadering, daar van Rapport te doen.»

Op Vrijdag 30 Juni 1797 (blz. 173) kwam eindelijk het Rapport van de Commissie in de Vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland ter tafel. Na de geschiedenis dezer zaak te hebben uiteengezet, ging de Commissie in haar rapport aldus voort: «Dat de voorn. Jan Verlem en Mr. Jan Christiaan Hespe, in de maand January van den jaare 1786, wel op afdoening dezer zaak (hadden) geinsteert, doch dat dezelve voor zo ver de (Leden der Commissie hadden) kunnen nagaan, (was) gebleven buiten verder gevolg. Uit het gepraemitteerde (bleek) al aanstonds, dat de Requestranten zich geheel en al ten onrechte daar op (fundeerden), dat de vonnissen tegen hun gewezen zouden behooren

te worden gerangschikt onder die geenen, welke na de omwending van zaken, in den jaare 1795. voorgevallen (waren) geannulleert. Immers by de Publicatie van de provisioneele Representanten van het Volk van Holland, van 3. February, welke zekerlyk door de Supplianten (was) bedoeld, doch nominatim by hunne adressen aan deze Vergadering niet (was) geciteert, (bleek), dat dezelve alleen « (hadden) verklaart buiten effect te stellen, alle zodanige praetense vonnissen van hoogere en lagere Rechters « zedert den » 15. « September » 1787. geveld en gewezen, mitsgaders te annulleren, en te niet te doen alle Resolutien van zoogenaamde Politicque uitzettingen, beiden ter zaake van het Patriotismus voorgevallen. » Om nu niet te zeggen, dat het delict, uit hoofde van het welk tegens de Supplianten crimineele procedures waren geëntameert, van dien aart (was), dat'er zelfs in de tegenswoordige tyd termen zouden kunnen exteren, om deswegens criminaliter te ageren, (meenden de Leden der Commissie) dat het alles (afdeed), dat de vonnissen tegens Jan Verlem en Mr. Jan Christiaan Hespe, (waren) gewezen in de maand Maart van den jaare 1785, en dat over zulks de voorsz. Publicatie, waar by om byzondere redenen en motiven (waren) buiten effect gesteld de vonnissen ter zaake van Patriotismus gewezen zedert den 15. September 1787, niet (kon) worden geëxtendeert tot het geval voor handen; en de (Leden der Commissie konden) dus, daar de Requesten van de voorn. Jan Verlem en Jan Christiaan Hespe, in der daad (tendeerden) tot vernietiging van de tegen hun gewezen vonnissen, niet anders dan declinatoir aan (de Vergadering) adviseren — en zy (meenden) dit te meer te moeten doen om de ver uit ziende gevolgen, welken uit het toestaan van de gedane verzoeken zouden kunnen resulteren, daar men op (den) zelfden grond zou kunnen verzoeken vernietiging niet alleen van alle zodanige vonnissen, welken in de laatste jaaren voor de Pruissische omwending (waren) gewezen, maar zelfs van zodanigen welken uit hoofde van zogenaamd Patriotismus een eeuw en meer ge-

geleden (waren) geveld; en de (Leden der Commissie) zouden dus meer inclineren, om aan de Supplianten de weg open te stellen langs welke zy door middel van Justitie zouden kunnen verkrygen reparatie van dat grief, het welk zy (meenden) dat aan hun by de voorsz. vonnissen (was) toegebragt.» — Daarom waren de Leden der Commissie van meening, «dat deze Vergadering de verzoeken door voorn. Jan Verlem en Mr. Jan Christiaan Hespe, gedaan, zoude behooren te wyzen van de hand, doch dat dezelve teffens den President en Raaden van den Hove zoude behooren aan te schryven, om op de Requeste van Mr. Jan Christiaan Hespe en Jan Verlem, wonende te Amsterdam, op den 18. Mei 1785, aan de Staaten van Holland gepresenteert, en als toen gesteld in handen van den President en Raaden van den Hove om daar op de voorsz. Vergadering te dienen van consideratien en advis, en waar toe gen. President en Raaden van den Hove by hun advis van den 14. Juny 1785., op gronden in hetzelve advis vervat, (hadden) gedeclareert zich buiten staat te bevinden, als noch deze Vergadering te dienen van consideratien en advis, met qualificatie op gem. President en Raaden van den Hove, om daar toe de informatien, verhooren en vonnissen in de voorsz. zaken genomen en gevallen, van het Committé van Justitie te Amsterdam te requireren, en dat deze Vergadering al mede aan het Committé van Justitie voorn. de nodige aanschryving zoude behooren te doen, om de voorsz. informatien verhooren en vonnissen aan gem. President en Raden van den Hove te doen toekomen, waar toe de (Leden der Commissie) de vryheid namen (eene) Concept-Missive aan deze Vergadering te suppediteren.»

Nadat hierop was besloten om het rapport nog tot den volgenden Woensdag aantehouden, in welken tusschentijd het ter inzage zou liggen voor de leden op de Secretarie, werd op dien Woensdag, den 5den Juli 1797 (blz. 214), geheel in overeenstemming met het rapport goed gevonden, om de verzoeken door de beide Requestranten gedaan te wijzen van de hand, maar tevens om eene aanschrijving

te doen aan het Hof en aan het Committé van Justitie zooals door de Commissie was voorgesteld; eindelijk werd mede besloten om aan ieder der requestranten een extract-besluit tot naricht te doen toekomen.

Toen ten gevolge van de omwenteling van 22 Januari 1798 aan alle Provinciale Souvereiniteit een einde was gemaakt, is Hespe op zijne zaak teruggekomen bij de Constitueerende Vergadering, representeerende het Bataafsche Volk. In het Dagverhaal n°. 909, van Dinsdag 10 April 1798, blz. 414, namelijk vindt men zijn uitvoerig verzoekschrift van denzelfden dag, waarin hij toen bij deze vergadering de hem bij Holland geweigerde machtiging op het Committé van Justitie te Amsterdam tot teruggave der gestorte 3000 Gld. aanvroeg; het verzoek werd gesteld in handen eener commissie bestaande uit de Burgers Costerus, Nuhout van der Veen, Ploos van Amstel, Nolst en Quesnel, om de vergadering te dienen van consideratien en advies, maar het is mij niet gelukt te ontdekken of deze hernieuwde poging van Hespe toen met gunstigen uitslag is bekroond.

Intusschen droeg Hespe in die dagen nog altijd « een gegaloneerden Rok. » In de Nationaale Bataafsche Donderdagse Courant van 4 Januari 1798, n°. 1, wordt van hem gesproken als van den « Capitein Adjoinct by den Lieutenant Generaal Daendels, in dienst der Bataafsche Republiek », en in deze hoedanigheid arresteerde hij, blijkens De Nationaale Bataafsche Voor ditmaal Vrydagse Courant van 24 Augustus 1798, n°. 22, op last van Daendels, met behulp van 5 of 6 soldaten, den 12den Juni 1798, op het Binnenhof in Den Haag, Jan Greeven, den schrijver dier Nationaale Bataafsche Courant te Amsterdam, die circa 11 dagen werd gevangen gehouden. Zelf schreef Hespe in die dagen in de Constitutioneele Oprechte Bataafsche Courant; weinige dagen vóór dien 12den Juni 1798 toch werd in de Nationaale Bataafsche Courant van hem gezegd: « De Burger « Hespe » zingt reeds alom (vertelt men) de Triomf van zyn Meester, en voorspeld den val van het Bataafsche Gou-

vernement. — Hy «dicteert» zoo hevig aan zyn klerk voor de Bataafsche Courant, dat de spoeg den machinalen klerk om de ooren spat — zyne vriendin «M. Bos», redacteursche van gemelde Courant, plaatst alles, wat haar de burger «Hespe» toezendt»[1].

Hespe wordt ook genoemd onder de «Vaders van het Papiere kind», dat in de eerste helft van 1798 onder den naam van «De Constitutioneele Vlieg» het licht heeft gezien (zie blz. 32 van dit blaadje). Ditzelfde blad, blz. 15 en 16, noemt Hespe ook onder de schrijvers van «De Politieke Blixem», 1 Juni 1797 tot 5 Juli 1798. Dat hij journalist in zijn hart was, en op het gebied der dagbladpers werkzaam te wezen meer overeenkomstig met zijnen aanleg meende te zijn dan het dragen van «een gegaloneerden rok», gelijk hij in Augustus 1796 te kennen gaf, bleek zoodra in October 1801 de nieuwe staatsregeling was tot stand gekomen. De Notulen van het Staats-Bewind van Dinsdag 20 October 1801, n°. 29, toch spreeken van een request van «Mr. Jan Christiaan Hespe», Capitein Adjoint by de Generaals-Staf der Bataafsche Armée, houdende, dat hy reeds na den 12 Juny 1798., by de daarstelling van het constitutioneel Uitvoerend Bewind aan het zelve eerst mondeling, en vervolgends by eene pro-memorie en schema (by de voorschrevene Requeste gevoegd) eene voordracht had gedaan, betrekkelijk het toevoorzicht over 's Lands Drukkerye in het algemeen, en meer byzonder omtrent de «redactie en uitgave van een dagblad», ten merkelyken voordeele van den Lande; dat echter daarop de dispositie, tot zijn leedwezen, achter gebleven zijnde, hy Requestrant in de tegenwoordige oogenblikken de uitgave van zoodanig officieel dagblad, samengesteld in den smaak van den «Moniteur» der Franschen, en op de wyze van «het nader nieuw» schema, ten Requeste onder Lett. C. gevoegd, als allernuttigst (oordeelde), en mitsdien (verzocht), dat door het Staats-Bewind tot de uitgave van zoodanig blad, ten voordeele van den Lande,

[1] Zie mijn artikel over de Nationaale en Bataafsche Couranten.

mocht worden besloten, en den Requestrant met de redactie daar van te begunstigen, en overzulks ter uitvoering daar van, op 's Lands Drukkery de noodige orders te stellen, of wel, dat in deze zoodanig favorabel mocht worden besloten, als het Staats-Bewind mocht goedvinden te behooren.» Het Staats-Bewind besloot «de voorsz. Requeste en Bylagen te stellen in handen van den Agent van Inwendige Policie, om, met terugzending van dezelve, de concert met den Agent van Nationale Opvoeding, «simul et semel» op de by het Secreet Besluit van het gewezen Uitvoerend Bewind van den 15 October 1800 L^{a}. MM, in hunne handen gestelde Missive van den Agent van Finantiën van den 10 te voren, houdende voordracht tot het doen uitgeven eener Courant op 's Lands Drukkery, te dienen van consideratien en advis.» Hespe evenwel zag zijnen wensch niet vervuld; nog bijna vier jaren verliepen eer de Bataafsche Staats-Courant, voor de eerstemaal op Woensdag 4 September 1805, werd uitgegeven, en toen was het niet Hespe, maar Wybo Fynje, de gewezen schrijver der Hollandsche Historische Courant te Delft, die met de redactie van dit blad werd belast. Ook in zijn verzoek «betrekkelijk het toevoorzicht over 's Lands Drukkerye», welk verzoek, blijkens de Notulen van denzelfden dag, n°. 30, in nauw verband stond met den door het overlijden van Anthony Van der Linden opengevallen post van Directeur van die drukkerij, naar welke betrekking door Hespe benevens zes anderen werd gestaan, was Hespe niet gelukkig; op Vrijdag 18 December 1801 (Notulen, n°. 91) toch werd de tweede sollicitant, de meesterknecht ter Lands Drukkerij, Cornelis Margadant, tot Directeur benoemd.

Slechts één maand later bevond Hespe zich, evenals in 1785 te Amsterdam, in hechtenis ten gevolge van zijne bemoeiingen met de dagbladpers. »Reeds, zedert een geruimen tijd», namelijk, «(had het Staats-Bewind), met verbazing, opgemerkt de meer en meer toenemende schaamteloosheid, waarmede de Drukpersse, door zommige Kwalijkgezinde Persoonen, voornaamlijk binnen den

Lande van Holland, (werd) misbruikt, tot het drukken en verspreiden van allerhande vuiläartige Paskwillen en Schotschriften, waar in de goede Ingezetenen, nu eens op eene bedekte, dan wederom op eene meer openlyke wyze, tegen de gevestigde Orde van Zaken, in den Lande, wierden opgeruid en geïndisponeerd; de factien en verdeeldheden in den Staat opgewekt en verlevendigd; de daden van de Regeering, op eene zeer licentieuse wyze, geperstringeerd en gehekeld, en zeer veele goede Burgers, by aanhoudenheid, in hunne Eer en Reputatie, hevig aangerand en gruwelijk gelasterd.» — «Dan, hoezeer (het Staats-Bewind) ook wel (doorzag) de hoogst nadeelige gevolgen, welke, daar uit, voor de goede orde en tranquiliteit in den Staat konden geboren worden, (had het zich) steeds verzekerd gehouden, dat eindelijk eens, daar aan, door de vigilantie der Justicie en Policie, langs wegen van Recht of door middelen van Magistrature, op eene efficacieuse wyze, paal en perk gesteld, en de petulantie en euvelmoed dier Paskwil-Schryvers beteugeld zouden zijn geworden.» — (Het Staats-Bewind mocht Praesident en Raden van den Hove van Justitie over de voormalige Gewesten Holland en Zeeland) — tot wie het zich in het laatst van de maand Januari 1802 aldus in eene missive uitliet [1] — «echter niet ontveinzen, dat het (hem), uit het een en ander, (was) voorgekomen, dat, dien aangaande, zedert een geruimen tijd, eene zeer groote inäctiviteit en slapheid, by de meeste Magistraten, Rechtbanken en Crimineele Officieren, (had) geresideerd; en dat, naar mate de voorn. excessen en misdryven, meer ongemerkt, gepasseerd (waren), zoodanige Schotschriften, allengskens, van eene meer kwaadäartigen inhoud geworden (waren), en van eene zeer bedenklyke strekking en bedoeling.» — «Uit dat oogpunt (had het Staats-Bewind) vermeend, te moeten beschouwen, zekere zoogenaamde Droom, welke te vinden (was) op Pag. 910 tot 914,

---

[1] Zie deze Missive achter de Notulen van het Staats-Bewind van de maand Januari 1802, blz. 61, 62.

van N°. 102, van een bekend Pamphlet, ten Titul voerende: « de Politieke Blixem », uitgegeven op Vrydag den 15 January (1802), en gedrukt in den Haag, by « Sneyders », « van Tienen » en « Comp. », welke Droom [1], naar inzien (van het Staats-Bewind), de Ingezetenen, onder anderen, in den waan (moest) brengen, dat de Hoogstgeconstituëerde Magten dezes Lands, opzettelijk en ter kwader trouwe, de belangen des Volks zouden verwaarlozen, en tegen hunne verpligtingen zouden aangaan, en dat, uit dien hoofde eerlang, door eene buitenlandsche Magt, de vastgestelde Orde van Zaken, hier te Lande, omgekeerd en veranderd zoude worden. » — « Overtuigd, dat zulk een stout bestaan, althans, geenzints de animadversie van den Rechter, konde, of behoorde te ontgaan; en dat het boven allen twyffel behoorde te zijn, dat het verspreiden van zoodanige lasterlyke en logenachtige tydingen, waar door de vastheid van den Staat ondermijnd, de goede Burgers twyffelmoedig gemaakt, en de Kwalijkgezinden opgeruid (werden), eene zeer gequalificeerde misdaad importeerde; (had het Staats-Bewind) dan ook eindelijk gemeend, zulks niet ongemerkt te moeten voorbygaan, maar een maatregel te moeten nemen, welke dienstig konde zijn, om, aanvanglijk, alle nadeelige gevolgen, welke uit dit Geschrift konden voordvloeijen, weg te nemen, en, om den, in (zijn) oog, hooglijk schuldigen Aucteur van dit Libel, uittevinden en aan zijn Competenten Rechter te leveren, om aldaar,

---

[1] Zie over De Politieke Blixem mijn artikel over „Janus; De Politieke Blixem; en beider gevolg", in De Nederlandsche Spectator van 2 November 1867, n°. 44. De hierbedoelde Droom — eigenlijk zijn het twee droomen — is onderteekend: „Madretsma Koppermaandag 1802. Lubbert Droomer." Madretsma nu is de omzetting van Amsterdam, en Lubbert Droomer de mij nog altijd onbekende pseudoniem uit De Post en De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn, zie deze Bijdr. N. R. X, blz. 311, 370. Maar hieruit de gevolgtrekking te maken, dat deze Lubbert Droomer en de schrijver van den Droom, die Mr. J. C. Hespe was, één en dezelfde persoon zijn geweest, komt mij gewaagd voor, omdat Hespe tijdens het bestaan van De Post zijn eigen orgaan had in De Politieke Kruyer, en omdat de onderteekening van den Droom: „Madretsma" verdacht is, daar Hespe in 1802 in Den Haag woonde.

ter zake voorsz., volgens de Wetten van den Lande, te worden berecht. »

Vandaar dat het Staats-Bewind, gebruik makende van de macht en bevoegdheid aan hetzelve bij art. 41 [1] der Staatsregeling toegekend, bij Secreet Besluit van 19 Januari 1802, L^a. JJ, den Agent van Inwendige Politie gelastte om de drukkerij van Sneyders en Van Tienen te verzegelen, van hen opgave te vorderen omtrent den schrijver van genoemden Droom, en dien schrijver, bij voorraad, in strikte gijzeling op de Voorpoorte van den Hove te doen stellen. Nog dienzelfden dag werd aan een en ander uitvoering gegeven. Wel weigerde de drukker Marinus Van Tienen eerst den schrijver te noemen, maar eindelijk toch gaf hij als zoodanig op den persoon van Jan Christiaan Hespe, Capitein Adjoinct, in dienst der Republiek, wonende in Den Haag; en wel ontkende deze in het begin de schrijver van den Droom te zijn, maar weldra erkende hij dit toch toen Van Tienen in zijne tegenwoordigheid was gebracht. De drie drukpersen bij Sneyders en Van Tienen voorhanden werden nu verzegeld, terwijl Marinus Van Tienen onder belofte om ten allen tijde bereid te zijn van zich te laten hooren werd losgelaten; maar Hespe werd, in den avond van Dinsdag den 19^{den}, door den Drossaard en twee Boden van het Agentschap van Politie, naar de Voorpoorte van den Hove van Justitie over de voormalige Gewesten Holland en Zeeland overgebracht in Civile bewaring. Het Rapport van den Agent van Politie omtrent hetgeen door hem in deze was verricht, nog dienzelfden avond opgesteld, werd twee dagen later, den 21sten Januari, door het Staats-Bewind bij Secreet Besluit, L^a. SS, in handen gesteld van de Burgers Hoogstraten, Gockinga en Queysen, die den daarop volgenden dag, Vrijdag 22 Januari 1802 (Notulen, n°. 72), verslag uitbrachten, en in over-

---

[1] Art. 41; zoo staat er. Maar het zal wel moeten zijn art. 43, luidende: „Het Staats-Bewind heeft het Oppertoezigt over de Politie, door de geheele Republiek; doch die der plaats van deszelfs Residentie, en de aanstelling der daartoe behorende Amptenaren, is aan hetzelve alleen aanbevolen."

weest, wel Advocaat en Capitein Adjoinct, gelijk blijkt uit de Notulen van het Staats-Bewind van Dinsdag 30 Maart 1802, n°. 36, waar melding wordt gemaakt van een request « van Mr. « Jan Christiaan Hespe », Advocaat voor den Hove van Justitie over de voormalige Gewesten Holland en Zeeland, en Capitein Adjoinct by de Generale Staf der Bataafsche Armée, daarby verzoekende »:

« « Vooreerst »: Dat, aan hem, mogten worden uitgereikt Copiën der twee onderscheidene Secrete Specificatiën, in den Jare 1798, aan den Secretaris « Hultman », ter vrywillige veräntwoording uitgereikt van Deboursementen, ten behoeve van het Gemeenebest, en het Uitvoerend Bewind, in der tijd gedaan, tot het helpen bewerken en souteneeren van de Omwenteling van den 12 Juny 1798.»

« « Ten tweeden »: Dat, aan hem, al verder mogt worden terug gegeven »:

« *a.*) Het Adres en Bylagen, bestaande in eene Memorie en Schema's, om het uitgeven van een Staatsblad. »

« *b.*) Een Adres, om de Directie van 's Lands Drukkery te mogen hebben. »

« *c.*) Eene Ampele Secrete Memorie, wegens opöfferingen, gewigtige en eige belangloze Diensten aan het Vaderland beweezen, mitsgaders, wegens geledene schaden, verliezen en vervolgingen. »

Van enkele dezer stukken heeft Hespe waarschijnlijk willen gebruik maken voor zijne verdediging tegenover het Hof, maar ze werden hem geweigerd. Wat er bij gelegenheid van de behandeling zijner zaak voorviel is mij niet bekend; naar men wil moet hij toen hebben beweerd, dat hij de kopij voor n°. 102 van De Politieke Blixem aan M. Van Tienen had toegezonden met het oogmerk om het vertrouwen van dien uitgever te winnen, en langs dien weg te ontdekken welke personen aan dat blad medewerkten, ten einde ze dan aan het gouvernement aan te geven, en zoo het blad uit de wereld te helpen. Wat hiervan ook zij, den 28sten Mei 1802 werd Hespe door het Hof van Justitie voor den tijd van

zes jaren uit Holland, Zeeland en Utrecht gebannen en verwezen in de kosten en misen van Justitie, terwijl het bewuste nummer in de Vierschaar door den Drossaard van het Hof werd verscheurd. Intusschen verklaarde Hespe van dit vonnis in hooger beroep te gaan bij het hoogste Gerechtshof der Bataafsche Republiek [1], maar of hij al dan niet in dit appél is geslaagd, kan ik niet bepalen. Voorloopig bleef hij op de Voorpoorte. Daar werd hem bovendien nog bij besluit van het Staats-Bewind van Donderdag 17 Juni 1802, n°. 12, overeenkomstig de voordracht van den Raad van Oorlog van den 14den dier maand, ontnomen de Commissie van Capitein Adjoint bij den Generalen Staf der Bataafsche Armée.

Van de Voorpoorte uit heeft Hespe het Staats-Bewind nog herhaaldelijk met verzoekschriften lastig gevallen. Zoo maken de Notulen van Dinsdag 6 Juli 1802, n°. 35, melding van zijn request waarbij hij zich beklaagde over het tegen hem door het Hof van Justitie uitgesproken vonnis, « en voords, om daarby aangevoerde redenen, (verzocht), dat het Staats-Bewind, in zyne, ten Requeste aangevoerde, grieven geliefde te voorzien, ofte wel, dat, van wegens deze Vergadering, aan het Wetgevend Lichaam, zoodanige Voordragt mogt worden gedaan, als dezelve zoude vermeenen, met het recht van hem Requestrant, ter reparatie van zyne, ten Requeste gededuceerde, grieven en bezwaren, overééntekomen »; maar het Staats-Bewind wees Hespe's verzoek van de hand. Even ongunstig was de afloop van drie andere requesten, waarvan de Notulen van acht dagen later, Dinsdag 13 Juli 1802, n°. 34, melding maken, en waarbij Hespe, zich nog altijd noemende « Capitein Adjoinct, ook reeds, vóór den jare 1794, by de Fransche Republiek », verzocht « dat, aan hem mogten worden

[1] Zie De Oude Echte Politieke Blixem, blz. 1064; De Politieke Blixem van J. Wiegman te Delft, blz. 150; De Heer Politieke Blixem, dl. 2, blz. 32; zoo ook het „Adres aan den Burger J. C. Hespe van de Zetters en Drukkers-Knegten by Sneyders, van Tienen en Comp.„, in den Janus van Wiegman, n°. 98, van 3 Juni 1802, blz. 758.

uitgereikt Copiën der Besluiten, door deze Vergadering genomen, ingevolge van welke den Requestrant was geärresteerd geworden, en aan den Hove van Holland, en Zeeland overgeleverd»; verder, dat hij mocht «obtineeren restitutie of wel Copie authenticq van zekere Secreete Memorie, wegens gedane opöfferingen, gewigtige en eigenbaatlooze diensten en werkzaamheden aan het Vaderland, byna 25 jaren herwaards gedaan, mitsgaders wegens geledene schaden en verliezen, en ondergane vervolging en te leurstelling, door hem Requestrant, op den 23 October 1801, aan den Praesident de Beveren gezonden» [1]; terwijl in het derde request door hem bezwaren werden aangevoerd tegen het besluit van het Staats-Bewind, waarbij zijne Commissie in activen dienst, als Capitein Adjoinct, was ingetrokken. Ongunstig was de afloop dier requesten voor Hespe, omdat het Staats-Bewind ze buiten beraadslaging hield, daar Hespe zich daarin ten onrechte de hoedanigheid van Capitein-Adjoinct was blijven toeëigenen. Opmerking verdient het intusschen, dat toen het Staats-Bewind op Maandag 19 Juli 1802 (Notulen, n°. 55) alweder een request van Hespe, den Capitein-Adjoinct, in behandeling kreeg, waarbij uitkeering werd verzocht van «eene Somme van agt-en-twintig duizend en zeshonderd Guldens, zoo veel hem Requestrant zoude competeeren ter vergoeding van zoodanige schaden, als hy Requestrant geleden hadt, wegens de hem aangedane vervolgingen, zoo vóór, in, als na den jare 1787», dat toen het Staats-Bewind, blijkbaar om van eene lastige geldelijke vordering voor goed af te komen, minder bezwaar vond in die geüsurpeerde hoedanigheid, en het besluit nam om «[hoezeer het —, uit hoofde van geärrogeerde qualiteit van Capitein Adjoinct, door den Suppliant gebezigd, allezints bevoegd (was) het Request, zonder dispositie, uit te geven] —, het voorsz. verzoek te declineeren en te wyzen van de hand, en zulks,

---

[1] Verg. het hierboven medegedeelde uit de Notulen van Dinsdag 30 Maart 1802, n°. 36.

by apostillaire dispositie, met uitgifte van het Request, in originali. »

Den volgenden dag, Dinsdag 20 Juli 1802 (Notulen, n°. 26), vond het Staats-Bewind ter tafel een request van Hespe, waarbij deze terugkwam op het acht dagen vroeger buiten beraadslaging gehouden drietal verzoekschriften « uit aanmerking de Requestrant zich eene Qualiteit, ten onrechte, toeëigende »; thans verklaarde hij de « Vergadering, in geenen deele, (te zullen) importuneeren met eene discussie over de validiteit of invaliditeit van die toeëigening, door hem wel en te recht geschied, maar provisoirement alle de bedenkelijkheid, over die Qualiteit of Titulature, onaangeroerd (te) laten, en zich deswegens (te) reserveeren, zoo in tyde en wyle (zou) behooren »; doch hij nam de vrijheid thans « die Adressen nader in te leveren, en op de zaken zelve, de dispositie te verzoeken. » Die adressen [1] hielden in: « het « eerste », verzoek, om afgifte van Copiën van zoodanige Staats-Besluiten, als waren genomen tot het arresteeren van zijn Persoon, en van dat, volgens het welk hy aan den Hove van Justitie over Holland en Zeeland was overgeleverd geworden; of wel, dat de nog fungeerende Agent van Policie, daartoe, mogt worden geauctoriseerd; en, des noods, gelast, of dat, by onverwachte verweigering in een of ander opzicht, aan den Requestrant de intentie dezer Vergadering mogt worden kennelijk gemaakt; — het « tweede », des Requestrants bezwaren, tegen het Besluit dezer Vergadering, van den 17 Juny ll. N°. 12, waarby zyne Commissie, als Capitein Adjoinct by den Generalen Staf der Bataafsche Armée, wierdt ingetrokken en gesteld buiten effect, met verzoek, dat hetzelve Besluit, voor als nog, niet mogte werken; of, ingeval hetzelve Besluit inalterabel mogt zijn, dat, als dan, aan hem (werden) kennelijk gemaakt de redenen, welke het Staats-Bewind, tot het nemen van dat Besluit,

---

[1] Wel is de inhoud hierboven reeds medegedeeld, maar hier is het uitreksel iets of wat uitvoeriger, en het tweede en derde request zijn in volgorde verplaatst.

hadden bewogen; of, indien zulks al mede niet konde geschieden, als dan Copiën van dat Besluit, en van de Voordragt van den Raad van Oorlog, waar op hetzelve was genomen; — en het « derde », verzoek om restitutie van zekere, door hem Requestrant, op den 23 October 1801, aan den Praesident « de Beveren », toegezonden ampele Secreete Memorie, wegens gedane opofferingen, gewigtige en eigenbaatloze diensten en werkzaamheden, aan het Vaderland, byna 25 jaren herwaards, gedaan, mitsgaders wegens geledene schaden, verliezen en ondergane vervolging en teleurstelling. » De uitslag was dat het Staats-Bewind besloot om op het request, dienende ten geleide van het drietal verzoekschriften, geen beschikking te nemen; verder om de verzoeken bij N°. 1 en 2 gedaan te wijzen van de hand, maar om het derde adres te stellen in handen van den Algemeenen Secretaris, ten fine van rapport.

Acht dagen later, Dinsdag 27 Juli 1802 (Notulen, n°. 20), werd in de vergadering van het Staats-Bewind alweder gelezen een request van Hespe, waarbij deze zich nu beklaagde « over de Apostille, waar mede, ingevolge het Besluit van den 19 dezer maand, No. 55, deszelfs Request, tot het bekomen van schadevergoeding, wegens de hem aangedane vervolgingen, vóór-, in- en na den jare 1787, was uitgegeven, en (verzocht), dat dezelve mogt geroijeerd, of hy ingelicht worden, waar naar die Apostille al was opgemaakt »; maar het Staats-Bewind legde dit request eenvoudig op zijde. Hespe evenwel bleef het antwoord op die dag niet schuldig. De Notulen van Vrijdag 30 Juli 1802, n°. 39, toch maken nogmaals melding van een request « van Mr. « C. J. Hespe », Gedetineerde op de Voorpoorte (te 's Hage), daar by te kennen gevende, dat hy was geïnformeerd geworden, dat zijn Adres elucidatoir, den 24 dezer ingezonden, (en vermeld in de Notulen van den 27 daaraanvolgenden, No. 20) tendeerende tot bekoming van roijement van eene (zoo als de Requestrant zulks geliefde te noemen) onwelvoeglyke en abusive byvoeging in een Besluit of Apostille op een Adres, door hem, tot schadevergoeding,

den 15 te voren, ingeleverd, (te vinden in de Notulen van den 19 daaraanvolgende, No. 55) in weerwil van het, indisputabel, doen blyken der waarheid, van geenzints zich iets geärrogeerd te hebben, al nog buiten deliberatie gehouden zou zijn, en mogelijk alzoo geseponeerd blyven; dat hem, intusschen, te veel aan de waarheid en zijn recht gelegen lag, om niet, al nog, op eene dispositie, welke dan ook, aantedringen; verzoekende hy, overzulks, al nog, roijement der bovengemelde byvoeging, of dat hy, geene dispositie mogende erlangen, zoude vertrouwen het, stilzwygende, daar voor te mogen houden, dat die byvoeging, buiten alle verdere consideratie, was gesteld, en dus voor geroijeerd mogt en moest gehouden worden, waarom hy dan ook, zonder zich verdere moeite te geven, of het Staats-Bewind te vergen, als erreuren altoos gaarne en in allen gevallen toegevende, daar in, op de welmeenendste wyze, zoude berusten, en dit poinct voor afgedaan houden; indien zulks het Staats-Bewind mogt welgevallen.» Het Staats-Bewind allesbehalve gesticht over Hespe's houding besloot «in aanmerking genomen zijnde, de ineverente «sic» en onvoeglyke wyze, waar op voorsz. Adres (was) ingesteld, — het voorsz. Request, in originali, te zenden aan den Procureur-Generaal van den Hove van Justitie over de voormalige Gewesten Holland en Zeeland, met last, om hetzelve, aan den Requestrant «J. C. Hespe», weder uittereiken, met byvoeging aan denzelven, dat het Staats-Bewind, hoe zeer hooglijk veröntwaardigd over den toon, waarop voorsz. Request (was) ingesteld, voor dit maal, gepraetereerd (had), daar over geene wydere deliberatiën te houden, en hetzelve te considereeren als niet gedaan, met inthimatie, om zich, in 't toekomende, voor zulke of diergelyke, te wachten, by poene van nadere dispositie.»

Van Hespe wordt ook nog melding gemaakt in de Notulen van Dinsdag 10 Augustus 1802, n°. 11. Hier is sprake van «eene Missive van den Agent van Inwendige Policie, van den 5 dezer loopende maand, daar by, met toezending eener

Missive van het Nationaal Sijndicaat, waar by hetzelve, aan hem, om bericht en belang, (renvoijeeerde) de mede daar nevens gevoegde Requeste van « J. C. Hespe », houdende klagten, over het hem, ingevolge het Besluit van den 19 January dezes jaars, La. J. J. op dien dag aangedaan Arrest, zyne huiverigheid te kennen gevende, om, aan die requisitie te voldoen, en, om geälleguëerde redenen, verzoekende, van het welmeenen dezer Vergadering geïnformeerd te worden, hoedanig ter dezer zake, door hem, zou worden gehandeld. » Besloten werd « denzelven Agent, voor zoo veel de noods, te auctoriseeren, zoo als (geschiedde) by deze, om, ingevolge het verlangen van het Nationaal Sijndicaat, ter dezer zake, aan hetzelve, de noodige ouvertures te geven. »

Eindelijk blijkt nog uit den « Index op de Decreten en Besluiten van Zijne Majesteit den Koning van Holland van Primo Januarij tot Ultimo December 1808 », in voce « Hespe. (J. C.) » en « Procureurs », dat op 13 Mei 1808 een « Request van « J. C. Hespe », om aanstelling als Procureur bij den Geregte van « Amsterdam », gerenvoijeerd (werd) aan den Minister van Justitie en Politie, maar op 10 Juni 1808 werd « gedeclineerd. »

Het laatste spoor van Hespe vond ik in het Amsterdamsche adresboek van 1818, waar blz. 64, onder de advocaten bij de Rechtbank van Eersten Aanleg te Amsterdam geadmitteerd, voorkomt: « Johannes Christiaan Hespe, op het Rokin by de Visc[illegible] poort. »

Ten slotte keer ik terug tot De Politieke Kruyer. In de Naam-lijst van Nederduitsche Boeken, 1794—1798, blz. 123 (Maart 1795) wordt opgegeven: « De Politieke Kruyer. No. 1. E[illegible] Weekblad, gr. 8 vo., elk No. à ½ Stuiver. » Verder is mij v[illegible] die uitgave niets bekend. Wel weet ik dat De Bosch Kemper Letterk. Aant. op de Staatk. Gesch. v. Nederland tot 1830, b[illegible] 361, spreekt van « De politieke kruijer, 1797, n°. 27 », m[illegible]

t hier De Politieke Blixem is bedoeld, komt mij niet twijfelhtig voor. — In bedoelde Naamlijst 1799—1803, blz. 348 ugustus 1802), vindt men nog vermeld: « J. C. Hespe, Verndeling over de vier Hoofddeugden van een Veldheer; uitgespr. op n 30 Decb. 1801, in het Haagsche Depart. der Bat. Maatsch. ot Nut van 't Algemeen. gr. 8 vo. In 's Hage, bij B. A. Fallee. 0 : 8 : 0. »

Amsterdam, Juni 1880.

GRUNSFOORD en de KORTENBERG.

DOOR

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET.

> 't Is met de geschiedenis als met de zedekunde, — ook de zoogenaamde kleinigheden hebben op dit gebied hare waarde. — KIST, Bijdragen tot de vroegste geschiedenis en toekomstigen bloei der Hoogeschool te Leiden, blz. 3.

Van de beide zonen van Reinald II, den laatsten graaf en den eersten hertog van Gelre, overleed Eduard, de jongste, den 22sten of 23sten Augustus 1371, de oudste, Reinald III, den 2den December van hetzelfde jaar. Beiden, bij hun leven zoo vijandig, werden bij elkaar in de kloosterkerk te 's Gravendaal begraven en met den laatsten de helm en het schild van Gelre; het oude stamhuis was in het manlijk oir uitgestorven. Toen werd bewaarheid wat hunne moeder Elianora van Engeland, in een wel zonderling maar toch moedig optreden, hun aan de hand houdende, tot hun vader, die haar wegens vermeende melaatschheid meed, zeide: [1] « Siet hier sijn ure tzwen soene, stark ind gesunt als ijr die siet hier stain vur uren ougen. Ind der waren, mit der genaden ind hulpe Godes, waill mere, wer idt saiche dat

[1] Ik bezig de woorden der Keulsche Kroniek, blz. 256. Vgl. mijne uitgaaf van De Berchen, De nobili principatu Gelrie, p. 100.

urenthalven geijn hijndernisse daevan geweest were. Bij aventure, idt mach noch die tzijt komen, dat dat Gelresse volk sal beschrijen unser tweijer scheijdunge, so wanne sij sijen werden, dat sij gheijnen landsheren van unseren blode mere haven.»

Reinald II had tot eerste vrouw Sophia Bertout, vrouw van Mechlen. Hij verwekte bij haar drie dochters. Margaretha, de oudste, die trouwen zou met Gerard van Gulik, stierf in het jaar 1344. Bij het overlijden van zijne zonen waren nog in leven zijne tweede dochter Mechteld, in het jaar 1338 getrouwd met Godfried van Heinsbergen en, na zijn overlijden in 1342, met Jan, graaf van Kleef, wiens dood in het jaar 1368 haar ten tweede male weduwe maakte. De derde, Elisabeth, was abdis van het klooster 's Gravendaal. Reinald had nog eene vierde dochter, Maria. Oude schrijvers, door Nijhoff gevolgd, geven haar Sophia tot moeder; met Van Spaen geloof ik dat deze Elianora was. In het jaar 1337 werd zij verloofd met den paltzgraaf Rudolf van Beieren. Het huwelijk werd niet voltrokken en zij trouwde met Willem, hertog van Gulik.

De oude Geldersche partijschap, bekend onder die der Heeckerens en Bronckhorsten, een tijd lang bedwongen, ontvlamde na den dood van Reinald III en Eduard op nieuw en weldra stonden, als vroeger hare broeders, de zusters Mechteld en Maria vijandig tegen over elkaar. De Bronckhorsten erkenden Willem, den zevenjarigen oudsten zoon van Maria, als hunnen hertog en graaf; de Heeckerens kozen partij voor Mechteld, die het recht van eerstgeboorte voor zich had, doch man noch kinderen had, vermogen noch krediet bezat. Hare partij voorzag hierin door een huwelijk tusschen haar en Jan van Chastillon, graaf van Blois, die vroeger reeds met den graaf van Holland de Heeckerens ondersteund had. Hij was een man van groot aanzien, en die, buiten zijne bezittingen in Frankrijk en Henegouwen, geacht werd bijna het derde deel van Holland en Zeeland te bezitten. De Geldersche heeren van Poederooien en Ammerzoden, uit het ge-

slacht der Herlars, Wouter van IJsendoorn, Steven en Wouter van Lijnden waren door leenpligt aan hem verbonden [1]. Het lokaas, gelegen in den hertogstitel, hem door den bisschop van Keulen voorgehouden, haalde den ouden graaf over de oude weduwe [2] tot vrouw te nemen. Het huwelijk werd den 14den Februari 1372 te Arnhem voltrokken, blijkens deze post in de rekening op dien dag gebracht: «De camerlinghen in mervrouwen camer, die mijn her daer in leiden bij mervrouwen en hem venghen, gelooft 20 franken.» Dit vangen was eene plagerij, die nog in het begin dezer eeuw in ons land bestond. Wanneer de jonge vrouw ter slaapzaal was ingetreden werd de jonge man vastgehouden en moest zich loskoopen toen door geld, later door de belofte eene partij te zullen geven [3].

Eene andere post in de rekening mag verwondering wekken. De heraut Schoonhoven namelijk werd met een communicatiebrief van het voltrokken huwelijk gezonden aan den hertog van Gulik, dien hij te Nijmegen vond.

«Ainsi», zegt een tijdgenoot, «eu messire Jehan de Blois femme et guerre qui moult lui cousta» [4].

Hertog Jan ging reeds den 16den naar Utrecht, waar hij een leger van 5000 man, bijna uitsluitend ruiters, verzameld had en trok daarmede de Veluwe binnen. Hij zelf ging naar Wage-

---

[1] Deze en volgende bijzonderheden ontleen ik aan De Lange van Wijngaarden, Geschiedenis der Heeren van der Goude, Dl. I en de daarin opgenomen rekening van Jan Breije, kapellaan en rentmeester van hertog Jan, loopende van 28 October 1371 tot dien dag van 1372.

[2] P. Nijhoff noemt haar in den Gelderschen Volksalmanak over 1853, bl. 113, eene bedaagde maagd.

[3] Bij andere gelegenheden werd ook wel gevangen, om voor het loslaten een drinkgeld te bekomen. Hertog Jan ging in April 1372 naar Bommel en de rentmeester bracht in rekening: „Item hadden die dijkers van Monickenlande minen herr ghevanghen, die Jan van Brakel aengebracht; henne luden ghegeven minen herr te lossen 4 β gr." Eene kleine post in eene oude rekening kan soms veel leeren. Deze, wanneer het Monnikenland werd bedijkt.

[4] Froissart, Chron. III, p. 270.

ningen, waar hij den 22sten kwam en goed ontvangen werd. Van de 222 paarden, die hij bij zich had, stonden er, gedurende 4 dagen en 1 nacht, 8 van hem en 3 van meester Willem, zijn geneesheer, bij juffrouw Van der Sloe, welke voor stalling en ruwvoer, zooals de rentmeester aanteekende, « om mijns heren wille niets afhebben wilde. »

Harderwijk stond ook aan de zijde van Mechteld, doch het platteland der Veluwe was haar vijandig. Herhaalde malen klaagt de rentmeester, dat tot het vervoeren van krijgsvolk en proviand voertuigen uit de steden komen en betaald moesten worden, daar het volk ze niet leveren wilde.

Op de Veluwe lagen verscheidene sloten, heerenhuizen, edelhoven, zooals zij genoemd werden; in het Zutfensche zou men zeggen havesaten, in het Latijn domus, in tegenstelling van castrum. Zij waren de woningen der edelen en aanzienlijken van den lande, min of meer door grachten en wallen versterkt, wat, vooral op de Veluwe, die aan zoovele strooptochten bloot stond, noodzakelijk was. Doch zij waren geene roofnesten, soms in vredestijd door kluizenaars gevloekt wegens onderaardsche kelders, die gemeenschap hadden met nonnenkloosters. [1]

Van zoodanige huizen komen bij den inval van hertog Jan op de Veluwe voor Nieuwenbeek, aan de Zuiderzee bij Doornspijk, dat niet ingenomen, maar door het versterken van eene hofstede met eene gracht en palisaden in bedwang gehouden werd; de Kannenburg bij Vaassen, dat hertog Jan zelf belegerde en waar hij de 4 banieren ontving, die hij met 4 wimpelen had laten maken « verwapent van Blois en van Ghelre ghedeijlt en ghequarteleert »; Aller en Hel of Heel bij Putten, die bezet werden, en het huis Grunsfoord. De rekening vermeldt daaromtrent: « Van den hern en goeden luden, die min her ten diensten gereden waren en daer [te Wageningen] liggende bleven

[1] Vgl. de Zutfensche Courant, aangehaald in de Arnhemsche van 6 September 1881.

van des sonnendagen na den eten, als men singet Reminiscere [22 Februari] tot des dinxdagen toe daer naest volgende ten avonde dat men Groensfoerde [1] bereet, daer si alle bi hem quamen, mer seinden hoer perden 't meeste deel binnen Waghe-ningen weder en veel van hore knechten, die bi den perden bleven tot des sonnendagen toe daer na volgende, dat men Groensfoerde gewonnen hadde en men van daer sciede.»

De rentmeester vermeldt «op maendag na meidag» — den derden — «sende mijn vrouw van Ghelre der vrouw van Doernic tot Groensfoerde om Stevens kijnt van Lienden [ten doop] te heffen van hoere weghen.»

Deze Steven van Lijnden, blijkens den landvrede van den 6den Januari 1377 [2] ambtman van een gedeelte der Veluwe, — Jan van der Eze bekleedde dat ambt in het overige — deed den 11den Juni 1381 ten behoeve der kinderen van zijn broeder Johan en van hunne moeder Margaretha afstand van alle aanspraak op het ambt Wageningen met al zijn toebehoor. Op grond van die, gegronde of ongegronde, aanspraak, zal Steven van Lijnden, zoo als wij zagen door leendienst verbonden aan hertog Jan dien hij volgens de rekening dikwerf vergezelde, Grunsfoord na de inneming in bezit of bewaring genomen en met zijne vrouw betrokken hebben.

Den 24sten Maart 1379 deed Mechteld met haar man, tegen een jaarrente en de aan haar door hertog Eduard toegekende inkomsten, afstand van alle hare rechten op het hertogrijk van Gelre, het graafschap Zutfen en op Bredevoort met het ambt.

Binnen eene maand zou zij onbezwaard overgeven alle steden

---

[1] Deze naam is gedurende 5 eeuwen bijna onveranderd gebleven. Een enkele maal komt Groendfort voor. Hij heeft niets te maken met het Romeinsche Grinnes, in den Bommeler waard te zoeken, en beteekent niet Grensfort, waar trouwens Wageningen voor diende.

[2] De oorkonden, waarop ik mij beroep, zijn of uitgegeven door Nijhoff bij zijne Gedenkwaardigheden of onuitgegeven en met de andere stukken, die ik gebruik, zoo geene andere plaats vermeld wordt, in het oud-provinciaal archief van Gelderland berustende.

en sloten, die nog in hare macht waren en in hare huldiging stonden, in het bijzonder Zalt-Bommel, Wageningen en Grunsvoord, ook Barneveld als zij het vermocht, de plaats was namelijk in het bezit van Reinald van Brederode, den machtigen vijand van hertog Willem. Mechteld zou in persoon naar die plaatsen gaan waar het noodig mocht zijn, « uitgesacht Bredervoert dat wij daer nijet rijden en durven, mer wij soelen onse brieve daer seynden.» Vreesde zij den vrijstoel, die daar op roode aarde stond? [1]

In de rekeningen, — die ik nu gebruik zijn de Geldersche in het oud provinciaal archief — komt Grunsfoord meermalen voor. Uitgaafposten toonen o. a. aan, dat er in 1392 hout gehakt werd voor den brand en dat er heen gezonden werden « drie pont wits en 1 pond roits [suiker]. De kokenmeester kwam er van Bommel om hoppen, d. i. bier, te halen. Dit zal in verband staan met het verblijf dat, volgens de rekeningen, de hertogin met de jonkvrouw van Arkel en gevolg te Ammerzoden in den Bommelerweerd hield. Hertog Willem had namelijk den 27sten October 1392, voor dat hij ten derde male naar Pruissen ging, aan Gadert van Stramprade, overste rentmeester, opgedragen den burg aldaar, waarvan hij den 17den Juli 1392 het volle bezit verkregen had, voor dien te bewaren. Van Stramprade ging er heen, nam den weg over Grunsfoord en gaf 6 gr. aan de moeder, waaronder ik meen te mogen verstaan het hoofd van het gezinde, dat er woonde.

Het huis was echter ruim genoeg en voldoende ingericht om een groot gezelschap te ontvangen. Toen de hertog, volgens de rekening van zijne reiskosten, den 20sten November 1395 vertrokken, den 9den April 1396 van zijne vierde tocht naar Pruissen terugkwam, ging hij reeds woensdag den 12den naar Grunsfoord

---

Hertog Willem verpandde den 14den November 1388 aan Hendrik van Ghemen het huis en ambt van Bredevoord met de voordeelen van het vrijgraafschap, doch behield zich zelven voor „der alinger vrijgraeschappen, mit greve den bencken ende des hogen ghерichts te kaken... ende beheltlich den vrijen zijns rechten schepenen te maken.

en «daer quamen die bisschop van Utrecht, her Reijnolt van Gulik», zijn broeder, «ende die jonkheer van Arkel ende andere vele ridderen ende knechten ende duerden daer thent saterdages.» Wat, in den aangehaalden Almanak, P. Nyhoff, die in April de herfstzon laat schijnen en de samenkomst drie jaren te vroeg stelt, den hertog en zijne gasten doet verrichten, schepte hij uit zijne verbeelding. Er is niets meer van bekend dan wat ik mededeelde. De bijeenkomst zal een ander doel gehad hebben dan feest te vieren. Hertog Willem toch stond kort voor zijn vertrek naar Pruissen met Frederik van Blankenheim, vroeger bisschop te Straasburg, doch door zijn invloed te Utrecht verkozen, op alles behalve vriendschappelijken voet.

De bisschop meende rechten te hebben op Koevorden en de heerlijkheid Drente, wat hem door den slotvoogd betwist werd. Toen hij het slot te Koevorden belegerde riep deze de hulp in van zijne bloedverwanten: de heeren van Bronkhorst, Wisch en Homoet, welke hunnerzijds, met herinnering aan vroeger bewezen diensten, den bijstand van den hertog inriepen. Deze trad in onderhandeling met den bisschop, en toen die vruchteloos afliepen ontzeide hij hem en gelastte zijne dienstmannen, die zich in des bisschops leger bevonden, terug te komen. De kerkvoogd haalde daarop die van Utrecht en Amersfoort over zich gereed te maken in de Veluwe te vallen, voor het geval de hertog trachten mocht het slot te Koevorden te ontzetten. Des hertogs bevel kon nog niet ontvangen zijn toen het slot zich den 15den Augustus 1395 overgaf. De samenkomst te Grunsfoord zóó spoedig na 's hertogs terugkomst, kan dus geene jachtpartij ten doel gehad hebben maar wel de oude vriendschap te vernieuwen.

De rekeningen toonen aan, dat de hertogen van tijd tot tijd te Grunsfoord vertoefden. Dit is geenszins opvallend. De vorsten van Gelre hadden als vele andere, zelfs als de Duitsche keizers, geene vaste residentie. Zij vertoefden te Roozendaal, te Tragelin bij het Lobit, te Hattem en elders.

Den 28 November 1410 erkende Jacob, heer van Gaesbeek, Abcoude, Putten en Strijen, te Grunsfoord wegens de stad Wijk en haar rechtsgebied leenman van hertog Reinald IV van Gelre te zijn.

Hertog Adolf benoemde den 1n Mei 1468 Dirk van der Horst, Rutgerszoon, tot drost en richter van Veluwe en droeg hem tevens op het toezicht op des hertogs wildbanen. Voor hem met vijf personen en zes paarden wijst hij hem aan « onse huijs Gronsfoirde mit redelichem noitdrufft van branden, koilgarden, [moestuinen] boumgarden, duijfhuse ind visscherijen daer toe gerende, in on jaerlix geven tot sijnen perden vursc. twee hondert malder haveren ind vier margen huijss, voir sijnen dagelixschen cost ind gehalt voir on selven ind sijnen knecht drij hondert Postulaitgulden. »

Den 31sten Juli 1473 werd Van der Horst door hertog Karel van Bourgondië aangesteld tot burggraaf van Nijmegen, welke betrekking hem den 7den Maart te voren toegezegd was, zoodra Nijmegen ingenomen zou zijn, terwijl door commissarissen van dien hertog den 2den September volgende Willem van Bouckhorst in zijne plaats tot landdrost van Veluwe benoemd werd. Van Grunsfoord wordt in de oorkonde geen gewag gemaakt. Het goed kreeg eene andere bestemming: het werd een leengoed, waarmede den 3den October van hetzelfde jaar ten Zutfenschen rechte beleend werd Gerrit van Rijswijk, die met Wijnand van Arnhem borg was van Van Bouckhorst voor de getrouwe waarneming van zijn ambt. Hij behoorde onder hen, wier schuldvorderingen ten laste van hertog Arnold, wiens kamerling hij was en later een der uitvoerders van zijn uitersten wil, door Karel van Bourgondië den 30en December 1472 erkend waren. Het goed wordt omschreven te bestaan uit: « Dat huijs te Gruensfoert mit eenen camp lants daar voor gelegen, daar men omtrent ses molder saets op seijen mag, ende eenen camp broeklants, daar men drie of vier koijen op weijden mag. Item nog eenen weert, geheijten dat Middelsandt, tegen Heteren gelegen. Item den grooten weerdt

in den Steenhair, daar naast geland is dat clooster van Redinchem en an dat eijnde joncvrouw Ploechs erve. Noch 's Gravenhoeve in Wageningerbroek gelegen. Item vier hoeven heijtvelts, gelegen in den kerspel van Berinchem [1]. Item die canijn op der Mofft [2] en tot Gijnchel, tot Zutphensche rechten.» Van Rijswijk vernieuwde den 7 September 1481 den leeneed.

De Bourgondische heerschappij was in Gelderland ten einde. Karel van Egmond was in zijn vaderland terug gekeerd en deed in Maart en April 1492 zijn plechtigen intocht te Nijmegen, Arnhem, Zutfen, Doesburg, Doetinchem en Elburg; Wageningen, in 1489 door Maximiliaan gewonnen, sloot voor hem de poorten. Daar voerde bevel de heer van IJsselstein, die, zooals Van Slichtenhorst zich uitdrukt, «om der wille van een uitheemsche, vijand was geworden van onzen hertog uit zijne eigene maagschap.» Uit Wageningen kon hij de Veluwe en de Betuwe bestoken. Het bezit der plaats was dus wenschelijk en na een kort beleg werd het ingenomen. Grunsfoord veranderde toen van bezitter. Bij oorkonde van 3 Juni 1492 gaf hertog Karel om de trouwe diensten aan zijn vader en hem bewezen en om heimelijk en openbaar voorgeschoten gelden aan Arnt en Aelbert van der Lauwijck, gebroeders, gelijkerhands, ongescheiden en ongedeeld, het huis geheeten Grunsfoord met al zijn toebehoor, gelijk het gelegen is in het land van Veluwe te Redinchem, zooals Gerrit van Rijswijk dat gehad en gebruikt heeft, en daarbij een uiterweerdje bij «Leexken aen 't veerstat», dat Borckhart van Nijenhuijs en

---

[1] Toenmaals en nog in 1561 de naam van Bennekum.

[2] De Moffet, Moefte, Moft, Mof, de Mofheggen was een uitgestrekt bosch, dat reeds in eene Oorkonde van 18 December 996 bij Sloet, Oorkondenboek van Gelre en Zutfen, n°. 116, voorkomt. Het grensde volgens de kaart der Veluwe bij Van Slichtenhorst, Geldersse geschiedenis, aan het Ederbosch, Harten, Grunsfoord, Bennekom. Blijkens een stuk van Johan Bentinck, rentmeester van Veluwe, van 14 December 1561 bij van Hasselt, Geldersche Bijzonderheden, blz. 69, was de Moft een schaarbosch, d. i., bestond uit hakhout. In het midden der XVII eeuw werden meermalen gedeelten er van aan den eigenaar van den Kortenberg afgestaan.

Arnt van de Sande een tijdlang gebruikt hadden. Zij moesten die «huijsinghe ind getijmer ijn noitbouwe houden» — er de noodige herstellingen aan doen — «und nijet vervallen laten.» Zij zouden het gegevene levenslang genieten en het zou overgaan op den langstlevenden en daarna aan den hertog en zijne erven terug komen. Van Rijswijk en zijne vrouw transporteerden daarop, volgens het leenboek, het goed aan de gemelde broeders. Zij ontvingen daarvoor geld. Dit blijkt uit eene afrekening den 22sten November 1500 tusschen hertog Karel en Arent van der Lauwijck, ambtman van de Over-Betuwe, over hunne wederzijdsche schuldvorderingen gesloten. De hertog zegt daarin: «Then anderen sall hij ons to guede — kwijt — schelden sulcke penningen as hij ain onse huijs tot Gronsfoirt ain Gerrit van Rijswijck betailt heefft [1].

Tot hiertoe is alles helder, doch nu komt een duister punt. In het leenboek is, na de vermelding dat Van Rijswijck het goed transporteerde, aangeteekend, dat Johan van Gelre, conventuaal te Mariendaal, zulks door zijn momber Dirck Schoire ook deed. In volgende beleeningen van Grunsfoord wordt bij de omschrijving gezegd, dat het bezeten zal worden zooals Johan van Gelre het te hebben placht.

Hertog Karel verzekerde den 13den October 1496 na het overlijden van zijn bastaard broeder Johan van Gelre, conventuaal te Marienborn [sic] bij Arnhem, aan een anderen bastaard broeder Reinier levenslang eene rente van 100 pond 's jaars uit den tol te Wageningen [2]. Hieruit blijkt de familiebetrekking, doch hoe Jan

[1] De hertog had Van der Lauwijk aangeschreven met zijne knechten en dienaren „ruiters gewijze te Arnhem te komen, werd daar den 19den Februari 1499 gevangen genomen, op de St. Janspoort gezet en voor een somme gelds losgelaten. Dit was de naaste oorzaak van de afrekening. Over het zonderling geval zijn stukken van 16 Augustus 1499 en 11 December 1500 in het archief van Arnhem.

[2] Hij moet niet verwisseld worden, zooals geschiedt in het register op het laatste deel der Gedenkwaardigheden van Nijhoff, met een gelijknamigen bastaard broeder van hertog Karel, die door hem in 1492 benoemd werd tot ambtman van Erkelens en Kriekenbeek, in 1508 beleend werd met het huis en de heerlijkheid Wilp en tot vrouw had Margriet van Eversdijk.

aan Grunsfoord gekomen was, leert geen enkel stuk. Mogelijk had hij het van zijn natuurlijken vader Adolf ontvangen, die er, zooals wij zagen, in 1468 over beschikte, en kan, toen hij ten klooster was gegaan, de overdracht van het goed, dat hij als geestelijke niet mocht bezitten, op den vorigen eigenaar verzuimd zijn.

Voor dat de afrekening met Van der Lauwijk geschiedde was hertog Karel weder in het vrije bezit van Grunsfoord gekomen. Want in 1499 beleende hij er mede zijn genoemden bastaard broeder Reinier van Gelre, heer tot Arsen, zijn krachtigen steun in raadzaal en op het oorlogsveld. Het leen bestond uit het huis « met allen sijnen tobehoren, gelick dat gelegen is in hogen, in legen, natten, drogen, met artland, weijdelant, weerden, holtgewasch, visscherien, kanijnwrant enn allen anderen sijnen rechten en tobehoren, gelegen in den lande van Veluwe, als Johan van Gelre te hebben plag. Nog eenen rhysweert bij Lexkens in den Rhijnstroom gelegen, bij hertog Adolph doen poten en besteken. »[1] Reinier tuchtigde daaraan zijne vrouw Alijt Schenck van Nijdeggen, vrouw van Afferden, Blijenbeek en Gribbenfort, wat, zoo staat in het leenboek, « hertog Karel belieft, niettegenstaende die clausul, in sijner beleninge gesteld, dat bij gebrek van lijfserven 't leen an den heer weder vervallen sal, anno 1503. » In hetzelfde jaar keurde hij nog goed hare tucht aan « 12 margen lants, luttel meer ofte minter goede maten, grond en holtsgewasch daarop staande en gehorende in den Mofften bij den huse Gruensfort » door hem den 2den Maart van het vorige jaar, met omschrijving der grenzen, aan Reinier, toen drost van de Veluwe, en zijne erven ten eeuwigen dage gegeven.

Reinier liet bij zijn overlijden een grooten naam, doch ook groote schulden na. Zijn broeder, overwegende dat zijne nagelaten weduwe

---

[1] Hoe het in bezit nemen van een opgekomen zand in eene rivier volgens Geldersch recht geschiedde heb ik medegedeeld in deze Bijdragen, 1ste Reeks, IX dl., bl. 145 vlg.

en hare beide kinderen, Dirk en Katharina, zonder zijne hulp die « kwalijk zouden kunnen vervallen » — d. i. te boven komen — verzekerde hun den 9den Januari 1523 eene rente van 150 goudgulden, die Reinier vroeger genoten had. « Ind des sullen wij », zoo staat in de oorkonde, « idt huijs Grunsfoirt van stont aenvangen — in bezit nemen — tot onse besten hebben, bewonen, tijmeren ind bouwen laten moigen ind dairtoe alle jaer tsestiech golden gulden uijten renten ind guederen tot Gruensfoirt gehoerende, die die rentmeister uijtten renten van Gruensfoirt ons alle jair vernuegen ind betaelen sall. » Wanneer de *f* 150 door den hertog of zijne erven opgezegd mochten worden, « so sall alsdan dieselve weduwe ind oer kijnderen vursc. oere huijss Gruensfoirt, mijt alle tgheijne dat dairaen als dan getijmert ind gemaickt weer, weder ainvangen, besitten ind gebruicken als sij vur deser tijt hadden, sonder die sestich golden gulden vursc. uijtten renten van Gruensfoirts alsdan langer off meer ons off ijemantz van onser wegen uijt to rijcken off to betaelen. »

Grunsfoord werd ingericht dat de hertog er verblijf kon houden. Daar beval hij den 3den December 1524 Peter Gabels, richter te Doesburg, de goederen van het klooster Ingenzande, ook Mariazande, bij Stralen, door zijn vader gesticht, niet met schattingen te belasten, en den 14den Augustus 1525 zijne raden hun gevoelen te zeggen aangaande de zaak van Jan van Balveren, door hem den 11den November 1500 aangesteld tot ambtman, richter en dijkgraaf van Tiel en Zandwijk en in de Neder-Betuwe, dien hij met het bewaren van het tolhuis belast had en aan wien hij den 13den Februari 1515 vergiffenis had geschonken wegens het geen hij tegen hem had misdreven met herstelling in het bezit zijner goederen. Den 28sten September 1525 gelaste hij er Hendrik Kollart van Lienden bij den heer van IJsselstein te bewerken, dat de tolvrijheid, welke die van Roermond te Kuik hadden, bij het verleggen van den tol naar Grave zou blijven bestaan.

De leenband was niet opgeheven, want den 1sten April 1528 werd

Dirk, de onmondige zoon van Reinier, met Grunsfoord beleend, behoudende de moeder de tucht. Frederik van Daalhem was haar hulder. Den 5den Juni 1537 kocht de hertog van de weduwe en kinderen van Reinier het huis Grunsfoord, den bouwhof Vossenent, het Elzenslag, de weide genaamd het Broek en 12 morgen land met het noodige hout uit des hertogs hout, voor eene jaarrente van ƒ 150, op St. Marten uit de domeinen te betalen. De oorspronkelijke oorkonde in het provinciaal archief is ingescheurd, doch niet bij toeval: zij is, zoo als op den rug geschreven staat, gecancelleerd, zij had geene kracht meer. Waarschijnlijk, zekerheid bestaat er niet, is het goed in handen van de weduwe en hare kinderen bij eene niet meer aanwezige oorkonde teruggekomen, mogelijk bij haar tweede huwelijk. Zeker is het, dat zij na doode van haren hulder, op verzoek van haren tweeden man, Diederik van der Lip, genaamd Hoen, heer van Afferden en Gribbenvoort, twee jaren uitstel verkreeg om den eed te vernieuwen.

Reinier van Gelre, heer van Arsen, werd als erfgenaam van zijn vader Dirk, den 15den Augustus 1580 met Grunsfoord beleend, omschreven als vroeger en nog met de bijvoeging: « gelijk selige broeder Johan van Gelre, bastert, dat te hebben en te gebruijcken plag. » Het bezit was niet rustig. Den 4den Februari van het bange jaar 1584 schreef de stad Wageningen aan Arnhem, dat zij den 8sten te voren geschut en kruid verzocht had, doch niets dan beschreven papier ontvangen had « daer sij den vijand niet mede konden stricken » en dat deze het huis Grunsfoord bezet had [1].

Nog in een ander opzicht werd Reinier in het bezit bemoeielijkt. Zijne moei Katharina van Gelre, huisvrouw van Gerrit van Eijs tot Bensdaal, ontving den 27 November 1559 zoodane portie of quote als haar in het leen competeerde. Dit was gegrond op de

---

[1] De brief is in het archief van Arnhem.

bepaling, dat wanneer een leen ten Zutfensche rechte vererfde van vader of moeder de oudste zoon of, zoo er geen was, de oudste dochter het leen alleen moest verheffen en aan de broeders en zusters afdeeling doen van den derden voet, met geld of goed, zoo het er was, of door eene rente te vestigen in het leengoed of dit, met toestemming van den leenheer, op eene eeuwige losse te splitsen, moetende echter het huis bij het hoofdleen blijven. Dit laatste vond plaats met Katharina. Zij had tot tweeden man Hendrik van Stepraad, drost van Wageningen en burgemeester van Nijmegen [1]. Haar zoon Reinier van Stepraad werd, als haar erfgenaam, den 11den November 1570 beleend, die, toen genoemd heer tot Doddendaal, bij Euijk, tusschen Maas en Waal, den 1sten October 1581 den eed vernieuwde.

Reinier van Gelre, heer van Arsen, zooals wij zagen in 1580 met Grunsfoord beleend, wendde zich twee jaren later tot Willem, graaf van den Berg, stadhouder, kapitein generaal van het vorstendom Gelre en graafschap Zutfen, tevens leenrichter, en tot den kanselier en de raden van het hof van Gelderland, te kennen gevende, dat hij herhaalde malen aan Reinier van Stepraad, heer van Doddendaal, met leenmannen, aangeboden had den derden voet, die zijne moeder Katarina in het leen toekwam, dat zij zich daarover niet konden verstaan en van Stepraad hem zelf het huis Grunsfoord onthield, verzoekende daarom dat leenmannen benoemd en het leengericht geopend mocht worden. Den 8sten April 1582 schreven de aanwezige raden aan den leengriffier Van Rande, die in commissie bij den landraad afwezig was, dat hij zoo spoedig mogelijk, immers voor Paschen, — den 15den April — terug moest komen, daar hun griffier bezwaar maakte zijne functien te vervullen, wijl hij bij den heer van Arsen suspect zou wezen, als zijnde in dienst van dien van Doddendaal geweest. De leengriffier verscheen voor den bestemden termijn niet, tot, zoo schreven hem

[1] Van Spaen keert in zijne Genealogie van Van Stepraad, bij den Hoogen Raad van Adel, hare huwelijken om. Ik volg het leenboek.

de raden, « unzen groten verwijt und iren schade », dewijl het leengericht daardoor voor Paschen niet geopend had kunnen worden.

Nadat de heer van Arsen den 10den Mei in eene tiende onder Didam borg had gesteld, werden de zeven mannen van leen benoemd, zijnde Johan Bentinck, jagermeester van Veluwe en als zoodanig beleend met Heukelum bij Grunsfoord gelegen, Peter van Apeltern, Diederik van Bahr, graaf van Bronkhorst, heer van Anholt, Bahr en Latum, landdrost van Zutfen, houdende Baar in leen, Pelgrim van Gruithuus, Hendrick van der Capellen, Arend van Wall en Evert van Lintelo. Van deze benoeming werd aan den heer van Doddendaal den 12den Mei per expresse rijdenden bode kennis gegeven. Den anderen dag verscheen hij zelf te Arnhem, verklarende, dat hem de benoemde personen aangenaam waren, uitgenomen van Bahr, in wiens plaats Herman van der Hell trad. De graaf van den Berg benoemde den 14den Mei den leenman Jasper Kreijink, raad en een der burgemeesters van Zutfen, als zijn stadhouder der leenen, met macht om alles te doen, wat hij, als stadhouder generaal en leenrichter in persoon ten gerichte zittende, zou kunnen, mogen en moeten doen.

In de « bescheidinge, » van den 20sten Mei, waarin de beleening van Grunsfoord zooals ik haar mededeelde en de klacht opgenomen waren, werden de beide partijen en de mannen van leen door den leenbode, die een leenman was en wezen moest, gedagvaard, om den 3den Juli des voormiddags ten 8 uur te verschijnen te Zutfen op het 's Gravenhof onder den eikenboom, waar men gewoon was het leengericht te houden. Daar het hier een leen ten Zutfenschen rechte gold moest het gericht te Zutfen zitten.

Inmiddels deed zich een incident voor. De staten van Gelderland hadden den 3den April den hertog van Anjou aangenomen als hertog van Gelre en graaf van Zutfen. De aangewezen mannen van leen, die nu wel rechtens in zijn dienst stonden, hadden echter den nieuwen leeneed aan hem nog niet afgelegd. De graaf Van den Berg wilde, opdat de justitie niet door « kröin und klag » van de

partijen gehinderd werd en door cavilleeren en subtiliseeren nulliteiten mochten geschept worden, het leengericht niet in naam van den hertog doen spannen, met herinnering aan de vasallen aan den eed, waarin zij nog stonden. Den 21sten Mei schreef hij dit aan den heer van Doddendaal, met verzoek daarin toe te stemmen en hem schriftelijk te willen antwoorden. Het blijkt uit stukken niet, dat hij daaraan gevolg heeft gegeven, doch wel dat hij de exceptie de incompetentia iudicum opwierp. De heer van Arsen begeerde daarop dat de dag niet voort ging, «dar he die gefahr en sorg nit staen wolde en half jahr of langer mit sulker disputatien umgedreven und up ergeflike kosten und misen gebracht te worden.»

Het zij dat hij zich lang heeft moeten bedenken, hetzij de exceptie zeer laat is voorgesteld, zijn besluit kwam eerst den 1sten Juli ter kennisse van den leenstadhouder Kreijink, die er de leenmannen kennis van gaf. De bank werd niet gespannen.

Of partijen zich hebben verstaan ligt in het duister, doch zeker is het dat Reinier van Stepraad in de portie, die Katharina in het leengoed Grunsfoord had, den 25 Januari 1593 opgevolgd werd door zijn zoon Johan. Deze voerde met zijne jongere broeders en zusters voor het hof van Gelderland een rechtsgeding, behalve over de erfopvolging in het huis Doddendaal en in de heerlijkheid Indoornink, ook over zijn beweren, dat hem toekwam het voordeel der leengoederen Grunsfoord en de daarbij gelegene landerijen. Het hof oordeelde den 9 November 1599 alle broeders en zusters gezamelijk er toe gerechtigd.

Tengevolge daarvan tuchtigde Sandrina van Stepraad haar man Anthonij van Lijnden, heer tot Kronenburg, den 1 Mei 1619 in haar recht en gerechtigheid aan het leen. Reinier van Stepraad en zijn broeder Derk worden, als erfgenamen van hun vader Johan, beleend met de portie die joffer Katharina van Gelre gecompeteerd had, droegen het op aan Sandrina bovengenoemd, die er den 28 Maart 1629, tegelijk met haar gedeelte, mede beleend

werd. Zij had dus alles verkregen wat Katharina van Gelre bezeten had. Zij schijnt ook opgevolgd te zijn in de leenrechten van het oorspronkelijke Grunsfoord, waarmede, zooals wij zagen, Reinier van Gelre, die haar bloedverwant in den 4en graad was, in 1580 beleend was. Zij stelde namelijk, weduwe zijnde, eene rechtsvordering in tegen Swane Lose, weduwe van Hendrik van Essen, raad en richter van Arnhem en Veluwenzoom, tot vergoeding van schade, die de gedaagde haar toegebracht zou hebben aan het landgoed Grunsfoord door het afhouwen van heggen op den wal van den Molenbeek. Het hof van Gelderland verklaarde haar den 25 Maart 1643 niet ontvankelijk in haren eisch en bevestigde de gedaagde in het bezit van den wal.

Wat er van zij, zeker is het, dat haar zoon en erfgenaam Reinder van Lynden, met het huis te Grunsfoord den 4 November 1667 beleend werd. Hij vergrootte het leen met goederen in het schependom van Wageningen en in het ambt van Renkum, in het leenboek gespecificeerd, en met de Indoorniksche tiende, gaande door de geheele heerlijkheid van dien naam. Hij werd daarmede, benevens met het huis Grunsfoord den 11 Maart 1678 beleend.

Anthonie van Lynden, erfgenaam van hem, zijn oom, volgt hem den 17 Juli 1685 op.

De goederen waren zeer bezwaard. Vele schuldeischers kregen verlof er op te procedeeren, eenige gingen tot peinding over. De perceelen worden bepaald opgenoemd.

De erfgenamen van den burgemeester Ham pro se en qq. kregen in geapprobeerd vrijwillig verwin en werden, na expiratie er van, den 14den Mei 1728 beleend met «Het huijs Grunsfoort met alle regten en toebehoren, gelijk dat in Veluwen in den kerspel van Redinchem van alts gelegen is, in hogen en legen, in natten en drogen, schuur en stallinge, met sijn cingels, graften, twee hoven, opgaande boomen, gelijk Jan van Gelder dat te gebruijken plag, en een daarbij gelegen elsepas, leenroerig aan den furstendom Gelre en graafschap Zutphen ten Zutphensche regte, met

een pond goed gelds te verheergewaarden.» Den zelfden dag droegen zij het leen op aan Evert Jan Benjamin van Golstein, die er daags daarna mede beleend werd.

Hem volgde den 11den Januari 1747 op zijn zoon Philip Hendrik, voorbehoudens de tucht van zijne moeder Charlotte Agnes van Essen, en op dezen den 16den Februari 1776 zijn zoon Evert Jan Benjamin. Met zijne moeder, Judith Margaretha van Essen, draagt hij het leen op aan Willem Adriaan van Pabst en Johanna Dorothea van Pabst, ehelieden, die, den 19 Maart 1777 beleend, den 23sten Mei 1792, met hunne dochter Anthoinetta, het leen met eene schuld bezwaarden. In het volgende jaar kregen drie schuldeischers opvolgelijk den 6den, 7den en 8sten October verlof om ten landrechte op het leengoed te mogen procedeeren.

Dit zijn de laatste openbare stukken, die mij omtrent Grunsfoord ten dienste staan en ik ga tot den Kortenberg over.

Het Hof van Gelderland, den 3den December 1686 uitspraak doende in een geding tusschen den vroeger vermelden Antonie van Lijnden van Grunsfoord, als eischer, en Willem van Raasveld tot den Kortenberg, als gedaagde, besliste dat de pacht van de konijnenwarande, welke de gedaagde op den berg naar de zijde van Wageningen, ten noorden langs de Utrechtsche, Wageningsche en Arnhemsche wegen had aangelegd, in December 1685 geëindigd was, dat hij en de zijnen zich zullen hebben te onthouden daar, in de Moft, in de «cleft» van den berg en overal waar de gerechtigdheid der konijnenwaranden van Grunsfoord bestaat, te jagen en konijnen te schieten. Van Lijnden werd eigenaar van den Kortenberg, zonder dat ik heb kunnen opsporen hoe en wanneer. Hij vertoonde aan de leenkamer eene resolutie van hof en rekenkamer van den 2den December 1715, waarbij hij ontslag krijgt van den leenplicht van eenige perceelen, die Reinder van Lijnden, zoo als ik mededeelde, bij Grunsfoord had gelegd. Hij maakt daartegen den Kortenberg leen, waarmede hij, als een van het

huis Grundfoord afgespleten leen, ten Zutfensche rechte, te verheergewaden met een pond goed gelds, den 30sten Mei 1716 beleend werd [1]. De Kortenberg bestond volgens het leenboek uit huis en huisplaats met tuinen, boomgaarden, een gedeelte van de allée naar den Utrechtschen weg, bouwland groot ruim 36 morgen, weiland, bij het broek, 3 m. 72 r., struikhout 25 m. 200 r., een perceel groot 47 m. 78 r. alles aan één stuk gelegen en voorts alles, wat tot de leenen van Grunsfoord behoort.

Hij droeg voor zich en als weduwenaar van Cornelia Anna van IJsendoorn à Blois den 13den Juli 1726 het leen op aan Thomas van Wassenaar en Margaretha Alexandrijna van Lijnden, ehelieden. Van Wassenaar legde den leeneed af, doch verkocht met zijne vrouw reeds den 26sten Juli volgende het goed aan Anna van den Broek, die, na registratie van de koopacte, waarvan de conditien een denombrement der perceelen bevat, er den 19den Augustus daarna mede beleend werd. Haar man Johan van Lawijk was hulder. Na het overlijden van dezen stelt zij den 29sten November 1741 haar zoon en toen ook deze overleed den 2den Mei 1746 Dr. Reijnder van Brienen. Hare dochter Lijdia Francisca van Lawijk verkreeg het leen den 4den Februari, terwijl haar man Johan Anthonie van Pabst als hulder optrad. Zij wordt na haar dood den 14den Maart 1767 opgevolgd door haar zoon Adrianus Albertus van Lawijk van Pabst, die tot vrouw had Albertina Johanna van Pabst. Zij laten den 21sten Augustus 1772 hunne besloten testamenten approbeeren en reeds den 31sten Augustus van het volgende jaar worden Anthon Levyn, Willem Adriaan en Carel Onuphrius van Pabst als testamentaire voogden van hunne kinderen, met name Jan Anthonij, Antoinetta, Franciscus Emilius, Adriana Johanna van Lawijk van Pabst met den Kortenberg beleend.

Na registratuur van een extract uit 's hoves memorie en resolutieboek dragen die voogden voor de drie eerstgenoemde minder-

---

[1] De Indoorniksche tiende werd een afzonderlijk leen separaat te verheffen.

jarigen het goed op aan Jean Louis Trip. Hij wordt er mede beleend den 30 September 1783, en draagt het met zijne vrouw Anna Wilhelmina van Limburg Stirum over aan Paul Matthïas Thomas, die den 14den December 1787 de beleening ontvangt, met consent het met *f* 11,000 te mogen belasten ten behoeve van de verkoopers. Deze schuld werd den 15den Mei 1789 afgelost, doch het goed op denzelfden dag bezwaard ten behoeve van Ernestina van Pabst, weduwe Jensen, met *f* 7000, van John Brown met *f* 10.000, en van Willem Macdonald met *f* 5000. De eerste deed den 10den Mei 1791 hare vordering over aan den tweeden, aan wien den 30sten Mei 1806 de voogden van een zoon van den derden schuldeischer ook die vordering overdroegen. De registratuur daarvan op 6 Juni 1806 is het laatste mij bekende openlijk stuk dat tot den Kortenberg betrekking heeft.

Bij dit uit de bronnen bewerkt geschiedkundig overzicht der beide goederen kan ik voegen, dat volgens de Historie ofte beschrijving van 't Bisdom Utrecht bl. 407, tot de bezittingen van het O. L. V. altaar in de kerk van het klooster te Renkum behoorde een erve in Redinchem, geheten Cortenberk [g] en dat, waarschijnlijk na de reformatie, een priester uit de maatschappij van Jezus lange jaren op Grunsfoord woonde en de katholijken van Wageningen, Renkum en andere plaatsen van de Veluwe ging helpen, later hierin vervangen door den Hollandschen geestelijke Philip Doekscheerder uit Emmerik.

In den aangehaalden Gelderschen Almanak is eene afbeelding van het huis Grunsfoord, volgens eene teekening van het jaar 1638, overgenomen in Eigen Haard, n°. 41 van 1881.

Het budget eener Hollandsche stad omstr

DOOR

DR. P. J. BLOK.

Het begin der vijftiende eeuw is voor de g
steden een allerbelangrijkste tijd; toen vormde zi
cratie langzamerhand tot de taak, die in Holla
weggelegd — het bestuur van de steden. Het is
moeite waard eens na te gaan, hoe dat bestuur
gevoerd. Gelukkig bezitten wij voor zulk eene
gegevens in onze archieven, waaronder dat van
het armste is, en reeds in 1873 prof. Fruin
stad tot onderwerp eener beschouwing te mak
plan het stadsleven van dien tijd meer in bij
gaan en ik wensch hiermede een deel mijner
zoover zij een afgerond geheel uitmaken — in h
Wanneer wij ons een beeld willen vormen v

---

[1] Zie in den Gids van 1873, Eene Holl. stad in de M

[2] De welwillende archivaris van Leiden, Jhr. Elsev
legenheid alle mogelijke stukken op dat archief na te zi

is het zeker van geen gering belang, na te gaan hoe het budget der stad was ingericht: Leiden heeft in dit opzicht onschatbare bronnen in de stedelijke rekeningen uit de 15de eeuw. Wij zullen hier de rekeningen beschouwen van 1392, 1400, 1413, 1419, 1420, 1424, 1425, 1426, 1427, 1430 en 1434: de daarop volgende van 1449 verplaatst ons reeds in nieuwe toestanden.

Niet alleen kunnen die rekeningen dienen tot aanvulling onzer kennis van de feiten, waarvoor de hoofdstukken, «bodeloonen» en « wijnschenkingen », menige interessante bijdrage geven, maar hun groot belang ligt vooral hierin, dat zij ons een helderen blik gunnen op het bestuur der geldmiddelen.

Nergens hebben wij kunnen vinden, of men te Leiden werkelijk een budget maakte, maar zeker is het, als men het deed, moeten de poortmeesters met deze taak belast geweest zijn: zij [1] — in dezen tijd burgemeesters genoemd — deden de uitgaven en namen de inkomsten in ontvangst. In 1398 kwam een nieuw lichaam — de homans — hen daarin bijstaan, dat hen weldra geheel zou verdringen, maar toch bleven zij het toezicht houden op de financiën.

In het jaar 1398 namelijk komt het eerst voor een college van 4 commissarissen, «bi overdracht des gherechts ende der vroescip te Leiden gheordineert der stede van Leiden hoir oude scout te betalen ende dat weder te ontfaen van den exzisen der stede voirscr also alse die kuer dair of inhout.» [2]

Zij namen dus de verpachting der accijnsen op zich, die in de rekening van 1392 nog door poortmeesters wordt bezorgd: bovendien komen zij den poortmeesters in hunne uitgaven te gemoet,

---

[1] Zij werden jaarlijks op St. Martynsavond (10 Nov.) door gerecht en vroedschap gekozen ten getale van 4: onder deze 4 was een der afgetredenen, die dus nog een jaar aanbleef. (Gids 1873. Eene Holl. stad).

[2] Bedoelde „kuer" is noch bij den heer Hamaker, noch in het „stedeboek" te vinden. Het feit kennen wij uit eene accijnsrekening 1398—1400, waarvan het bovenstaande het opschrift is.

want wij lezen, dat zij uit de opbrengst der accijnsen suppleerden, wat de oude renten der stad minder dan 1000 ℔ opbrachten.

Welken naam zij droegen, is op te maken uit twee rekeningen: 1°. eene accijnsrekening van 1398 en 1399, waarin zij verklaren aan de burgemeesters eene som van 250 ℔ in het eerste, van 280 ℔ in het tweede jaar te hebben gegeven; 2°. de stadsrekening van Nov. 1399—Nov. 1400, waarbij de burgemeesters van dat jaar verklaren eene som van 280 ℔ te hebben ontvangen van de 4 hooftmans, daar « der stede goede » minder opbrachten dan 1000 ℔; welke beide berichten klaarblijkelijk op ééne zaak slaan.

Hun werkkring loopt eerst in 1399 ten einde, nadat zij twee jaren heeft geduurd.

In de rekening van 1413 zijn zij weder verdwenen en ook in die van 1419 en 20 vindt men geen homans: de burgemeesters beheeren weder geheel de geldmiddelen, accijnsen en al. In 1424 echter vinden wij, dat de homans weder een groot deel van de financieele plichten der poortmeesters op zich hebben genomen en de laatste ontvangen zelfs van hen het geld, dat zij nog mogen uitgeven. Hetzelfde vinden wij in 1425, 26 enz. en dit jaar 1426 geeft ons nog een duidelijker begrip van hunne bevoegdheid. De rekening der homans van dat jaar draagt een opschrift « Heynric Paedsz, Heynric Heynrixz, Aelwiin Baerntsz, Wermbout Nannenz, alse si homans ghecoren worden bi consent van den gherechte, der vroetscip ende eens deels der rycdom van der stede, alsdat si der stede goede innemen ende uutgheven souden dair hem die burghemeesters ...... wisen souden in te nemen ende uut te gheven; welcken dienst si annamen upten 20sten dach in Zelle (Febr.) anno 26 tot den Martynsdach (11 Nov.) anno 26. »

Duidelijker kan het niet en ook hun verdwijnen in 1413 kunnen wij nu verklaren; wij hebben hier te doen met een maatregel, die telkens weder afstuit op den onwil der aristocratie om der gemeente invloed op het bestuur te schenken. De benoeming in

1426 geschiedde op 20 Februari door de gemeente bi consent van den gherechte enz. Nu worden gewoonlijk de homans op St. Martynsavond aangesteld; wat is de oorzaak dezer onregelmatigheid? Ik meen die te kunnen aanwijzen.

De zege van Philips had de Kabeljauwschen weder op het kussen gebracht, nadat zij het in 1425 zwaar te verantwoorden hadden, na den dood van Jan van Beieren in Januari van dat jaar, en Jacoba's zege bij Alfen in October. Op St. Thomas (21 Dec.) 1425 was Philips te Leiden gehuldigd als ruwaard en erfgenaam; tusschen 25 Oct. en 21 Dec. valt juist de tijd voor de benoeming der homans (10 Nov.); zij werd niet gedaan. Nu hebben wij de homans alleen dàn gevonden, wanneer de Kabeljauwschen te Leiden heerschten, in 1400, 1423 en 1424: echter niet in 1413, 1419, 1420, toen de Hoeksche partij het overwicht had; geen wonder, dat de Kabeljauwschen kort na Philips' huldiging weder de democratische inrichting der homans, door de gemeente gekozen, invoerden. Zoo verklaren wij hun beurtelings verschijnen en verdwijnen uit de fluctuatiën der partijen [1].

Na deze opmerkingen over de magistraten, die de financiën beheerden, gaan wij tot deze zelve over — ons eigenlijk onderwerp.

De inkomsten kunnen verdeeld worden in:

I. de gewone:

1°. der stede oude goederen en renten.

Hiertoe rekende men:

a. De opbrengst van de verpachting der visscherij in de singels; die in den Rijn was een domein van den burggraaf.

b. De verpachting der «stallen» of standplaatsen op de vischmarkt. Ieder, die visch wilde verkoopen in de stad, moest zulk

[1] Prof. Fruin beschouwde hun optreden als een meermalen herhaalde proef, die telkens mislukte en schreef ook hunne benoeming toe aan de overheid. Elders hoop ik dit punt nog wat uitvoeriger te behandelen.

eene plaats koopen [1]. De verpachting had gewoonlijk plaats in 4 termijnen, terwijl het getal der stallen zelve van 50 tot 100 afwisselde.

c. die op de turf- en houtmarkt.

d. de verpachting van stallen in de vleeschhal.

e. het waagrecht.

f. het strijkgeld, voor het meten der lakens.

g. de verpachting der stallen in het wolhuis.

h. de wijnkraan, d. i, het recht om dit werktuig te gebruiken.

i. de botermaat
j. de linnenmaat
k. de broodmaat
l. de muddemaat of koornmaat
} accijnsen op die artikelen, dikwijls voor langer dan een jaar verpacht.

m. de ramen, n.l. de pacht der belasting op de lakens, die daar werden onderzocht.

Al deze inkomsten werden op St. Pietersavond door burgemeesters (of door de homans) aan den meestbiedende verpacht, waarbij de leden van het gerecht waren uitgesloten. De pachters moesten borgen stellen en waren aan bepaalde voorwaarden gebonden. Hier volge, als een voorbeeld, eene opgave van dergelijke voorwaarden bij de verpachting van de wijnkraan [2]:

Voor het opslaan van elke dordr. aan wijn . . . 2 gr.

Als iemand zijn wijn opslaat buiten de kraan, betaalt hij den pachter van elke aam . . . . 6 penn.

Voor elke 400 ℔ zwaarte aan andere goederen, waarvoor men de wijnkraan gebruikte . . . . . 2 gr.

Als men de kraan daarbij niet gebruikte . . . . 4 penn.

Als er schade aan het goed komt, vergoedt de pachter die.

De kraanmeester moet den Rijn diep houden, zoodat de schepen

---

[1] In Vlaanderen heette deze koopsom „stalpenningh", hier meestal „stalghelt" (Warnk., Flandr. Staatsgesch., I., p. 362),

[2] Stedeboek, fol. 327,

bij de kraan kunnen komen: verzuimt hij dit, dan doet de stad het op zijne kosten.

Als de stad een nieuwe kraan plaatst, wordt de pachtsom verminderd.

In 1392 worden onder deze inkomsten nog gerekend de «dobbelscoel» en «de quaecscoel», inrichtingen voor dobbelspel, die vroeger door den burggraaf aan de stad waren afgestaan: men had ze elders ook. In 1397 [1] heeft eene keur die inrichtingen afgeschaft als strijdig met de openbare zedelijkheid: dit geschiedde overal tegen het laatst der 14de eeuw, daar men vond, dat deze exploitatie der verkeerde neigingen van de onderzaten geen bron van inkomsten mocht worden [2].

Verder trok men nog inkomsten uit sommige ambachten, b. v. uit dat der vleeschhouwers, die in 1413 nog 3 ℔ per persoon betaalden; uit dat der schoenmakers in 1400 ook 3 ℔, later niet meer.

2°. het poortgeld. Ieder, die poorter werd, gaf aan de stad 1 groot van ieder pond, waarvoor hij in het schotboek werd opgeteekend; bovendien betaalde hij nog eene vaste bijdrage van 13 sch. 4 d.

3°. het pondgeld. Dit werd betaald door niet-poorters, die binnen Leiden erfden — zij gaven 10 pCt. van de erfenis — en door hen, die het poortrecht, b. v. bij vertrek, opgaven: zij betaalden 5 pCt. van hun vermogen volgens het schotboek.

4°. De verhuur en verkoop van stedelijke gebouwen en eigendommen.

5°. Het aandeel der stad in de boeten, door schout en schepenen opgelegd, gewoonlijk ½ der geheele boete.

6°. Toevallige baten.

---

[1] Boeten wegens overtreding dier keur vindt men in de baljuwrekening van Rijnland op dit jaar (ms. Rijksarchief).

[2] V. Mieris, III, 629 enz.
Denk aan den strijd over de staatsloterij — 500 jaar later.

In hoofdsom trok de stad uit al deze gewone inkomsten:

In 1392	820 ℔.
1399	750 ℔.
1400	720 ℔.
1413	970 ℔.
1426	1070 ℔.
1427	1150 ℔.
1434	900 ℔.

Deze inkomsten dekten echter de uitgaven over diezelfde jaren geenszins. Deze beliepen:

In 1392	1700 ℔.
1399	8300 ℔.
1400	9000 ℔.
1413	13000 ℔.
1426	22500 ℔.
1427	27000 ℔.
1434	19000 ℔.

Bij deze cijfers kan men twee zaken vooral opmerken:

1°. het groote verschil tusschen het jaar 1392 en de volgende jaren; de oorzaak hiervan zijn de groote onkosten der Friesche oorlogen (1396—1400).

2°. het verschil tusschen het jaar 1413 en de volgende. Vooreerst had men in 1420 [1] het beleg te doorstaan en later de oorlogen van Jacoba, waartoe de stad veel had bij te dragen in geld en deelneming aan krijgstochten.

3°. In 1434 ziet men reeds den invloed van een geregeld bestuur in het veel lager bedrag der uitgaven

---

[1] Daardoor zijn de rekeningen, in dit en het vorige jaar wat verward en daarom dikwijls door mij buiten overweging gelaten.

Waar kwam nu het geld vandaan, dat de gewone inkomsten niet opleverden?

Die vraag leidt ons tot de beschouwing van

II. de buitengewone inkomsten. Deze zijn:

1°. hoofdelijke omslag.

2°. leeningen.

3°. accijnsen.

4°. lijfrenten.

Het eenvoudigste middel om aan geld te komen was zeker een hoofdelijke omslag. Deze werd nooit geheven zonder de uitdrukkelijke toestemming van de vroedschap; eerst na deze toestemming gingen de poortmeesters, later de homans, over tot « scot ghaderen ». Hiertoe waren alle poorters opgeschreven in een « scotboec », [1] waarin ieders vermogen achter zijn naam stond; de poorter deed eigen aangifte onder eede en werd bij verdachte opgave ambtshalve aangeslagen, waarbij de bedrieger nog eene boete van 18 sch. opliep. [2] Hadden wij eens zulk een schotboek! Maar — voor zoover mij bekend is — bezit geen der Hollandsche steden zulk een onschatbaar register in haar archief.

In 1392 had één poortmeester al dit werk te verrichten, maar in 1400 en andere jaren ging elk van de vier poortmeesters met twee schepenen rond in een der vier bonnen, waarin de stad was verdeeld, en schreef zijne ontvangsten op. Het geheele stedelijk vermogen bedroeg in 1392 50.000, in 1400 70.000 ℔ [3]. Evenzoo zien wij ook de draagkracht der burgers snel toenemen. Van ieder pond, waarmede een poorter « te scote » stond, be-

---

[1] Zij komen reeds in de oudste privilegiën der 13de eeuw voor als „chartae tributi".

[2] Kb. 1406. Ham., II, 15.
De wijze van handelen, bij onze inkomstenbelasting gevolgd, is dus verre van nieuw en revolutionnair.

[3] Rek. van die jaren bij het noteeren der ingekomen som.

taalde hij in 1392 4 pennin-gen, dus $1\frac{2}{3}$ °/o ongeveer, later gewoonlijk 1 groot van 1 ℔ dus $2\frac{1}{2}$ °/o à 2 °/o.

De opbrengst van eenige jaren is:

1392	$1\frac{2}{3}$ °/o	710 ℔.
1400	10 °/o	7020 ℔.
1413	?	1204 ℔.
1426	?	2709 ℔
1427	geen omslag.	
1434	»	»

Wij zien hieruit, dat vooral het jaar 1400, toen de onkosten der Friesche oorlogen zeer zwaar drukten, met een zwarte kool verdiende geteekend te worden. Nog erger was het in 1399, toen men 16 °/o moest betalen, zooals blijkt uit eene voogdijrekening van dat jaar [1].

Hij, die de betaling weigerde, werd eenvoudig door den schout op aanwijzing der burgemeesters aan zijn eigendom gepand, nadat hij driemaal om het geld was gemaand door den klerk der burgemeesters of der homans.

In 1430 bepaalde eene keur, dat de onwillige voortaan op aanwijzing van het gerecht dadelijk zou gaan « inlegghen », totdat hij het geld had betaald. De armen werden meestal voor een groot deel van den last ontheven, zoodat b. v. in 1392 van de 50.000 ℔ slechts 47.500 ℔ werden aangesproken om betaling wegens den harden winter; rechtens vrij van « scot » waren de priesters; daarom zegt Philips van Leiden dankbaar: de regeering hield ons vrij « de omni exactione personali ac reali. »

Geen wonder, dat omstreeks 1400 ieder over de harde scoten klaagde: men was dan ook daarom al begonnen de niet-poorters even zwaar te belasten en ook van hen schot te eischen. [2] Men

---

[1] Rek. der familie Blijfhier (Leidsch archief).

[2] Kb. N°. 3. K. 108. uitg. Ham.

meende echter, evenals nog in onzen tijd, dat indirekte belastingen minder drukten en voerde daarom accijnsen in met afschaffing van het schot. [1] De noodzakelijkheid dwong echter nu en dan van dezen regel af te wijken, b. v. in 1408 bij den kostbaren tocht naar Woudrichem [2], enz.

Een tweede middel, dat dikwijls door de regeering van Leiden werd toegepast, was het sluiten van leeningen, soms gedwongen, soms vrijwillige.

Leeningen waren niet zeldzaam, en de gewone vorm, waarin men ze in het begin der 15de eeuw sloot, was het uitgeven van lijfrentebrieven; want men had nog weinig groote kapitalisten, zooals Willem Eggert, de vriend van Willem VI, was. De vorsten hadden dikwijls hulp gezocht bij de Lombarden, geldhandelaars, die zich in de voornaamste steden hadden gevestigd: zij waren van Italiaanschen oorsprong, ofschoon men onder hen ook Hollandsche namen vindt. Het wisselrecht van vreemde muntspeciën, in die dagen van muntverschil zoo voordeelig, was een grafelijk domein en werd in den loop der 14de eeuw (zeker niet gratis) aan de steden afgestaan: Leiden kreeg het in 1351, maar het werd waarschijnlijk in 1388 met toestemming der stad weder door den vorst teruggenomen. In iedere stad werd toen weder een grafelijke wisselbank ingevoerd met vergunning der steden [3]: in 1394 is dan ook Albrecht in het bezit daarvan, terwijl in 1404 de stad het recht weder had teruggekregen; de juiste tijd dezer teruggave is mij niet bekend.

Wij bezitten een charter van 1395, waarbij Albrecht den wissel te Leiden verpacht (de gewone wijze van exploiteeren) aan Anthonijs Paeling, lombard: deze belooft daarbij in goud en zilver

---

[1] Kb. 1406. II, 9.

[2] Uitgegeven door den archivaris van Leiden, Jhr. Rammelman Elsevier, in de Kron. van het Hist. Gen.

[3] Antiq. Reg. A. (ms. Hoogl. K.) op het Leidsch arch.

uit te geven en te ontvangen volgens de door den hertog gemaakte bepalingen, behoudens een klein voordeel voor zijne bank.

Die lombarden traden dikwijls als bankiers op en leenden den vorst geld, waarom het belang van dezen dan ook medebracht het wisselrecht te behouden, zoo lang hij kon. Ook hierin speelde geldgebrek hem dikwijls slechte parten.

Voor de steden waren de lombarden natuurlijk in dit opzicht weinig waard: zoo lang zij geld hadden, was de vorst altijd het eerst bij de hand om daarop beslag te leggen; hadden zij het niet, dan konden ook de steden niets van hen krijgen. Toch hield Leiden hen te vriend, door hen alle b. v. tot burgers aan te nemen zonder onkosten en hun vrijstelling te schenken van alle belastingen.

Daarom ging de stad soms tot gedwongen leeningen over: in 1398 b. v. geschiedde dit, ofschoon de stad hoogen interest moest betalen, n. l. 20 °/$_0$. Maar ook deze hooge rente kon enkelen niet bewegen hun geld gewillig te geven, misschien omdat de som, waarop zij door het gerecht gesteld waren, hen te hoog voorkwam: de correctieboeken hebben de herinnering aan hun verzuim bewaard [1].

Met den aanvang der 15de eeuw verdwijnen echter de gedwongen heffingen.

Ten derde had men accijnsen.

Het recht tot heffing van deze indirecte belastingen was een grafelijk recht; de oudste mij bekende accijnsen vinden wij in den Haarlemschen brief van 1274, door den heer de Wal uitgegeven [2], en in den brief door Willem III in 1325 aan Middelburg verleend [3].

---

[1] In 1394 werd een niet-betaler genoodzaakt het geld te leenen zonder rente of kans op teruggave. Correctieb. 1394. (Leidsch archief.)

[2] Versl. en Meded. Kon. Acad. 1865.

[3] Kluit, Holl. Staatsr., Dl. V.

is het zeker van geen gering belang, na te gaan hoe het budget der stad was ingericht: Leiden heeft in dit opzicht onschatbare bronnen in de stedelijke rekeningen uit de 15de eeuw. Wij zullen hier de rekeningen beschouwen van 1392, 1400, 1413, 1419, 1420, 1424, 1425, 1426, 1427, 1430 en 1434: de daarop volgende van 1449 verplaatst ons reeds in nieuwe toestanden.

Niet alleen kunnen die rekeningen dienen tot aanvulling onzer kennis van de feiten, waarvoor de hoofdstukken, «bodeloonen» en « wijnschenkingen », menige interessante bijdrage geven, maar hun groot belang ligt vooral hierin, dat zij ons een helderen blik gunnen op het bestuur der geldmiddelen.

Nergens hebben wij kunnen vinden, of men te Leiden werkelijk een budget maakte, maar zeker is het, als men het deed, moeten de poortmeesters met deze taak belast geweest zijn: zij [1] — in dezen tijd burgemeesters genoemd — deden de uitgaven en namen de inkomsten in ontvangst. In 1398 kwam een nieuw lichaam — de homans — hen daarin bijstaan, dat hen weldra geheel zou verdringen, maar toch bleven zij het toezicht houden op de financiën.

In het jaar 1398 namelijk komt het eerst voor een college van 4 commissarissen, «bi overdracht des gherechts ende der vroescip te Leiden gheordineert der stede van Leiden hoir oude scout te betalen ende dat weder te ontfaen van den exzisen der stede voirscr also alse die kuer dair of inhout.» [2]

Zij namen dus de verpachting der accijnsen op zich, die in de rekening van 1392 nog door poortmeesters wordt bezorgd: bovendien komen zij den poortmeesters in hunne uitgaven te gemoet,

---

[1] Zij werden jaarlijks op St. Martynsavond (10 Nov.) door gerecht en vroedschap gekozen ten getale van 4: onder deze 4 was een der afgetredenen, die dus nog een jaar aanbleef. (Gids 1873. Eene Holl. stad).

[2] Bedoelde „kuer" is noch bij den heer Hamaker, noch in het „stedeboek" te vinden. Het feit kennen wij uit eene accijnsrekening 1398—1400, waarvan het bovenstaande het opschrift is.

drukken en tevens de boeren treffen, die in tijd van gevaar binnen de muren der stad hun toevlucht zoeken en dus van de stad profiteeren, zonder daarvoor iets te betalen.

De invoering ging te Leiden echter langzaam: in 1392 wordt behalve de maten alleen de bieraccijns genoemd, die toen 271 ℔ opbracht; hij bestond reeds in 1357 [1].

In 1396 echter begon een zeer kostbare tijd voor de stad met den aanvang der Friesche oorlogen: jaar op jaar werden groote sommen in het Danaïdenvat der schatkist gestort en de stad moest daarom ook hare inkomsten vermeerderen. Dezelfde redenen bezorgden aan Amsterdam in 1398 het recht om accijns te heffen, waarvan die stad in 1401 gebruik maakte voor het bier: ook Haarlem, Delft en Alkmaar verkregen toen dit recht. Zoo bewerkten de Friesche oorlogen indirekt een belangrijken omkeer in het huishouden der Hollandsche steden.

Reeds in 1396 vinden wij te Leiden een accijnsbrief voor bier en wijn van dezen inhoud:

Elke aam rijnwijn	40	gr. accijns
mindere wijnen	20	» »
1 vat uitheemsch bier	12	»
1 vat Leidsch bier	4	»
1 vat Hollandsch bier	8	» [2]

Voor de vrijheid om nieuwe accijnsen te heffen moest telkens vergunning aan den vorst gevraagd worden, daar iedere meerdere belasting de kansen van den graaf op geregelde toestemming en invordering zijner beden verminderde [3].

Wij bezitten de accijnsrekening van 1398: de accijnsen gingen in op Kersdag 1398 voor den tijd van 8 weken en zoo werden zij verpacht, telkens voor 8 weken, tot het volgend jaar;

[1] v. M. III, 37.
[2] Stedeb. fol. 265 v.
[3] v. M. IV, 239.

brachten toen de aanzienlijke som van 7256 ℔ op, waarvan de

bier	accijns	. . ±	3400 ℔.
wijn	»	. . .	475 ℔.
vleesch	»	. . .	450 ℔.
molen	»	. . .	1380 ℔.
visch	»	. . .	200 ℔.
wol	»	. . .	770 ℔.
koorn- en zout-accijns.			600 ℔.

In het volgend jaar werden de accijnsen op dezelfde tijden verpacht voor 7104 ℔.

Met de verkregen gelden betaalde de stad hare schulden.

Weldra (sedert 1406) kwamen de accijnsen geheel in de plaats van de schoten, volgens de beginselen, die reeds Philips van Leiden had verkondigd [1].

In 1413 worden de accijnsen sterk verhoogd, met toestemming van den vorst, ofschoon zij nog niet de som van de jaren 1398 en 1399 bereikten, toen de accijns zoo hoog was gesteld om in den oogenblikkelijken nood der financiën te voorzien.

Zij brachten toen ongeveer 4200 ℔ op, waarbij weder de bieraccijns meer dan de helft opleverde (2600 ℔) [2].

Het gerecht had voor die verhooging de vroedschap bijeen geroepen, daar men veel geld noodig had, om een losgeld te kunnen betalen voor den zoon des burggraven [3]; de vroedschap stemde toe.

In 1419 gaven de accijnsen ongeveer dezelfde som, evenals in 1420, niettegenstaande de onrustige tijden.

In 1426 echter ziet men den accijns ongekend hoog worden: 10900 ℔ (bier alleen 6800 ℔) is de verkregen som; het volgend jaar al weder eene belangrijke vermeerdering — tot 17250 ℔. In

---

[1] Zie boven.

[2] De rekening is voor dit jaar niet zuiver, daar de molen- en vleeschaccijnsen eerst in Sept. waren verhuurd.

[3] Hij was door de Gelderschen gevangen genomen.

1434 vermindert de opbrengst weder tot ongeveer 14000 ℔ (8700 ℔ op den bieraccijns, 2200 voor den molenaccijns).

Waren de accijnsen een vaste plaats komen innemen op het budget, een andere soort van inkomsten was intusschen ook gekomen: geld tegen lijfrente opgenomen.

De gewoonte der vorsten om op deze wijze zich geld te verschaffen dateert in Holland van de dagen van Willem IV, wiens verregaande verkwisting de schatkist uitputte.

Omstreeks het midden der 14de eeuw deden de steden het ook, maar moesten bij iedere nieuwe uitgifte van lijfrenten den vorst vergunning daartoe vragen [1].

De uitgifte dezer rentebrieven was een goed middel om dadelijk aan geld te komen met een wissel op de toekomst: zij vervielen bij den dood des houders.

Ook voor dezen, den houder, was de zaak voordeelig: voor eene matige som verschafte hij zich zoo een jaarlijksch inkomen. De eenige benadeelden waren misschien de erfgenamen van den kooper der brieven.

Een duidelijk denkbeeld van den aard dezer lijfrenten geven de brieven van 1402.

Met toestemming van hertog Albrecht verkocht de stad toen lijfrenten voor de 3000 oude schilden, die zij hem moest leenen, evenzoo leende hij van Amsterdam en Rotterdam resp. 15000 gouden nob. en 1500 gouden sch.; alles voor den Arkelschen oorlog [2]. Albrecht zou aan Leiden 10 °/₀ interest betalen en gaf tot pand voor dien interest allerlei tienden en pachten in Rijnland aan de stad: deze waren echter reeds voor een deel weggeschonken en de vorst vond hierop iets, n.l. een deel zijner jaarlijksche

---

[1] v. M. IV, 29, 67, 68, 144.
Voor de confirmatie werd in 1413 3 nob. betaald door de stad. (Reken. 1413.) Zie ook Phil. à L. cas. 39.

[2] v. M. III, 763.
Vad. Kron. p. 550.

giften aan priesters enz. in 't geheel niet uit te reiken en voor het overige deze bedeelden op zijne eigene — ledige — schatkist aan te wijzen.

Om de som bij elkaar te krijgen, zocht de stad Leiden gegadigden onder hare burgers, echter ook te Haarlem en Utrecht en elders [1].

De lijfrenten waren tweeërlei:

1°. aflosbare:

De houder en zijne vrouw (lijfrenten worden dikwijls op twee of drie levens geplaatst) kregen zoo lang zij leefden jaarlijks op St. Bonifacius eene bepaalde som, die ieder oogenblik door de stad kon afgelost worden met de hoofdsom en eenige rente, waarvan het bedrag werd bepaald.

A.	krijgt	25	nob;	som v. aflossing	200	nob.
B.	»	15	»	»	100	»
C.	»	22½	»	»	150	»
D.	»	15	»	»	100	»
		enz.			enz.	

De gewone rente was dus 12 à 15 °/₀. Dezelfde verhouding vindt men ook in 1405 en 1407 [2].

2°. niet aflosbare renten:

A.	geeft	23⅓	nob. en	krijgt	jaarlijks 5	nob.
B.	»	43½	»	»	» 6	»
C.	»	128	»	»	» 42	»
		enz.				

Bij deze soort van lijfrenten hing natuurlijk het bedrag der renten nog meer samen met den leeftijd van den houder: was deze oud, dan kon men ook meer rente geven.

Langzamerhand begon men in de plaatsing der lijfrenten eene

---

1 Amsterdam mocht toen alleen aan zijn eigen burgers lijfrenten verkoopen.

2 In Vlaanderen 6 à 12 °/₀, volgens Prof. Vanderkindere in Le Siècle des Artevelde. Daar was dan ook de veiligheid van het kapitaal grooter en de handelsbeweging drukker.

verandering te brengen; hetzij, dat de voortdurende onrust de zekerheid der plaatsing in Holland verminderde, hetzij de steden zelve hunne pensionarissen liever op eenigen afstand hadden — onder Willem VI worden de meeste lijfrenten in Vlaanderen en Brabandt verkocht. Wij zien dit vooral in 1413.

Willem VI was als altijd weder in geldverlegenheid en had zijne goede stad Leiden aangesproken. Deze was zelve niet zeer bij kas en verkocht dus voor 347 nobels aan jaarlijksche lijfrenten [1]. Hiertoe begaven zich twee afgevaardigden uit de vroedschap met een poortmeester naar den Haag, waar zij eene samenkomst hielden met zekeren Gillis van den Wynghaerde, gemachtigde van Brabantsche kapitalisten: men kwam met hem niet klaar, misschien omdat hij zijne committenten wegens de heerschende onveiligheid niet eens kon opzoeken [2] en raadplegen.

Daarom reisden de beide afgevaardigden naar Antwerpen en sloten daar eene overeenkomst: kort daarna keeren zij terug om de rentebrieven te halen, die door schepenen bezegeld moesten worden, ontvingen vervolgens te Antwerpen het geld en brachten het naar Leiden. Ook in Brabant plaatsten zij nog eenige rentebrieven.

Zeer uitvoerige berichten hebben wij van reizen, in 1431 en 1432 ondernomen om lijfrenten te betalen in Vlaanderen en Henegouwen [3]. Hertog Philips had daar vele schulden — gedeeltelijk nog eene erfenis van Jan van Beieren, gedeeltelijk een gevol[g] van den zoen van Delft — en kon ze niet betalen zonder de hul[p] der steden: deze nu hadden bij de betaling zeer veel belang, daa[r] anders de handel hunner burgers in die streken werd bemoeielijkt: want in dien tijd legde men voor de schulden van een vorst eene stad beslag op de handelswaren der onderdanen en burgers

---

[1] Stedeb. fol. 74.

[2] Rek. 1413.

Amsterdam heeft in 1434 lijfrenten aan Leidsche burgers verkocht.

[3] Mss L'idsch archief, Kas 12: het zijn drie kahiers over deze zaak. v— — M. IV, 988—990, geeft de algemeene overeenkomsten.

vooral Leiden was hieraan blootgesteld, omdat het de wol uit Calais dikwijls over land moest ontvangen [1]. De steden gingen dus over tot de betaling der vorstelijke schulden, mits men hun daarvoor korting zou geven op de beden. Niet alleen hunne eigen beden werden tot dit doel besteed, ook die van Kennemerland en Friesland waren hun daartoe aangewezen: konden zij deze niet vroeg genoeg binnen krijgen, dan moesten de steden zelve zoo lang het ontbrekende voorschieten en mochten dan hunne onkosten op de nalatige dorpen en steden verhalen.

De steden, die deze verplichtingen op zich namen, waren Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda; middelpunt der geheele administratie was Haarlem, van waar Kennemerland het best te bereiken was. In het laatst van Nov. wordt de bode dezer stad naar de steden en dorpen gezonden, ten einde hen te verzoeken de bede gereed te houden, die met Kersavond zou verschijnen: half Januari doet hij dezelfde rondreis, met het bevel om al de gelden naar Haarlem op te zenden, opdat men dadelijk tot betaling der lijfrenten zou kunnen overgaan; kort daarna reist hij weder rond om de munt, waarin men zou betalen volgens besluit van den hertogelijken raad, bekend te maken.

Op 3 Febr. hadden Monnikendam en Edam nog niet betaald en werden gemaand, evenals Hoorn en Uitgeest [2]. Als dan op het laatst nog niet betaald werd, pandde men de schepenen voor de schuld hunner dorpelingen, wat b. v. te Limmen gebeurde: de schepenen konden het betaalde dan weder op de dorpelingen verhalen. Zulke moeielijkheden had men tweemaal 's jaars: met Kersavond en met St. Jan.

Reeds sedert 1429 [3] volgde men deze wijze van betaling der

---

[1] Kwam de wol over zee, dan liep zij in den Briel groot gevaar. — Zie over deze zaak de studie van prof. Fruin over Leiden.

[2] In 1430 werden de bewoners dezer vier plaatsen hierom zelfs voor de tollen van den graaf opgehouden, totdat zij betaald zouden hebben.

[3] Ms. Archief, Leiden, v. 12 Oct. 1429.

lijfrenten, want de pensionarissen hadden zoo zekerheid voor zich zelven, de graaf kreeg zijne schulden zonder veel moeite betaald en inde geregeld zijne beden: de steden konden niet anders doen om hun handel.

Had men zoo óf het geld zelf voorgeschoten óf de gelden ontvangen van de beide commissarissen, belast met de inning der beden van Kennemerland en Friesland, [1] dan bleef over, dat men nog de pensionarissen moest betalen.

De reis naar Vlaanderen was toen niet zoo heel gemakkelijk. Afwisselend trok een der voornaamste ingezetenen van de verschillende steden, die hiertoe een rooster hadden gemaakt, mede met Hughe Scriver van Haarlem, den klerk, die ook de administratie voerde voor bovengenoemde commissarissen en voor al zijne moeite jaarlijks 100 phil. sch. ontving.

In 1432 ging eerst een Goudsch burger mede naar Brugge, waar der stede « garsoen », of bode, de pensionarissen in en om de stad bijeen riep; deze kwamen en men reikte aan ieder het geld uit tegen eene kwitantie, die weder aan de steden werd overgelegd. Uit Vlaanderen keerden zij onder afwisselenden dooi en vorst na 21 dagen terug.

Kort daarna ging Hughe Scriver met een Haarlemsch poorter, die in Brabant bekend was, over Antwerpen derwaarts: voor hunne veiligheid namen zij twee flinke kerels mede, « wantlet sorghelic is after lande te trecken mit ghelde »; bovendien kregen zij een hertogelijk geleide mede naar Brussel, want men was bang voor aanval en diefstal, daar de betaling wat lang was uitgebleven. Als zij geheel uitbleef, mocht de pensionaris den poortmeester der nalatige stad manen, zoo hij in de stad zelve woonde werd hij dan binnen 14 dagen niet betaald, dan mocht hij op kosten der stad leven, totdat de som betaald was. De pensionarissen

[1] Hunne namen waren Jan van Bekesteyn en Jan van Berkenrode, beide Kennemer edelen.

van buiten de stad oefenden den gewonen dwang uit — het in beslag nemen van goederen der burgers.

Te Mechelen aangekomen, had men nieuwe bezwaren te overwinnen: de munt, waarin men betaalde, was minder in waarde geworden en de afgevaardigden waren dientengevolge bang voor onaangenaamheden; daarom gaven zij het geld eenvoudig aan een ambtenaar der stad en pakten zich weg; om dit ongehinderd te kunnen doen, namen zij invloedrijke heeren der stad in den arm en onthaalden hen rijkelijk vóór hun vertrek.

Natuurlijk was het wenschelijk, dat de steden op de hoogte bleven, of de pensionarissen nog leefden, daar met hun dood de lijfrente nog slechts voor het loopende jaar werd betaald; daarom kreeg ieder, die bericht bracht van den dood van een pensionaris, eene belooning, geëvenredigd aan het kapitaal, dat de overledene aan de stad had geleend.

Toen alles naar genoegen (!) was afgeloopen, keerden de afgevaardigden over Antwerpen terug, na eene afwezigheid van 18 dagen.

In het jaar 1431 werd de reis evenzoo volbracht. Hughe Scriver ging toen met zijn zoon en een Leidsch burger naar Vlaanderen; om het geld gemakkelijker in wagens te kunnen vervoeren, nam men toen veel goudgeld in plaats van zilvergeld mede; de afgevaardigden klaagden dit jaar sterk over hooge wagenhuur in Brabant. De reis naar Brabant, met een Leidsch en een Haarlemsch burger, liep over de steden: Antwerpen, Mechelen, Brussel, Leuven, Herenthals, Lier en weêr terug op Mechelen en Antwerpen; de genoemde plaatsen waren de woonplaatsen der pensionarissen.

Met de naburige steden maakte men niet zooveel onkosten; had men daar lijfpensiën te betalen, dan werden boden door de homans [1] afgezonden. Zoo deed men ook vroeger in Vlaanderen en Brabant: men gaf soms aan een afgevaardigde des hertogen, die

[1] Zie boven.

de grafelijke lijfpensiën 4 maal per jaar betaalde, tegen eene kleine tegemoetkoming, het geld mede.

De pensionarissen werden nu en dan bedrogen. Een bekwaam rekenaar had hierop het volgende middeltje bedacht. Het was soms voordeelig hooge aflosbare renten spoedig af te doen: zoo had de stad allerlei sommen opgenomen tegen 18 %; om deze nu af te kunnen lossen, gaf zij nieuwe lijfrenten uit tegen 12½ %, ten einde de eene leening met de andere af te lossen: zoo had de stad dikwijls een belangrijk voordeel [1].

Dit is nog een financieele operatie, maar bedenkelijker wordt de zaak, als men de muntverzwakking ook in de berekeningen der steden vindt aangemerkt als een middel, om den pensionarissen te kort te doen [2].

Steeds nam het gebruik dezer lijfrenten toe, zoodat de stad in 1434 zelfs aan hare dienaars in lijfrenten hun salaris uitbetaalde, tegen den lagen interest van ongeveer 5½ %.

Zoo waren de lijfrenten, evenals de accijnsen, een vasten post op de begrooting komen innemen.

In 1413 ontving de stad 5200 ℔ voor nieuwe lijfrenten, terwijl zij reeds 2600 ℔ aan de pensionarissen had uit te reiken. In 1426 waren die sommen resp. 1600 en 8300 ℔: in 1427 betaalde de stad 9400 ℔ uit, in 1434 reeds 12300 ℔.

Steeds grooter werd de last dezer renten op de lijst der uitgaven en het werd duidelijk, dat op die wijze de financiën der stad meer en meer in de war geraakten.

Zóó was het budget der steden ingericht: tot overzicht van mijne opmerkingen voeg ik hierbij eene lijst van inkomsten en uitgaven over verschillende jaren (alles in ronde sommen).

---

[1] Stedeb. fol. 145 v. De conversie van leeningen was dus ook reeds bekend.

[2] Stedeb. fol. 144r. Zie ook de studie van prof. Fruin, Over Muntverzwakking. (Bijdr. 2de R. IX, 1—11).

1392.

Inkomsten:

Oude renten . .	700 ℔.
Poortgeld	58 ℔.
Pondgeld	50 ℔.
Zoenen en boeten	16 ℔.
Schot	780 ℔.
———	1600 ℔.

Uitgaven:

Reizen	100 ℔.
Wijnschenkingen	140 ℔.
Onkosten aan maaltijden, bodenloonen en salaris	1300 ℔.
Vertimmering .	25 ℔.
Allerlei	140 ℔.
———	1725 ℔ [1].

1400.

Inkomsten:

Oude renten . .	1000 ℔.
Poortgeld, Pondgeld en achterstallen	180 ℔.
Schot	7000 ℔.
———	8200 ℔.

Uitgaven:

Reizen	290 ℔.
Wijnsch. . . .	300 ℔.
Onthalen en bodenloon . . .	200 ℔.
Salaris	400 ℔.
Vertimmering .	470 ℔.
Soldijen	5800 ℔.
Krijgstocht tot ontzet van Stavoren	1500 ℔.
———	9000 ℔.

1413.

Inkomsten:

Oude renten .	900 ℔.
Accijnsen . . .	5600 ℔.
Poortgeld, Pond- en Zoenen . .	80 ℔.
Schot	1200 ℔.
Lijfrenten . .	5200 ℔.
———	13000 ℔.

Uitgaven:

Te kort op rek. 1412	2750 ℔.
Beden	5900 ℔.
Lijfrenten. . .	2600 ℔.
Reizen	170 ℔.
Wijnschenkingen	200 ℔.
Onthalen en bodenloon . .	200 ℔.
Salaris	560 ℔.
Vertimmering, enz.	450 ℔.
———	13000 ℔.

---

[1] Het verschil der eindcijfers van de som der posten wordt veroorzaakt door het verwaarloozen van kleine sommen op ieder dier posten.

1426.

Inkomsten:

Goederen en renten . . .	1000 ℔.	
Accijnsen . .	11000 ℔.	
Lijfrenten . .	1600 ℔.	
Schot	2700 ℔.	
Boeten en zoenen . . .	100 ℔.	
	———	16000 ℔.

Uitgaven:

Te kort 1425	2300 ℔.	
Burgem. voor hun uitgaven	1000 ℔.	
Lijfrenten . .	8300 ℔.	
Reizen . . .	350 ℔.	
Onthalen en wijn	300 ℔.	
Salaris . . .	660 ℔.	
Vertimmering en oorlogsmaterieel . .	1900 ℔.	
Allerlei (ook een krijgstocht) . . .	3000 ℔.	
Beden	4600 ℔.	
	———	22500 ℔.

1427.

Inkomsten:

Oude renten	1150 ℔.	
Accijnsen . .	17200 ℔.	
Allerlei . . .	1000 ℔.	
	———	19500 ℔.

Uitgaven:

Achterstallen	8500 ℔.	
Lijfrenten . .	9400 ℔.	
Reizen . . .	1900 ℔.	
Wijn en onthalen . . .	250 ℔.	
Bodenloon . .	175 ℔.	
Salaris . . .	700 ℔.	
Vertimmering	400 ℔.	
Oorlogsmaterieel	220 ℔.	
Krijgstochten, enz.	1300 ℔.	
Soldijen . . .	3000 ℔.	
Burgem. uitgaven . . .	870 ℔.	
	———	27000 ℔.

1434.

Inkomsten:			Uitgaven:		
Oude renten	900 ℔.		Achterstallen	4000 ℔.	
Accijnsen . .	14000 ℔.		Lijfrenten . .	12300 ℔.	
Allerlei . . .	250 ℔.		Reizen . . .	150 ℔.	
	———	15000 ℔.	Wijn en onthalen. . . .	120 ℔.	
			Bodenloon . .	120 ℔.	
			Salaris . . .	600 ℔.	
			Vertimmering	300 ℔.	
			Allerlei . . .	1000 ℔.	
			Bede	2000 ℔.	
				———	20000 ℔.

Vergelijkt men nu deze rekeningen met die van Brugge in 1285 [1].

Inkomsten:

1°.	Wisselrecht en opgenomen gelden	13400 Liv.	
2°.	Deposita van weezen [2]	6000 Liv.	
3°.	Lijfrenten verkocht voor . . .	3500 Liv.	
4°.	Verpachte gebouwen, hallen enz.	1800 Liv.	
5°.	Verhuring van poorten [3]	280 Liv.	
6°.	Boetegelden	50 Liv.	
7°.	Poortrecht	3 Liv.	
8°.	Opneming van personen in de vlaamsche Hansa	67 Liv.	
9°.	Accijnsen (op wel 30 artikelen) .	30000 Liv.	
		———	55000 Liv.

[1] Warnkönig, Flandr. Staats und Rechtsgesch, I, p. 363.

[2] Te Leiden worden deze goederen der weezen door voogden beheerd, die de regeering daartoe aanwees.

[3] Deze post komt ook onder andere posten te Leiden voor (Allerlei).

Uitgaven:

1°.	Rente aan geldhandelaars te Atrecht	10400 Liv.
2°.	Reizen van de overheden . . .	620 Liv.
3°.	Bodenloon	125 Liv.
4°.	Salaris, vertimmering, geestelijkheid	23500 Liv.
5°.	Allerlei	1220 Liv.
6°.	Lijfrenten	2200 Liv.
7°.	Rente aan weezen en terugbetaling der deposita	9900 Liv.
		54800 Liv.

Bij de vergelijking van deze staten zal men duidelijk kunnen opmerken, dat men niet alleen bij de inrichting der stadsboeken in eene Hollandsche stad de Vlaamsche tot voorbeeld nam, maar dat men ook bij het zoeken van nieuwe inkomsten het voorbeeld der Vlaamsche steden volgde, zooals ook bijna in alles onze stedelijke inrichtingen eene kopie der Vlaamsche zijn [1].

Omtrent de uitgaven der stad Leiden volgen hier nog enkele korte opmerkingen:

De rubriek «reizen» omvat alles, wat de overheden uitgaven op hunne tochten, in het belang der stad naar den Haag of andere plaatsen ondernomen.

De rubriek «wijnschenkingen en onthalen» wordt dikwijls groot door de wijnuitdeelingen aan gerecht, schutterij en geestelijkheid op de groote feestdagen.

De rubriek «salaris» moest eigenlijk heeten «uitreiken van laken voor kleeding», want de hoogste ambtenaren ontvingen op die wijze hun salaris: slechts voor de mindere komt reeds spoedig eene geldelijke vergoeding daarvoor in de plaats.

---

[1] Ik hoop dit elders nader aan te toonen, evenals vele andere zaken, die ik niet breeder kon uitwerken, zonder de duidelijkheid van het geheel te benadeelen.

De rubrieken na 1426, « uitgaven der burgemeesters », hebben hierop betrekking, dat deze na dien tijd het geld voor hunne uitgaven, die natuurlijk bij de beperking van hun werkkring ook beperkt werden, van de homans ontvingen en weder aan deze moesten verantwoorden.

De beden werden door den raad in den Haag voor de stad bepaald en dan door het gerecht volgens het schotboek over de burgers omgeslagen: betaalden deze laatsten niet, dan moest de stad het ontbrekende aanvullen.

Het oordeel van Richelieu over François Aerssen.

Laudari a laudato viro is altijd voor den hoogsten lof gerekend. Daarom als men Fr. Aerssen, den vertrouweling van Maurits en Frederik Hendrik, den gunsteling en later doodvijand van Oldenbarnevelt, als geslepen diplomaat wil verheerlijken, pleegt men te zeggen, zoo als o. a. prof. Vreede (Corresp. de Buzanval, p. X): «Il fut nommé par le Cardinal de Richelieu avec Oxenstiern, chancelier de Suède, et Guiscardi, chancelier de Montferrat, l'un des trois seuls politiques qu'il eût connu en Europe». Een hoogst vereerende getuigenis voorwaar, want de Kardinaal was een kenner en kende Aerssen van nabij. Maar heeft hij waarlijk zoo van hem getuigd? Wie blijft ons daarvoor borg? Allen die het verhalen schijnen, rechtstreeks of middelijk, te putten uit een aanteekening op de Londensche uitgaaf der Mémoires de SULLY, die in dezen geen gezag heeft. Maar toevallig ontdekte ik dezer dagen hoe de uitgever van Sully aan zijn bericht gekomen is. Hij heeft het ontleend aan de, ook voor onze geschiedenis belangrijke, Memorie Recondite van SIRI, VIII, p. 596, waar wij lezen, dat Guiscardi zoo hoog bij Richelieu stond aangeschreven, «che l'annovera per il terzo de' piu sublimi spiriti e ingegni conosciuti da lui al suo tempo superiori ad ogn' altro e che volavano d'un' aria sopra il comune; e gli ammirava e celebrava per intelletti istraordinari nel sapere e nella prudenza politica; ed erano Arsens, stato ambasciadore in Francia molti anni e in altre ambascierie, il cancelliere Oxenstern e questo Guiscardi Monferrino.» — Siri was tijdgenoot van Richelieu en met Guiscardi bekend; zijn bericht komt mij ook daarom geloofwaardig voor. Het verdient opmerking, dat hij onzen landgenoot allereerst, nog voor Oxenstiern, noemt, als stond hij in de achting van den Kardinaal bovenaan. Dit maakt de lofspraak des te vleiender.

R. F.

Uitgaven van MARTINUS NIJHOFF *te 's Gravenhage:*

Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Mr. Is. AN. NIJHOFF. 1836—56. 10 dln. Met Register. f 30.—

—— Hetz. werk. Nieuwe reeks, verzameld door I. A. en P. NIJHOFF en Dr. R. FRUIN. 1857—80. 10 dln. Met Register. f 30.—

Afzonderlijke deelen of stukken worden, voor zoover nog voorhanden, afgeleverd à f 5.— en f 1,25.

Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.

I. Het Rechtsboek van den Briel, door JAN MATTHIJSSEN, uitg. door Mr. J. A. FRUIN en Mr. M. S. POLS. f 4.75

II. Rechtsbronnen der stad Zutphen van het begin der 14de tot de tweede helft der 16de eeuw, uitg. door Mr. C. PIJNACKER HORDIJK. f 3,50

Verslagen en Mededeelingen. N°. 1, II. f 1.80

Heraldieke Bibliotheek. Tijdschrift voor geslacht- en wapenkunde, uitg. door J. B. RIETSTAP. 1872—76. 5 dln. Met pl. f 30.—

—— Hetz. werk. Nieuwe reeks. 1878—81. Deel I—III. f 16.—

Afzonderlijke deelen of stukken worden, voor zoover nog voorhanden, afgeleverd à f 6.— en f 1.50.

Bibliotheca Historico-Neerlandica. Catalogus van boeken en handschriften betreffende Nederlandsche geschiedenis en plaatsbeschrijving, in wetenschappelijke orde gerangschikt, met eenige aanteekeningen, voorhanden en voor de bijgevoegde prijzen te bekomen bij MARTINUS NIJHOFF te 's Gravenhage. Met Supplement. 2 dln.

Catalogus van oude en nieuwe boeken over Nederlandsch en buitenlandsch staatsrecht en rechtsgeleerdheid, voorhanden en voor de daarbij staande prijzen te bekomen bij MARTINUS NIJHOFF te 's Gravenhage. 1 dl.

Catalogus der historische werken, uitgegeven door MARTINUS NIJHOFF te 's Gravenhage. Met aanteekeningen.

Deze Catalogussen worden allen op aanvraag gratis afgeleverd.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS.

EERSTE DEEL, VIERDE STUK.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1882.

INHOUD.

De Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde worden op onbepaalden tijd uitgegeven en verschijnen in stukken van omstreeks 7 bladen druks. Vier stukken vormen één deel. De prijs van ieder stuk, ook afzonderlijk verkrijgbaar, is *f* 1.25.

In het 4de stuk van ieder deel zal worden opgenomen een Overzicht van de binnen- en buitenlandsche literatuur der vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde over het afgeloopen tijdvak. Dit stuk zal ook bevatten titel en inhoud van het geheele deel.

EEN GEHEIME RESOLUTIE DER STATEN-GENERAAL,

DOOR

Mr. C. C. N. KROM.

Ik heb voor mij een lijvig register, waarin op het titelblad geschreven staat: «Liber Rerum memorabilium, continens varias adnotationes Francisci van Heurn, J. U. D.» — Deze van Heurn behoorde tot een geslacht, welks leden gedurende twee eeuwen verschillende aanzienlijke ambten bekleedden in de Meierij van 's Hertogenbosch; hij was schepen van de stad, rentmeester der Kapittel-goederen van Oirschot, enz., en doorleefde de eerste drie vierde gedeelten der voorgaande eeuw. In het genoemde register teekent hij aan, wat hem merkwaardig voorkomt bij hetgeen hij leest en hoort, en onder zijn eigen levenservaringen.

Onder n°. 80 boekt hij de «Historie van het geval van Sigismund Hendrik Kauderbach.» Ik wensch hem dat geval na te vertellen, wijl het ook mij merkwaardig voorkomt. Immers, gelijk men zien zal, deze Kauderbach wordt sine ulla figura judicii, krachtens een geheime resolutie der Staten-Generaal naar Indië gebracht, ten pleiziere van zijn familie, voor welke hij wat lastig was.

Van Heurn was door briefwisseling over zijn particuliere zaken in kennis gekomen met den Heer Kauderbach, Hofraad van den Koning van Polen, als Keurvorst van Saksen, en diens Minister-Resident te 's Gravenhage. In Februari 1753 schrijft deze hem in zeer klagende bewoordingen over zijn broeder. Hij schijnt daartoe

reden gehad te hebben. Uit zijn mededeelingen aan van Heurn, en uit zijn missive aan de Staten-Generaal, waarover straks, vernemen wij een en ander omtrent het leven van dien man. In hoofdzaak bestaat dat uit het volgende.

In 1735 ontloopt hij het ouderlijk huis (te Meissen in Saksen), en neemt dienst in een regiment, dat toen garnizoen hield te 's Gravenhage. Zijn ouders legden er zich bij neer, en trachtten hem met kosten en moeite een goede positie in Holland te bezorgen, maar te vergeefs. Zijn gedrag was zeer ongeregeld, en na een jaar zagen zij zich genoodzaakt, zijn schulden te betalen en hem van den dienst vrij te koopen. — Weer onder het ouderlijk toezicht gekomen, gedroeg hij zich intusschen niet beter. Hij maakt weer schulden, neemt zijn ontslag als vaandrig in een Saksisch regiment en begeeft zich weer naar Holland, waar zijn broeder zich toen bevond. Deze wist hem door bemiddeling van Jhr. Jan van Borsselen, eersten Edele van Zeeland, een baantje in Indië te bezorgen; hij was dan ten minste niet meer in staat zijn buitensporigheden te doen onder de oogen en tot schande van zijn familie. Hij wordt behoorlijk uitgerust, van geld voorzien, en te Middelburg op het schip gebracht, dat hem naar Batavia zou brengen. Ongelukkig kon men niet terstond uitzeilen, hetgeen den onverbeterlijke gelegenheid gaf, zijn geld op te maken, en wat erger was, hetgeen maakte, dat hij zoek was, toen men zou vertrekken. Op het bericht hiervan komt de Haagsche K. terstond te Middelburg, maar vindt geen broer meer, alleen omstreeks 300 gulden aan rekeningen te betalen. — Eerst in 1748 zou hij weer van hem hooren. Bij het vredes-congres te Aken tegenwoordig, werd hij verrast door een bezoek van Sigismund, die natuurlijk berooid genoeg was. Om opspraak te voorkomen tracht hij hem met goede woorden en beloften buiten Aken te krijgen. Te vergeefs; het was den ander om geld te doen. Als middel om dit af te persen nam hij toen het zonderlinge middel te baat, om het Luthersche geloof aftezweeren en Roomsch-Katholiek te worden. Men liet hem

evenwel begaan; en hij werd met een processie door de stad geleid, als proseliet. Niet dat hij onder het nieuwe regime verbeterde. Hij bleef eenige jaren zwerven zonder evenwel zijn familie lastig te vallen. — Eerst in Febr. 1758 schrijft hij uit den Bosch naar den Haag, vragende om slechts één dukaat, en zeggende; dat men nooit weer van hem zou hooren, als hij dien kreeg. In afwachting van antwoord engageert hij zich als soldaat in het regiment van Cornabé, in de compagnie van den luitenant-kolonel de Martinés, in den Bosch.

Zoo stonden de zaken, toen v. H. den brief uit den Haag kreeg. Hem werd thans verzocht, aan Sigismund een ingesloten brief te overhandigen, en hem te doen arresteeren. Met een dukaat moest hij hem lokken naar een plaats, waar men hem in arrest nemen kon. — V. H. begeeft zich met den brief naar den Heer Juijn, Stadhouder van den Hoogschout, die met het document naar Schepenen ging. «Men vond goed,» verhaalt v. H., «vermits de Heer K. een publicq geaccrediteerd minister was, over de formalitijten heen te stappen, en Sig. op de gevangepoort te logeeren, het geene aanstonds geschiede.» Nadat K. hiervan kennis had gekregen, gaf hij permissie, «hem op een gulden daags te zetten,» en verzocht v. H. den gearresteerde de keuze te geven tusschen een reisje naar Indië, of naar een tuchthuis in Saksen, waarin men hem op verzoek van zijn vader reeds plaats bereid had. Hij moest hem ook mededeelen, dat zijn vader hem had onterfd, en dat hij, als hij nog blijken van zijn broederlijke liefde wilde hebben, terstond een geschiedenis moest schrijven van zijn gedragingen sedert 1748 [1].

Zoover ging het goed, maar nu werd men met de zaak verlegen. De magistraat van den Bosch kon den gearresteerde niet pede ligato naar Indië zenden, zooals K. wilde; men had geen

[1] Louter nieuwsgierigheid. Ze werd bevredigd; v. H. zond het handschrift naar den Haag, en vernam later van K., dat het „abominabele historiën" bevatte.

jurisdictie over hem. Maar wat dan? V. H. wist raad. K. moest zich wenden tot de Staten-Generaal, en een secrete order op den Hoogschout trachten te verkrijgen, waarbij deze werd gelast, Sigismund onder secure bewaring aan boord te brengen. Hij bracht een voorbeeld bij van « zeekere Dame van het Hof van Petersburg, welke op die wijze aan haar vrienden was overgeleevert. » — Het scheen intusschen, dat K. dien weg, hoe eenvoudig ook, niet wilde inslaan. Telkens wanneer v. H. in zijn brieven er op aandrong, kwam hij met andere voorstellen, die alle hierop schipbreuk leden, dat « onse scheepenen niet absolut genoeg waaren. » — De Hoogschout, de Graaf van Rechteren, schreef in denzelfden geest aan K, maar werkte evenmin iets uit. Eindelijk bleek de oorzaak van den onwil van K. Aan den Pensionaris van Heurn, die omstreeks dien tijd in den Haag kwam, openbaarde hij, dat hij zich niet tot de Staten-Generaal durfde wenden, omdat « den Grave van Bentink, Heere van Rhoon en Pendrecht hem haatede, vermits hij zig zeer geliëerd hadde bevonden met den Franschen Minister den Abbé de Ville, en dat dien Heer wel zoude weeten te effectueeren, dat zoodanigen secreete resolutie niet wierde gegeeven. » — Intusschen lag het schip, waarmee men Sigismund wilde expediëeren, zeilree. De griffier Fagel werd toen door K. in den arm genomen. Deze schrijft aan den Pensionaris van Heurn, en verzoekt hem, zijn invloed te gebruiken bij schepenen, en hen te persuadeeren, om K. ter wille te zijn. Maar zijn schrijven was in zulke algemeene termen vervat, dat de verantwoordelijkheid der handeling altijd bij schepenen bleef. Dit remonstreerde de Pensionaris aan Fagel, met dit gevolg, dat deze zelf K. aanraadde, een memorie aan de Staten-Generaal te presenteeren. Thans gaf K. daaraan gevolg, vermoedelijk te eerder, omdat Bentinck juist voor particuliere zaken naar Engeland was vertrokken. Den 25sten Juni ontving de stadhouder Juijn de verlangde resolutie.

De resolutie werd genomen den 23sten Juni 1753. Blijkens het extract uit de notulen van het Secreet Besogne, mij door den

rijksarchivaris, op mijn verzoek om inlichtingen aangaande deze resolutie welwillend toegezonden, waren in het Besogne tegenwoordig: van der Does, pres., van Heeckeren tot Brantsenburgh, Raadpensionaris Steijn, Buteux, d'Ablaing van Giessenburg, Bergsma, Sloet van Lijndenhorst, Rengers en de griffier Fagel. — In de ter vergadering gelezen memorie van Kauderbach, van denzelfden datum, verhaalt deze de geschiedenis van zijn broeder, dien hij Frederic Henry [1] noemt. Hij releveert bijzonder, dat hij handelt volgens den wensch van hun beider vader. Toen de poging, om Frederic in een betrekking in Indië te plaatsen, mislukt was, «son infortuné Père perdant enfin toute espérance d'amendement, desherita non seulement ce Fils dégeneré, mais il eut recours en même tems à moi, et me conjura dans les termes les plus pathetiques, d'employer tous les moyens les plus propres, pour retirer ce Fils libertin du Precipice et le garantir de plus grands malheurs, en le mettant en lieu de sureté, au cas il revint à la Haye.» Daarom voelde hij zich nu verplicht «de venir à l'extrémité de requerir le Venerable Magistrat de Bois le Duc, de faire mettre provisionellement le dit Fr. Henny K. en lieu de sureté, pour satisfaire aux désirs d'un Père desolé dans son âge decrepit, et pour épargner à sa Famille un plus grand opprobre. Ayant ensuite informé mon Père de cette demarche, celui-ci me chargea de nouveau par un consentement legalisé dans les formes, de faire enfermer ce Fils degéneré, ou de l'envoyer aux Indes.» — «Ce n'est donc», gaat hij voort, «qu'en conformité de la Volonté Paternelle et dans la vuë salutaire de retirer un Jeune homme d'une vie libertine et vagabonde, que je me vois reduit à la dure necessité de l'envoyer aux Indes, par les Premiers Vaisseaux de la Compagnie Orientale; mais comme le Venerable Magistrat de Bois le Duc, ne peut me livrer ce Frère,

---

[1] In zijn schrijven aan v. H. noemt hij hem Sigismund Hendrik. v. H. zegt dan ook, dat hij abusievelijk in de resolutie Frederik heet. Evenwel in zijn memorie noemt K. hem zelf zoo.

arreté pour cette fin, sans un ordre préalable de Vos Hautes Puissances, je me trouve obligé de recourir à la bonté de Vos Hautes Puissances, et de les supplier très humblement, de vouloir bien m'accorder une Résolution Secrette, qui autorise Monsieur le Comte de Rechteren, Grand-Baillif de la Ville et Mairie de Bois le Duc, de faire livrer le dit Frederic Henry Kauderbach à la disposition de ses Parens, pour pouvoir l'envoyer en sureté par la présente occasion aux Indes Orientales. » — Aldus Kauderbach. Is daarop goedgevonden en verstaan een copie der memorie te zenden aan den Hoogschout, « en denselven daarneevens aangeschreeven en geauthoriseert, sooals geauthoriseert word mits deesen, om gemelden Frederik Hendrik Kauderbach thans op versoek van sijn Vader en Vrinden in 's Bosch gearresteert, aan de dipositie van sijne nabestaanden te mogen overleeveren, om met de eerste occasie in veijligheid na Indien getransporteert te worden: » enz.

Nu was dus de zaak gezond. K. had gezorgd, dat men den man op het schip zou ontvangen en zond eenige uitrusting. Den 29sten Juni werd hij geëxpedieerd, om op 1 Juli te worden geleverd op het O. Indisch schip Jerusalem, voor de Kamer Rotterdam naar Batavia gedestineerd en te Helvoetsluis liggende. Krachtens autorisatie door den Stadhouder Juijn, begeleidde zijn secretaris Justin Eckart Raidt den ongelukkige, met twee als burgers gekleede « dienders »; een boeier was afgehuurd, die rechtstreeks zonder aanleggen moest doorvaren naar het schip. Voor de voorzichtigheid legde men in een hoek van het scheepje een reiszakje met boeien; Juijn gaf dan ook aan zijn Secretaris de secrete instructie meê, om Sigismund in cas van resistentie te kluisteren. — Den 3den Juli kwam Raidt aan Van Heurn rapporteeren dat hij zijn commissie volbracht had, en dat hij Sigismund in de monstering voor den Heer Princen van Rotterdam had zien passeeren. Een recepis van den kapitein, zooals hij in last had te vragen, was hem geweigerd; men vond dit niet noodig en zei

hem, dat hij, op aanvrage, extract uit de Compagnie-boeken zou kunnen krijgen.

De houding van den vervoerde was, zooals men die van een man met een zwak karakter kan wachten. Op den avond voor het vertrek bestemd begaven zich Van Heurn en Juijn naar de gevangenpoort. « S. kwam bij ons, » verhaalt V. H. « zeer proper gekleed, met de gratie, die een man van geboorte, die wel opgebragt en zeer welgemaakt is, als eijgen is. » Juijn begon hem aanstonds zijn levensloop voor oogen te houden, en wees er op, dat hij, die nu 35 jaren oud was, « eens ernstig op beterschap behoorde te denken; dit deede de Heer Juijn met zulken nadruk en beweeglijke woorden, dat S. geraakt wierd; hij erkende zijn losbandigheid en de droefheid, welke hij aan zijn vader en vrienden daardoor hadde veroorsaakt, betuijgende niets meer te verlangen, dan zijn leven zoodanig te schikken, dat zijn vrienden voor het geledene hardseer dobbele vergenoeginge aan hem mogten sien. » Hij onderteekende daarop een gezegelde akte, waarin hij verklaarde « gepersuadeert te zijn de rijse naar Indien aan te neemen, dezelve gaarne en vrijwillig te doen, betuijgende verders leetweezen over zijne overmatige boosheid en groote zonde, met beede aan God om hem die te vergeeven en met verzoek van pardon aan zijn ouden Heer vader. » — De cipier had tranen in de oogen, toen hij afscheid van zijn gevangene nam, en verzocht hem te mogen vergezellen tot Engelen; hetzelfde was het geval met een medegedetineerde. — Na een « bouteille van afschijd » ten huijze van Juijn, begeleidden deze en v. H. hem naar den boeier. Hier verzocht hij v. H. nog, ten zijnen gunste aan zijn broeder te willen schrijven, en gaf de heeren veel zegenwenschen mede.

Ten slotte nog mijn nabetrachting. — Ik laat de zedelijke motieven van de in deze historie handelende personen daar. Maar mij dunkt, dat er reden is, om de handelwijze van het Secreet Besogne als in de hoogste mate willekeurig en buitenrechtelijk te brandmerken. Alleen op een memorie van een wel-

licht zeer partijdig persoon wordt er inbreuk gemaakt op de persoonlijke vrijheid van iemand, die zelfs in die memorie van geen strafbaar feit wordt beticht. Uit dat oogpunt noemde ik de historie van Sigismund merkwaardig genoeg om ze mede te deelen. Ik hoop, dat de lezers van dit tijdschrift het met mij eens zullen zijn.

'sHertogenbosch, Maart 1882.

DE REIS VAN WILLEM VAN GULIK, HERTOG VAN GELRE en GRAAF VAN ZUTFEN, naar LONDEN, in het jaar 1390.

DOOR

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET.

Deze Geldersche hertog, de kleinzoon van Alianora, stond in zeer vriendschappelijke betrekking tot Richard II, koning van Engeland, wiens grootvader Eduard III, de broeder van Alianora was.

Den 10den Juni 1387 sloten de beide vorsten een verdrag [1], waarbij de hertog zich verbond des konings leenman te worden en hem tegen zijne vijanden, inzonderheid tegen koning Karel VI van Frankrijk, te dienen.

Voor deze leenhulde en manschap beloofde de koning hem levenslang jaarlijks te zullen betalen 1000 ponden sterling, de helft op St. Michaël, 29 September, de wederhelft op Paschen.

Hertog Willem was in oorlog met Johanna, hertogin van Brabant, die door Frankrijk werd gesteund. Den 12deu Juli ontzegde hij, de vorst van een klein gebied, den koning van het machtige Frankrijk. Nadat hij de Brabanters met eene kleine schaar verslagen had, rukte een Fransch leger tegen Gelderland op. Den 24sten Juni 1388 werd echter de vrede gesloten.

Richard, die den hertog weinig met krijgsmacht had ondersteund, kwam zijne geldelijke verplichtingen na.

Hendrik van Steenbergen, eerst proost van Zutfen en later van Oud-Munster te Utrecht, des hertogs trouwe vriend en door bastaardij zijn bloedverwant, was rentmeester «des alingen lands» van Gelre en Zutfen.

Bij zijne rekening, op den omslag genoemd: Extraordinaria diversarum, loopende van den 20sten Juli 1388 tot denzelfden dag van het volgende jaar, voegde hij eene opgave van uitgaven door Jan, proost van St. Jan te Utrecht, Wouter van IJsendoorn en Jacob van Montfoort, — welke beide laatsten met van Steenbergen het verdrag gesloten hadden —, ten behoeve van den hertog in Engeland gedaan, van den 5den Februari tot den 21sten Maart 1388. Voor hen werd vervaardigd een « loten zegel », dat zij mede namen, en zij kochten in Engeland eene « tunne » voor een « gewant », dat de koning hun voor de hertogin had gegeven.

Het doel der reis wordt wel niet vermeld, doch lettende op den tijd, waarop de afgezondenen in Engeland waren, kan reeds vermoed worden, dat het was een termijn der toegezegde som te ontvangen. Paschen viel op den 29sten Maart.

Dit vermoeden wordt bevestigd door hetgeen voorkomt in des rentmeesters volgende rekening der Extraordinaria, loopende van dezelfde dagen in 1389 en 1390: «Dit is die cost, die Arnt die Bemer, Willem van Zassevelt enn Wijer Goessens'soon gedain hebben, omme dat gelt van Engelant ijn te wijnnen en te krigen van den termijn van Sinte Michaelsdage neestleden.»

Zij zonden van Dordrecht twee stukken wijn aan den thesaurier en den kanselier van Engeland en gaven later des eersten knaap een kleinood.

Behalve deze met hoflijkheid gepaarde officieele aanraking, zijn er verschillende bewijzen van vriendschappelijke betrekkingen tusschen den koning en den hertog.

Na Hendrik van Steenbergen den 18den November 1388 tot zijn stedehouder te hebben aangesteld [2], vertrok hertog Willem den volgenden dag met een groot gevolg ten tweedemale naar Pruisen,

om ter eere Gods en des heiligen ridders St. George de Duitsche Heeren bij te staan. Gevangen genomen doch bevrijd, hield hij zijn gegeven woord en keerde niet dan tegen een zwaren losprijs in Augustus van het volgende jaar naar Gelderland terug.

Van Steenbergen zond den 5den September 1389 boden met het bericht van 's hertogen terugkomst aan de « heerschap » en den hertog van Berg te Keulen, waar de hertogin in het Huis van Gelre geweest kan zijn, en aan de heerschap van Gulik, des hertogs vader, bij wien hij den 27sten September te Caster in Gulik kwam.

Vrijcken, een van 's hertogs boden, werd « geseijnt aen den konijnck ende andere heeron ijn Engelant mit brieven ende boitschappen, dat mijne here van de vengnisse quuijt was mit sijnen ridderen ende knechten, die mit hem nederlagen. »

Twee Engelsche ridders werden den 29sten November door Sijbken van der Horst naar den hertog te Gelre geleid. Omtrent dezen tijd vind ik eene belooning aan Engelsche pijpers gegeven. Den 9den Januari 1390 bracht een riddersknecht voor den hertog twee zwarte winden. Een ander diener was den 12den Maart de overbrenger van een brief van den koning van Engeland en Arragon. Den 13den April gaf de hertog een «gelag» aan vrienden uit Engeland gekomen.

Dit een en ander blijkt uit de uitgaven, die er voor gedaan werden en in de rekening geboekt zijn. Zeker zullen er nog wel andere bewijzen bestaan hebben van de vriendschappelijke verhouding tusschen koning Richard en hertog Willem, en die stellig in verband stonden met de reis,die de laatste naar Engeland ondernam.

Geen schrijver gewaagt van deze reis, geen orkonde vermeldt de benoeming van een stedehouder. Van Hasselt [3] bracht haar aan het licht door eenige stukken van de vermelde rekening uit te geven, doch zocht onoordeelkundig, zoo als hij meestal werkte, niet naar het doel. Hadde Nijhoff het spoor, door hem gevonden, gevolgd, hij had niet geschreven: [4] « onbekend is het oogmerk der reis, welke de hertog in Mei des volgenden jaars — 1390 —

met een zeer aanzienlijk gevolg van ridders en knapen naar Engeland ondernam. »

Eene groote eer stond den Gelderschen hertog, die slechts 26 jaren telde, doch wiens goede trouw en heldenmoed hem reeds een grooten naam hadden doen verwerven, daar te wachten. Hij zou opgenomen worden in het Gezelschap van de Garter, ridder worden van den Kousenband. Was die eer reeds voor hem weggelegd, toen hij naar Pruisen toog ook ter eere van dien heilige, die de schutspatroon van Engeland en van de Kousenband-orde is? In de geschiedenis der orde, door Koning Eduard, des hertogs oudoom, in 1350 gesticht, komt hij onder de ridders voor. Meer is er niet van bekend. Dit reisverhaal zal verscheidene bijzonderheden over zijne opneming doen kennen.

De huishouding der Geldersche vorsten was ter dezer tijde verdeeld in ambten. Dat van den maarschalk zorgde voor de middelen van vervoer, die van den kok, den schenker en den bakker worden door hunne namen aangewezen, dat van de deurwaarders of kamerlingen verschafte in de kamers vuur en licht, lekkernijen, fijne wijnen, papier, franzijn, enz. Op reis werd spijs en drank medegenomen en het ontbrekende gekocht. Een gedeelte der ambten ging met het dienstdoende personeel mede. In de herbergen werden de spijzen bereid. Voor het nachtverblijf werd beddehuur of slaapgeld betaald. De waarden ontvingen geld als bellencier en voor onrust of onraad.

Van alle uitgaven werd boek gehouden. Die niet tot de ambten behoorden werden onder de Extraordinaria gebracht.

Toen hertog Willem den 27sten September te Castor was aangekomen, zou hij eenige dagen later, ter voldoening aan eene gelofte, « sijne gebeden riden te sente Ewalt » te Aken. De landrentmeester deed terstond eene rekening van de uitgaven der reizen aanleggen. De Extraordinaria, waartoe die reizen aanleiding gaven, werden in de loopende rekening gebracht.

Beide stukken leveren de bouwstoffen tot dit reisverhaal [5]. Om de eigenaardigheid van uitdrukking en taal laat ik de schrijvers dikwerf zelf spreken.

Wij leeren het gevolg van den hertog kennen uit deze opgave:

« Dit sijn mijns heren ridderen, knechten, gesijnde ende dijnre etc. die gekleedt wierden, soe tot Dordrecht ende Lonne — Loo of Lonne wordt steeds Londen genoemd — up die Engelsche reijse. »

Zij zijn in vijf klassen verdeeld.

« Heren ende ridderen. »

Op den hertog volgt zijn bloedverwant de jonker van Heinsbergen, vermoedelijk Johan, die hem trouw ter zijde stond in den oorlog met Brabant, daarna de heeren van Ghemen, Gijsbert van Bronckhorst, Ewoud van Eijdelstorpe, Wolter van IJsendoorn, Hendrik van Wijckrade, Jorden van Wije, Johan van den Velde, die als 's hertogs raden voorkomen, Salentijn, zonder meer, Johan van Bijlandt en Robbert van Apeldorn.

« Knapen clederen » ontvingen leden uit aanzienlijke geslachten. Behalve uit de reeds genoemde van Van Bijlandt en Van IJsendoorn komen voor: Johan van Meghen, Gijsbert van Batenborch, Herberen en Gerrit van Oij, Carselis van der Gruijthuis, Herman en Herman Floriszoon van Mekeren, van welke de eerste in 1377 den landvrede medegeteekend had, Sander van Kodinchave, Kirsten van Rijswijk, Herman van Randerode, Jacob van Montfoort in 1388 onder de raden gesteld, en anderen.

Onder de 39 personen, die als knapen gekleed werden, komen er velen voor, die in de rechterlijke beteekenis van het woord den titel van knaap niet konden voeren. Onder hen breng ik, onder anderen, Peter van Steenbergen, paap, Everardus Bolte, al stond hij ook aan het hoofd der keuken, Hendrik Ottersoen tot Dordrecht, Mondijn van den Briel, den schipper van de kogge, waarop de hertog naar Engeland voer.

De voorlaatste van de lijst is « Enen vrouw dienre van

Keent ». De vrouwe van Kent vinden wij later in vriendschappelijke betrekking met den hertog. Mogelijk is als eene soort van eerbewijs een harer bedienden opgenomen in zijn gevolg. Zij wordt zijne moei genoemd: de genealogen mogen deze bloedverwantschap uitmaken.

Tot deze klasse behoorden, — zij zijn de laatste — de « heralden Herman die Coningk en Gelren. »

Deze laatste kan de vervaardiger zijn van het « Wapenboek van Gelre » en onder den herautsnaam Beijeren van verschillende geschriften. Dien naam kreeg hij toen hij uit den dienst van den hertog van Gelre in dien van zijn schoonvader Albrecht van Beieren was overgegaan, daar hij zich zelven noemt: « Quondam Gelre ». Zijne geschriften zijn thans aan een geleerd onderzoek onderworpen. Eene moeielijkheid daarbij is thans opgelost. Men meende, dat in het Geldersch archief geen heraut Gelre voorkomt, en schijnt te vermoeden dat er dus geen had bestaan. Deze gevolgtrekking e silentio, steeds gewaagd, is thans vervallen.

Onder hen die « Middelcleederen » krijgen, ten getale van 29, worden vermeld nog een Bolte als kok, een borduur- en twee bontwerkers, een voedermeester, meester Jan en meester Gerit, valkeniers.

Vier runneren, 4 boden te paard, 2 te voet komen voor onder hen, die de « Nederste clederen » ontvingen, benevens een kamerknecht, een onderkamerknecht, een portier, een valkeniersknecht, « Gijshen inder penterien » en 2 onderkoks.

Met « Aude clederen » moesten zich vergenoegen 4 keukenknechten, een barbier « Jenneken in der bottelrien », 6 « pipern ende trumperers » van Gulik en 5 van Gelre.

In de twee laatste klassen komen vele personen voor, wier betrekkingen niet worden opgenoemd. Naar lichaamsbouw werden genoemd Lange Heinken en Groote Peter.

Onder het opschrift « Prelati » vinden wij de reeds genoemde proost Hendrik van Steenbergen en Willem van Rijenen, proost van St. Salvator te Utrecht.

Dan volgen als « capitani et notarii » meester Peter, medicus, die later Peter Odolff genoemd wordt, en drie geestelijken, onder welken dominus Thomas, des hertogs geheime klerk. Gadert, zijn kapellaan, komt onder de gekleeden niet voor.

Dan volgen Gerardus Tengnagel, Remboldus, Rutgerus Kluijt en Henricus van den Grave, die capitani geweest kunnen zijn, doch onder hen kan niet geplaatst worden: « Der vrouwen suster van Keent. » Mogelijk is hier « dienre » uitgelaten

De opgave der gekleeden wordt gesloten door 10 schutten van Nijmegen en de « Schiplieden ».

In het begin van Februari was betaald « een groete gordel mit ketenen enn mit clocken enn een gordel midden ijn sijne lijfe mit 140 bellen ». Ik gis dat dit bestemd was voor des hertogs gek, later Andries Kodken genoemd, en die, met zijn knaap, de reis mede maakte. Hij komt niet voor in de opgave van hen, die kleederen ontvangen zouden. De gek Daemken kreeg in 1399 een rok met bellen en spiegelen.

Om er de kleederen van te maken werden stoffen van allerlei soort en naam aangekocht, voornamelijk te Bergen, en over den Ouden Bosch en de Bruijck naar Dordrecht gezonden. Te Londen werd laken, gulden- en zijden doeken en fluweel aangeschaft.

Er geschiedde eene betaling voor « rothem balshaven, die mijn here tot Englant varen solte 16 ellen saijs ». Te Dordrecht ontvingen de heraut Gelre betaling, « omme laken ende andere gereijtschap tot 3 balshaven op die schepen » en « de maelre van den 3 balshaven te maken ». Nauwelijks in Engeland aangekomen, kocht de heraut bellen voor de balshaven.

Ik veronderstel, dat zij waren standaarden, vlaggen of wimpels met heraldieke figuren voor de 3 schepen, waarop het personeel vervoerd werd, doch laat de beslissing gaarne aan taalgeleerden en heraldieken over.

Veel proviant van allerlei aard werd gekocht. De bakkerij leverde 1800 witte brooden.

Uit Keulen kwamen, behalve Westfaalsche schinken, 5 stukken wijn « houdende aan de roede » 4 voeders, 5 amen en 23 vierdels, en 9 stukken houdende 9 voeders, 1 aam en 1 vierdel. Een stuk was dus gelijk aan ongeveer een voeder. In Den Bosch werden nog 10 stukken gekocht, dus in het geheel 24 voeders. Dergelijke maten zijn in den loop der tijden weinig of niet veranderd. Daar nu 1 voeder houdt 6 amen, 1 aam 4 ankers en 1 anker 44 flesschen, zoo werden er ruim 24,000 flesschen mede naar Engeland genomen. Deze groote hoeveelheid had echter eene andere bestemming dan geheel op de reis gedronken te worden.

De kamerling ontving kaneel- coriander- en anijskonfijt, perletuur, tragien, witte en roode suiker, en waskaarsen.

Jan, de apotheker, leverde medicamenten, voor den leek, als de meeste apothekersrekeningen, grootendeels onverstaanbaar, o. a. 1 punt dyacicōiton laxat, 4 punt dyacōiton cum succoroi, 2 quart pillarum yeropigre Galieni; verstaanbaar zijn: $\frac{1}{2}$ punt pillarum contra pestilentiam, 1 punt pulvis contra calculum, 2 punt succus rosarum, 2 oncen cubeben, $\frac{1}{4}$ punt pulvis sene, 3 punt vini malorum granatorum, 4 appelen van granaten, 1 quart terre virridis en 1 quart terre rubre, die nu als verfstoffen gebruikt worden.

In Februari werden als betaald geboekt 6 nieuwe messen, door den hertog geschonken aan den heer en den jonker van Gulik, den heer van Holland en anderen. Later worden messen vermeld « medegenomen op die reijes van Englant om weg te geven. » Zij waren waarschijnlijk fraai bewerkte jachtmessen en geene snij- of tafelmessen.

Op Vrijdag den 22sten April 1390 kwam hertog Willem des avonds met zijne vrienden, deels te paard, deels in schepen, te Zalt-Bommel. Hij zond van daar brieven aan ridders en knapen, waarin hij hun kennis van zijn vertrek gegeven zal hebben.

Den volgenden dag ging de reis, de proost van Steenbergen in eene « pleijte », naar Dordrecht.

Den 26sten kwam daar Wolter van IJsendoorn, dien wij hier als hofmeester leeren kennen, met Willem van Dolre « om scheepinge te winnen, daer ijnne van dair mijn here in Engeland varen solde.» Hier is te denken aan een anachronismus, die meermalen in rekeningen voorkomen. Mogelijk ontvingen zij toen geld voor vroeger gedane betaling of om te betalen. Winnen toch kan hier de beteekenis van huren of verkrijgen niet hebben, in welken zin dat woord meermalen voorkomt.

Voor den hertog was gehuurd eene kogge, voor den maarschalk, Herberen van Oij, een « kreijer,» voor den proost van St. Salvator, een gewoon schip, een vierde was bestemd voor de paarden en een vijfde voor den wijn. Op de beide eerste schepen waren stuurlieden, op de anderen leidslieden.

Onder de proviant en het voeder voor de paarden, die ingeladen werden, komen voor zout om 3 ossen in de schepen mede te zouten, 14 vogels, geheeten welpen, 25 oude hennen voor de valken en « gereijschap » om ze te vervoeren. Als eene bijzonderheid, omdat het zoo laat in den tijd is, vermeld ik dat 200 appelen werden medegenomen. Zij schijnen eene lievelingsvrucht van den hertog geweest te zijn. Te Londen werden zij meermalen voor hem gekocht, eens wijnappelen. Toen de eerste gezanten in Engeland waren om het geld te halen, werden daar appels gekocht om « palmeij » van te maken.

Ten behoeve van den hertog werden aangeschaft eene groote zeekist en « beveren huede ».

Er was oorlogstuig aan boord. Te Londen kreeg Jan van Vossum geld om kleederen te koopen, « want he mit mijns heren vursc. ijn Engelant vuer mit einen buech ende eine donrebusse bewaren solde ende ijn mijns heren dienst gevangen was geweest ». Er geschiedde eene betaling aan « Hein, schutten, tot gereitschap, dunrekrude etc. up ten schepen ende pijlen ».

Den 28sten April met een « lotsman » van Dordrecht vertrokken, werd den volgenden dag tegen het eerste eten Den Briel bereikt.

Van Matheus van Gent, burger te Keulen, werden daar gekocht « een groten hetzelgulden mit costeliken steen » voor des hertogs hoed, een groote diamant, 3 gulden hetzel en een zilveren gordel.

De vischmarkt in Den Briel was toen goed voorzien. Zij leverde voor de schepen groote en kleine schollen, schelvisch, zeehanen, braassem, wijting, harder, spiering, zalm, karp, posten en « wyloxen ». De gewone kinkhoorn of wulk, die veel langs onze kusten voorkomt, heet ook willoksen. [7] Dit schelpdier is als spijs in onbruik geraakt.

De koster van Den Briel, die miskleederen geleend had, en de gek, die bij zijn naam genoemd wordt, met zijn knaap kregen eene belooning.

De hertog is niet aan boord gebleven. Mondo Heijnsenzoon, zijn waard, ontving, behalve een bellenchier, een os. Hij stond waarschijnlijk in familie-betrekking tot dien Mondijn van den Briel, die als knaap gekleed werd.

Het verblijf in Den Briel duurde, mogelijk door tegenwind, lang. Na door een bode een brief aan de hertogin gezonden te hebben, stak de hertog den 4den Mei in zee, koers zettende, zoo als thans weder stoombooten doen, naar Norwelle, thans Orwell, bij Harwich, waar de schepen den 6den Mei ten avondeten het anker lieten vallen. De personen gingen in schuiten aan land, de paarden werden er heen gedragen.

« Gequijt » werden de « korners uijt Den Briel. » Waren zij loodsen?

Hendrik, « de taelsman », en boden werden naar Londen gezonden, om goede herberge te winnen. Arnt de Bohemer, die, zoo als wij zagen, vroeger in Engeland was geweest om het jaargeld te halen, reed naar den koning te Scijone.

Eene vrouw, die Duitsch kende, kreeg eene fooi voor hulp in

de keuken bewezen. Een knecht, Duitsch en Engelsch verstaande, werd aangenomen om er dienst in te doen.

Over dezelfde plaatsen, waarover thans een spoorweg loopt, over Malentrijs, thans Mallentree, Clochester, Gelmsvoirt, nu Chelmisfort, Oistervoirt, Straitsvoirt, waar een Augustijner klooster misgewaden leende, reed hertog Willem met zijne vrienden en gezinde op 15 eigen en verder op gehuurde paarden naar Londen.

Den 5den Mei tegen het avondeten aangekomen, deed « die doorluchtige vurste, die conijnck van Engeland mijnen lieven here van Gelre mit den sinen die cost ». Behalve in courtoisie lag dit in den aard van den verspillenden koning, van wien verhaald wordt, dat zijne hofhouding bestond uit 10,000 personen, van welke er 300 alleen in de keuken dienst deden.

Het mindere deel van het gevolg des hertogs was voor zijne rekening elders geherbergd. « Mijne lieve here dede cost maken des neesten diuxdag — 10 Mei — then ijrsten ete ijn eine sunderlinge herberge buten des conings cost voor sijn alingk gesinde, knechte, schutten enn schiplude, die dagelix tsamen was omme trynt 100 en 56 eters, bij wijlen mijn en bij wijlen meer, enn mijn lieve here bleef selven in des conings coste mit sinen alinge raijde, ridderen enn knechts enn deels van sijnen gesijnde. »

De koning zond om den hertog te dienen een hofmeester en 4 ridders, die later ieder een rooden gulden Sijperschen doek van den hertog ontvingen.

Uit de schepen, inmiddels aangekomen, werden de goederen aan de Londenbrug gelost.

Daags na zijne aankomst voer onze vorst met zijne ridderen en knechten, hij in 's konings « baerse », de anderen in drie gehuurde schuiten, naar Westmunster, om bij den koning te eten. De leeuwen werden er bezien, terwijl de proost van St. Salvater met eenige anderen het « heilichdoem » bezochten.

Den volgenden dag werd met boten op zijne « haven » een bezoek gebracht aan den hertog van Lankaster, oom des konings, die den hertog een wit paard ten geschenke gaf.

De koning was inmiddels naar Elton — Alton in het graafschap Hants — gegaan. Op Hemelvaartdag — 12 Mei — reed de hertog er met 90 gehuurde paarden heen. Toen werden hem zijne aanstaande mederidders van den Kouseband voorgesteld. « Die Ascensionis des coninncks kemerlingen, die mijnen lieven here die geselschap van den Garders brachte 9 nobels 10 dr. »

Bij deze voorstelling schijnt de heraut van den graaf van Salsberch — Salisbury? — dienst gedaan te hebben, daar de hofmeester Van Ysendoorn hem 4 nobels gaf.

De hertog kwam den volgenden dag met 100 paarden te Londen terug.

« Der grevijnnen dijnre van Keent, die oic hoir suster had, ende mijnen here clijnoet brachte » ontving 8 nobels. Na haar een brief gezonden te hebben bracht de hertog met slechts 12 paarden, doch vergezeld met den genoemden graaf, een « schardijant » en een ander van 's konings dienaren haar den 14den Mei een bezoek te Kynston — wel Kingston in het graafschap, waarnaar zij genoemd werd. Zij schonk hem, die na den eten vertrok, twee winden en wildbraad.

Daarna bleef hij twee dagen te Viruhem, — Farnham in Surrij? —, waar hij in de diergaarde een « stuck wild vijnck »..

Den 16den Mei voeren eenige ridders en knechten over de Teems naar de kerk van St. Salvator om een « spoel van ons Heren verrisenisse ende ander heilichdoem » te zien.

Middelerwijl waren er benoodigheden voor de kleeding van den aanstaanden ridder van den Kouseband aangeschaft. Om den hoed te overtrekken werd gekocht eene « gerde » — yard — rood fluweel; « voor mijnen here tot sinen mantell tot der geselschap van de garter », twee stukken blauw fiuweel en « enen sijden snoer tot mijns heren mantel tot ten garter ».

Er schijnt een afzonderlijk zwaard voor de ridders geweest te zijn, daar gekocht werd « $\frac{1}{2}$ gerde wit fluweels struyssen af te maken an den swierde tot ten garter », en « tot ten sweerde $\frac{3}{4}$ van eenre gerle roets fluweels ».

Jacob, borduurwerker, « tot Sente Joris schilde, — gilde? — die behoort tot ten geselschap van de garter », leverde « peerlen en corallen en maekte de garter. »

Meester Jan de « hoefsleger » kreeg betaling voor 42 ijzers voor de paarden van den hertog, die er dus 21 had. De maarschalk huurde 80 paarden, daar « mijns heren vrienden mede van Lonne tot Wijndsor reden », en 19 voor Jacob van Montfoord voor pijperen, herauten, boden e. z. v.

Met dit talrijk gevolg reed de hertog den 17den Mei naar Windsor. Door de heeren van Ghemen, Emond van Eyndelstorpe en andere raden deed hij in de kapel aldaar 41 nobels offeren. Hij zelve offerde tweemalen 1 nobel.

Den volgenden dag ontving hij de orde: « Feria 4 post Ascensionem — den 18den Mei — den clercq van der capellen tot Wijndsoer, doe mijnen here sijne oirde ontfinck, bij sijnen raede voors. 8 Nobels. De klerk van den koning, die den brief van de garder geschreven had, ontving er een.

Des konings herauten van Engeland en die daartoe behoorden, zijne pijpers, die van den hertog van Eems en Lankaster van den hertog van York en « de gemeijnen pijperen van Engelant » kregen geldelijke belooningen.

Op den volgenden dag is deze duistere post geboekt. « Des conings heijmelick speellude van Schotlant up rotten ende anders 6 nobel. »

Het doel, waarom hertog Willem naar Engeland ging was bereikt en hij kon de terugreis naar het vaderland aannemen. Voor dat wij hem daarop vergezellen, vertoeven wij nog wat in Londen.

Van den medegebrachten wijn ontving de koning 4, de hertog van Lankaster 3, de hertogen van York en van Clocester ieder 2 stukken, de koningin, de gravin van Kent en de graaf van Hunckhuichem ieder één stuk.

De kooplieden van Londen vereerden den hertog een nap. Hij deed een vergulden kop met deksel koopen en schonk dien aan den hofmeester des konings.

Velen ontvingen geld. Ik vermeld slechts de kerspelkerk voor het leenen van miskleederen, de Predikers voor mislezen, de Augustijners voor bidden.

De bode Gijsken van der Horst werd met geld gezonden naar Canterbury, om in de beroemde kathedraal van den heiligen Thomas Becket te offeren. Op den dag van het vertrek werd tot hetzelfde doel geld aan een koopman gegeven.

Rijquijn van Harderwijk ontving 1 nobel « dat he mijns heren gesellen an termeijnen verleget hat van Noirmel tot Lonnen. » Dit is duidelijk, doch donker is mij de daarop volgende uitgaaf: « Des conijncks heijmelick quintermere bij den vursc. 6 nobel. »

Veel werd om God gegeven, aalmoezen uitgereikt, wanneer de hertog uitreed. De bedelaars schijnen dan te hoop geloopen te zijn.

Er werden te Londen verschillende zaken gekocht om medegenomen te worden. Een « vergulden tafelken » en twee « wijnbare » en een verguld watervat, waarschijnlijk wat men later een koelvat heette.

Verder vind ik vermeld twee vergulde koppen, een vergulde « platen cop » — een platte kop? — en een zilveren kop, alle drie met deksels, $4\frac{1}{2}$ dozijn tinnen schotelen, lepelen, ook spiegels, « baren » en ander gereedschap.

« Omme frensen tot mijns heren kameren. »

« IJn behuif mijns lieven heren tot Lonnen doen copen 8 rode cameren van borduir gewracht met hoeren thoebehoiren. »

« Omme een maal mijns heren cameren ijn te vueren. »

« Omme kairden tot ten cameren. »

Ik waag niet eens eene gissing wat die kamers waren, noch wat in deze uitgaaf is bedoeld: « Omme hornen tot Lonnen gegeven 1 nobel. »

Van deze post: « Bi Jacob, borduurwercker, van 4 henepieren tot mijns heren silverwercke, dat hem geschinckt was », geeft Van Hasselt de verklaring 8). In de Exposita per recessus van Van Steenbergen, toen nog proost van Zutfen, in 1369, komt voor: « Bi enen mijns heren reise hetaelt meijster Peter, scheidemaker, van haneppieren ende alrehande dinge — — 35 moetoenen », waarop Van Hasselt aanteekent: « Die hanepieren waren van leder en door den zadelmaker — scheedenmaker — gemaakt. » Hij haalt verder aan uit de Exposita van het jaar 1396: « Brueder Claes omme een henpier, dat hi ten celc dede » en voegt daarbij: « In 1388 en in veele vroegere jaaren zag ik ook flesschen overtrekken ende hennepieren. » Ik meen dus te mogen aannemen, dat des hertogs zilverwerk in foedralen werd gedaan.

De borduurwerker leverde ook een kist en boomwol om onder de kleinoden te leggen.

Als eene bijzonderheid zij nog vermeld, dat er biezen gekocht werden, om in des hertogs kamer te strooien.

Staatsaangelegenheden werden gedurende het verblijf van den hertog te Londen ook behandeld. Ik meen althans dat daartoe betrekking hebben deze, trouwens niet zeer duidelijke posten: « Cokert ende Gijbken van der Horst, — boden te paard — die van Engeland te landen rijden solden, hoir peerden te beslaan, 20 dr, » en aan dezelfden: « Van Lonnen tot Caleys toe, van geheijt mijns heren the lande, den enen boven ende den anderen beneden, an den heijmelichen vrienden mijns heren brieven, elken $5\frac{1}{2}$ nobel. »

Wij vervolgen thans de reis van den hertog

Den 20sten Mei, met eigene en 60 gehuurde paarden vertrok-

ken, kwam hij den volgenden dag des avonds te Brendenalle en den anderen avond te Gelmvoirt. Van daar bracht hij den volgenden dag — Pinksteren — met omtrent 80 paarden met pijpers en trompetters een bezoek aan den hertog van Clochester op zijn huis Blessy. Hij ontving ten geschenke een «kamergewant», een harnas en een kleinood en van de hertogin een guldenen nap. Hij beloofde «steekgetouwe ende tornijergetouw», die na zijne terugkomst te Keulen besteld werden.

Hendrik van Mekeren, Florenszoon, die op de reis naar Londen te Colchester ziek geworden was, bleef te Blessy en ontving van onzen hertog een «roet teldere» paard en 8 nobels.

Na des nachts in de kost van den hertog geweest te zijn, werd den 23sten Mei de reis vervolgt. Meisjes, die aan den weg dansten, kregen eene belooning.

Te Colchester werd de hertog door de stadspijpers en trompetters ontvangen.

«Ene wijve aldaer, die voor mijns heren vriende licht broot bracht», kreeg eene fooi.

Er was een landgenoot. Geld werd gegeven, «enen priester, die voor mijns heren vriende misse dede ende van Ruremonde Jansneve van Wissum was.»

Tegenwind belette den 25sten Mei aan boord te gaan, wat den 28sten gelukte.

Intusschentijd ontvingen «de gesellen van Orwell van den coning, die mit mijnen here the lantsweer vuer, 6 pot wijns» en werd «enen watersak ijn mijns heren behuijf gekoft».

Ik mag Engeland niet verlaten dan na medegedeeld te hebben, dat de Gelderschen hunne paarden behandelden als de «rossenbedwingende Britten». Zij voerden ze, behalve met hooi en haver met rosbrood, voor die van den hertog werd gekocht een stoefdoijck» en ale om ze mede te «baijen».

Den 30sten stapte de hertog met den proost van Steenbergen

en andere zijner vrienden, te samen 60 personen, te 's Gravesande aan land. De torenwachter, die op den uitkijk geweest zal zijn, kreeg eene belooning.

Na des voormiddags daar een maaltijd, waartoe de keuken, de pentheria en de bottelria spijs en drank geleverd hadden, genuttigd te hebben, kwam hij ten avondeten in Den Haag bij Albert van Beijeren, den vader zijner vrouw Katharina.

« Men gijnck te have eten en dat heerschap van Holland dede oic die quitinge uijt ter herberge, maer de hertog dede gheven ijn die ambte. »

Den 2den Juni vertrok de hertog over Rotterdam. Een « kondsman » was aan boord tusschen Woudrichem en Zalt Bommel, een leidsman van daar tot Nijmegen.

Daar den 5den aangekomen, reed hij naar Roozendaal en zijne reis naar Londen was volbracht.

AANTEEKENINGEN.

1. Nijhoff, Gedenkwaardigheden, III, Oorkonde nº. 122, bl. 130.
2. Nijhoff, a. w. Oorkonde nº. 141, bl. 153.
3. Geldersch Maandwerk, I, bl. 395.
4. A. w., bl. LXXVIII.
5. De titels der rekeningen zijn:

   Dit is uitgeven heren Henrix van Steenbergen, proost t Aldenmunster t Utrecht, rentemeister des alingen lands mijns lieven genadigen hern des hertoge van Gelre en greve van Zutphen bij der coken aingainde in der jaer van 89 des manedage Cosme et Damiani [27 September], doe mijne lieve here vurc. uit Pruissen tot Caster gekomen was, gerekent en geschreven bi mijns lieven heren dienre van den ambten, als marschalk, cokenmeister, dorenwerden en cokenschriver van reijsen tot reijsen, als de partes hijr nae volgende dat claerlike ijnne halden.

   Dit is uitgevens heren Henrics van Steenberghen, praits van Audenmonster t Utrecht, extaordinaria als pipere, heralden, ministrieelen, varende luden, bodeloin en andere alrehande uitgeven, gelijk hijr nae beschreven steet, daer voir nijet afgereekent en is, van Sinte Maria Magdalenadage — 20 Juli — in den jair van 1389 thent Sinte Margarethadage int jair van 1390.

   De vorige door mij aangehaalde rekening der Extraordinaria heeft bijna denzelfden titel.

   De rekeningen zijn in het Oud Provinciaal archief in Gelderland.
6. Vgl. Mr. S. Muller Fz., Die Hollantsche Cronik van den Heraut in deze Bijdragen, 3de reeks, 2de Dl., bl. 1.
7. Schlegel, Dierkunde, II, bl. 402.

   Van Wijn, Historische avondstonden II, bl. 53, deelt uit eene rekening van Vict. 1400 — Vict. 1401 mede: Betailt van 90 woesteren en willoxen tot mijns heren behoef gelevert thonderd 12 gr. Vgl. Van Dale in de Taalgids, III, bl. 207, 238 en 303. Deze mededeeling ben ik verplicht aan de welwillendheid van den heer mr. De Kanter in Den Briel.
8. Geldersche Maaltijden, bl. 26.

STAATKUNDIGE WOELINGEN IN DE PROVINCIE FRIESLAND, gedurende de jaren 1672 en 1673.

DOOR

F. G. SLOTHOUWER.

Onder de moeielijkheden, die de jaren 1672 en 1673 voor de Vereenigde Gewesten opleverden, treden de Friesche beroerten geheel op den achtergrond. En al moge ook de Heer W. Eekhoff in zijne Geschiedenis van Friesland eenige bladzijden aan deze troebelen hebben gewijd, toch zijn ze nog van weinig bekendheid. Dit juist spoorde mij aan ze op nieuw aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen en hierbij, evenals die Heer, de annotatiën van Horatius Vitringa als hoofdbron te gebruiken. Des te eerder gevoelde ik mij daartoe opgewekt, omdat ik reeds bij mijne studie over de Oligarchische misbruiken in het Friesche Staatsbestuur de overtuiging had gekregen, dat sommige gebeurtenissen door den Heer Eekhoff niet geheel juist waren voorgesteld. Voordat ik evenwel tot de behandeling van dit onderwerp overga, dien ik de vragen te beantwoorden, wie deze Horatius Vitringa was en of men aan zijn aanteekeningen vertrouwen mag schenken.

Ten opzichte van de eerste vraag geven ons de Biographische Bijdragen van den Franeker Hoogleeraar, Mr. Jan Willem de Crane, eenige inlichting. Volgens dezen was onze Vitringa in 't jaar 1632 te Leeuwarden geboren en zou zijn vader, een braaf en godvruchtig man uit den deftigen burgerstand, den naam van Wiger Wigers gedragen hebben. Ofschoon van zijne jeugd weinig vermeld wordt, schijnt men toch uit de Latijnsche aanhalingen, waarvan hij zich in zijn geschrift bedient, benevens uit de duidelijke hand en zijne voor dien tijd zuivere spelling te

mogen opmaken, dat hij een zeer zorgvuldige opvoeding, al was het dan ook geen wetenschappelijke, heeft genoten. Het schijnt dat hij reeds vroeg met het Hof Provinciaal in betrekking is komen te staan, hetzij als klerk van een Raadsheer, hetzij als lagere beambte, en dat hij zoo allengskens is opgeklommen, totdat hij in 1688 tot Subst.-Griffier van dat Hof is benoemd. Getuigt reeds deze langzame doch geleidelijke bevordering van de nauwgezetheid en ijver, waarmede hij zijn plichten waarnam, niet minder blijkt dit uit de opvoeding, die hij aan zijne kinderen gaf. Werd niet zijn oudste zoon Wigerus Vitringa in 1678 reeds op een leeftijd van 22 jaren door den beroemden Ulricus Huber tot Doctor Utriusque Juris bevorderd en twee dagen daarna in de rol der Advocaten bij den Hove van Friesland ingeschreven? Werd niet zijn tweede zoon Campegius, nadat deze eerst drie jaren te Franeker had gestudeerd, reeds in 1679 op 20jarigen leeftijd bevorderd tot Theologiae Doctor aan de Leidsche Hoogeschool en reeds in 1680 aan de Hoogeschool te Franeker tot Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal en oudheden benoemd, welke betrekking hij in 1682 met het Hoogleeraarsambt in de Godgeleerdheid verwisselde? En werd niet in 1692 zijn derde zoon Martinus tot zijn opvolger bij de Griffie aangesteld, toen hij zelf dezen post had vaarwel gezegd, terwijl zijn vierde zoon, Horatius, ontvanger der geestelijke goederen te Leeuwarden is geworden, maar reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd is overleden? Zou men nu uit de aanzienlijke ambten, die deze mannen hebben bekleed, niet mogen besluiten dat hun opvoeding zeer zorgvuldig is geweest en tevens dat de vader, die ze heeft geleid, nauwgezet was van karakter? Wel is waar, kunnen ook uitstekende kinderen uit minder goede ouders geboren worden, maar zouden wij ten opzichte van hem wel hiertoe mogen besluiten, wanneer wij weten, dat hij door zijn ijver allengskens is geklommen en zijn braafheid en godsvrucht ook uit zijn handschrift blijken?

Nu rest ons nog dit handschrift nader te bespreken en dienen

wij ons af te vragen, wanneer en met welk doel heeft hij het geschreven? Hij zelf laat ons evenwel dienaangaande niet in het onzekere. Staan toch niet aan het einde van zijn voorrede de woorden te lezen: Leeuwarden 19 Maart 1695, aetatis 63? Doch nu doet zich een nieuwe moeielijkheid op. Mag men namelijk aan een werk, dat, loopende over den tijd van 1657—1676, dus zoovele jaren later is geschreven, onbepaald vertrouwen schenken? Dit bezwaar wordt evenwel door zijn eigen verzekering uit den weg geruimd, dat hij reeds vroeg aanteekeningen van de gewichtigste gebeurtenissen heeft gemaakt; dat hij zich van dezen bij het vervaardigen van zijn gedenkschriften heeft bediend en dat hij, voor zoover dezen te kort schoten, andere geloofwaardige schrijvers heeft geraadpleegd. Ledigheid te mijden en aan zijne kinderen en kindskinderen een oprechte herinnering achter te laten aan zijn persoonlijkheid en aan den tijd, waarin hij heeft geleefd, schijnt het doel te zijn geweest, dat hij voor oogen had. « Laten anderen », zegt hij, « er van oordeelen, wat haer belieft, het is mij genoeg, dat ik dese moyte alleen hebbe gedaen voor mij selffs en tot mijn pleizier, en er nae oock voor mijn kinderen en kindskinderen, opdat sij mij verloren hebbende (hetwelcke misschien welhaest konde gebeuren) er inne mijn aert en natuur eenichsins mochten sien en daerdoor de kennisse, die sij van mij hebben gehadt, sooveel te beter mochten onderholden ». « Ontvangt dan », zijn de roerende woorden, waarmede hij zijn voorrede eindigt, « beminde kinderen off kindskinderen desen mijnen geringen arbeid in danck en neemt dit aen als een teecken van affectie met sulcken hert en armen, als het UEd. van mij wordt opgedragen en gebruikt hetselve tot vermaeck. » Deze omstandigheid nu, dat hij het voor zijne kinderen geschreven heeft om in de binnenkamer gelezen en herlezen te worden, verhoogt, mijns inziens, de waarde van het geschrift. Vooral wanneer hij over de provincie Friesland en bepaaldelijk over de jaren 1672 en 73 handelt, is het belangrijk.

Bij voorkeur toch bepaalt hij zich tot de binnenlandsche zaken van dit gewest. Wanneer hij daarentegen de andere provincies en het buitenland moet bespreken, verwijst hij menigmaal naar de gedrukte en algemeen bekende stukken, die hij in zijn werk heeft ingelascht.

Reeds was Lodewijk XIV met een groot gevolg en onafzienbare legers den 5den Mei van het jaar 1672 te Charleroi aangekomen en reeds was hij, na den elfden van daar te zijn opgebroken, voor Maastricht verschenen om het spoedig weder te verlaten, toen ook de Bisschop van Munster en de Keurvorst van Keulen ons den oorlog verklaarden. Wel was in den beginne het krijgsgewoel nog verre van ons gewest verwijderd, maar toch bracht de spoedige onderwerping van verscheidene steden aan den Rijn groote verslagenheid te weeg en daarom werden door de Staten des Lands onverwijld pogingen aangewend, om, daar de troepen tegen den vijand waren opgetrokken en de garnizoenen van krijgsvolk waren ontbloot, deze door uitloting van den zevenden man uit burgers en boeren te bezetten. Oneindig veel grooter was evenwel de ontsteltenis, toen in den nacht van den $\frac{13}{23}$ op den $\frac{14}{24}$ Juni een koerier kwam melden, dat alle Overijselsche steden, Steenwijk en Blokzijl inkluis, zich aan den vijand hadden overgegeven en dat de Luitenant-Generaal Hans Willem baron van Aylva zich binnen de Friesche grenzen had teruggetrokken. Terstond kwamen de hooge kollegies van Staat bijeen om, zoo men zeide, een verdrag van overgave op te stellen [1], maar inderdaad

[1] Dit gerucht liep er onder de ingezetenen. Ook Sylvius stelt in zijn vervolg op Aitzema I. pag. 562, de zaak zoo voor, dat men geneigd zou zijn de Gedeputeerden zoo niet van verraad, dan toch van buitengewone zorgeloosheid te beschuldigen. Dat dezen evenwel terstond op hun hoede waren, blijkt uit de drie resoluties, die ten één ure des nachts door hen werden genomen. Vooreerst „Vrijdach den 14 Juni (ouden stijl) 's nachts te één uyren. Praesent de Heeren Aylva praesident, Swartsenborch, Burmania, Hemmena, Osinga en Potter. Op 't schrijven van den Heere Lt.-Generaell Aylva en Coll. Hayren van dat de provintie van Overijssel geheell aen Ceur-Ceulse en Munsterse hadde overgegeven, is 't collegie aenstonts vergaedert en onder anderen goedgevonden aan welgemelte Heeren te rescribeeren sich best doenlijk herwaerts aen te vervoegen soo alse tot meeste dienst vant Land sullen oordeelen en achter hun

om maatregelen ter verdediging te beramen. Was het wonder dat bij velen dat vermoeden opkwam, nu het vertrouwen in de regenten door de spoedige overgave der Geldersche en Overijselsche steden was geschokt? Zonder dralen besloten de Gedeputeerden ten spoedigste wederom de Staten des Lands bijeen te roepen en de Steden en Grietenijen te gelasten de pas gevormde kompagniën uit de burgers en boeren voorwaarts te laten rukken. Ook kwamen zij met de leden van het Hof overeen, dat de Raadsheer Adius met den Procureur-Generaal Kann naar Holland zou worden afgevaardigd om hulp te verzoeken. Alles was in rep en roer en dagen achtereen vluchtte het landvolk naar de steden, wier poorten werden gesloten. Tegenover dezen algemeenen schrik ontstond evenwel ook spoedig een groot enthusiasme om gezamenlijk het vaderland te verdedigen. Onverwijld toch verleenden de Staten aan de roepstem hunner Gedeputeerden gehoor en namen voorloopig het besluit eerst om de kleine troepenmacht, waarover zij konden beschikken en die uit 22 kompagniën voetvolk en 16 kompagniën ruiterij bestond aan de Blessebrug, maar kort daarna om deze aan de Schoterbrug post te doen vatten. Tevens werd

alle passagien affwerpen ende ruyneeren. Voorts is de Heere praesident Jongestal versocht boven te komen ende sulx aan Heeren van den Hove bekent te maecken, insgelijks de praesideerende Burgemeester Blau ten eynde onder de burgerij goede ordre moge worden gesteld en dat beide welgemelte Heeren aan derselver respectieve collegies dese gevaerlijcke tijdinge hebbende voorgedragen haer goede welmeyning dienteneffens aan dit collegie willen toekomen onder des dat de Heeren Volmachten zijn beschreven aansiens deses te willen opkomen." Vervolgens. „De Heeren van den Hove sijnde kort hierop bovengekomen ende naer affgelechte curialien ende overlech van eenige saecken is goedgevonden te versoecken en te committeeren gelijck versocht en gecommitteerd worden bij desen de Raedsheer Adius en de Proc.-Generaal Kann sich in allerspoedt te willen begeven naer Holland aldaar volgens medetegevene brieven van credentie bij de Heeren gecommitteerden van de Noorderquartieren, bij de Stadt Amsterdam ende selffs bij Haer Hoog Mogenden ten eernstige aen te houden om een consideraebele secours voor dese provincie van volck soo te voet als te paert enz." En eindelijk: „Is gearresteert dat alle Steden ende Grietenijen sall worden aengesegt om alle haere uitschot en noch soo vele daarenboven als eenichsins mogelijck te senden nae de rendevenu als Blessebrug en elders, daer sulx dienstig sall sijn."

door hen bevolen dat een groot aantal der nieuwe kompagniën van burgers en boeren zich op die plaats bij dezen zouden aansluiten, terwijl de Heer Potter met den Staats-Secretaris Van Viersen naar Groningen zou worden gezonden om dezen staat tot het geven van hulp te bewegen. Hoezeer allen te Leeuwarden met de gedachte vervuld waren om den vijand tegenstand te bieden, bleek bovenal uit de geestdrift, waarmede jeugdige advocaten, klerken van Raadsheeren en andere jongelieden uit eigen beweging de wapenen opvatten om met de drie kompagniën uitgelotte burgers tegen den vijand op te trekken. En niet lang duurde het of de kompagniën, uit de burgers der andere steden en uit de boeren der grietenijen gevormd, sloten zich bij hen aan. Niettemin was er slechts een geringe aanleiding noodig om de grootste verwarring te weeg te brengen. Den $\frac{18}{26}$ Juni, 't was op een Zondag, had o. a. iemand, wiens naam niet wordt genoemd, doch die ons als ijlhoofdig wordt geschetst, bij het aangaan der godsdienstoefening eenige gevluchte soldaten Leeuwarden zien binnenkomen. Dit reeds was genoeg om bij hem, hoewel ongegrond, achterdocht te verwekken. Met ontsteltenis ijlt hij naar den predikant Douma en verhaalt dezen, dat de stad verraden was en de papisten voornemens waren om gedurende de godsdienstoefening de Jacobiner-kerk in brand te steken. Deze begeeft zich, zonder de zaak verder te onderzoeken, naar den predikant Gellius en met dezen naar den voorzittenden burgemeester Blauw, die zonder dralen eene vergadering van den Magistraat bijeenroept. Doch daar reeds verscheidene leden in de kerken waren, moesten dezen er uit worden geroepen, hetgeen groot opzien baarde. Dit sloeg evenwel in de Jacobiner-kerk tot verwarring over, toen de predikant Gellius daar verscheen en zijn wedervaren aan de ouderlingen en diakenen mededeelde. Allen rezen van hunne zitplaatsen op en ieder wilde het eerst de kerk uit, zoodat er een verschrikkelijke verwarring ontstond. Dergelijke opschudding had er in de andere kerken plaats. « Doch in

in de Galileër-kerk, «waar ik tegenwoordig was», zegt Vitringa, «bleven de verstandigste zitten, liever in dien staat van voorbereiding, waarin men zich toen bevond, daar het heilige Avondmaal zou worden gehouden, willende sterven dan uit een Godshuis naar eigen huis vluchten."

Ten top steeg evenwel de verslagenheid, toen zich den $\frac{6}{16}$ Juli de mare verspreidde, dat Coevorden, een sterkte, die men onneembaar waande, in handen van den vijand was gevallen. Want waren niet de provincies Friesland, Groningen en Drenthe in 't Zuiden en Oosten door onafzienbare vlakten onbegaanbaar hoogveen omringd? En liep niet de eenige pas, die naar het Noorden leidde, langs Coevorden? Lag dus niet deze streek geheel voor den vijand open, zoodra die stad zich had overgegeven? Algemeen heerschte nu het vermoeden dat door den commandant Johan van Burum de stad verlaten was. Vitringa evenwel wascht hem van deze smet vrij en wijst er op hoe deze zich herhaaldelijk doch te vergeefs tot de Staten van Friesland en die van Groningen, ja tot de Staten-Generaal met het verzoek om bijstand had gewend, daar anders de vesting onhoudbaar was, «als van te voren wel wetende, dat, wat devoiren hij oock quam aen te wenden, het hem onmogelijck soude sijn, het gewenschte genoegen aen de regeeringe en de werelt te kunnen geven, wegens de algemeene opinie, met welcke een yder was ingenomen, van de onverwinlijckheid van dese voorname plaets, die nu ondertusschen ten aensien van haer naturelle sterkte, mitsgaders magasijnen en garnisoen in een seer slechten toestant was geraekt."

Een paar dagen later dreven angst en vrees, zooals gewoonlijk in gevaarvolle tijden, eenige burgers van Leeuwarden op de Doele bijeen om met elkaâr de belangen van Stad en Gewest te bespreken, waartoe zij nog ten overvloede door eenige predikanten werden aangespoord. Hier stelden zij een verzoekschrift samen, waarin o. a. op het onderwater zetten van een groot deel van Friesland werd aangedrongen, en dat aan de Princes-weduwe,

Albertine Agnes, voogdes van den nog onmondigen Hendrik Kasimir II, aan de Staten des Lands en aan den Magistraat der stad Leeuwarden zou worden aangeboden. Zoowel bij de Prinses, die naar aanleiding hiervan een memorie [1] bij den Landdag indiende, als bij de Staten zelve vond het in zooverre een gunstig onthaal, dat in dien zin werd besloten en terstond uit alle regeeringscollegies, benevens uit pasgenoemde burgers personen werden afgevaardigd om aan dit besluit gevolg te geven.

Langzamerhand was het getal burgers op de Doele tot 2 à 300 aangegroeid, en had door middel van zijn gecommitteerden de goedkeuring van eenige artikelen, waaruit duidelijk het wantrouwen tegen de regeering sprak, van den Magistraat dezer Stad weten te verkrijgen. Zoo erlangden zij o. a. dat voortaan de sleutels der Stad zoowel des daags als des nachts niet meer bij den regeerenden Burgemeester, maar bij de Hoofdwacht op de Waag zouden berusten; dat de Heeren van den Magistraat op nieuw zouden moeten verklaren van te volharden bij hun eed van getrouwheid; dat de poorten dezer Stad ook des daags zouden gesloten blijven en men geene Volmachten zou laten vertrekken; dat voortaan vier gecommitteerden uit de breede gemeente, met name de oud burgervaandrig Claes Tjaerds, de wijnhandelaar Minne Hendriks en de doctoren Alexander Cup en Willem van Sloterdijck zitting zouden hebben in de vergaderingen van den Magistraat om met dezen te overwegen en te besluiten over de belangen van Land en Godsdienst; en eindelijk dat Hendrik Kasimir in al de waardigheden van zijne voorouders zou worden hersteld.

Ongeveer terzelfder tijd kwamen ook alle predikanten van dit Gewest te Leeuwarden bijeen, nadat zij daartoe door de klassis dezer Stad waren opgeroepen. Na een langdurige beraadslaging begaven zij zich en corps, ten getale van 150, naar het Landschapshuis, waar zij hun klachten bij de Staten indienden over

---

[1] De copie van deze memorie berust op 't archief van 't Friesch Genootschap.

de gebreken in Kerk en Staat ingeslopen, bovenal over het goddeloos ambtverkoopen, waardoor de gewichtigste posten in handen van onwaardigen en onkundigen waren gekomen. Zij verzochten daarom dat aan deze grieven zou worden te gemoet gekomen en de jeugdige Prins tot hoofd van den Staat mocht worden verheven, opdat daardoor de gevaren, waarin het land verkeerde, mochten worden afgewend. Reeds den volgenden dag, het was $\frac{13}{23}$ Juli, werd door de Staten deze laatste wensch ingewilligd en legde de Vorst des morgens omstreeks half elf den eed als Stadhouder af in den jeugdigen ouderdom van ruim 15 jaren. Zoo moesten dus ook hier, evenals in Holland, de Staten, die vroeger hadden bepaald, dat de Prins niet dan op twintigjarigen leeftijd met de waardigheden van zijn voorouders zou worden begiftigd, voor de omstandigheden bezwijken.

Nog op dienzelfden dag ontstond er te Leeuwarden eene groote beroering. Daniel de Blocq van Scheltinga, grietman over Schoterland en lid van den Raad van State, die volgens het gerucht in eenige onderhandeling met den Bisschop van Munster was getreden en dientengevolge als verrader geboekt stond, waagde het namelijk zich op den middag van dien dag binnen de wallen dezer Stad te begeven. Ter nauwernood de Wurmerpoort binnengekomen zijnde om naar zijn intrek op den hoek van het Droevendal te gaan, wordt hij door eenige vrouwen en kinderen achtervolgd, welk getal al gaandeweg aangroeit. In de Oosterstraat wordt hij het eerst door de weduwe van Doctor Vunguri aangetast en voor een verrader uitgekreten. Van alle kanten duwen en stooten ontvangende bereikt hij het einde dier straat en neemt met behulp van den apotheker Schouwen zijn toevlucht in het huis van den raadsheer Rhala. Toen het grauw diens huis en dat van pasgenoemden apotheker dreigde te plunderen en te verwoesten, verschijnt de president van het Hof, de Heer Jongestal, op de plaats van het onheil in de verwachting dat door zijne tegenwoordigheid de rust zou worden hersteld. Hierin ziet hij

zich evenwel bedrogen en eerst toen de Subst. Procureur-Generaal met zijn gerechtsdienaars de huizen had omsingeld en een kompagnie van de burgerwacht in de wapenen was verschenen, verstrooide zich de menigte. De Heer van Scheltinga begaf zich daarop vrijwillig in arrest en werd op het Landschapshuis gevangen gezet. Vier dagen later verzochten de Staten openlijk een ieder, die iets te zijnen laste zou kunnen aanbrengen, voor hen te verschijnen. En om voor goed een einde te maken aan dergelijke geruchten, die de rust dezer Provincie verstoorden, beloofden zij honderd gouden rijders aan allen, die wettige punten van aanklacht bij den Procureur-Generaal zouden indienen, met bijvoeging evenwel dat degene, die valsche of ongegronde beschuldigingen hadden aangebracht, met dezelfde straffen zouden worden gekastijd als de overheden zouden hebben verdiend, indien zij met grond beschuldigd waren. [1] Of er ook aanklagers zijn komen opdagen, vermeldt Vitringa evenmin als Wicquefort. Doch wie zou ook lust gevoelen op dergelijke voorwaarden als aanklager op te treden?

Den volgenden dag werd volgens een besluit, door de Staten des Lands genomen, de derde man door het lot uit de burgers dezer Stad geworven, welk voorbeeld spoedig door de andere steden en het platte land werd gevolgd. Deze aldus gevormde kompagniën zouden niet langer dan een maand dienst behoeven te doen, na welken tijd zij door anderen, die tot noch toe waren thuis gebleven, zouden worden vervangen. Ieder moest zich aan de loting onderwerpen, die den leeftijd van 18 jaren had bereikt, zonder dat in aanmerking zou worden genomen of hij hoog of laag geplaatst, rijk of arm was. Zij zouden zich bij het gros van het leger moeten aansluiten of gewichtige posten moeten bezetten, terwijl zij, die vroeger uitgelot en opgetrokken waren, naar hunne haardsteden zouden kunnen terugkeeren. Tevens

---

[1] Wicquefort, livre 21. Wagenaar. Aanm. op het XIVe deel pag. 89.

werd ook nu bepaald dat voortaan iedere kapitein zes gulden per week tot vergoeding zou ontvangen, terwijl een luitenant zich met vijf, een vaandrig met vier, een sergeant met drie en een gemeen soldaat met twee gulden tevreden zou moeten stellen. De onkosten, hieruit voortvloeiende, zouden voor de eene helft door het Land, voor de andere door de Gemeenten worden gedragen. Doch de Magistraat en Vroedschap van Leeuwarden besloten een hoogere soldij aan den gemeen soldaat toe te kennen en deze uitgaven te dekken door een buitengewone belasting van drie stuivers per week op iederen schoorsteen. Geen geringe ontevredenheid veroorzaakte bovenal dit laatste besluit onder de burgers, die haar deden neêrdalen op de hoofden hunner gecommitteerden, aan wie men verweet, dat zij, hoewel gekozen om de belangen der breede Gemeente te behartigen eigen voordeel najoegen. Dezen gevoelden zich daarop verplicht hunne handelingen openbaar te maken, opdat duidelijk zou blijken, dat zij het waarachtig belang der bevolking hadden trachten te behartigen, maar afgestuit waren op den onwil der vroedschap. Aan haar hadden zij namelijk voorgesteld om in overeenstemming met het besluit der Staten vast te stellen, dat de derde man zonder aanziens des persoons zou worden uitgelot, met dien verstande evenwel dat de gegoede ingezetenen op eigen kosten tegen den vijand zouden optrekken, terwijl de onvermogenden een vergoeding van 36 stuivers per week zouden genieten. De onkosten, die hieruit mochten voortvloeien, zouden, meenden zij, gemakkelijk te vinden zijn, zonder dat men juist het schoorsteengeld behoefde te heffen, waardoor wel de minder gegoeden het meest zouden worden gedrukt. Doch daarom bekommerden zich de vroede mannen al zeer weinig. Zij namen daarentegen het besluit dat in plaats van veertig vijftig stuivers aan iederen burger, die als gemeen soldaat moest optrekken, zou worden uitbetaald, waarvan 20 ten laste van het Land en 30 ten laste der Gemeente zou vallen. En om nu het hatelijke, dat in het innen van het schoorsteengeld gelegen was, van zich

af te werpen, verzochten zij de gecommitteerden deze belasting te heffen. Gemakkelijk laat het zich evenwel verklaren, dat dezen met diepe minachting weigerden die commissie te aanvaarden.

Den $\frac{22 \text{ Juli}}{1 \text{ Aug.}}$ zijn de nieuwe kompagniën uitgetrokken om zich bij een der beide hoofdlegers aan te sluiten, waarvan het eene had post gevat bij Tietjerk en het andere bij Irnsum. Inmiddels was de vijand langzamerhand voorwaarts gerukt en had reeds het beleg om Groningen geslagen. Op die stad hield ieder zijn aandacht gevestigd en allen waren met de bange vrees vervuld dat zij niet voortdurend weerstand zou kunnen bieden, welke angst nog vermeerderd werd door de strooptochten en brandschattingen in het Oosten van dit Gewest. Daarom werd ook te Leeuwarden geen moeite gespaard om hare vestingwerken in staat van tegenweer te stellen, waartoe ieder, vrouwen en kinderen inkluis, naar zijn vermogen moest medewerken. Eerst toen de vijand het beleg om Groningen had opgebroken, begon men ook hier op nieuw adem te halen, al waren dan ook nog niet alle gevaren geweken.

De vergaderingen op de Doele, die men te midden van den grooten tegenspoed had gestaakt, werden weder hervat en, op aandrang der burgerij, werden afgevaardigden uit den Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente der verschillende Steden tegen den $\frac{9}{19}$ Sept. opgeroepen om met die der stad Leeuwarden over den toestand des Lands te beraadslagen. Het was niet voor de eerste maal dat dergelijke vergadering werd gehouden. In de maand Juli toch had dit ook plaats gevonden, toen de Steden er bij de Staten op aandrongen om door uitloting van den derden man een leger te werven en andere maatregelen ter verdediging te nemen. Ook nu werd in alle Steden aan deze roepstem gehoor verleend en tegen den vastgestelden tijd kwamen hare afgevaardigden op 't raadhuis te Leeuwarden bijeen. Hier stelden zij op grondslag van de Doleanciën van 1627 met inachtneming der veranderde tijdsomstandigheden een verzoekschrift van 53 artikelen op, waarvan beperking van de macht der Grietmannen, verbod van de verkoop

der ambten en bezuiniging in het financieel den hoofdinhoud vormden. In mijn opstel over de Oligarchische misbruiken in het Friesche Staatsbestuur is door mij uiteengezet, hoe de Grietmannen alle invloedrijke ambten aan zich hadden getrokken en hoe telkens in tijden van gevaar op verandering daarvan werd aangedrongen. Overbodig zou het dus zijn hierbij nog langer stil te staan.

Den $\frac{1}{2}\frac{2}{2}$ Sept. begaven zich de afgevaardigden en corps, twee aan twee, gevolgd door een groot aantal nieuwsgierigen van het Stad- naar het Landschapshuis, waar de artikelen door Hieronymus Blauw, Burgemeester van Leeuwarden, aan de Staten werden overhandigd met bijvoegtng van het verzoek, «dat Haar Edel Groot Mogenden dezelve als dienende tot groot nut en eenigste behoud van den Staat geliefden te arresteeren, opdat alzoo eenmaal de staat des Lands in luister en glans hersteld, het rechtvaardig misnoegen der Gemeente weggenomen en derzelver gemoederen gerust gesteld mochten worden.» Daar nu de Staten niet in voldoenden getale tegenwoordig waren om hierover te beraadslagen en te besluiten, kwamen zij overeen dat de Volmachten, die afwezig waren, zouden worden opgeroepen, terwijl niemand der aanwezigen zich zoude mogen verwijderen, en dat een boete van 500 Friesche rijders op hen zou worden gelegd, die niet ter Landdag verschenen. Dat men echter weinig vertrouwen in de Volmachten stelde, blijkt bovenal daaruit dat op bevel van den Magistraat, Vroedschap en Bevelhebbers dezer Stad de poorten worden gesloten en de burgerwacht werd gelast op alle uitgaande en binnenkomende personen nauwkeurig acht te slaan en alle uitvarende schepen te onderzoeken. Wel trachtten nog de Staten de regeering dezer Stad tot intrekking van dit besluit te bewegen door er op te wijzen dat een zware boete voor hem, die afwezig bleef, was vastgesteld, doch hierop werd geen acht geslagen, daar de Volmachten elkaar van de verplichting tot het betalen der boete zouden kunnen ontslaan. Grooter nog werd het wantrouwen, toen omstreeks dezen tijd het leger van Tietjerk naar Heerenveen werd verplaatst en

ook verscheidene kompagniën langs deze Stad van Groningen naar Holland trokken. Zij vreesden namelijk dat de regenten onverhoopt deze troepen binnen de Stad zouden laten en er zich van zouden bedienen om de poging tot reformatie in haar geboorte te stikken. Daartoe werden niet alleen des nachts maar ook des daags de bruggen opgehaald en was het alleen maar mogelijk de Stad door de waterpoorten uit- en binnen te komen.

Toen nu den $\frac{18}{28}$ Sept. de Staten wederom vergaderden, benoemden zij uit hun midden een commissie van zestien personen, uit ieder kwartier vier, om de 53 art. te onderzoeken en rapport dienaangaande uit te brengen. Reeds twee dagen later rotte een groote menigte burgers op het plein voor het Landschapshuis saâm, bevangen door de vrees, dat men de zaken op de lange baan zoude willen schuiven. Waarschijnlijk zouden toen de bedreigingen in daden zijn overgegaan, zoo niet eenigen uit de burgers zich op het Landschapshuis hadden begeven en, na hun terugkomst, het volk hadden aangemaand om uiteen te gaan, daar de commissie met het werk goed vorderde en wellicht reeds in het begin der daarop volgende week haar rapport bij de Staten zou indienen. Met spanning verbeidde men dien tijd, doch zonder dat aan de verwachting werd voldaan. Het werk ging slaperig zijn gang. Door talmen trachtte men de gemeente om den tuin te leiden. Was het dan wonder dat eindelijk het geduld der bevolking uitgeput geraakte en zij den $\frac{27 \text{ Sept.}}{7 \text{ Oct.}}$ tot oproer dreigde over te slaan? Dat op dien dag de Magistraat dezer Stad, voor geweldenarijen bevreesd, twee kompagniën burgers in de wapenen liet verschijnen om de rust te handhaven? Dat de Gecommitteerden der respectieve Steden zich omstreeks half drie in den middag, door dezen beschermd, naar het Landschapshuis, waar toen juist op hun verzoek de Staten bijeenwaren, begaven om tot spoed aan te sporen? En dat zij weigerden zich te verwijderen, voordat aan hunne wenschen was voldaan? Met moeite werd de menigte in bedwang gehouden, die zelfs tot in het

Landschapshuis voortdrong onder het herhaaldelijk geschreeuw van « resolveer of wij resolveeren ». Tot des avonds half tien was men met de bange vrees vervuld, dat in de anders zoo rustige stad Leeuwarden een burgeroorlog zou losbarsten en burgerbloed zou worden vergoten, toen de Gecommitteerden der respectieve Steden naar buiten traden met de verzekeriug, dat niet alleen alle ingediende artikelen met weinig verandering waren goedgekeurd, maar ook door de Heeren Volmachten hoofd over hoofd waren geteekend. Zoo zijt ge dan, Souvereinen des Lands, voor den onwrikbaren volkswil bezweken. Waarom hebt gij, indien uw zaak eerlijk en oprecht was, niet moedig weêrstand geboden aan de lagen, die men U legde? Of vreesdet gij voor het leven der burgers of voor dat van U zelven? Ligt niet in dat laffe toegeven de veroordeeling van uw eigen zaak opgesloten? Het is waar aan groote misbruiken hadden zij zich schuldig gemaakt en hadden daardoor de ontevredenheid des volks ten volle verdiend, doch wij moeten billijk zijn en niet vergeten, dat, hoezeer ook het volk mocht haken naar hervormingen, dit in het geheim werd opgestookt door mannen, die zelve daardoor in het bewind trachtten te komen. « Doch hoe lange dese reformatie sal duieren, » zegt Vitringa, « is Godt bekent, en vele verstandige menschen oordeelden, dat verandering in de regeeringe (die uit de reformatie voortvloeide) wel niet kwaad was, maer dat de reformatoire punten wel overwogen zijnde meer waren streckende tot faveur van soodanige personen, die, nu buiten de regeeringe sijnde, door dit middel hoope schepten om mede in het spel te geraecken, als wel tot menagie van het Landt. »

Daar het nu overeenkomstig het 6de artikel [1] aan de Grietmannen

[1] Dit artikel luidde: Dat geen Grietsluiden ten platten lande oft' eenige andere continuele Amptdragende personen, eenigh ordinaris tractement ghenietende, sullen mogen compareeren op den Landsdage, nochte sessio hebben in eenige Generaliteyts ofte deser Landschaps collegiën, ten waer de voornoemde ambtdragende personen, tot sulks gekoren sijnde, bereydt waren, bij het aanvaerden van het nieuwe ampt, hem van 't andere te ontledigen.

en andere ambtdragende personen verboden was langer deel van 's Lands Staten uit te maken en velen aan de door hen bekleede betrekking boven het Volmachtsambt de voorkeur gaven, moesten er verscheidene nieuwe Volmachten worden gekozen. Hiertoe werd in de opengevallen grietenijen door de Gedeputeerden, die hun waardigheid zouden blijven bekleeden, totdat de nieuwe Volmachten ter Landdag waren opgekomen, een stemming uitgeschreven, waaraan overal, behalve in Haskerland, werd voldaan.

Niet lang daarna, den $\frac{14}{24}$ Oct., kwam de vergadering der Staten op nieuw te Leeuwarden bijeen. Al aanstonds ontstonden er geschillen over het onderzoek der procuratiën. De Heeren Gedeputeerden toch meenden dat dit recht hun van oudsher toekwam, terwijl de Volmachten der Gooën beweerden dat men zich dienaangaande had te gedragen naar de resolutie den $\frac{29 \text{ Maart}}{8 \text{ April}}$ van ditzelfde jaar door de Staten des Lands genomen. Toen had men namelijk tengevolge der groote onrechtvaardigheden, bij dit onderzoek gepleegd, dit recht aan de Gedeputeerden ontnomen en opgedragen aan een commissie van tien personen. Volgens deze resolutie toch moesten jaarlijks uit iedere Kamer drie personen worden gekozen, aan welke vier Gedeputeerden, namelijk uit ieder kwartier één, moesten worden toegevoegd. De twaalf gecommitteerden der gezamenlijke kwartieren moesten dan uit iedere Kamer één aflotten, waarna in tegenwoordigheid der acht overgeblevenen eveneens door het lot twee uit de Gedeputeerden moesten worden verkozen. Reeds terstond, toen dit besluit was genomen, was er door het kwartier der Steden protest tegen aangeteekend. Zij toch zouden hierdoor in haar macht worden gekrenkt. Want behoorden niet van de negen personen, waaruit het collegie der Gedeputeerden bestond, drie tot het kwartier der Steden? En zou dus niet haar invloed belangrijk worden verminderd? Hoe dit zij, de Volmachten der drie Gooën lieten hun procuratiën door een commissie onderzoeken, terwijl de Steden deze aan de Gedeputeerden overgaven. De Gecommit-

teerden van den Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente der respectieve Steden, ziende dat de plattelandskwartieren hierbij bleven volharden, hebben, daar er geen krijgsvolk in de Stad was, aan den Magistraat en Vroedschap van Leeuwarden verzocht de burgerwacht te leenen tot handhaving der Steden bij haar privilegies. Dit meenden zij des te vrijmoediger te kunnen verzoeken, omdat in het jaar 1668 voor een dergelijk geval de sterke arm der gewapende macht was verzocht en verkregen. Doch de Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente dezer Stad, volgens hun beweren, overtuigd zijnde dat de Heeren Volmachten geenszins voornemens waren om de rechten der Steden te verminderen, maar alleen om partijdigheid en onbillijkheid tegen te gaan, wezen dit verzoek van de hand.

Middelerwijl was het onderzoek der procuratiën afgeloopen en was men in de Kamers der plattelandskwartieren overgegaan tot het verkiezen van nieuwe Gedeputeerden in plaats van hen, die overeenkomstig de Ordinantie Reformatoir geen zitting meer in het Collegie hadden. Toen dezen waren verkozen en den gebruikelijken eed hadden afgelegd, trachtten zij terstond, al mochten zich ook de Gedeputeerden der Steden aan hunne beraadslagingen onttrekken, de belangen des Lands te behartigen. Hetzelfde deden de Volmachten der Gooën ter Statenvergadering, met wie het meerendeel der Steden hare afgevaardigden gelastten in overleg te treden, onder voorbehoud evenwel, dat zij niet verder in hare rechten zouden worden aangetast.

«Maer gelijk een delicate tonge opgequeekt door gedurige lekkernijen zich qualijk kan gewennen aan droog brood en koud water», alzoo konden ook de Oudvolmachten zich ter nauwernood ontwennen aan het bewind des Lands en kwamen daarom te Sneek bijeen. Onder dezen bevonden zich, zegt Vitringa, de Grietmannen der Zevenwolden, die de verloren ambten beschouwden als het erfdeel hunner vaderen en van welke ook sommigen anders hun staat niet met fatsoen konden ophouden, eenigen van Ooster-

en Westergoo. Ook trof men onder hen aan de Gedeputeerden der Steden, die, in navolging van den Stadhouder, de vergaderingen van het Collegie te Leeuwarden weigerden bij te wonen. De Stadhouder toch gevoelde zich ook door de nieuwe wijze, waarop de procuratiën waren onderzocht, in zijne rechten gekrenkt. Want werden niet de drie Gedeputeerden der Steden gewoonlijk door hem gekozen? En werd dus niet zijn invloed verminderd, naarmate die der Steden werd verzwakt? Nu neme men hierbij nog in aanmerking, dat reeds de Ordinantie Reformatoir zijn ontevredenheid had opgewekt. Want stelde o. a. niet het 28ste artikel vast, dat voortaan de grietenijen, ritmeesters- en kapiteinsplaatsen door de Staten des Lands zouden worden vergeven, hetgeen vroeger door de Gedeputeerden, in overleg met den Stadhouder, geschiedde? En al mocht hij zich ook voorloopig bij deze ordonnantie hebben neêrgelegd en den $\frac{14}{24}$ Oct. de Heeren Volmachten, toen zij weder te Leeuwarden bijeenkwamen, met den titel van Edel Groot Mogenden hebben begroet, toch blijkt daaruit nog geenszins, dat hij zich op den duur die machtsvermindering zou hebben laten welgevallen. Integendeel vond hij, naar het mij voorkomt, juist in die nieuwe wijze van onderzoek der procuratiën een geschikte aanleiding om, nu het volk weder rustig was geworden, onder den schijn van de nieuwgekozen Volmachten niet als wettig te kunnen erkennen, de Ordinantie Reformatoir doelloos te maken. Zou het ook hieraan niet zijn toe te schrijven, waarom hij niet een nieuwen Gedeputeerde uit de Volmachten der Steden koos, ofschoon toch de procuratiën van dezen op de aloude wijze waren onderzocht en de Heer G. van Boelens, in strijd met het nieuwe reglement, te gelijker tijd Grietman van Achtkarspelen, Secretaris van Wonseradeel, Vroedman van Bolswart en Gedeputeerde Staat der Steden was? Zoo kon het dan ook gebeuren dat de Oudvolmachten tegen den $\frac{7}{17}$ Nov. een vergadering der Staten te Sneek bijeenriepen, onder voorwenden dat dit geschiedde in overleg met den Stadhouder.

Alzoo had men dan twee Landdagen een te Leeuwarden en een te Sneek. En opdat de stad Leeuwarden zich niet beleedigd zou gevoelen, omdat de Grietmannen daar niet bijeen kwamen, werd in een brief aan haar te kennen gegeven dat, daar door de samenrottingen van den $\frac{27 \text{ Sept.}}{7 \text{ Oct.}}$ de fundamenteele wetten des Lands waren omvergestoten en die hervormingen, die toen waren tot stand gebracht, volgens hun meening, reeds waren gebleken onuitvoerbaar te zijn, zij daarom besloten hadden hunne vergaderingen te Sneek te houden, doch dat zij voornemens waren hun bijeenkomsten naar Leeuwarden te verleggen, zoodra de Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente dier Stad hun bij een openbare acte ten stelligste konden verzekeren, dat zij niet weder in hunne beraadslagingen zouden worden gestoord en voortaan ongehinderd werkzaam zouden kunnen zijn tot wegneming der ingeslopen misbruiken, waartegen zij beloofden al het gepasseerde door een volledige amnestie in vergetelheid te zullen brengen.

Doch in het antwoord dat twee dagen later, den $\frac{9}{19}$ Nov. hierop volgde, bleven de Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente dezer Stad weigeren deze Volmachten als wettig te erkennen, verzekerden dat hun in de uitoefening hunner partikuliere zaken binnen haar muren geen leed zou geschieden, maar dat zij de Hooge Justitie niet zouden kunnen beletten tegen hen als Usurpateurs van 's Lands souvereiniteit op te treden. En scherp voegden zij er nog aan toe: « De aenbiedinge van amnestie, die UEd. als partikuliere ingezetenen van 't Landt, ende niet als Volmachten, veel minder eenigh lidt van de regeringe, behoudens een yder sijn respect in sijn functie, aen Ons, die een Collegie sijn, dat stem in staet heeft, doet, raedt ons te twijffelen, of UEd. de eygentlijcke betekeningen van 't woort amnestia te rechte begrijpen. »

Vertoornd over deze houding van Leeuwardens burgers en magistraat besloten zij dezen brief geopend en onbeantwoord terug te zenden. Kort daarna gevoelden zij zich evenwel gedrongen om een deductie van de redenen en motiven, die hen bewogen en genood-

zaakt hadden hunne vergaderingen voorloopig binnen de stad Sneek te houden, op te stellen, welke den $\frac{16}{26}$ Nov. in 't licht verscheen. Hierin nu beweerden zij in de eerste plaats, dat zij voor een geheel jaar waren afgevaardigd en buiten voorkennis en zonder toestemming hunner committenten binnen tijds niet mochten worden geschorst of afgezet. Vervolgens werd door hen, om de onwettigheid der Ordinantie Reformatoir te betoogen, in 't licht gesteld, welke ongepaste middelen den $\frac{27 \text{ Sept.}}{7 \text{ Oct}}$ waren aangewend om de toen vergaderde Staten tot goedkeuring dezer Ordinantie te dwingen. Verder trachtten zij aan te toonen, dat de ontwerpers der Ordinantie onkundig waren aan den stand van zaken; dat zij iets onmogelijks hadden geeischt en dat de artikelen in geenen deele werden nagekomen. De onkunde bleek volgens hen vooral daaruit, dat in het eerste artikel geklaagd werd over de langdurige zittingen der Landdagen ten gevolge der twisten over de ambten, terwijl toch ieder bekend was dat ze binnen de zes weken afgeloopen moesten zijn, ja dikwijls reeds binnen de vier weken gesloten waren. De onmogelijkheid, beweerden zij, was duidelijk uit het derde artikel reformatoir, waarin gezegd werd dat van nu voortaan niemand zal worden toegelaten te besoigneeren in kerkelijke en politieke zaken, dan die den leeftijd van 23 jaren zal hebben bereikt, daar er verscheidene Grietmannen werden gevonden, die nog verre beneden dien leeftijd waren en van wie toch in alle overige artikelen, bizonder in 't 48ste [1], zorgvuldig werd gezwegen. Dientengevolge zou of hun commissie moeten worden ingetrokken of ook alle andere besoignes zoolang worden opgeschort, totdat de wettige leeftijd was bereikt. Ook zou het, volgens hen, onmogelijk zijn buiten

[1] Dit artikel luidde: „Dat alle minderjarige officieren van Militie, tot actuele dienst onnut zijnde, van stonden aen sullen worden gecasseert." En de consideratie op dit artikel: „Dat in plaetse van de minderjarige Militaire officieren tot actuele dienst onbequaem zijnde, bij de Staet een bequaem persoon sal worden gesubstitueert, welcke gesubstitueerde de voorschreven chargie sal bedienen, geduyrende des anderen minderjarigheit tot twintig jaren compleet, ende in middelen tijde genieten alle profijten ende emolumenten, daertoe staende, oock continueeren in deselve chargie, indien de minderjarige quame te overlijden."

de Grietmannen, aan wie overeenkomstig het 6de artikel de toegang tot den Landdag was ontzegd, een voldoend aantal Edellieden te vinden om ter Statenvergadering te verschijnen. Wat nu het laatste punt betrof, hieraan ging een klacht vooraf over de nieuwe wijze van onderzoek der procuratiën. Waarom dit aan de Gedeputeerden ontnomen en opgedragen was aan een nieuwe commissie, was, volgens hen, niet moeielijk te gissen. De eersten toch zouden, meenden zij, er niet licht toe zijn overgegaan om de procuratiën, die in het begin van dit jaar door hen zelf waren goedgekeurd, te vernietigen en aan diegene hun bijval te schenken, die aan het geweld haar aanzijn te danken hadden. Bovendien beweerden zij dat sedert 1629 de afgevaardigden ter Landdag telken jare een uitgebreide volmacht ontvingen om over alles te beraadslagen en te besluiten, mits de fundamenteele wetten des Lands onaangeroerd bleven; dat dezen dientengevolge ook niet het onderzoek der procuratiën, als zijnde grondwettelijk geregeld, aan de Gedeputeerden hadden mogen ontnemen, zonder dat zij daartoe uitdrukkelijk door hun committenten waren gelast. Ook moest er, volgens hen, in dergelijke commissie uit iedere goo één Edelman en één Eigenerfde zitting hebben, waarop evenwel volstrekt geen acht was geslagen, daar uit Oostergoo twee Eigenerfden, uit Westergoo twee Edellieden en uit Zevenwolden wederom twee Eigenerfden leden van dit collegie waren. En eindelijk brachten zij eenige deels gegronde deels ongegronde beschuldigingen van overtreding van het Reglement Reformatoir tegen verscheidene der te Leeuwarden vergaderde Staten in.

Niemand zal het verwondering baren, dat door den Landdag te Leeuwarden den $\frac{21}{31}$ Dec. 1672 een wederlegging van deze deductie in het licht werd gezonden. «Als de Heeren Deducenten spreecken,» zeggen zij daarin, «van buiten voorweten en sonder consent van haere committenten en stemdragende persoonen niet te mogen worden verandert» dan schijnen zij zich zelven te vergeten. «Want wat is klaerder consent en voorweten, als dat ick, in plaetse van diegeen,

die ik van te vooren tot Volmacht gestemt hadde, nae vereysch eenes anderen wets, een ander Volmacht stemme, gelijck alhier geschiedt is ». Wanneer werkelijk de Ordinantie Reformatoir, als door geweld afgedwongen, onwettig is, waarom, vragen zij verder, hebben zich dan de voormalige Gedeputeerden, die zich nu bij de Volmachten te Sneek hadden aangesloten, bij het afwijzen van den Heer Hagius, op het 1ste artikel dezer Ordinantie en op de consideratie, die daaraan was toegevoegd, beroepen? Of waarom lieten zij dan hunne besoignes in 't algemeen en hunne deductie in het bizonder door den Heer Lomans, een nieuw verkozen Volmacht der Steden, onderteekenen? Was dus niet in beide gevallen in strijd gehandeld met het protest, dat door hen tegen de resolutie van $\frac{\text{27 Sept.}}{\text{7 Oct.}}$ was aangeteekend? Tot wederlegging van het verwijt, dat het hun aan kennis van zaken had ontbroken, antwoordden zij, dat, na het maken van Almanacken en Tourbeurten ieder vooraf wist, welk ambt hem zou te beurt vallen en dat de Steden gewoonlijk bij het begin van den Landdag de begeving harer ambten voor het gansche jaar aan den Stadhouder overlieten; dat hierdoor juist in de laatste jaren de ambten spoediger waren vergeven en de Landdag spoediger was afgeloopen; doch dat nu reeds de Almanacken en Tourbeurten waren afgeschaft en de Steden wellicht te eeniger tijd de begeving harer ambten aan den Stadhouder konden ontnemen. Uit vrees dat dan weder twisten mochten ontstaan en de Landdag daardoor weder zou worden gerekt, was het eerste artikel [1] voorgesteld. Niet minder scherp werpen zij de beschuldiging van zich af, dat zij iets onmogelijks hadden geeischt. Of zou het onmogelijk zijn van nu voortaan niet meer de bediening van kerkelijke en politieke ambten

---

[1] Dit luidde: Also men bespeurt, dat binnen dese provintie 't sedert eenige jaren over 't begeven van Ampten veel ongeregeltheden ghepleeght zijn, ja selfs de Landsdagen gheprotraheert en goede resolutiën verachtert, ook andere wel-gequalificeerde Personen daerdoor van Ampten uytghesloten zijn, tot nadeel van den Landtschappe, is ten hoogsten nodigh, dat van nu voortaen geen Ampten geconfereert worden aan Personen, op den Landdag compareerende.

aan personen beneden de 23 jaren op te dragen, zonder tevens aan een ander, die reeds te voren in zijn ambt bevestigd was, zijn commissie te ontnemen? «Seecker, die geleert hebben, dat de wetten, tot voorkominge van quaede gebruicken, voor het toekomende worden gemaeckt, sullen anders oordeelen». Hoe juist dit ook moge zijn, toch had dan ook de billijkheid gevorderd, dat aldus met de militaire ambten was gehandeld, waarop reeds in de consideratie op 't 48ste artikel was gewezen. Wel zou het kunnen gebeuren, dat er niet zoo vele Edellieden werden gevonden, dat uit iedere grietenij één kon worden afgevaardigd, wanneer de Grietmannen geen toegang meer hadden tot den Landdag, doch dit zou, volgens hen, aan hun eigen eerzucht te wijten zijn, daar zij niet tevreden met het Volmachtsambt ten Landdage daarenboven «een grietenije onder 't wambes moesten hebben om alsoo daerdoor en als met een schootvrij harnas omgordet, sonder perycкel van geschopt of uytgekuypt te worden, de wetten boven 't hooft te wassen en als een kleyn koninckjen, gelijck verscheiden haer self reeckenen en noemen derwen, te regeeren». En om de wettigheid van het onderzoek der procuratiën door een nieuwe commissie te betoogen, beweerden zij dat geen fundamenteele wet des Lands bepaalde, dat deze door de Gedeputeerden moesten worden onderzocht; dat het daarentegen bij maatregel van orde in der tijd aan dezen was opgedragen en hun dus ook weder kon worden ontnomen, zoodra was gebleken dat zij hierbij niet naar billijkheid handelden. Zouden ook niet de Staten des Lands het voorbeeld mogen «volgen van een goudsmit, die, bemerkende dat zijn toetsteen liegt en bedriegt, dezen wegwerpt en naar een anderen en beteren omziet»? Wel hadden de Steden hiertegen geprotesteerd, maar in iedere goed ingerichte regeering werd, volgens hen, over maatregelen van orde slechts met meerderheid van stemmen beslist. In antwoord op de beschuldiging dat zij, uit vrees van anders niet tot den Landdag te zullen worden toegelaten, dezen nieuwen weg hadden ingeslagen, voegden zij hen toe: Ende is seer aen-

merckelijck dat diegeen, die nu quansuys over voorschreven resolutie klagen, sijn geweest de Heeren Deducenten, die, Grietsluyden sijnde en Volmacht, in Martiò 1672 deselve tegen danck van de Heeren van de Steden hebben gearresteerd. Doch deselve Heeren Grietsluyden, omme eenighe gunst, tot vergrootinge van haer getal tot Sneek, bij de Heeren van de Steden te winnen, spreecken nu derselver taal, omdat zij op hare riemen moeten drijven. En dat uit iedere goo één Edelman en één Eigeneifde in deze nieuwe commissie zou moeten zitten, was in de resolutie volstrekt niet bepaald.

De verwijten, dat sommige personen in strijd met de Ordinantie-Reformatoir leden van den Landdag waren, werden gedeeltelijk wederlegd, gedeeltelijk trachtte men zich hiervan af te maken door er op te wijzen, dat, indien sommige personen zich aan wetsovertreding schuldig mochten maken, men het recht had dit aan te geven ter plaatse, waar het behoorde. Wie zou nu niet na het vernemen van deze krachtige wederlegging bereid zijn zich bij den Landdag te Leeuwarden aan te sluiten? Doch reeds terstond begint onze genegenheid te verflauwen, wanneer wij opmerken dat er zich onder die Volmachten mannen bevonden, als Oeno van Grovestins en Duco Martena van Burmania, die nog kort te voren in het bezit waren van talrijke zeer gewichtige posten, doch de storm ziende aankomen tijdig de bakens hadden verzet en nog voor de resolutie van $\frac{\text{27 Sept.}}{\text{7 Oct.}}$ o. a. het Grietmansambt op hun minderjarige zonen hadden overgedragen.

Poogde de Stadhouder dan niet beide partijen met elkaâr te verzoenen, zal men wellicht vragen. Doch deze was nog zeer jong en onervaren en stond nog steeds onder leiding van zijne moeder, Albertine Agnes. Zij, de dochter van Frederik Hendrik, deed zich gedurende haar geheele leiding als een zeer verstandige vrouw kennen, die, ofschoon anders ten volle in staat om de Stadhouderlijke macht te handhaven, nu evenwel tegen de moeielijke tijdsomstandigheden niet was opgewassen. Reeds had zij zich

eenige vernederingen laten welgevallen. Zoo had zij o. a. moeten toezien, hoe de gezamenlijke Gecommitteerden uit den Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente der respectieve Steden elkaâr bij eede hadden verplicht om evenmin aan Hare Hoogheid als aan den Prins, Haar zoon, opening van zaken ten opzichte der punten van reformatie te doen, voordat deze allen waren vastgesteld. En al mocht zij zich nu niet bij de Heeren te Sneek aansluiten, toch weigerde zij ook den Landdag te Leeuwarden als wettig te erkennen, waartoe zij, zooals wij boven zagen, een geschikte aanleiding vond in de nieuwe wijze van onderzoek der procuratiën. Vandaar dan ook dat de Gedeputeerden dezer partij, toen Hare Hoogheid deze Stad wilde verlaten om aan Hare zieke moeder in den Haag een bezoek te brengen, het vermoeden koesterden dat zij zich bij de Volmachten te Sneek wilde aansluiten; en daarom besloten zij aan den Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente van Leeuwarden te verzoeken niet te gedoogen, dat zich eenig invloedrijk persoon buiten hare wallen begaf. Diep gegriefd door dit hatelijk besluit, vond zij den toenmaligen toestand ondragelijk en richtte zich den $\frac{13}{23}$ Nov. schriftelijk tot het Hof Provinciaal met de bede, dat de leden van dit Hooge Collegie, waartoe ook de Prins, Haar zoon, behoorde, dezen met raad en daad mochten bijstaan om aan de twisten tusschen de Volmachten een einde te maken en de eendracht te herstellen. Terstond na de ontvangst van dezen brief besloot het Hof de Heeren Jongestal en Doma aan Hare Hoogheid af te vaardigen, haar te bedanken voor de zorg, die zij had voor den welstand van het Land en Haar te verzekeren, dat Hun Edel Mogenden bereid waren als bemiddelaars op te treden, wanneer zij mochten vernemen dat dit aan beide partijën aangenaam zoude zijn. De Prinses, daarop eenige gecommitteerden der Staten, die op het Landschapshuis vergaderd waren, bij zich ontbiedende, deelde hun dit besluit van het Hof Provinciaal mede en verzocht hen het in hunne vergaderingen daarheen te leiden, dat een resolutie in dien geest werd genomen. Doch alles te vergeefs.

In het antwoord, dat hierop volgde, beweerden zij geen andere regeering te kennen dan degene, welke alhier op het Landschapshuis, na voorafgaande wettige uitschrijving, was vergaderd, en dus niet konden begrijpen, dat er tusschen de regenten onderling eenige oneenigheid was, ten ware, voegden zij er hatelijk aan toe, Hare Hoogheid zich nader geliefde te verklaren. Ofschoon te leur gesteld in haar streven, liet zij zich niet afschrikken, maar wendde zich den $\frac{19}{29}$ Nov. op nieuw tot het Hof Provinciaal, voorstellende dat de Raadsheeren mochten goedvinden zich, en corps of na eenige gecommitteerden uit hun midden gekozen te hebben, en vergezeld van den Stadhouder naar het Landschapshuis te begeven, ten einde daar persoonlijk aan te dringen op eene verzoening met de Volmachten te Sneek, die zich reeds daartoe bereid hadden verklaard.

Nogmaals zonden dezen daarop de Heeren Jongestal en Doma tot haar, betuigden haar op nieuw dank voor háar zorg voor 's Lands welvaren en verzochten haar toe te staan, dat Haar zoon hunne beraadslaging over deze gewichtige zaken mocht bijwonen. Met vreugde werd dit door Haar ingewilligd en kort daarop door de Edel Mogende Heeren, in overleg met den Prins, besloten om uit hun midden eene commissie aan de Heeren Volmachten te zenden, aan wie eerst bij monde en later bij geschrifte, namens den Vorst en al de leden van het Hof, werd medegedeeld, « dat sy op 't versoeck van Hare Hoogheyt, Mevrouw de Princesse Douarière van Nassau, hadden goedgevonden UEd. Mog. ende de Heeren altans tot Sneeck vergadert, bij malkanderen alhier op 't Landschapshuys tot dien eynde compareerende, voor te stellen eenige poincten van vereniginge ende compositie der ontstaende verschillen ende differenten, over de nodige reformatie van politie, finantiën ende militie binnen deze provincie, conform U.Edl. Mog. notificatie bij placaet aen alle ingezetenen deser Provincie gedaen, ende naer het Exempel van vorige voorslagen in den jare 1627 met goedt succes gedaen, alles sonder eenige praejuditie ofte verwijderinge van yemandts

recht ende gerechtigheyt tot 's Landts regeeringe, verhoopende en vertrouwende dat bij aenneminge van S. V. D. Stadhouder ende des Hoffs mediatie het welvaren ende de ruste van ons Lieve Vaderlandt, ende de nodige reformatie sal worden uytgewerckt, tot contentement van alle Patriotten ende geinteresseerde Edelen, Eygenerfden ende Steden deser provintie, daerop wij verwachten U. Edl. Mog. antwoordt ende resolutie tot onse decharge. Ende was vertekent Me praesente S. van Boelens.» Niettegenstaande hierop een spoedig antwoord was verwacht, erlangden zij dit eerst acht dagen later, waarin onbewimpeld werd te kennen gegeven dat zij den Stadhouder en het Hof niet als bemiddelaars konden erkennen als nadeelig voor de Hoogheid van het Land, die zij meenden dat uitsluitend bij hen berustte. Mochten echter de Prins en de Heeren van het Hof voorstellen willen doen, welke konden strekken tot geruststelling dier ingezetenen, die zich niet met de onlangs aangenomen reformatoire artikelen konden vereenigen, dan waren zij bereid die na onderzoek (men kan nagaan in welken geest dit moest uitvallen) over te nemen. Zoo zijn dan de pogingen van de Prinses om rust en eendracht te herstellen zonder eenige vrucht gebleven. En om wereldkundig te maken, wat al door haar in dezen was gedaan, heeft zij door zekeren P. van Heiringen een verhaal van hare bemoeiingen doen opstellen en door den druk bekend doen maken.

Eenige dagen later, het was $\frac{6}{16}$ Dec., deden de Staten te Leeuwarden een vergeefsche poging om hunne vergaderingen en die hunner Gedeputeerden, waaraan de afgevaardigden der Steden nog steeds gedeeltelijk of geheel ontbraken, voltallig te maken. Daartoe besloten zij een aanzienlijke deputatie aan de Prinses en den jongen Stadhouder af te vaardigen en hen te verzoeken, of Hunne Hoogheden het daarheen zouden willen leiden, dat de Steden, die tot nog toe daarin weigerachtig waren, zich bij hen aansloten en dat de afzonderlijke vergaderingen te Sneek werden ontbonden, onder plechtige verzekering van geen inbreuk te zullen

maken op de Stadhouderlijke macht, maar aan deze zoodanige eer te zullen bewijzen, als maar eenigszins overeenkomstig 's Lands wetten geoorloofd was. Deze deputatie, bij Hunne Hoogheden gekomen en toegelaten zijnde, werd beleefd ontvangen, doch terstond, nadat zij hare lastgeving had medegedeeld, gaf de Prinses te kennen dat het niet in hare macht was de vergadering te Sneek te ontbinden, daar zij zich alsdan zou verklaren voor partij, hetgeen regelrecht in strijd was met de Stadhouderlijke regeering, die, onpartijdig zijnde, gehouden was de gerezen geschillen te vereffenen, de partijen te vereenigen en rust en eensgezindheid te herstellen. Daarop verzocht zijnde of haar zoon niet de vergaderingen van het Collegie zou kunnen bijwonen, antwoordde zij dat dit niet kon geschieden, zoolang de eendracht niet was hersteld. Niemand zal dit antwoord verwondering baren, wanneer hij bedenkt, dat, zoo de Stadhouder aan de Gedeputeerden met raad of daad bijstand had verleend, hij daardoor hen als wettig zou hebben erkend.

Omstreeks dienzelfden tijd hadden de Volmachten, die te Sneek waren vergaderd, aan de Heeren Isaäc de Schepper, Secretaris der Edel Mog. Heeren Staten van Friesland, en Gijsbertus van Viersen, Secretaris van het Collegie, gelast om zich terstond met alle boeken en brieven, in beide Secretariën berustende, benevens alle klerken, deurwaarders, boden en andere beambten naar Sneek te begeven, op straffe van hunne betrekking te zullen verliezen en met alle zulke middelen te zullen worden gekastijd, als God en de natuur hun hadden verleend.

De Staten en Gedeputeerden van Leeuwarden namen terstond, nadat zij dit bevelschrift gelezen hadden, een tegenbesluit en dreigden met dezelfde straffen, indien hieraan geen gehoor werd verleend. Tevens stelden zij den Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente dezer Stad hiermede in kennis, die daarop zonder dralen besloten de Staten bij hun recht en de Stad bij haar privilegies te zullen handhaven en ze met goed en bloed te zullen verdedigen tegen de Grietsluiden en andere kwaadwillige menschen.

Maatregelen van geweld bleven dan ook niet uit. Zoo werden de Heeren Van Loo en Lomars, leden van de vergadering te Sneek, bij hun komst te Leeuwarden door eenige musketiers gevangen genomen en in gijseling gezet, nadat op last van die vergadering een deurwaarder van de Gedeputeerde van laastgenoemde stad, die te Bolsward een commissie verrichtte, was opgelicht. Hierover verbitterd lieten daarop weder die van Sneek, Duco Martena van Burmania gevangen nemen en in zijn eigen huis onder bewaking stellen. « Godt bewaer ons voor meerdere onheylen en binnenlantsche beroerten," zegt Vitringa, « daer wij den vijandt nog soo nae op ons bodem hebben, want op troebel water is het goedt visschen."

De Volmachten te Leeuwarden zagen niet zonder ergernis, dat de resolutiën van de Heeren te Sneek over 't algemeen meer werden opgevolgd, dan die van hen en dat de Baron Hans Willem van Aylva, Luitenant-Generaal der troepen, waarvan het grootste deel bij Heerenveen was gelegerd, op hun last geweigerd had dezen te laten montsteren. Zou de voornaamste reden van deze weigering niet gelegen zijn geweest in den slechten staat van het leger, dat zoo zeer was verzwakt, dat sommige kompagniën niet boven de 30, 40 of hoogstens 50 mannen sterk waren, zoodat in plaats van tien nog geen drie duizend mannen in werkelijken dienst waren? Om aan dezen toestand een einde te maken, zochten zij steun bij de ingezetenen en beschreven tegen $\frac{18}{28}$ Dec. vier buitengewone gecommitteerden uit iedere grietenij en stad om met hen te overwegen, wat in deze omstandigheden ten meesten nutte van het land moest worden gedaan. Uit vrees evenwel voor de Grietmannen te Sneek verscheen uit verscheidene grietenijen niemand en kwamen uit de Steden maar weinige personen opdagen, die kort daarna weder onverrichter zake op reces uiteengingen.

Aldus eindigde het rampspoedige jaar 1672. En al was reeds Coevorden weder aan den vijand ontrukt, toch waren de zorgen

nog groot, daar Overijsel nog altijd in zijne handen was en de tweedracht tusschen de regenten bleef voortduren.

Terstond in het begin van het volgende jaar deden zich nieuwe moeielijkheden op. Reeds lang toch waren de Staten-Generaal voornemens geweest om, daar Friesland ten gevolge der oneenigheden achterstallig bleef in het betalen der Generaliteits-lasten, aan deze binnenlandsche twisten een einde te maken, waartoe zij waarschijnlijk ook door de Heeren te Sneek werden aangespoord. Niettegenstaande nu de Staten te Leeuwarden en hun Gedeputeerden zich ten stelligste tegen iedere tusschenkomst hadden verklaard, werd toch in de eerste dagen van de maand Januari daartoe door de Hoog-Mogenden besloten en werden door hen de drie Heeren R. van Molenschot, pensionaris van Dordrecht, M. van Crommen en Joh. van Eeck naar deze provincie afgevaardigd. Dezen deden $\frac{9}{19}$ Jan. op het Landschapshuis binnen Leeuwarden en $\frac{10}{20}$ Jan. op het Raadhuis binnen Sneek namens de Staten-Generaal en den Prins van Oranje het voorstel tot vereffening der geschillen. De Heeren te Sneek besloten terstond aan de afgevaardigden der Hoog Mogende Heeren voor het aanbod hunner bemiddeling, voor hunne overeenkomst en zorg voor het gemeenebest hun dank te betuigen, onder uitdrukkelijke verzekering, dat het hun zeer aangenaam zou zijn, dat zoo spoedig mogelijk met het herstellen der eendracht een aanvang werd gemaakt. Doch de Staten te Leeuwarden gaven bij resolutie van $\frac{10}{20}$ Jan. hun spijt te kennen, dat de Staten-Generaal niet hadden gewacht met het zenden van afgevaardigden, totdat zij daartoe door hen waren verzocht, en onder dankbetuiging voor de gedane moeite verklaarden zij de bemiddeling niet te kunnen aannemen, daar de conferenties met het Hof Provinciaal over dit onderwerp spoedig zouden worden hervat en waarschijnlijk tot een goede uitkomst zouden leiden. Vier dagen later droegen zij aan de Raadsheeren op om de doleanciën van de Heeren te Sneek over te nemen, ze te overwegen en, indien ze bevonden waren niet in strijd met de Ordinantie-Reformatoir te zijn, ze aan

den Landdag over te leveren, opdat er alsdan een besluit over kon worden genomen. Doch het Hof nam evenmin als de Heeren te Sneek met dezen maatregel genoegen, waarop de afgevaardigden der Hoog Mog., ziende dat de toestand bleef, zooals hij was, een nader voorstel aan de Staten te Leeuwarden hebben gedaan en de zaken wat straffer hebben aangebonden. Op uitdrukkelijken last toch hunner principalen verzochten zij nu of de Staten genegen waren de bescherming van hun Land weder ter hand te nemen, hun deel in de subsidiën, aan de Geällieerden beloofd, te leveren en de troepen dezer provincie voltalllig te maken en te betalen, dan of zij voornemens waren de oneenigheden voort te zetten en alzoo ongeschikt te blijven om aan het Gemeenebest den noodigen bijstand te verleenen, opdat alsdan door hunne committenten die maatregelen konden worden genomen en die middelen tegen een zoo schadelijk kwaad konden worden aangewend, als volgens de Unie geoorloofd waren. Deze bedreigingen misten haar doel niet en nog dienzelfden dag, het was $\frac{22 \text{ Jan.}}{1 \text{ Febr.}}$, erkende de Landdag te Leeuwarden, zooals reeds lang te voren de Heeren te Sneek hadden gedaan, de afgevaardigden der Staten-Generaal, den Stadhouder Hendrik Kasimir en het Hof Provinciaal als bemiddelaars. Reeds $\frac{25 \text{ Jan.}}{4 \text{ Febr.}}$ kwamen dezen in de voorzaal van het paleis van Zijne Hoogheid bijeen en, na een gebed omhoog te hebben gezonden, vingen zij hun arbeid aan. Al spoedig slaagden zij er in de twistende partijen, die wederzijds reeds eene nieuwe verkiezing voor den ordinairen Landdag hadden uitgeschreven, te bewegen de daartoe genomen maatregelen terug te nemen en hun voor ditmaal de bijeenroeping dezer vergadering op te dragen. Daartoe hadden zij een voorloopig reglement opgesteld, waaraan men zich bij de verkiezing had te houden en waarbij, niettegenstaande een scherp protest van de buitengewone gecommitteerden uit de grietenijen en Steden, die ook nu wederom in kleinen getale hunne vergaderingen hadden hervat, de Grietmannen tot den Landdag verkiesbaar gesteld, zoodat voor dezen van nu voortaan de reden tot

verzet verviel. Wel protesteerden nog de Staten te Leeuwarden tegen een der bepalingen van dit reglement, waarbij voor de goederen van pastorijen het stemrecht aan de predikanten, voor die van arm- en weeshuizen aan de voogden werd ontnomen, doch in den morgen van $\frac{14}{24}$ Febr. rukten vier à vijf kompagniën ruiterij en des middags de lijfgarde van den Prins en eenige andere kompagniën voetvolk deze Stad binnen, waardoor, zegt Vitringa, de oogen van de verstandigsten werden geopend en geen geringe verslagenheid werd te weeg gebracht. Zoo kon het dan ook gebeuren dat $\frac{18}{28}$ Febr. des morgens om 10 uren een nieuwe door alle partijen erkende Landdag bijeen kwam.

Nadat den volgenden dag de Stadhouder met de andere Heeren Bemiddelaars in deze vergadering was verschenen, de Heer Van Molenschot uit naam van hen allen een rede had gehouden, waarin op spoedige vereffening der geschillen werd aangedrongen en de predikant Lastdrager in dien geest had gebeden, verlieten zij wederom de vergadering. Acht geheel onzijdige personen werden nu gekozen om met den Stadhouder voor deze enkele maal de procuratiën te onderzoeken. En al spoedig bleek het dat verscheidene Volmachten niet aan de voorwaarden voldeden, die door Heeren Bemiddelaars in het voorloopig reglement waren gesteld. Zoo werden o. a. velen van hen teruggezonden, omdat zij, niettegenstaande het daarmede in strijd was, ter Landdag waren opgekomen, terwijl zij een vast tractement uit de Generaliteits- en Landschapskantoren trokken.

Eenige dagen daarna, het was $\frac{22 \text{ Febr.}}{4 \text{ Maart}}$, verscheen de Stadhouder wederom met diezelfde Heeren in de vergadering der Staten en bood haar een Reglement en Ordinantie Reformatoir aan, dat evenwel bij weinigen bijval vond. Hierbij toch werden alle besluiten, die, ten tijde van den dubbelen Landdag, op het Landschapshuis en op het Collegie te Leeuwarden en op het Stadhuis te Sneek door de Heeren Volmachten waren genomen, voor nul en van gene waarde verklaard. De financieele maatregelen

evenwel van den Landdag te Leeuwarden zouden hiervan worden uitgezonderd en als wettig worden erkend. Doch bovenal ontstond er ontevredenheid, omdat dit reglement weinig verschilde van datgene, dat in het vorige jaar door de Gecommitteerden uit den Magistraat, Vroedschap en Breede Gemeente der Steden was opgesteld en het de Grietmannen in het streven naar ambten al te zeer beperkte.

Middelerwijl poogden de Heeren Bemiddelaars nu eens verzoekend, dan weder dreigend de Staten te bewegen deze Ordinantie te onderteekenen en te bezweren, doch alles te vergeefs, waarop de afgevaardigden der Staten-Generaal, ziende hoe al hun streven zonder eenige vrucht bleef, tot groote spijt van velen wederom naar 's Gravenhage zijn teruggekeerd. Blijkbaar, zegt Vitringa, om de goede gemeente in slaap te wiegen, besloten de Staten dezer Provincie daarop $\frac{7}{17}$ Maart om de beslissing van die punten, waarover men het niet eens kon worden, aan den Stadhouder en eene commissie uit hun midden op te dragen, onder belofte van zich te zullen houden aan hetgeen door deze Heeren mocht worden besloten. Toen dezen evenwel acht dagen later wederom een Reglement en Ordonnantie Reformatoir bij de Staten indienden, weigerden alle Volmachten van Oostergoo en eenigen van Zevenwolden het te onderteekenen, omdat het volgens het 23ste artikel verboden was dat Grietmannen als Gedeputeerden zitting namen. Wel protesteerden nog de Volmachten der Steden tegen dergelijke handelwijze, doch hiermede eindigden de twisten en traden de misbruiken van vroeger weder in volle werking.

Met minachting wenden wij ons van U af, Souvereinen des Lands, die eigen belang boven het algemeen welzijn steldet, die van daag een besluit naamt om het morgen, wanneer het met uwe belangen strookte, weder te vernietigen, en die zelfs, terwijl de vijand nog met een inval dreigde, partijschap niet op zij kondet stellen. Hoe weinig waart ge doordrongen van de gedachte dat juist in krachtige samenwerking het heil van den

Staat was gelegen? Doch ook nu moeten wij billijk zijn en niet vergeten, dat, al mogen ook de zelfzucht en weinige eensgezindheid onder Frieslands Staten onze ergernis opwekken, dit gebrek meer den tijd dan een land in het bijzonder aankleefde.

VERSLAG

VAN DE

VOORNAAMSTE WERKEN OVER VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS,

in 1880, 1881 en 1882 in Nederland verschenen,

DOOR

Dr. P. J. BLOK.

Het zij mij vergund een enkel woord aan dit verslag vooraf te doen gaan. Ik heb getracht niet anders dan een verslag te geven van de voornaamste werken, die op het gebied der Vaderlandsche geschiedenis verschenen waren, en mij onthouden van kritische op- en aanmerkingen; ik heb slechts willen aangeven, wat de besproken werken behelsden en in welk opzicht zij van belang waren voor den beoefenaar der Vaderlandsche geschiedenis. De redenen, waarom ik mij hiertoe bepaalde, zijn twee in getal: vooreerst ben ik van oordeel, dat het schrijven eener goede kritiek eene groote mate van kennis vereischt van het onderwerp, waarover het boek handelt; ten tweede is het bijna onmogelijk eene behoorlijke kritiek, d. i. niet eene, die alleen de goede zijden (eene goedhartige kritiek zou Geel gezegd hebben), noch eene, die alleen de zwakke punten doet uitkomen (een boosaardige kritiek), maar eene, die het zwakke slechts in mindering van het goede doet komen — het is bijna onmogelijk, zeide ik, een goede kritiek in enkele regels samen te vatten.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetensch., Afd. Letterkunde, Dl. IX en X. Amsterdam, Joh. Muller. 1880 en 1881, 8vo.

Over de Geschiedenis des Vaderlands vinden wij in deze deelen het volgende:

In deel IX: J. G. R. Acquoy, De kroniek van het fraterhuis te Zwolle. De schrijver gaat in deze interessante studie het leven in de fraterhuizen na: hij wijst er echter op, dat zijne opmerkingen daarover alleen het huis te Zwolle betreffen en de huizen zich tamelijk onafhankelijk van elkander bewogen. De kroniek loopt over de eerste eeuw van het bestaan van het huis te Zwolle.

De heer Knoop geeft eene nadere toelichting tot den aanslag op Maastricht in 1594. Hij bewijst daarin, dat die aanslag in 1594 plaats had, en behandelt de ligging der kasteelen van Pesch en van Bruijn; een onderzoek naar den hoofdpersoon bij dien aanslag, Herman den Goër, brengt den heer K. tot geene bevredigende uitkomsten: hij verklaart, dat die persoon nevelachtig is en blijft; de schrijver eindigt zijne studie met te wijzen op de kloeke houding van den Nederlandschen adel van dien tijd, al liep er vrij wat kaf onder het koren (Lumey, Sonoy).

De heer Land handelt over de eerste uitgave der brieven van Spinoza en toont aan, dat Spinoza de Lat. vertaling zijner Nederlandsche brieven zelf heeft vervaardigd.

Verder spreekt de heer Knoop wederom over den vrede van Nijmegen en wat er aan voorafging. Dezen keer zijn het de krijgsverrichtingen van het jaar 1678, die den schrijver tot een onderzoek aanleiding gaven. Niet alleen echter de oorlogszaken, ook de politieke toestanden worden beschouwd, benevens de verhouding tusschen de partij van den oorlog — Willem III — en die van den vrede — van Beverningk; ook de stemming aan de Fransche zijde blijft niet onaangeroerd.

Het 10de deel brengt ons weder eene studie van den heer Knoop « over Willem III en de verhouding der Republiek tot Lodewijk XIV

in 1678—88.» Hij wijst aan, hoe Louvois in 1679 bij onze gezanten aandrong op een nauw verbond met Frankrijk; toen deze voorslag niet door de Republiek werd aangenomen, besloot de Fransche regeering door het zaaien van verdeeldheid haar doel na te jagen, waarbij de afwijkende richtingen van den oorlogsgezinden Willem III en het vredelievende Amsterdam door haar werden geëxploiteerd. De staatkunde van Willem III moest toen het onderspit delven; van 1680—84 zien wij den vorst «worstelen tegen het zegevierende geweld,» zonder genoegzamen steun in de Republiek en daarbuiten.

«De Brownisten te Amsterdam,» is de titel eener studie van prof. J. G. de Hoop Scheffer over den eersten tijd na de vestiging der Brownisten in verband met het ontstaan van de broederschap der Baptisten; de schrijver wijst daarin op het beginsel, door Helwys en Smyth tegenover Jacobus I uitgesproken, dat «alleen zij de waarheid in liefde gehoorzamen, wie de liefde Gods dringt — hun gehoorzaamheid alleen wordt door God aangenomen." De Baptisten in Engeland zijn uit het Brownisme in de Nederlanden voortgekomen en in Engeland de eerste verkondigers geweest van volledige godsdienstvrijheid. De geschiedenis der Brownisten en die van de uit hen ontstane en zich bij hen aansluitende sekten, wordt door den hoogleeraar uitvoerig nagegaan.

Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, 3de en 4de deel. Utrecht, Kemink en Zoon, 1880 en 1881. 8vo.

Behalve eenige stukken van huishoudelijk belang voor het Genootschap zelf, bevat dit derde deel:

1°. Eenige rekeningen van de kerkmeesters der Buurkerk te Utrecht in de 15e eeuw, door Ridder Mr. F. A. L. van Rappard (excerpten). Zij sluiten zich aan bij de uitgave der rekeningen dier kerk van 1500—1585 door Dr. F. C. Kist in het Arch. voor Kerk. en Wereldl. gesch.

2°. Eenige stukken uit het Archief van Hilten:

a: Stukken over de bemoeiingen der O. I. C. ter bevordering des Christendoms (uit 1654 en 1656).

b. Berichten van een Engelschman over de gebeurtenissen in Engeland van 1650—1652 aan iemand in Holland (waarschijnlijk een invloedrijk persoon). De brieven zijn uit Londen en geven eene menigte interessante bijzonderheden, vooral over de verhouding der beide republieken tot elkander. De schrijver was mede-secretaris der Engelsche Ambassade, die in 1651 hier te lande kwam.

c. Rapport uit 1641 van Jacob Mahieusen, die op eene reis met eene retourvloot Arabië, Perzië en het rijk der Mongolen in Indië bezocht en de handelsbetrekkingen der Portugeezen en Engelschen in die streken nauwkeurig naging, terwijl hij ook die landen, hun voortbrengselen en regeering beschreef.

d. Stukken over de W. I. C. van 1640, 1641, 1645; van belang voor den strijd in Brazilië, die er in behandeld wordt.

3°. Brieven van gen. maj. W. G. van der Hoop aan den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel (1781), voornamelijk bevattende eene beschrijving van de manoeuvres onzer marine in den zomer van dat jaar, o. a. van den slag bij Doggersbank. Die brieven zijn medegedeeld door den heer P. A. Leupe.

Het vierde deel wordt voor een gedeelte ingenomen door de rekening van het Oudschildgeld (1585—86) in Utrecht; de uitgever, de heer W. N. van Rootselaar, voegde hierbij eene beschouwing over den aard dezer grondbelasting; het handschrift der rekening berust te Amersfoort.

Het belangrijkste stuk uit dit deel is de lijvige « Geschiedenis der vicarieën in de provincie Utrecht enz. na de reformatie, » door

den heer Mr. H. Verloren van Themaat (pag. 100—660). Het is eene zeer gewichtige bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke goederen en het kerkelijk recht in Utrecht: de vele bijlagen verhoogen het belang van dit werk. Het hoofdresultaat is in de volgende woorden samen te vatten: de Staten hebben nooit het beginsel losgelaten, dat alle goederen, behoorende aan pastorieën vicarieën enz., te zamen één geheel uitmaakten, strekkende ten dienste van predikanten en scholen, en dat die goederen behoorden aan de Staten; de vicariegoederen kwamen echter slechts voor $\frac{1}{3}$ aan predikanten, kosters en schoolmeesters, terwijl $\frac{2}{3}$ ten bate kwam van den bezitter der vicarie, benoemd door de Staten op voordracht van den collator (pag. 200). Ook de juridische zijde van het onderwerp is zeer uitvoerig behandeld.

Verder bevat het vierde deel nog het « berijmd verhaal van het beleg van IJsselstein in 1511 », uitgegeven door Dr. Gallée en Mr. Muller. Het is meer merkwaardig voor de wijze van oorlogvoeren en als spotdicht, dan voor de kennis der feiten; de dichter was in de veete tusschen Utrecht en IJselstein een vurig aanhanger der laatste stad en heeft den echten volkstoon weten te treffen. De heer Gallée behandelt uitvoerig het dialect van den dichter: hij komt tot de conclusie, dat het een der Neder-Frankische dialecten is.

Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden, door Dr. W. G. Brill, hoogleeraar te Utrecht. Deel III, 2e stuk. Leiden, E. J. Brill. 1880. 8vo.

De reeks voorlezingen (zie vorig verslag p. 11) wordt hier voortgezet met eene over Willem I van Holland en eene over het beginsel der Unie van Utrecht.

De ridderlijke kruisvaarder wordt door den hoogleeraar beschouwd als de vertegenwoordiger der volksgezinde partij aan het hof zijns broeders, als de eerste der Hollandsche graven, die met bewustheid de nieuwere denkbeelden omtrent de onderlinge verhouding van vorst,

adel en steden bevorderde. De tweede voorlezing handelt voornamemelijk over de Unie van Utrecht als een protest tegen de « Universeele Monarchie, waarbij in naam van den godsdienst den burger zijn recht werd ontnomen »; de schrijver zegt o. a.: « de erkentenis eener algemeene Republiek, waarbij in naam van den Staat alle godsdienst, die zich niet goedschiks voegen wilde, als misdaad werd aangemerkt, was van de Unie de vernietiging."

Mochten wij het met menige stelling, o. a. met de laatstgenoemde, niet eens zijn, wij achten eene overtuiging, die op zoo gematigde en welsprekende wijze verdedigd wordt.

Eenige aanteekeningen helderen menig punt op en trachten — vooral die bij de eerste voorlezing — eene verklaring te geven van sommige duistere zaken in het zoo spaarzaam beoefende tijdvak van het begin der 13e eeuw. Het zij ons echter nog vergund op te merken, dat ook de tijden van graaf Willem I — anders nog de best bekende onzer oudste grafelijke geschiedenis — onzes inziens niet geschikt zijn voor pragmatische behandeling, als die welke de heer Brill ons daarover trachtte te geven.

Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks van de vroegste tijden tot op onze dagen, door Dr. W. J. F. Nuijens. 16de, 17de en 18de deel. Amsterdam, C. L. van Langenhuijsen. 1880 en 81. 8vo.

De drie deelen, die hierboven genoemd zijn, behandelen bijna de geheele 18de eeuw (1713—1787): niet minder dan de vorige dragen ook deze den stempel des schrijvers. Het is hier niet de plaats om in eene uitvoerige kritiek van dit werk te treden; de beschouwingen van den schrijver over het ontstaan der revolutionnaire denkbeelden zouden daartoe anders misschien wel aanleiding kunnen geven. Zeer gaarne wijzen wij op het oordeel van den heer Nuijens over de staatkundige partijen der 18de eeuw: « beiden hebben zich aan groote fouten en groote dwaasheden pligtig gemaakt: bij

beide ontbraken ook niet de edeler drijfveeren van 't menschelijk hart. » Over het geheel kunnen wij van deze deelen zeggen, dat hun inhoud minder strijdt met de opvattingen, die ook aan niet-katholieke zijde omtrent de toestanden dier eeuw heerschen. Het is echter niet te verwonderen, dat de heer Nuijens het met de revolutionnaire denkbeelden en hunne verspreiders niet best kan vinden; wij mogen er echter bijvoegen, dat de toon, waarop personen en stelsels worden behandeld, alleszins gematigd mag genoemd worden.

Dr. W. Pleyte, Nederlandsche Oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote. Afbeeldingen naar de oorspronkelijke voorwerpen of naar photographieën, met begeleidenden tekst en oudheidkundige kaart. Leiden E. J. Brill, 1880 en 1881. Afl. 6—9, m. plaat 53—67 en vele kaarten. fol.

In het vorige verslag (Bijdr. N. R. Dl. X p. 14) werd eene beschouwing gegeven over den aard van het bovengenoemde werk; wij kunnen dus volstaan met in dat opzicht naar het verslag van 1879 te verwijzen.

De afleveringen, die voor ons liggen, bevatten studiën over Drente, den klassieken grond der megalithische monumenten in Nederland. Zij beginnen met eene beschouwing over de Kelten, die de heer Pleyte terug vindt op de Egyptische monumenten uit de 18de eeuw vóór onze jaartelling, toen Noord-Afrika door aan hen verwante stammen werd bewoond; daarna gaat de schrijver de opgegraven oudheden in Drente na en geeft er eene zeer nauwkeurige beschrijving van als toelichting bij de keurig bewerkte platen; ook de geschiedenis der opgravingen wordt niet vergeten, terwijl de bodem van Drente aan een ernstig onderzoek wordt onderworpen.

Wij zullen ons niet wagen op het gebied, waar oudheidkun-

digen als de heeren Pleyte, Janssen, Hooft van Iddekinge en anderen het onderling oneens zijn over den aard der gevonden voorwerpen, maar drukken den wensch uit, dat de steeds grootere belangstelling, die de onderzoekingen van Dr. Pleyte reeds voor deze studiën opwekten, den schrijver den lust mogen geven om zijn arbeid voort te zetten, ook voor de overige provinciën van ons vaderland.

Voordat wij deze aankondiging besluiten, wenschen wij nog de opmerkzaamheid te vestigen op twee verdiensten van dit werk; vooreerst bevat de afdeeling Friesland een nauwkeurig onderzoek naar de beteekenis der Friesche plaatsnamen, waarbij ook de overige gewesten van Nederland niet buiten beschouwing bleven; ten tweede gaf de heer Pleyte weder eenige bladen van de geologische kaart van ons vaderland, waarmede in de vorige afleveringen reeds een begin was gemaakt: de nu verschenen bladen bevatten: Noord-Holland, het Noorden van Zuid-Holland en Utrecht, benevens een groot deel van Gelderland, Overijsel en Drente.

Het moet den heer Pleyte aangenaam zijn, dat ook in Italië zijn werk de aandacht heeft getrokken; dit bleek uit een paar studiën van de hand des heeren L. Pigorini te Rome, de eerste getiteld «I terpen della Frisia», de tweede «le prime città della Frisia» (1881). De heer Pigorini bracht aan de terp te Aalsum een bezoek; het viel hem toen op, dat er groote overeenkomst bestond tusschen de terpen in Friesland en de terramaren in Italië en Hongarije; de door Dr. Pleyte verkregen resultaten werden overigens op deze wijze in wijder kring bekend gemaakt dan zelfs de Fransche vertaling van het werk had kunnen doen. De heer Pigorini waagde het nog niet eene stelling op te werpen omtrent de overeenstemming der Italiaansche, Hongaarsche en Friesche aardheuvels, maar meent toch de sporen van hetzelfde volk daarin op te merken, al zijn de Friesche terpen van later tijd dan de Italiaansche terramaren.

Historische Atlas van Noord-Nederland, van de XVIe eeuw tot op de scheiding van België, door Mr. G. Mees Az. Leiden, A. W. Sijthoff. 1881. fol.

De bekende Atlas van den heer Mees was vroeger lang niet in aller handen van wege den hoogen prijs, die wel niet te hoog was voor het voortreffelijke werk zelf, maar dit toch boven het bereik van het gewone publiek stelde. Dit bezwaar is thans opgeheven: tot lagen prijs kan men zich dezen Atlas verschaffen, welks inhoud slechts weinig wijziging onderging; men vindt er de volgende kaarten in: 1. Noord-Ned. in 1530, 2. Id. in 1560 (de bisdommen), 3. Id. in 1590, 4. Id. in 1648, 5. De overzeesche bezittingen op het einde der 17e eeuw, 6. Noord-Ned. in 1748, 7. Id. in 1798, 8. Id. in 1808, 9. Id. in 1811, 10. Id. in 1814, 11. Id. in 1839, 12. De overzeesche bezittingen in 1839. Een aantal bijkaartjes verhoogen de bruikbaarheid van het geheel.

Een tweede deeltje — evenals het eerste afzonderlijk verkrijgbaar — bevat de beschrijving der kaarten, eene verkorte uitgave van de beschrijving in den grooten Atlas.

Vooral het onderwijs is bij deze nieuwe uitgave zeer gebaat, daar het geheele werk nu slechts *f* 2.15 kost.

Epigraphie der Bataafsche krijgslieden in de romeinsche legers, gevolgd van een lijst van alle geregelde hulptroepen tijdens het keizerrijk, door H. D. J. van Schevichaven. Leiden, A. W. Sijthoff. 1880. 8vo.

De schrijver gaat uit van de stelling, dat het land der Bataven eene kweekerij van soldaten voor het Romeinsche leger was en ook alleen in verband met dat leger een klein hoekje kan opgelicht worden van den sluier, die over de eerste eeuwen van ons volksbestaan ligt uitgespreid.

Het boek behandelt dan ook uitsluitend de militaire oudheden en begint met een overzicht van de inrichting der hulptroepen

(auxilia) in de legers van Rome. Daarna worden de inscriptiën (59 in getal) besproken, die voor de kennis der Bataafsche en verwante krijgslieden van belang zijn, terwijl eene lijst der hulptroepen het boek besluit.

Zoo gaf de heer v. S. eene gedeeltelijke uitbreiding aan zijne « Bijdragen tot de geschiedenis der Bataven », waarin het onderwerp ter loops was behandeld.

Voor de inscriptiën is door den schrijver gebruik gemaakt van de nieuwste epigraphische en geographische onderzoekingen: op pag. 45 komt de heer v. S. tot de conclusie, dat het aantal der Bataafsche soldaten op ongeveer 8500 en de Bataafsche bevolking op ongeveer 34,000 zielen mag geschat worden.

Het geheele geschrift is overigens belangrijker voor de kennis van het Romeinsche krijgswezen dan voor die der geschiedenis van ons vaderland.

De rekeningen der Grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker (Werken van het Hist. Gen. gevestigd te Utrecht, n°. 29 en 30). 1e en 2e deel. Utrecht, Kemink en Zoon. 1879 en 1880. 8vo.

De heer Hamaker zet hierin zijne uitgave der Rekeningen onder het Henegouwsche huis voort; met den dood van Willem IV staakte hij de uitgave der Hollandsche rekeningen en ging tot die van Zeeland over. De beide deelen bevatten:

1°. Rekening van Vrederic, rentmeester van al Zeeland (23 Maart 1318—30 April 1319). 2°. Een onderzoek van den uitgever naar den toestand van het rentmeesterschap in Zeeland tusschen 1319 en 1330, waarin hij tot de conclusie komt, dat het rentmeestersambt uit de dagen van Willem III dagteekent, terwijl vóór dien tijd de baljuwen tegelijk administratie en regeeringsmacht in handen hadden. Ongeveer 1308 zou dan Willem III één rentmeester voor geheel Zeeland hebben aangesteld, even-

als er in 1290 slechts één baljuw voor dat graafschap was; Vrederic bleef rentmeester tot 1323 of 24 en daarna is het rentmeesterschap aan twee afzonderlijke ambtenaren opgedragen, één voor Zeeland beooster-Schelde, één voor Zeeland bewester-Schelde. 3°. Rek. van Jan Heynricszoon (bewester-Schelde), 22 Oct. 1330—14 Juli 1331. 4°. Rek. van denzelfden, 14 Juli 1331—7 April 1333. 5°. Rekening van Boudijn Jansz., rentmeester in Zeeland, 26 Maart 1339—1 Aug. 1342. 6°. Rekening van denzelfden, nu voor Z. beooster-Schelde alleen, van 16 Aug. 1342—14 Sept. 1343.- 7°. Rekening van denzelfden voor Z. beooster-Schelde, 20 Aug. 1344—22 Mei 1345.

De uitgever heeft op den omslag van het tweede deel zijn voornemen bekend gemaakt om eene inleiding en woordenlijst bij dit werk te voegen; wij hopen, dat hij dan ook de Hollandsche rekeningen daarbij zal gedenken — een wensch, dien de heer Hooft reeds in het vorige verslag uitsprak. Kon de uitgever in de harten van vele beoefenaars der middeleeuwsche geschiedenis lezen, dan zou hij daar bij allen — gelooven wij — de hoop vinden, dat hij eenmaal ook de Beiersche rekeningen zal uitgeven. Wij meenen echter, dat men dan den tot nu gevolgden weg zou moeten verlaten en eene keuze uit de posten zou moeten doen, opdat de belangrijke aanwijzingen niet in een zee van nuttelooze kleinigheden te gronde zouden gaan; men kan zich echter niet ontveinzen, dat zulk een arbeid tot de zeer delicate zou behooren. Wie toch is b. v. altijd in staat het belangrijke of min gewichtige dier fragmentarische aanwijzingen te beoordeelen? Voordat die rekeningen — hoe dan ook — uitgegeven zijn, zal de geschiedenis van den Beierschen tijd zeer bezwaarlijk te beoefenen zijn.

Lijst van Noord-Nederlandsche Kronyken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur, door Mr. S Muller Fz. Utrecht, Kemink en Zoon. 1880. 8vo (Werken van het Hist. Gen. gevestigd te Utr. n°. 31.)

Dit nuttige werkje, waaraan de auteur een uiterst vervelenden arbeid heeft gehad, moet den grondslag uitmaken, waarop de uitgevers der Nederlandsche kronieken verder kunnen voortbouwen. Bij een arbeid als deze moest natuurlijk — en niemand gevoelde dit meer dan de schrijver zelf — aanspraak op volledigheid achterwege blijven; des te dankbaarder moeten de beoefenaars onzer middeleeuwsche geschiedenis den heer Muller zijn voor zijn vele nasporingen, die zich ook tot de stadsarchieven uitstrekten. Het boekje omvat: 1°. Heiligenlevens. 2°. Kronyken van Holland en Zeeland. 3°. Kronyken van Utrecht. 4°. Kronyken van Friesland en Groningen. 5°. Kronyken van Gelderland. 6°. Kronyken van Overijssel. 7°. Kronyken der steden. 8°. Kronyken der kloosters. 9°. Kronyken van adellijke geslachten. 10°. Biographieën van beroemde personen.

Regesta Hannonensia, lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland uit het tijdvak der regeering van het Henegouwsche huis, 1299—1345, die in het Charterboek van v. Mieris ontbreken. Uitgegeven van wege de Kon. Akad. voor Wetensch., door Dr. P. L. Muller, hoogleeraar te Groningen. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff 1881. 8vo.

Evenals de heer van den Bergh zulk eene lijst uitgaf, voordat het Oorkondenboek van het Holl. huis verscheen, verschafte de hoogleeraar Muller aan de belangstellenden een overzicht van wat hun te wachten staat, wanneer het Oorkondenboek voor het Henegouwsche huis zal verschijnen. Het is niet noodig hier te wijzen

op de waarde van dit boek, wanneer wij slechts letten op de 3000 oorkonden, die het ongeveer moet bevatten, terwijl van Mieris niet de helft kon aanbieden. Prof. Muller zag niet alleen zijne eigene ijverige nasporingen met een rijken oogst beloond, maar vond ook aan onze archieven — niet het minst aan het Rijksarchief — welwillende helpers. De titel — overigens uitvoerig genoeg — duidt reeds aan, dat de laatste dagen van Willem IV de grenzen uitmaken van dezen arbeid; wij kunnen den uitgever niet erkentelijk genoeg zijn voor zijne korte en duidelijke inhoudsopgaven en voor het register van persoons- en plaatsnamen, dat het boek voor bet gebruik zoo gemakkelijk maakt. Moge het groote Oorkondenboek niet lang op zich laten wachten! Maar wij weten welk een veelomvattenden arbeid zulk een werk vereischt en mogen niet te veel op eens vergen, vooral niet, waar de werkzaamheden dikwijls zoo dor en droog zijn.

Hot klooster te Windesheim en zijn invloed, door Dr. J. G. R. Acquoy, uitgegeven door het provinciaal Utr. Gen. van kunsten en wetenschappen, Derde deel. Utrecht, Gebr. van der Post. 1880. 8vo.

Vier jaren zijn verloopen sedert de uitgave van het tweede deel van dit werk, door dr. P. L. Muller in deze Bijdragen besproken (Dl. IX, 4de stuk); de benoeming van Dr. Acquoy tot Hoogleeraar te Leiden was de oorzaak dier vertraging. Dit laatste deel behelst een Aanhangsel, bevattende eene lijst van al de kloosters, die tot het kapittel van Windesheim hebben behoord, benevens de korte geschiedenis van elk klooster en eene uitvoerige opgave van de literatuur over ieder dier inrichtingen; de hoogleeraar trachtte hierbij eene zoo volledig mogelijke lijst te geven. Verder vindt men nog in dit deel verscheidene Bijlagen, behoorende bij de vorige deelen en een uitgebreid Register voor het geheele werk, dat nu voltooid is.

Louise de Colligny, door Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. 's Gravenh. Mart. Nijhoff. 1880. 8vo.

Met weemoed kondigen wij het laatste werk aan van den verdienstelijken geschiedkundige, die te vroeg aan de wetenschap ontviel. Het is eene redevoering, die de heer de Jonge hier en daar gehouden heeft en die de eerste moest zijn eener reeks van studiën over historische vrouwen; in schoone taal schetste de schrijver ons het beeld der beroemde echtgenoote van den Zwijger en plaatste het te midden harer omgeving. Vooral de betrekkingen van Willem van Oranje met het Fransche hof worden ons in deze levensschets duidelijk ontwikkeld, terwijl de opvoeding en ontwikkeling van den jeugdigen Frederik Hendrik en de bezwaren, waarmede de vorstin zelve heeft moeten kampen, menige schoon geschreven bladzijde vullen.

Vier brieven van Robert, graaf van Leycester, naar de oorspr. stukken in het gemeente-archief van Doesborgh bewerkt, door Dr. A. Romeijn (niet in den handel). Doesborgh, R. van Hinloopen Labberton. 1880. 8vo.

Van deze brieven (15 Nov. 1586, 11 Maart 1587, 21 Sept. 1587 en 28 Nov. 1587) handelen de beide eerste over den toestand van Doesburg na de verovering door den landvoogd; de derde is een verzoek aan den magistraat van Arnhem over belastingzaken; de vierde een brief van Leycester uit Vlissingen aan de Staten van Gelderland over zijne terugroeping door Elizabeth; deze laatste brief is van het meeste belang, ofschoon de daarin besproken feiten reeds bekend waren.

Het eerste gezantschap van Johannes Zawadski, door H. J. Allard. Utrecht, van de Weijer. 1880. 8vo.

De heer Allard gaf ons eene genealogie van het Poolsche geslacht Zawadski, waarvan het geslacht de Bieberstein afstamt.

Het gezantschap van Zawadski in 1633 naar Duitschland, Holland en Engeland geeft weinig licht over enkele politieke personen en den staatkundigen toestand van Europa in dien tijd. Aan de Staten moest hij de vernieuwing der handels- en vriendschapsverdragen voorstellen en hen verzoeken den Poolschen vorst te helpen in het verwerven der Zweedsche kroon. Het antwoord der Staten was diplomatisch voorzichtig, daar zij noch den Poolschen koning door eene weigering wilden verbitteren, noch de Zweedsche regeering door eene toestemming tegen zich in het harnas wilden jagen.

Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen (1641—1717), door J. F. Gebhard Jr. I. Levensbeschrijving. II. Bijlagen met Geslachtslijst. Prijsverhandeling, uitgegeven door het Prov. Utr. Gen. voor kunsten en wetenschappen, met goud bekroond. Utrecht, J. W. Leeflang. 1881. 8vo.

De beroemde burgemeester, die met het vertrouwen van Willem III werd vereerd en wiens betrekking tot Peter den Groote hem nog tot een aantrekkelijker figuur maakte, vond in den heer Gebhard een biograaf; van heinde en verre zocht de heer G. de gegevens voor dit onderzoek bijeen, maar geen kon het in belang halen bij de levensbeschrijving, door Witsen zelf opgesteld, te vinden in diens nagelaten papieren op het Amsterdamsch archief. De «mémoires» van een man, die in de geschiedenis van ons vaderland zulk een belangrijke rol speelde, hadden op zichzelf reeds eene uitgave verdiend; hoeveel te meer mogen wij dit boek toejuichen, dat die autobiographie zorgvuldig wikt en weegt met vergelijking van de correspondentie van Peter den Groote en andere belangrijke bescheiden. Men vindt hier als het ware eene volledige geschiedenis, van 1672 — het jaar, waarin Witsen zich met de politiek begon te bemoeien — tot aan de eerste jaren van den Spaanschen successie-oorlog, toen hij zich uit de zaken des lands terugtrok: vooral de tocht naar Engeland in 1688 neemt in zijn leven eene belangrijke

plaats in. Is dus reeds het eerste deel voor de kennis van dien tijd van gewicht, niet minder het tweede, daar de heer Gebhard zich bij het uitgeven der bescheiden niet beperkt heeft tot die, welke alleen voor Witsen's levensgeschiedenis van belang waren, maar ook die stukken openbaar maakte, welke voor andere daarmede niet dadelijk samenhangende feiten eenig gewicht in de schaal konden leggen. De beoefenaars der geschiedenis van dit tijdvak mogen den heer Gebhard dankbaar zijn voor deze uitbreiding aan zijn werk gegeven. Het is niet noodig hierbij te voegen, dat de bewerking de stof waardig is; de bekroning door het Prov. Gen. van Utrecht bewijst dit reeds genoeg.

Willem III en de slag van St. Dénis (1678), door R. Fruin en W. J. Knoop. 'sGravenhage, A. van Hoogstraten en Zoon. 1881. 8vo.

Bij het behandelen der Versl. en Mededeelingen van de Kon. Akademie van 1877 (zie in Dl. X het vorige verslag) is reeds gesproken over deze studiën, maar door gebrek aan tijd is de verhandeling van Prof. Fruin in de Akademie niet geheel uitgesproken, zoodat de heer Knoop bij zijne beantwoording nog niet bekend was met de bijlagen, tot die verhandeling behoorende. Het verslag der Akademie komt echter in weinig handen en de schrijvers vonden het daarom — bij het belang van dit historisch feit — geraden het toen gesprokene nog eens afzonderlijk uit te geven.

Wilhelm III von Oranien und Georg Friedrich von Waldeck. Ein Beitrag zur Geschichte des Kampfes um das Europ. Gleichgewicht von Dr. P. L. Müller. Zweiter Band (1684—92) und Nachtrag (1675—78). Haag, Mart. Nijhoff. 1880. 8vo.

De naam van Waldeck doet ons reeds vermoeden dat het vooral oorlogszaken zijn, die ons hier worden medegedeeld; het hoofd van den generalen staf, die trouwens als veldheer noch als mensch

iemand was, die zich veel boven het middelmatige verhief, wordt door den schrijver in zijne zeer onpartijdige beschouwing niet te gunstig beoordeeld. Behalve de krijgszaken is het vooral de « Hollandsche » staatkunde der regenten tegenover de Europeesche politiek van Willem III, die onze belangstelling in hooge mate tot zich trekt. De schrijver heeft ons door de uitgave dezer studiën een duidelijken blik doen slaan in de staatkundige kuiperijen van dien tijd, die door onze geschiedkundigen zoo grondig onderzocht wordt; zoo zal langzamerhand de figuur van Willem III voor ons duidelijker worden en Macaulay's schets steeds meer worden afgerond, wat zeker zeer gewenscht was. Nu ook van onze zijde die tijd het voorwerp van geschiedkundige navorschingen is, begint ook hier het geloof aan Macaulay's nauwkeurigheid wel wat te wankelen; het boek van sir Paget trouwens had ons reeds lang geleden op de mogelijkheid dier verandering voorbereid. Toch blijft het werk van den onsterfelijken Engelschman in hoofdzaak waar, wat de karakterteekening van Willem III betreft: diens hooge opvatting van de taak, die voor hem was weggelegd, doet hem nog altijd eene eerste plaats innemen onder de groote mannen der 17de eeuw.

Lettres et Mémoires de Marie, reine d'Angleterre, épouse de Guillaume III. Collection de documents authentiques inédits. La Haye, Mart. Nijhoff. 1880. 8vo.

In de archieven der graven van Aldenburg Bentinck en van den baron van Heeckeren van Wassenaer bevonden zich de genoemde brieven en stukken over de Engelsche koningin. De gravin Bentinck, geboren gravin van Waldeck-Pyrmont, gaf gehoor aan den raad, die documenten uit te geven, wier openbaarmaking een oordeel over de edele echtgenoote van den Oranjevorst mogelijk maakt. Uit deze brieven blijkt hare innige liefde voor haren gemaal en hare gehechtheid aan zijne zaak, voor haar als voor zoovelen de zaak van het Protestantisme in Europa.

Daarom moest zij eenigszins vijandig optreden tegenover haar vader, den ongelukkigen Jacobus II.

Wij vinden hier ook brieven van Jacobus, van Willem III zelven, van de keurvorstin van Hannover en andere hooggeplaatste personen, waardoor o. a. de wettigheid der geboorte van den pretendent herhaaldelijk bevestigd wordt. Een der brieven (pag. 10) vermeldt ons de redenen, waarom de toenmalige prinses van Oranje van godsdienst veranderde; een andere (pag. 18) handelt over de pogingen, die Jacobus II in het werk stelde om zijne dochter in het katholieke geloof te doen volharden. Eindelijk bevat het deeltje nog brieven van de koningin aan de barones van Wassenaer Obdam (1689—94) met een facsimilé van een dier brieven: uit dezen laatste vooral blijkt de echt godsdienstige gezindheid der koningin, die de réfugiés met raad en daad bijstond.

Wij kunnen de uitgave van deze brieven niet genoeg toejuichen: zoo kunnen misschien hier en daar in de familiearchieven onzer aanzienlijke geslachten nog hoogstbelangrijke bouwstoffen voor de geschiedenis verborgen liggen. — Mogen die geslachten het voorbeeld der familie Bentinck volgen en hunne schatten op deze wijze onder de oogen van allen brengen!

Het archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius, uitgegeven door Jhr. Mr. H. J. van der Heim. Derde deel. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880. 8vo.

In een vorig verslag (Bijdr. IX, versl. p. 43) uitte de heer Muller den wensch, dat het derde deel spoedig zou mogen verschijnen: zes jaren verliepen sedert den tijd, dat het tweede deel verscheen en toen eerst vond de bewerker gelegenheid zijn arbeid voort te zetten.

Behalve eene uitvoerige studie over de laatste jaren van den oorlog, die met den vrede van Rijswijk eindigde, bevat dit deel de brieven van 1692 tot 1697.

De inleiding behandelt de belangrijke diplomatische geschiedenis

dezer jaren; zij is een doorloopende commentaar op de daarachter geplaatste brieven. De ellendige toestand van het Duitsche rijk blijkt de oorzaak geweest te zijn van de slappe oorlogvoering en eindelijk van den vrede te Rijswijk, die zoo weinig beantwoordde aan de verwachtingen der zeemogendheden. Niet minder doet de schrijver de kracht en eenheid der Fransche monarchie uitkomen, tegen welke de kalme beleidvolle Heinsius en de voortvarende Willem III al hun beleid en voortvarendheid noodig hadden. De inwendige geschiedenis van onze republiek en de kuiperijen over den vrede worden in enkele sprekende trekken geschetst.

Met belangstelling zien wij de voortzetting van dit werk te gemoet, dat ons de laatste jaren van onze politieke grootheid beter zal doen kennen.

Journaal van Constantijn Huijgens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678. (Handschr. der Kon. Akad. van Wetensch. te Amsterdam). Werken van het Hist. Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe serie N°. 32. Utrecht, Kemink en Zoon. 1881. 8vo.

Dit deel van het vroeger reeds gedeeltelijk uitgegeven journaal (Bijdr. X, p. 31 v. h. Verslag), is niet zoo vol nietige en aanstootelijke aanteekeningen als de beide eerste: de « amours » zijn voor een deel weggelaten, wanneer zij niet van historisch belang waren.

Overigens verwijs ik naar het vorige verslag over dit werk.

Biographische aanteekeningen betreffende Mr. Pieter Paulus. Eerste gedeelte (1753—1784). Academisch proefschrift, door P. H. Suringar. Leiden, Gebr. van der Hoek. 1879. 8vo.

Het leven van Mr. Pieter Paulus noodigde den heer Suringar tot eene behandeling uit: dit eerste deel bevat de ontwikkeling

der denkbeelden van den vurigen patriot. Jaar na jaar wordt hier besproken, wat invloed op de vorming zijner denkwijze heeft uitgeoefend, vooral aan de hand zijner correspondentie: de bescheiden, die nog bij de familie van Mr. Paulus berustten, konden voor een groot deel door den heer Suringar gebruikt worden.

Het boek is van belang voor de kennis van het voorspel der omwenteling in ons land.

De Geldersche achterhoek in 1799. Eene bijdrage tot den Patriottentijd, door Mr. J. W. Staats Evers. Winterswijk, K. J. M. van Tiffelen. 1879. 8vo.

De heer Evers deelde in deze voorlezing mede, hoe het in Gelderland toeging bij de invasie (liever evasie) der Oranjegezinden in het najaar van 1799; de tragische dood der freule van Dorth neemt hier natuurlijk eene belangrijke plaats in. Het Winterswijksche drama wordt door den heer Evers wel niet een onrechtvaardige moord genoemd, maar hij laat toch uitkomen, dat men bij eene vrouw meer matiging had moeten toonen; maar men wilde een zoenoffer hebben voor den mislukten aanslag onder van Heeckeren van Suidras.

Men ziet uit deze studie van hoe weinig belang deze aanslag der Oranjepartij is geweest en hoe weinig zij ook op de sympathie der bevolking kon rekenen.

Brieven en bescheiden 1813—14 over den vice-admiraal Ver Huell. Bijdrage van W. A. C. de Jonge. Den Haag, Gebr. Belinfante. 1881. 8vo.

In 1814 was den Helder een der laatste vestingen, die nog in handen der Franschen bleven; de forten en het eskader aldaar stonden onder het bevel van den vice-admiraal Ver Huell, wiens houding in die dagen vrij wat opspraak verwekte. De heer de Jonge geeft hier ter beoordeeling van die houding eenige brieven met toelichting: die brieven van Ver Huell, den generaal de Jonge, den

Erfprins enz. handelen over de overgave der sterkten en loopen van Dec. 1813 tot Mei 1814. De heer de Jonge verdedigt de houding van Ver Huell en wijt de vertraging der overgave aan de militaire omgeving van den bevelhebber.

De Geschiedenis van den tiendaagschen veldtocht in Augustus 1831, door W. E. A. Wüppermann, Kapitein van den Generalen Staf. 'sGravenhage, Gebr. van Cleef. 1881. 8vo.

Het gouden feest der Metalenkruis-ridders wekte menigeen op iets over de gebeurtenissen van 1831 te schrijven; naast eene populaire studie van kapitein de Bas in de Gids, noemen wij van deze geschriften het bovenstaande werk (422 pag.).

Niet uitsluitend krijgsgeschiedenis wordt ons hier gegeven, daar de auteur in de eerste plaats vóór en over de oudstrijders schreef: daaraan hebben wij de lijsten der gewonden, gesneuvelden en vermisten te danken, terwijl zelfs de minste gebeurtenissen en wapenfeiten zijn vermeld. Twee net uitgewerkte kaarten maken het mogelijk alle bewegingen der corpsen nauwkeurig na te gaan. De staatkundige zijde van het vraagstuk is slechts ter loops behandeld, wat dan ook met het plan der uitgave overeenkwam.

Friesland en de Friezen in de Middeleeuwen. Bijdragen tot de geschiedenis, rechtskennis, muntkunde en geografie der Friesche gewesten, inzonderheid gedurende de elfde eeuw, door Hooft van Iddekinge. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8vo.

De muntkunde is een der belangrijkste hulpmiddelen voor de geschiedenis: dit blijkt uit de wijze, waarop de heer Hooft aantoonde, dat de oude XVII keuren, een der oudste bronnen van het Friesche recht, in het begin der 11de eeuw zijn ontstaan. Het betoog loopt over het feit, dat in die XVII keuren melding

wordt gemaakt van Agrippina-denariën, die uit dien tijd moeten geweest zijn; de muntkunde leverde daarvoor de bewijzen.

Eenige andere resultaten, waartoe die wetenschap den heer Hooft bracht, zijn de volgende: de Upstalboomsche wetten van 1323 golden niet alleen voor Ooster- en Westergo maar ook voor een veel grooter Friesch gebied; tot op de 11de eeuw en ook later komen in Friesland vooral Keulsche en Munstersche munten voor; Oostfriesland bevatte in de 11de eeuw twee groote graafschappen onder de familiën Ravensberg en Billung en een derde bij Lier; Friesland tusschen Flie en Lauwers bevatte vier gouwen: Oostergo, Westergo, Zuidergo en Waldern (Zevenwouden en het kwartier van Vollenhoven); het Liuvert van de 11de eeuw is niet Leeuwarden maar Leeuwte bij Vollenhoven; de oudste munten in eigenlijk Friesland werden te Dokkum geslagen in 1054, daarna in andere steden, daar de munters geen vaste munt hadden; tot in de elfde eeuw was van Vlaanderen tot Holstein de Friesche solidus (3.41 gram zilver) als rekenmunt in zwang, oorspronkelijk geheel gelijk aan den Rom. denarius van Nero tot Marcus Aurelius, die de oudste in Friesland gebruikelijke munt was: op de Romeinsche volgde de Frankische, daarna de Carolingische munt: te Duurstede ontstond het eerste munthuis voor Friesland: in de 11de eeuw begon de Fries eigen munt te slaan op naam des keizers: keizerlijke graven en bisschoppen deden dit weldra op verschillende plaatsen ter voorziening in de behoefte aan lichter penningen; van die graven ging het muntrecht over op anderen door verkoop of concessie: tegen het einde der Middeleeuwen komt het muntrecht in enkele weinige handen.

De numismatiek — een weinig ontgonnen veld — leverde al deze resultaten en al is er veel, waarbij wij een vraagteeken wenschten te plaatsen, het boek zal blijvende waarde bezitten door de scherpzinnige nasporingen, waarvan het overal blijken geeft; het is eene merkwaardige verschijning op het gebied onzer literatuur.

Geschiedenis van Amsterdam, door J. ter Gouw. 2e deel. Amsterdam, Scheltema en Holkema. 1880. 8vo.

De heer ter Gouw zette hier het werk voort, waarvan het eerste deel werd besproken in het Xe deel dezer bijdragen, verslag p. 42.

Het tweede deel behandelt den Beierschen tijd (1356 tot 1425), een tijdperk zoo belangrijk voor de ontwikkeling van den Amsterdamschen handel op het Noorden; de geschiedenis van dien handel is dan ook met voorliefde door den heer ter Gouw beschreven en maakt dat het boek onmisbaar is voor hem, die iets van den buitenlandschen handel der Hollandsche steden in de 14e eeuw wenscht te weten; aan de hand der Hanseatische oorkonden wijst de schrijver op menig verrassend feit, waaruit blijkt dat de handel van Amsterdam op het Noorden omstreeks 1400 reeds zeer aanzienlijk was. Het ware misschien wel te wenschen, dat het stedelijk bestuur wat nauwkeuriger ware beschreven; de Amsterdamsche rekeningen en handvesten moeten meer kunnen opleveren dan ons hier wordt aangeboden.

Overigens behandelt de heer ter Gouw menig punt uit de algemeene geschiedenis van Holland in deze nog zoo duistere dagen; hij stelt b. v. de bekende brieven der hertogin Machteld van Lancaster op zeer aannemelijke gronden niet op 5 en 6 Juni 1357 (zooals van Mieris) maar in 1361 (p. 22).

Roterodamum Illustratum, Vierde gedeelte. Rotterdam, wed. P. van Waesberge en Zoon. 1880. 8vo.

Dit vierde gedeelte bevat de beschrijving van de historieprenten in het archief der gemeente Rotterdam tot n°. 1727: eene zeer belangrijke verzameling van gravures (ook van Luyken) en andere afbeeldingen. In den laatsten tijd wekten ook deze bronnen voor de geschiedenis meer en meer belangstelling, en de Rotterdamsche verzameling is zeker van zeer veel gewicht voor den beoefenaar

onzer geschiedenis; vooral over de Groot en de godsdiensttwisten gedurende het bestand, over Kaat Mossel en den Keezentijd is hier een en ander te vinden.

Het vierde deel bevat bovendien drie Bijlagen, behoorende bij het tweede deel; eene dezer bijlagen beschrijft het alliantiefeest (24 April 1786), waarbij de ambassadeur de Vérac de hoofdpersoon was; de tweede bijlage handelt over de aankomst der Pruisische troepen te Rotterdam (20 Sept. 1787), beschreven waarschijnlijk door den schilder Dirk Langendijk, als eene verklaring van de door hem vervaardigde schilderij. De derde bijlage bevat eenige stukken, overgenomen uit de Rott. Courant van 1790, handelende over het bezoek van Willem V en zijn hof aan Rotterdam op 20 October 1790; bij dit bezoek sprong een jacht der Admiraliteit in de lucht.

Geschiedenis en beschrijving van Haarlem van de vroegste tijden tot op onze dagen, door F. Allan, leeraar aan 's Rijks kweekschool voor onderwijzers, met medewerking van Dr. C. Ekema, bibliothekaris van Teyler; Mr. A. J. Enschedé, gemeente-archivaris; Mr. H. Gerlings Cz., stadsbibliothecaris, en C. J. Gonnet, adjunct-archivaris. III. afl. 11—16. Haarlem, J. J. van Brederode. 1880 en 1881.

Met deze afleveringen is het vierde hoofdstuk nog niet compleet van dit omvangrijke werk, dat in het vorige verslag (p. 44) van aanleg tot waterzucht werd beticht. Zij behandelen op dezelfde uitvoerige wijze de kerken van Haarlem, maar juist door hunne uitvoerigheid gunnen deze beschouwingen dikwijls een aardigen blik op allerlei kerkelijke twisten en eigenaardigheden, die worden toegelicht met voorbeelden uit de gansche kerkgeschiedenis van ons vaderland. Wèl zullen de inteekenaars wel eens denken, waar dat heen moet, wanneer alles zoo uitvoerig wordt behandeld

als in de nu uitgegeven hoofdstukken. Zeker is het, dat òf de beloofde 50 afleveringen tot het dubbele zullen moeten uitdijen òf de overige zijden van het maatschappelijk leven er dunnetjes zullen afkomen; wij willen echter hopen, dat dan de vermindering van quantiteit aan de qualiteit geen afbreuk moge doen; trouwens wij hadden ook menige bijzonderheid, die in dit werk vele bladzijden inneemt, wel wat heel veel minder plaats willen gunnen. Moge echter vooral het stedelijk bestuur en zijne werking niet met te weinig plaats worden bedeeld, want Haarlem's archief is in dat opzicht te rijk om niet tot eene belangwekkende studie uit te lokken! Ik mag dit verslag niet eindigen zonder te wijzen op de geschiedenis der Doopsgezinde gemeente, die in dit deel voorkomt.

De wallen en poorten van Haarlem, Geschiedenis van de versterking eener oude stad, door C. J. Gonnet. Haarlem, W. C. de Graaff. 1881. 8vo. (Met eene kaart van Haarlem in den ouden tijd.)

Het boekje van den heer Gonnet geeft ons eene duidelijke beschrijving van den omvang en de versterking der stad Haarlem; vooral de poorten komen er goed af. Het is jammer, dat de heer G. nog eenig geloof hecht aan het sprookje van Haer Lem, den mythischen heros der stad. Overigens wijs ik met genoegen op dit werkje, dat, naar ik hoop, door berichten over andere steden aangevuld, dit deel onzer kennis vooral van het middeleeuwsche krijgswezen langzamerhand minder fragmentarisch zal doen blijven. De Nederlandsche Kunstbode had het boekje reeds in hare kolommen opgenomen; de lotgevallen van de vestingwerken der stad worden tot op onzen tijd nagegaan en met de uiterste nauwkeurigheid wijst de schrijver aan, wat er vooral van de poorten geworden is.

Twee wandelingen door Dordrecht, eene geschied- en oudheidkundige bijdrage, door Johan Marius Schotel. Sliedrecht, Gebr. Luijt. 1879. 8vo.

Dit werkje, opgedragen aan den geleerden Dr. G. D. J. Schotel, leidt ons binnen het oude Dort rond en laat ons de voornaamste merkwaardige gebouwen der stad zien, wier geschiedenis ook op aangename wijze wordt verhaald; vooral de Groote en de Augustijner kerk worden uitvoerig behandeld. Lijsten van beroemde Dortenaars besluiten het geheel.

Nijmeegsche bijzonderheden, verzameld door Mr. L. Ph. C. van den Bergh. Nijmegen, H. C. A. Thieme. 1881. 8vo.

De ijverige rijksarchivaris vond bij zijne drukke ambtsbezigheden nog den tijd om ons een en ander mede te deelen omtrent de geschiedenis van een der oudste Nederlandsche steden; het werkje ontstond uit de aanteekeningen van den schrijver, die het middeleeuwsche stadsleven wat beter wilde leeren kennen.

Het bevat eene chronologische lijst van de burggraven en rechters van Nijmegen, kerkelijke bijzonderheden, aanteekeningen omtrent de Joden (die te Nijmegen in de 14de eeuw voorkomen), omtrent hel fraterhuis, de stichtingen van Dr. Burchard van den Bergh, tooneel, muziek, beeldhouwkunst en opschriften.

De heer van den Bergh wilde eene aanvulling geven van de reeds bestaande werken over Nijmegen en gaf daarom slechts korte maar belangrijke aanteekeningen in dit smaakvol uitgegeven boekje.

Historische-topographische atlas van Helmond, verzameld en voor een deel geteekend door Aug. Sassen, gemeente-archivaris enz. Helmond, J. de Reijdt. 1881. fol.

Dertien platen vormen dezen goed uitgevoerden atlas, die ons het voornaamste uit Helmond's oudheid voor oogen brengt.

Men vindt hier o. a. portretten van Lucas Gassel, Willem Herincx, Joannes Swinkels en Gerlacus Suijkers, bekende inwoners dier stad; afbeeldingen van grafzerken en wapens, benevens platte gronden van Helmond en zijn kasteel, gezichten op die stad en afbeeldingen der stadzegels. Een paar extracten uit werken over geschiedenis en oudheden completeeren deze verzameling.

Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. 8ste en 9de deel. Haarlem, W. Küppers. 1880, 81. 8vo.

Het is mij eene aangename taak er op te kunnen wijzen, hoe ook de katholieke kerkgeschiedenis hier te lande meer en meer beoefenaars begint te tellen; voor die geschiedenis bezit het bisdom Haarlem een tijdschrift, welks achtste en negende deel ik met genoegen hier aankondig.

In het achtste deel is de voornaamste studie die van den heer J. F. Vregt over «de vroegere collegiën of seminariën tot opleiding van Geestelijken voor de Hollandsche missie»; de schrijver behandelt daarin achtereenvolgens de eerste stichting te Keulen, het collegie van den Hoogen Heuvel te Leuven, het Hollandsche collegie te Leuven (waarvan Cornelius Janssenius in 1617 de eerste president was) en hunne geschiedenis tot op het midden dezer eeuw.

De heer Frenay zet zijne studiën over de Leidsche pastoors sedert de hervorming voort: verder vindt men in dit deel het vervolg op de studie van den heer G. C. Honig over de parochie van den H. Laurentius te Weesp, beschouwingen over de kerken en parochiën op Walcheren door den heer van der Horst, mededeelingen over parochiën in het bisdom Haarlem door den heer van Lommel; de heer Gompertz behandelt de beroemde Dortsche koorbanken in de O. L. Vrouwekerk; dezelfde onvermoeide oudheidkundige geeft ons eenige interessante bijdragen voor de geschiedenis der St. Nicolaas parochie te Amsterdam; de heer Philippona behandelt het geslacht Nijenrode, terwijl allerlei mededeelingen

en vragen op historisch gebied ieder der drie afleveringen besluiten.

Het negende deel bevat vooreerst eene menigte bouwstoffen voor de kerk. gesch. van het voormalig bisdom Haarlem, door den heer A. van Lommel; voornamelijk vindt men hierin veel over het onderzoek naar « Paapsche stoutigheden » in 1654. Verder heeft men in dit deel eene studie over de parochie de Lier, door den heer A. Driessen; biographische aanteekeningen over verscheidene Minderbroeders, waaronder de bekende Balduinus Junius, door A. T. Nieuwenhuizen; eene studie over de voormalige statie van de Leeuwenstraat te Rotterdam, door C. J. Giudici; mededeelingen omtrent de St. Nicolaas parochie te Amsterdam, door L. P. A. Gompertz; de Jansenisten op Noordstrand door J. F. Vregt; eenige aanteekeningen over parochiën van West-Friesland, door den heer Gompertz; eindelijk aanteekeningen en mededeelingen van de heeren Giudici en Koevoets. Voorts behandelt de heer Gonnet de middeleeuwsche parochie Hazerswoude (vervolg van Dl. VII); de 2de afl. van dit deel bestaat verder voornamelijk uit Mededeelingen ver de parochie Voorburg, door den heer Bots, en over enkele statiën te 's Gravenhage in de 17de en 18de eeuw.

Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht, 8ste en 9de deel. Utrecht, Wed. J. R. van Rossum. 1880, 1881. 8vo.

Evenals het bisdom Haarlem bezit dat van Utrecht een archief voor de kerkelijke geschiedenis, dat niet minder belangrijk is wegens de voorname plaats, die Utrecht in de Middeleeuwsche kerk heeft ingenomen.

In het achtste deel van dit archief wordt gesproken over het kapittel te Zutphen; verder vindt men er eene voortzetting van de biographie van Volquerus Herkinge en van de uitgave der rekeningen van de Zielbroeders te Utrecht, door Mr. van Rappard. De heer Hoogland behandelt de Dominikanen te Utrecht, terwijl

de katholieke kerkgeschiedenis der 17de en 18de eeuw door den ijverigen heer A. van Lommel tot voorwerp van verschillende studiën is gemaakt. Ook de nieuwere geschiedenis dier kerk wordt niet vergeten, daar de heer van L. den staat van het R. K. kerkdistrikt van Utrecht in 1807—1808 en A. S. R. het leven van Joannes Hartman, aartspriester van Utrecht (1843—1853) tot voorwerp zijner beschouwingen neemt.

Ook de kleinere stukken geven getuigenis van den ijver, waarmede de katholieke geestelijkheid de geschiedenis harer kerk bestudeert.

Het negende deel behelst weder de vervolgen van de biographie van Volquerus Herkinge en van de rekeningen der Zielbroeders. Een belangrijk stuk is het door dr. Jansen te Rome gevonden advies van 7 kardinalen over het voorstel van Philips II tot oprichting der bisdommen; dit advies is de leiddraad geweest bij de uitvaardiging der pauselijke bullen, die de oprichting regelden; deze vondst is dus van gewicht voor de volledige kennis der motieven, waarvan de geestelijkheid daarbij uitging, en completeert de reeds bestaande gegevens. De heer van Lommel verzamelde weder allerlei berichten aangaande de geschiedenis der Katholieke kerk onder de republiek, o. a. vindt men hier een onderzoek van wege den H. S. naar de zaak van Codde en de Cock (1702—1705). De heer Nieuwenhuizen behandelde het leven en de werken van Joannes Mahusius, bisschop van Deventer, die ook in de dagen van de oprichting der bisdommen leefde. Het Vaticaansche archief werd door den heer Jansen nagezien en leverde verscheidene belangrijke berichten over den opstand tegen Spanje, o. a. over het beleg van Leiden; de schrijver, Lindanus, bisschop van Roermond, geeft daar verslag van een te Delft gedrukt boekje over dat beleg (Fruytiers). « Heu tragediam feris ac beluis dignam! Cuius feralis non flagitii sed amentiae causa non est alia quam odium in Catholici regis milites, qui religionis instaurandae causa istud bellum gerunt. » Niet minder belangrijk is een brief van Philips II aan

dezer kostbare verzameling van bouwstoffen voor eene Nederlandsche kerkgeschiedenis.

In het vierde deel vinden wij vooreerst eenige belangrijke bijdragen van den geleerden beoefenaar der kerkgeschiedenis, met wiens levensbericht door prof. Acquoy het boek sluit. Dezen keer was het voornamelijk de geschiedenis van Gozewyn Comhaer, die prof. Moll tot eene studie bewoog; de strenge asceet, die in het begin der 15de eeuw naast de Windesheimers optrad en tot de Karthuizers behoorde, kwam op lateren leeftijd in nauwe betrekking tot Denemarken, waarheen zijn vader, een bekend Deventer goudsmid, was getrokken; van 1435 tot 1445 was Gozewyn bisschop op IJsland, waar hij zijne ascetische denkbeelden ingang deed vinden. Op eene reis naar Europa overleed Comhaer in 1447, waarschijnlijk te Zeelhem. Verder bevat dit deel nog eene studie van prof. Moll over de eerste Nederlandsche gedrukte bijbelvertaling van 1477: de Delfsche bijbel wordt hier vergeleken met eene Vlaamsche vertaling uit het laatst der 14de eeuw, in de boekerij der Kon. Akademie bewaard: prof. Moll. wees op de identiteit der gedrukte met de Vlaamsche vertaling, zoodat de Delfsche bijbel eenvoudig daarvan was overgenomen. Een paar kleinere stukjes schreef nog dezelfde geleerde in dit vierde deel.

Prof. de Hoop Scheffer deelde een brief der hertogin van Parma mede over de afkondiging der besluiten van het Trentsche Concilie.

Vele stukken in dezen bundel zijn van de hand van Dr. Wybrands: vooreerst het fragment van een oud Fransch mijsteriespel, waarschijnlijk uit het begin der 15de eeuw; verder een preek van omstreeks 1460, merkwaardig omdat er zoo weinige preeken van vóór de hervorming zijn overgebleven, bovendien eene bijdrage tot de kennis der Toovermiddelen, eenige bijzonderheden omtrent eene parodie op Heiligenlevens, Sinte Niemand getiteld; over doodenrollen en roldragers bij de religieuzen in de Middeleeuwen enz.

Dr. van Vloten gaf eenige brieven van den ketterjager Willem van der Linden, bisschop van Roermond (1572), eene bijdrage

tot Coornhert's brievenboek, eene bijdrage tot de kennis van het oordeel der tijdgenooten over Luther enz.

Prof. Doedes behandelde het boekje « de Klage Jesu Christi », dat hij aan Petrus Bloccius (1558) toeschrijft en eenige andere merkwaardige werkjes, o. a. eene onbekende uitgaaf van « het Offer des Heeren » (Amsterd. Cloppenburgh, 1593).

De heer van der Kemp schreef eene uitvoerige studie over de bedevaarten onzer landgenooten, de aanleidingen daartoe en de plaatsen waarheen; dit is eene zeer belangrijke bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven, vooral in de middeleeuwen; de schrijver behandelde ook de nieuwere tijden.

De heer H. Q. Janssen beschreef de gemeente te Assweiler (1780) in den Elzas, waarvan hij predikant is, en deelde een en ander mede over Dathenus, wiens gedrag te Gent ook na deze studie nog niet duidelijk is: die predikant oefende nog in 1587, ofschoon balling, een grooten invloed in de kerk der Nederlanden uit. Petrus Hyperphragmus (1593) werd door den zelfden geleerde aan een historisch onderzoek onderworpen, dat over onze kerkgeschiedenis in het laatst der 16de eeuw weder meer licht verspreidt.

De heer J. Tideman gaf eenige merkwaardige brieven uit den tijd der godsdienstige twisten gedurende het Bestand.

Het laatste stuk, een waardeerend levensbericht van prof. Moll, door prof. Acquoy opgesteld, sluit op weemoedige wijze het vierde en laatste deel der verzameling, die vooral door prof. Moll werd bijeengebracht. Het doet ons genoegen te kunnen melden, dat in den loop van het volgend jaar onze geschiedkundige literatuur weder een Archief voor Kerkhistorie zal bezitten en wel geleid door de leerlingen van dezen onvergetelijken geleerde, wiens naam wij ook in dit verslag zoo dikwijls mochten noemen.

Werken der Marnix-Vereeniging. Serie III. Dl. IV. Brieven uit onderscheidene Kerkelijke archieven, verzameld en uitgegeven door H. Q. Janssen en J. J. van Toorenenbergen. Utrecht, Kemink en Zoon. 1880. — Serie. I. Dl. III. Handelingen van den Kerkeraad der Nederl. gemeente te Keulen, 1571—1591. 1881. 8vo.

Sedert het vorige verslag, gaf de Marnix-Vereeniging wederom deze beide deelen uit.

Het eerste bevat Brieven van Wernerus Helmichius, den bekenden predikant, aan Arnoldus Cornelii, predikant te Delft: deze 116 brieven geven veel bijzonderheden, niet alleen op kerkelijk, maar ook op staat- en letterkundig gebied; alles, wat maar eenigszins in de jaren van 1577 tot 1605 onder het bereik van een beschaafd tijdgenoot viel, wordt in deze brieven besproken en zij zijn dus eene gewichtige bijdrage tot de kennis der feiten in dien tijd, toen de godsdienstige oneenigheden zich begonnen te verheffen, die in het twaalfjarig bestand tot zulk een treurig einde moesten leiden.

Het deel, in de tweede plaats hier boven genoemd, bevat de geschiedenis van de gemeente der uitgeweken Nederlanders te Keulen, in 1571 opgericht. Men kan daaruit de lotgevallen nagaan van die standvastige belijders der hervormde leer, door hen zelven opgeteekend.

De Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland na de Hervorming, door F. Nippold, theol. doct. en prof. te Bern. Uit het Hoogduitsch door Dr. J. Herderschee, met medewerking van den secretaris der Ev. Maatsch. Arnhem, J. Rinkes Jr. 1880. 8vo.

Het bekende werk van Prof. Nippold was niet zoozeer voor Nederlanders geschreven als wel voor Duitschers; de bewerker der Nederlandsche uitgave had natuurlijk vooral zijn vaderland op het

oog; van daar, dat een geheel ander boek ons hier wordt aangeboden.

Noch de schrijver zelf noch de bewerker dezer uitgave verhelen het polemisch karakter van het boek en op iedere bladzijde vinden wij dan ook sporen van die polemiek. Zij is voornamelijk gericht tegen het Ultramontanisme, dat zij zoekt te bestrijden als een uitwas aan den eerwaardigen boom van het Catholicisme. Het boek is verdeeld in twee groote afdeelingen; het eerste bevat bijdragen tot de geschiedenis van de Katholieke kerk na de hervorming, het tweede behandelt den tegenwoordigen toestand der Katholieke kerk in Nederland. Het behoeft geen betoog, dat het eerste deel eigenlijk niets anders behelst dan de geschiedenis van den strijd der Jezuiëten tegen de nationale Katholieke kerk: vooral het tijdperk van Lodewijk Napoleon en dat van Koning Willen II worden door den schrijver, als de dagen van ontwikkeling van het Ultramontanisme in ons land, nader beschouwd. De «ecclesia militans» te bestrijden is het doel van het tweede gedeelte. Het geheele boek geeft een zeer goed overzicht van de literatuur over het onderwerp en is vooral rijk aan statistische beschouwingen over de Katholieke kerk in de Nederlanden.

Overzicht van Oud-Nederlandsche rechtsbronnen, door Mr. S. J. Fockema Andreae, Hoogleeraar te Leiden. Erven Bohn, 1881. 8vo.

Dit overzicht is voornamelijk voor de colleges bestemd; het is natuurlijk niet geheel volledig, maar geeft toch voor de algemeene rechtsgeschiedenis in ons vaderland, voor elke provincie en voor elke stad daarin de voornaamste rechtsbronnen op. Ook de algemeene Nederlandsche ordonnantiën zijn niet vergeten. Het boekje is onmisbaar voor elken beoefenaar der Nederlandsche geschiedenis.

Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht. Verslagen en Mededeelingen, N°. 1 en 2. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880, 1881. 8vo.

Met vreugde begroetten de beoefenaars van de vaderlandsche geschiedenis de teekenen van belangstelling in het oude vaderlandsche recht, den eenigen goeden grondslag van eene nationale jurisprudentie; naast de oprichting van leerstoelen voor de kennis van het oude vaderlandsche recht, mogen wij wijzen op het ontstaan der vereeniging, die zich ten doel stelde de uitgave der rechtsbronnen te bevorderen.

Het eerste verslag der vereeniging bevat haar reglement, de namen harer 56 leden, een verslag over het jaar 1879—80 en eenige korte mededeelingen over onderwerpen, het oude vaderlandsche recht betreffende, n. l.:

1°. Iets over de hofrechten der Essensche goederen in Salland, door den heer de Geer.

2°. Eene beslissing van den bisschop van Utrecht 1309, over eene boedelscheiding.

3°. Uitspraak over het gerecht te Lienden, waarover Utrecht en de heeren van Lienden twistten. Het is een voorbeeld van gezamenlijke rechtspraak door twee schouten van verschillende heeren ter zelfder plaatse (door den heer de Geer).

4°. Oorkonden betreffende het hoefslaan van gemeene gronden en het beleggen van waarheden in de heerlijkheid van Helmond (door den heer Aug. Sassen).

5°. Iets over de keuren der Westfriesche steden, waar het Haarlemsche stadrecht het moederrecht was (door den heer Pols).

Het tweede jaar wijst eene vermeerdering tot 60 leden aan. De korte mededeelingen bevatten:

1°. Eene ordonnantie op den zeedijk van Petten tot Beverwijk (1534), door Mr. G. de Vries Az. met aanteekeningen voorzien.

2°. Het zoogenaamde leenrecht der St. Paulus abdij te Utrecht, door den heer S. Muller behandeld.

3°. Costumen van Nijenburg en van Bunschoten, door Mr. M. S. Pols.

4°. Lijst van zaken, behoorende tot de bevoegdheid zoowel van wereldlijke als van geestelijke rechters (1526), voor Rijnland bestemd (medegedeeld door Mr. Pols).

5°. Instructie en depositie van het aesdoms- en schependomsrecht (door Mr. Pols).

Het Rechtsboek van den Briel, beschreven in vijf tractaten door Jan Matthijssen, op nieuw uitgegeven door Mr. J. A. Fruin en Mr. M. S. Pols. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1880. 8vo.

Het eerste deel der Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen bevat het voor de rechtsgeschiedenis onschatbare werk van den Brielschen secretaris (1400); de eerste uitgave van dit boek door P. van der Schelling (1729) kon natuurlijk voor een beoefenaar der vaderlandsche rechtsgeschiedenis niet meer voldoende geacht worden: het miste sommige gedeelten en de uitgever had met de interpunctie zeer vreemd omgesprongen. Daarom namen de hoogleeraren Fruin en Pols eene nieuwe bewerking op zich.

De inleiding bevat behalve beschouwingen over de handschriften van het werk een en ander over den schrijver en zijn arbeid; waarbij de bewerkers vooral aantoonden, waarom het boek onmisbaar is voor hem, die onze oude rechtsgeschiedenis wil kennen.

Korte aanteekeningen, meestal over afwijkende lezingen, staan onder den tekst.

Vijf excursen over belangrijke bedorven en onduidelijke plaatsen volgen aan het einde van het werk.

Rechtsbronnen der stad Zutphen van het begin der 14de tot de tweede helft der 16de eeuw, uitgegeven door Mr. C. Pijnacker Hordijk, hoogleeraar te Amsterdam. (Oude Vaderlandsche rechtsbronnen). 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1881. 8vo.

Dit tweede deel van de werken der vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, bevat eene inleiding over de stad Zutphen: de bewerker wijst er op, hoe Zutphen voor de beoefenaars der rechtsgeschiedenis de merkwaardigste plaats van Gelderland is, daar het in dat graafschap het eerst tot eene vrije stad werd verheven, misschien in den zelfden tijd als Deventer, Dordrecht en Middelburg elders. Bovendien kregen vele andere plaatsen in Gelderland, b. v. Harderwijk, Arnhem, Emmerik, Wageningen, hetzelfde recht als Zutphen, terwijl die plaatsen nauw aan de stad verbonden bleven; de schepenen dier steden haalden daar vonnis, wanneer zij zelve niet wisten, hoe hun oordeel moest luiden. Het Zutphensche recht is dus het moederrecht van al die plaatsen geweest en werd daarom in de eerste plaats behandeld. De schrijver gaat verder de geschiedenis der stad in de Middeleeuwen in hoofdtrekken na en behandelt de verzamelingen, waarin de rechtsbronnen zijn bijeengebracht, benevens de handschriften, die door hem gebruikt zijn.

Men vindt in het boek zelf: 1°. het kondichboek (1356—1388); 2°. het stadsboek (14de eeuw); 3°. verspreide bepalingen en aanteekeningen (14de eeuw); 4°. kondichboek (1392—1551); 5°. stadsboek (1412—1470 en 1530); 6°. overdrachten voor schepenen (1551—69). De hoogleeraar verrijkte het werk met aanteekeningen, meestal op de varianten betrekking hebbende, en doet in de inleiding de belofte ook de rechtsbronnen van andere steden der Zutphensche familie te zullen uitgeven.

Utrechtsche Rechtsbronnen, uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. Deel I. (Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oud-vaderlandsche recht). 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1881.

Onder de Nederlandsche steden is zeker Utrecht de meest belangrijke: zijne rechtsbronnen waren dus voor eene uitgave als aangewezen en wie kon die uitgave beter bezorgen dan Mr. S. Muller, die voor Utrecht's geschiedenis reeds zoo veel heeft gedaan?

Vooreerst wordt ons hier aangeboden het oude keurboek van Utrecht, dat onder den naam van Liber albus bekend staat (1340): het is het merkwaardigste van alle Nederlandsche keurboeken, vooral door de keuren over het gildewezen, die het bevat.

Daarop volgt het Liber hirsutus minor, waarvan de laatste bepalingen uit 1425 zijn en de eerste zich bij het Liber albus aansluiten.

Vervolgens vindt men hier 't Roede Boeck, het boek «die Roese» met een bijvoegsel uit de 16de eeuw, terwijl een aantal verspreide keuren de verzameling volledig maken.

De keurboeken van Utrecht mogen de belangrijkste genoemd worden van alle, die tot hiertoe verschenen zijn; het is ons een genoegen er bij te kunnen voegen, dat de uitgever aan den voet der bladzijden nauwkeurige verwijzingen en korte duidelijke aanteekeningen heeft geplaatst, welke laatste meestal betrekking hebben op topographische bijzonderheden.

Dat men ook voor de topographie veel in deze keurboeken kan vinden, blijkt o. a. uit Keur 104 van het Liber albus: het trof ons daar, dat Utrecht eerst in 1318 eene stadsgracht kreeg, die toch te Dort reeds in het laatst der 13de eeuw bestond.

Van het meeste belang voor de geschiedenis blijven echter de gildekeuren van het Liber albus.

De taak van den beoefenaar der Nederlandsche rechtsgeschiedenis, door Mr. C. Pijnacker Hordijk. Utrecht, J. L. Beijers. 1881. 8vo.

In deze redevoering, uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt te Utrecht, wijst de hoogleeraar Hordijk aan, welke plaats het Nederlandsche recht inneemt onder de Indo-Germaansche rechten. Hij gaat na, in welke tijdvakken men de geschiedenis van het Nederlandsche recht kan verdeelen en laat de gelegenheid niet voorbijgaan om er op te wijzen, hoe de beoefening van het recht der verwante volken gunstig op het Nederlandsche recht kan werken. De redevoering eindigt met te betoogen, dat de beoefening der Nederlandsche rechtsgeschiedenis niet alleen practisch kan dienen tot beter begrip van het tegenwoordige recht maar ook, dat uit een historisch oogpunt de geschiedenis van het recht een der belangrijkste hulpmiddelen aanbiedt om den mensch en zijne ontwikkeling te begrijpen.

De rechtstoestand der marken in Nederland. Academisch proefschrift, door A. M. Pleyte. Leiden, E. J. Brill. 1879. 8vo.

In de laatste jaren bleek reeds, dat de oprichting van leerstoelen voor oud-vaderlandsch recht aan onze Akademiën goede vruchten opleverde.

Ik heb hierbij het oog op enkele dissertatiën, waaronder die van Mr. Pleyte zeker eene der lijvigste is.

De marken en hun oorsprong, inrichting en ontwikkeling worden hier nauwkeurig nagegaan, vooral met het oog op de kwestie der verdeeling. Omtrent dit laatste punt verdedigt de heer P. de regeering in hare opvatting, dat de verordeningen van 1809 en 10 nog steeds geldig zijn en derhalve is hij ook van oordeel, dat ontbinding der markgenootschappen thans regel moet zijn: slechts enkele kunnen blijven bestaan, onder de voorwaarden door die wetten gesteld.

Als bijlagen zijn in het werk opgenomen:

1°. het Malenboek van Kootwijk;

2°. het Malenboek van Bennekom;

3°. het Wilkoersboeck van Engelander Marcke.

In de Gids van Nov. 1879 de heer Sl. eene zeer waardeerende kritiek over dit werk.

Oud-Nederlandsch erfhuisrecht. Academisch proefschrift, door C. C. N. Krom. Nijmegen, H. C. A. Thieme. 1878. 8vo.

Hoewel meer juridisch dan historisch, is deze dissertatie ook voor den beoefenaar der Nederlandsche geschiedenis nuttig; immers vindt men hier een uitvoerig overzicht van de bepalingen omtrent erfrecht in de verschillende gewesten van ons vaderland; de heer Krom vergelijkt deze bepalingen onderling en wijst op het verschil, dat zelfs in dicht bij elkander gelegen steden kan opgemerkt worden en dikwijls zeer belangrijk is.

De Vrije Fries, Mengelingen uitgegeven door het Friesch genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. Deel 14. Te Leeuwarden bij H. Kuipers. 1879, 80 en 81. 8vo.

Ook Friesland, die provincie met hare zoo eigenaardige geschiedenis, heeft een eigen orgaan voor de beoefening dier geschiedenis; behalve taalkundige, worden daarin ook oudheid- en geschiedkundige studiën opgenomen, waarvan wij de voornaamste zullen noemen.

Wij vinden dan in dit 14de deel eene bijdrage tot de geschiedenis der hervorming in Friesland in de beschrijving van het leven van Epo van Douwma, door den heer G. H. van Borssum Waalkes: die Friesche edelman, die aan het verbond der edelen deelnam, was een der moedigste strijders voor den hervormden godsdienst in Friesland. De heer P. Feenstra behandelde het leven van

Willehad, den apostel der Friezen. De geheele derde aflevering wordt ingenomen door eene « bijdrage » van Mr. J. A. Andreae « tot de burgerlijke en kerkelijke verdeeling van Friesland tusschen Flie en Lauwers van de 8ste eeuw tot 1580. » In de 4de aflevering handelt de heer Mr. Ph. van Blom over « de Dorpgemeenten in Friesland, » eene zeer belangrijke studie over Friesland's middeleeuwsche toestanden; de inwendige geschiedenis der Friesche staatsinrichtingen, als ik het zoo noemen mag, wordt ons daarin blootgelegd.

Register van den aanbreng van 1511 en verdere stukken tot de floreenbelasting betrekkelijk, uitgegeven door het Friesch genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. Dl. I—IV. Leeuwarden, H. Kuijpers. 8vo.

Uit de erfenis van den heer Buma verkreeg het Friesch genootschap 6 portefeuilles met afschriften van oude stukken Deze portefeuilles bevatten:

1°. het register van den aanbreng in Oostergo;

2°. die van enkele dorpen in sommige deelen van Friesland;

3°. de verklaring op den aanbreng van 1540 in Ferwerderadeel en eenige andere districten.

4°. Stukken betrekkelijk de kortingen in den jaartaux der vrije heerschappen enz.

Mr. J. Telting gaf in het voorbericht een overzicht van twee voorlezingen, door den heer Buma indertijd over het floreenwezen gehouden.

Voor het uitgeven van zijne verzameling stelde de heer Buma eene aanzienlijke som ter beschikking van het Friesch genootschap, dat dan ook geen bezwaar maakte om de uitgave te doen plaats hebben.

De kennis van het floreenwezen is door dit werk zeer bevorderd: alles, wat op zijne geschiedenis betrekking heeft, is in de voorlezingen van den heer Buma kortelijk aangestipt.

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch recht en geschiedenis. Verzameling van stukken, die betrekking hebben tot Overijsselsch recht en geschiedenis. Tweede afdeeling. Verslagen en Mededeelingen. Zwolle, Erven Tijl. 1880.

Het twaalfde stuk van deze verslagen bevat:

1°. Een oud Overijsselsch Kerkdorp, Nagele, weggespoeld door de Zuiderzee, met historische en geografische opmerkingen door den heer J. Hogeman.

2°. Iets over een Kamper schilder uit de 16de eeuw (Ernst Maeler 1540) door Mr. Nanninga Uitterdijk.

3°. De notarissen in Overijssel tot de 17de eeuw, door Mr. Nanninga Uitterdijk: eene belangrijke studie, waarin de oorsprong van dit ambt nauwkeurig wordt nagegaan. Eenige notarieele merken (de oudste van 1342, de jongste van 1577) werden er door den schrijver bijgevoegd.

Quohier der bezittingen van 'sKonings vijanden, in Salland, opgemaakt in 1583. Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Zwolle, bij de erven Tijl. 1881. fol.

Deze uitgave kan van belang zijn voor de kennis van de verhouding der partijen in Overijsel en voor de topographie dier provincie tijdens den 80jarigen oorlog.

Zelandia Illustrata, verzameling van kaarten, portretten, platen enz., betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland, toebehoorende aan het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen, beschreven door Mr. M. F. Lantsheer en F. Nagtglas. 1ste en 2de deel, 1879, 80. Middelburg, J. C. en W. Altorffer. 8vo.

De Atlas van Zeeland is in het begin der 18de eeuw, het tijdperk der «konstverzamelingen», ontstaan uit de verzameling

van Mr. Jacob van Citters Casparsz.: hij is door de familie van dezen oudheidkundige in 1863 aan het Zeeuwsch genootschap verkocht en daarna door de bewerkers beschreven.

Men vindt hier een schat van bijzonderheden over Zeeland's oudheid bijeengebracht en geregeld beschreven in een aantal hoofdstukken; alles, wat er in Zeeland merkwaardigs is voorgevallen, is in dezen Atlas, die uit 12 portefeuilles bestond, behandeld: het eiland Walcheren bijvoorbeeld is in meer dan 250 bladzijden vertegenwoordigd. De beide deelen, die hier worden aangeboden, bevatten de korte beschrijving van:

I. Algemeene kaarten.
II. Natuurl. historie, edele geslachten, historie en historieschrijvers van Zeeland.
III. Staatsregeering van Zeeland.
IV. Eerste edele en Middelburg.
V. Vervolg van Middelburg.
VI. Zierikzee, Goes en Tholen.
VII. De heeren en markgraven van Veere en Vlissingen.
VIII. Veere en Walcheren.
IX. Walcheren (vervolg).
X. Zuid-Beveland in 't algemeen.
XI. Noord-Beveland.
XII. Zeeland beoosten Schelde. Schouwen.
XIII. Staats-Vlaanderen in het algemeen.

Bij de bewerking van het tweede deel heeft de heer Nagtglas den dood van zijn ijverigen medewerker te betreuren gehad.

Publications de la Société historique et archéologique dans le duché du Limbourg. Tome XVI et XVII. 1879 et 1880. Ruremonde, J. J. Romen et fils. 8vo.

Een groot gedeelte van het eerste deel dezer Limburgsche bijdragen wordt ingenomen door studiën van den heer E. Slanghen

over de geschiedenis van Horne, Thorn, Kessel, Krickenbeek, Wylré, Gulpen, het land van Valkenburg: het rechtswezen en de topographie dier landen en heerlijkheden werden door den heer S. behandeld, terwijl ook de genealogie der bezitters niet vergeten werd. Vooral op het gebied van het Limburgsche rechtswezen vinden wij hier veel belangrijks bijeen. Eene beschrijving van Limburgsche bank-, schepen- en gemeente-zegels met de afbeeldingen door denzelfden schrijver geeft eene aanvulling van het werk van onzen rijksarchivaris over de Nederlandsche gemeentezegels.

De heer Habets gaf verder in dat eerste deel eene collectie grafschriften uit Limburg (16de, 17de en 18de eeuw). Over het beleg van Maastricht in 1794 werd door den heer Eversen eene « Relation du siége de Maestricht par le général de Marescot » uitgegeven. De heer M. Jansen zette zijne nasporingen omtrent Sittard voort in eene studie over het stadswapen.

Behalve eenige levensberichten van leden der vereeniging bevat dit deel nog de kroniek van het Vrouwenklooster in de Oode te Venlo, met eene inleiding uitgegeven door den heer Habets. De kroniek loopt van 1424 tot in 1621, is geschreven door eene religieuse uit dat klooster, die in 1633 stierf en den naam droeg van Gertrudis van Heerdt. Het merkwaardigste gedeelte dezer kroniek is dat, waarin beschreven wordt, hoe de religieuzen van het klooster tot de orde der Annunciaten overgingen in 1614. De heer Habets zette de kroniek voort.

Het zeventiende deel der werken van dit genootschap bevat ten eerste het Necrologium van het klooster St. Elizabethsdal in het graafschap Horne; de heer A. Wolters gaf dit uit met eene inleiding; de heer Habets voegde er eenige bescheiden bij.

Van de hand van dezen laatsten schrijver vonden wij in dat deel nog een bijschrift bij portret van de laatste vorstin-abdis van Thorn, eene Poolsche prinses (gestorven 1826), benevens eene omvangrijke studie over de heerlijkheid Nuth in het land van Valkenburg.

De heer van Lommel gaf een achttal bescheiden over het oude bisdom Roermond. Vooral het eerste dezer stukken, waarin de dotatie (ongeveer 1560) van de bisdommen Leeuwarden, Deventer, Groningen en Roermond worden besproken, zijn voor onze kerkgeschiedenis van belang. De bescheiden zijn afkomstig uit het Staatsarchief van Brussel.

Verder vonden wij weder oorkonden (na 1609) uit het Sittardsche archief door den heer M. Jansen en eindelijk eene beschrijving van het bovengenoemde Vrouwenklooster der Annunciaten te Venlo, door Jhr. Mr. de Thiers.

Eenige Mélanges en eene levensbeschrijving van den heer de Bieberstein Rogalla Zawadsky besluiten dit deel.

Verslagen omtrent 'sRijks oude archieven. I, 1878. II, 1879. III, 1880. 's Gravenhage.

De toestand onzer archieven begon in de laatste jaren meer en meer de algemeene opmerkzaamheid tot zich te trekken: daaraan hebben wij ook deze verslagen te danken, waarin alle archivarissen des Rijks den toestand der aan hun beheer toevertrouwde schatten beschrijven.

De algemeene indruk is, dat de provinciale archieven vooruitgaan zoowel wat hun inhoud, als wat de lokalen betreft, waarin zij worden bewaard: kan men in het eerste opzicht van het Rijksarchief hetzelfde getuigen, het laatste is daarop zeker niet van toepassing. De zoo gewaardeerde hulp, die de rijksarchivaris in de laatste jaren van den heer P. A. Leupe mocht ondervinden, werd hem dit jaar door den dood ontnomen, zoodat nu weder de rijksarchivaris zelf en zijn ijverige chartermeester, de heer Hingman, alleen de zorgen voor hunne belangrijke verzamelingen moeten dragen. Trouwens men zou niet kunnen beweren, dat de Nederlandsche geschiedkundigen het hun te lastig maken, daar het verschijnen van een landgenoot, die andere dan genealiogsche nasporingen doet, op het Rijksarchief eene gebeurtenis is! Wij

hopen, dat de reeds zoo lang besproken reorganisatie ook hierin verandering ten goede moge te weeg brengen.

Inventaris van het oud archief der prov. Zeeland. Dl. III. Beredeneerde Inventaris van de charters en oorkonden der graaflijke regering, 1119—1574, 1ste afl. (1119—1348), bewerkt door J. P. van Visvliet, archivaris der provincie. Middelburg, van Benthem en Jutting. 1880. 8vo.

Dit deel der inventaris van dit archief (vorig verslag p. 69) beantwoordt beter aan de belangrijkheid van het archief zelf dan — volgens het oordeel van den vorigen verslaggever — de beide eerste deelen.

De inventaris is beredeneerd en geeft bij elke oorkonde eene uitvoerige beschrijving, eene opgave der getuigen en eene beschrijving van den aard van het stuk zelf. Ik geloof, dat de vorige verslaggever met meer genoegen deze aflevering zou hebben aangekondigd dan de beide vorige deelen.

Archief, vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen. Vijfde deel. Eerste stuk. Middelburg, J. C. W. Altorffer. 1880. 8vo.

In dit provinciaal historisch orgaan, eene soort van tijdschriften, waar aan ons vaderland zoo rijk is, dank zij de vroegere afscheiding tusschen de provinciën onderling, vinden wij vooreerst van den heer Frans de Potter te Gent eene studie bevattende « Geschiedkundige Mededeelingen over Zeeuwsch-Vlaanderen »: Aardenburg, Axel, Hulst, Philippine, Sluis en andere plaatsen worden hier dikwijls vermeld en over hen verscheidene bijzonderheden medegedeeld. De heer A. Hollestelle gaf eene Geschied- en waterstaatkundige beschrijving van Noord-Beveland, dat in de 16de eeuw geheel over-

stroomd werd. Het tuchthuis te Middelburg werd behandeld door Jhr. Mr. D. G. van Teylingen, die hierdoor voor de geschiedenis van ons gevangeniswezen eene welkome bijdrage schonk.

Catalogus der archieven van het Groote (vroeger Heilige-geesten) en Voorster gasthuis te Deventer (1267—1875), opgemaakt door Mr. J. I. van Doorninck. Zwolle, Erven J. J. Tijl. 1879. 8vo.

De belangrijkheid van deze archieven blijkt uit het aantal nummers der stukken, dat tot 1395 opklimt, terwijl vooral de 14de eeuw zeer goed vertegenwoordigd is. De banden en bundels, waarvan de oudsten uit de 14de eeuw zijn, mogen ook zeer gewichtig genoemd worden voor de kennis der Overijselsche marke- en dijkrechten enz.

Het geheel wordt besloten door eenige stukken, die eene volledige uitgave verdienden. De oudste ordonnantie op het H. Geestgasthuis is van 1283: het werd toen door de regeering der stad opgericht met hervorming van het oude gasthuis, dat reeds veel vroeger bestond. Het Voorster gasthuis, is, zooals de bewerker van den catalogus aantoont, omstreeks 1475 ontstaan uit een legaat van Geert Hakesberch, vroeger schepen te Deventer.

Het geheel bevat onschatbare bijdragen voor de geschiedenis van Deventer's verleden en de kennis van het armwezen in onze steden.

Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen. Vijfde deel, Supplement op de vier eerste deelen, van 1300—1610, bewerkt door Mr. J. Nanninga Uitterdijk. Kampen, Laurens van Hulst. 1881. 8vo.

Eene zeer gewenschte aanvulling van het register van charters, dat vroeger uitkwam en in een vorig verslag is behandeld, gaf de heer Nanninga Uitterdijk. De dikte van het boek, dat meer dan 300 bladzijden telt, wijst er op, hoe zulk een arbeid telkens weder

aanvulling noodig heeft, daar men steeds nieuwe stukken vindt aan de zorgvuldige nasporingen van den archivaris van Kampen zal nu wel weinig meer in dat belangrijke archief ontsnapt zijn

Catalogus van de bibliotheek over Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, J. L. Beijers. 1881. 8vo.

De openbare verzamelingen der gemeente Utrecht zijn van veel belang en de bewerking van den wetenschappelijk ingerichten catalogus der Utrechtsche bibliotheek kon moeilijk aan beter handen worden toevertrouwd dan aan die van den verdienstelijken archivaris dier gemeente, die reeds andere Utrechtsche verzamelingen heeft gecatalogizeerd (Zie vorig verslag Dl. X). Het boekdeel bevat meer dan 300 bladzijden en daarin 4000 nummers.

Heraldieke bibliotheek, tijdschrift voor Geslacht- en Wapenkunde, uitgegeven door J. B. Rietstap. Nieuwe reeks, Tweede en derde deel. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880 en 1881. 8vo.

De Heraldieke bibliotheek, waarvan in het vorige verslag het eerste deel werd aangekondigd, bevat in haar tweede en derde deel eene reeks van bijdragen tot de kennis van de geslachten: Aerdt, Vijgh, de Jonge, van den Brandeler, Doublet, d'Aulnis de Bourouill, Tulleken; die van de laatste familie beslaat bijna het geheele derde deel.

Met genoegen lazen wij ook van den heer Rietstap en den vader der tentoonstelling, den heer Koopmans, de beschouwingen over de Heraldieke tentoonstelling, in Julij 1879 te Arnhem gehouden.

De heer de Roever doet een beroep op allen, die historische stukken bezitten omtrent Amsterdamsche geslachten, om alle deze opgaven naar het Amsterdamsche archief te zenden.

Evenals in het tweede deel over de tentoonstelling te Arnhem, gaf de heer Koopmans in het derde deel eene studie over de Oranje-Nassau tentoonstelling, in Aug. en Sept. 1880 te 's Hage

gehouden. De heer Mensinga te Friedrichstadt plaatste eene Hollandsche vertaling van zijn belangrijk artikel over « de symbolen der godsdienst in de wapens. »

Al deze stukken bewijzen met de beide tentoonstellingen, dat de heeren Rietstap en Koopmans succès hebben met hun pogingen om de belangstelling in de heraldiek op te wekken; moge hun streven steeds meer strekken ten nutte van dit voor de geschiedenis zoo belangrijke vak van studie.

De Noorder-Lekdijk Bovendams en de doorsteking van den Zuider-Lekdijk bij Culemborg, 1803—1813. Eene Bijdrage tot de geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat, geschetst en met onuitgegeven stukken toegelicht door J. W. Welcker. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880. 8vo.

He vraagstuk der Noorder-Lekdijken, dat in 1880 aan de orde was en nog de algemeene belangstelling tot zich trekt, deed den heer Welcker besluiten eene studie uit te geven over de geschiedenis dier dijken sedert het begin dezer eeuw. Het is eene bijdrage tot eene latere geschiedenis van den Nederlandschen waterstaat, waarover de heer Welcker in zijne voorrede ons een werk belooft: dat werk zal over een stuk eener rivier (de Lek?) loopen en het proefje, dat ons hier gegeven wordt, doet ons het werk zelf met verlangen te gemoet zien.

Na eene korte schets over de geschiedenis van 1795 tot 1803, vooral in betrekking tot den waterstaat, gaat de schrijver over tot eene beschrijving der plannen, die men in 1803 maakte voor de verdediging der waterkeeringen bij ijsgang en hoog water; ook hierin ontbrak eenheid onder de oude republiek. Wij vonden hier vele blijken van ijver en bekwaamheid bij den luitenant-kolonel Krayenhoff en even grooten ijver, maar minder bekwaamheid bij den waterbouwkundige Blanken, commissaris-inspecteur; naast hen zagen wij velen, wier gedrag toonde, dat de republiek

werd geregeerd « door kleine menschen vol van hoogdravende woorden. »

In 1809 treedt de ingenieur Blanken meer op den voorgrond en wordt zijn gedrag bij de verdediging zijner plannen opgehelderd: het gold de doorsteking van den Zuider-Lekdijk; hierdoor alleen meende hij Zuid-Holland te kunnen redden; de schrijver wijst aan, dat dit plan moest mislukken. In aansluiting bij de beschouwing dezer plannen gaat de schrijver na, welke de fouten van Blanken's stelsel waren en levert daarmede eene bijdrage tot oplossing der Lek-kwestie.

Meer dan 150 bladzijden Bijlagen bevatten de oorspronkelijke stukken en brieven, over deze zaak gewisseld: het Rijksarchief leverde deze bronnen, waarvan bijna geen enkele was uitgegeven.

Voor den geschiedkundigen beoefenaar van het tijdvak is in dit werk de bevestiging te vinden van vele feiten, die hem van elders reeds bekend waren: hoe de algemeene geest onzer Bataafsche republikeinen was, hoe Lodewijk Napoleon grooter denkbeelden had, dan hij in staat was te volvoeren. Verder leeren wij den generaal Krayenhoff kennen, voordat hij zijne eigenlijke militaire loopbaan begon; de hoofdfiguur van het boek is de ingenieur Blanken, wiens plannen uitvoerig behandeld zijn.

Wandelingen door Nederland met pen en potlood, door J. Craandijk en P. A. Schipperus. Dl. V. Afl. 3—12. Supplement Afl. 1—10. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink. 1880, 1881. 8vo.

Van dit populaire werk (zie vorig verslag p. 79) zijn de bovengenoemde afleveringen in den loop der beide vorige jaren verschenen.

Zij bevatten eene aardige boeiende beschrijving van tochtjes door ons vaderland; dezen keer werden behandeld:

In het Vde deel: De omstreken van Wageningen en Rhenen. —

Breda en Omstreken. — De Geldersche achterhoek. — Het huis de Paauw. — De Doorwerth.

Ten einde ook de andere deelen van ons vaderland niet onbesproken te laten, meenden de uitgevers bij de vijf verschenen deelen nog een supplement van twee deelen te moeten voegen; hierin zijn tot nu toe behandeld:

Limburgsche landschappen. — Van Utrecht naar Doorn. — Vught en Boxtel. — Nijmegen en Omstreken. — Bij Leiden. — Van Wijhe naar Diepenveen.

Dat dit supplement gegeven kon worden, pleit voor het debiet van het werk en dus voor het werk zelf.

OVERZICHT

DER

WERKEN OVER NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS,

in het buitenland verschenen in de jaren 1879—1882. [1]

Eighth Report of the R. Commission on historical manuscripts. London, 1881. 2 pts.

Even als de vorigen heeft ook dit Report uitvoerige bijvoegsels, waarin vele stukken in hun geheel, sommigen in uittreksel worden medegedeeld, en registers. In de archieven die beschreven worden, vindt men verscheidene stukken die ook voor onze geschiedenis van beteekenis zijn. Wij noemen slechts het archief van den hertog van Marlborough te Blenheim, dat o. a. de papieren van zijn beroemden naamgenoot behelst, ook over diens veldtochten in de Nederlanden; dat van den graaf van Portsmouth, waarin een karakteristiek reisverhaal voorkomt van eene Engelsche dame door Noord- en Zuid-Nederland in 1700; dat van den graaf van Jersey, dat een dergelijk reisverhaal behelst in 1697 van den bankier Francis Child, die twee jaren later Lord Mayor van Londen werd, en een verhaal der vredesonderhandelingen tusschen Engeland en Spanje in 1604 (voor de geschiedenis van het Bestand in 1609 te raadplegen); dat van den graaf van Denbigh, waarin verscheidene brieven van den Engelschen resident in den Haag, William Boswell (1635—37), vele van Engelsche edellieden aan Dijkvelt (1695—1697) en curieus geschreven nieuwstijdingen van 1686—93 voorkomen.

---

[1] Dit overzicht sluit zich aan bij dat in het Tiende deel der Nieuwe Reeks.

Wanneer zal ten onzent een dergelijk onderzoek naar den inhoud van particuliere archrieven worden ingesteld?

Die Niederländische Kolonien in Nord-deutschland zur Zeit des Mittelalters. Von Richard Schröder. Mit e. Karte. Berlin, 1880.

Onder de wetenschappelijke voordrachten, door Virchow en Von Holtzendorff uitgegeven, munt ook deze uit, als met veel zaakkennis geschreven. De S. doet uitkomen, dat Von Wersebe in zijn bekenden arbeid over dit onderwerp de verbreiding en beteekenis der nederlandsche kolonien voor Duitschland veel te gering heeft geschat, en dat zij het meest hebben toegebracht om de vroeger door slavische stammen overheerde en verwaarloosde landstreken op nieuw te bevolken en vruchtbaar te maken.

Hansische Geschichtsblätter, Herausgegeben vom Verein für Hansische Geschichte. Jahrg. 1876—1881. Leipzig, 1878—82.

Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430. Herausgeg. durch die Historische Commission der K. (Bayerischen) Academie der Wissenschaften. Bd IV, V (bis 1410). Leipzig, 1877, 80.

Hanserecesse von 1431—1476. Bearb. von Gosw. Frh. von der Ropp. Bd. II, III (bis 1451). Leipzig, 1878, 81.

Hanserecesse von 1477—1530. Bearb. von Dietr. Schäfer. Bd. I (bis 1485). Leipzig, 1881.

Hansisches Urkundenbuch. Bearb. von Konst. Höhlbaum. Bd. II, III. 1e Abth. (bis 1356). Halle, 1879, 82.

Hansische Geschichtsquellen. Bd. III: Dortmunder Statuten und Urtheile. Von Ferd. Frensdorff. Halle, 1882.

Beiträge zur Lübisch-Hansischen Geschichte. Ausgewählte historische Arbeiten von W. Mantels. Jena, 1881.

Men ziet uit bovenstaande opgave hoeveel op dit gebied in de laatste jaren gearbeid is, 't geen ook voor een groot deel aan de Nederlandsche (vooral handels- en rechts-) geschiedenis ten goede komt. De «Geschichtsblätter» behelzen enkele opstellen, die daarop in 't bizonder betrekking hebben, zooals in den jaargang 1876: «Die Opposition Groningens gegen die Politik Maximilians I in Westfriesland von Heinr. Ulmann»; in den jaargang 1878: «Aus belgischen Städten und Stadtrechten, von F. Frensdorff». Aan elk deel der Recesse zijn uitmuntende Registers toegevoegd, zoodat men bij het onderzoek betreffende Nederlandsche hanzesteden en personen met een oogopslag kan zien wat daarover te vinden is.

De Rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Jacob van Artevelde, 1336—1349, door Napoleon de Pauw en Julius Vuylsteker. Gent, 1873—1882.

Dit voor de geschiedenis van Vlaanderen en bijgevolg voor onze geschiedenis zoo belangrijke werk, dat op last der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde en Geschiedenis: de Taal is gansch het volk, wordt uitgegeven, nadert zijn voltooing. De 1e aflevering van het derde deel is dit jaar verschenen, de 2e en laatste wordt ons nog in den loop van dat jaar toegezegd. Over het belang van deze geschiedbron zullen wij beter kunnen oordeelen, als eens de Inleiding, die met de noodige registers een afzonderlijk deel zal uitmaken, het licht heeft gezien. De tekst komt ons voor met zorg en nauwkeurigheid gedrukt te zijn. Het werk sluit zich, ook wat den tijd betreft waarover het loopt, juist aan bij de soortgelijke uitgave van Dr. Hamaker der reekeningen van de grafelijkheid van Holland en Zeeland.

Die Handelsbeziehungen zwischen England und den Niederlanden 1485—1547. Habilitationsschrift von Geo. Schanz. Würzburg, 1879.

Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters. Gekrönte Preisschrift von Geo. Schanz. Leipzig, 1881. 2 Bde.

Het eerstgenoemde geschrift behelst het eerste hoofdstuk van de « Englische Handelspolitik », een werk van beteekenis, waaraan uitgebreide studien in de Engelsche, Zuid-Nederlandsche en Duitsche archieven ten grondslag liggen. Een deel van het materiaal is aan het werk toegevoegd. Daarvan hebben niet minder dan 77 documenten op den handel tusschen Engeland en de Nederlanden betrekking. Ze zijn meerendeels afkomstig uit de verzameling van Cotton op 't British Museum en uit de archieven te Gent en te Antwerpen. Wij ontvangen dus hier eene belangrijke bijdrage tot de nog zoo weinig onderzochte Nederlandsche handelsgeschiedenis.

Kaiser Karl V, und die Römische Curie 1544—1546 von August von Druffel. Munchen 1877, 1881. 1e und, 2e Abtheilung.

Overgedrukt uit de « Abhandlungen der bayerischen Akademie der Wissenchaften ». Aan deze studien van den bekwamen geschiedvorscher, voor de kennis der staatkunde van Karel V van waarde, zijn als bijlagen onuitgegeven archiefstukken toegevoegd.

Une ambassade au 16e siècle (d'Orange à Rotterdam) par L. Duhamel, archiviste du département de Vaucluse. Avignon 1879.

In 1574 werden door de overheid der stad Oranje twee harer burgers afgevaardigd naar prins Willem van Oranje, die zich toen te Rotterdam ophield, om bevestiging der stedelijke privilegien te verkrijgen en andere zaken te bespreken. Eene specifieke opgave

van alles wat die Heeren op reis uitgaven is in het archief der stad bewaard gebleven; zij wordt hier met de noodige opheldering medegedeeld en is voor de zeden van dien tijd merkwaardig. De reis ging over Toulon en Nice naar Piëmont, den Mont-Cenis over, Chambery, Genève, Bern, Bazel, Straatsburg, Mainz, Keulen, Emden en van daar te scheep naar Rotterdam; op de terugreis werd van Chambéry af een korter weg gevolgd.

Chronik der Stadt Wesel von P. Th. A. Gantesweiler. Wesel 1881.

Dit werk is geschreven op het laatst der vorige eeuw door den toenmaligen justitie-commissaris bij het «K. Land-Gericht» te Wezel, maar eerst nu door een Comité naar het handschrift in 't licht gegeven, zonder er iets in te veranderen of bij te voegen. Hoewel wij 't meer betreuren dat geen geschiedkundige op zich nam het geschrevene aan te vullen met latere onderzoekingen, dan dat het geschiedverhaal niet verder loopt dan 1795, zal deze arbeid, waarvoor de stedelijke archieven voor een deel het materiaal leverden, met vrucht te raadplegen zijn voor het zoo belangwekkende tijdperk, toen Wezel de wijkplaats was der van elders, vooral uit de Nederlanden, gevluchte Protestanten.

Johannes à Lasco. Beitrag zun Reformationsgeschichte Polens, Deutschlands und Englands von Hermann Dalton. M. Portr. Gotha. 1881.

De predikant Dalton te St. Petersburg heeft de taak opgevat die Dr. Kuyper, de zoo verdienstelijke uitgever van à Lasco's werken, zich eerst had voorgenomen te vervullen, maar waarvan andere werkzaamheden hem noodzaakten af te zien. Die taak was na Dr. Kuypers onderzoek lichter geworden dan te voren, toen zoo veel omtrent den Poolschen hervormer, die ook tot ons land in nauwe betrekking heeft gestaan door zijne werkzaamheid in Oost-Friesland, nog in 't duister lag. Wij vinden dan ook in 't

boek van D. meer eene onderhoudende (nu en dan wat omslachtige) voorstelling van 't reeds bekende, dan nieuwe gegevens. Ook zegt de S. zelf dat het boek meer voor predikanten en gemeenteleden dan voor geschiedvorschers bestemd is.

Historia de los heterodoxos Españoles por Don Marcelino Menendez Pelayo, catedratico de literatura Española en la Universidad de Madrid. (Con licencia de la Autoridad ecclesiástica). Madrid. (1880—82). 3 tom.

Het is bekend dat de Protestantsche beweging in Spanje voor een deel van Nederland is uitgegaan. Mannen als Francisco de Enzinas, Cipriano de Valera, hebben hier hun verblijf gehouden en hunne werken ter perse gelegd; ook een enkele Nederlander: Joannes Aventroot, heeft getracht de nieuwe leer in Spanje ingang te doen vinden. Van daar dat het werk van Pelayo dat met zaakkennis, nauwkeurigheid, en tot een zekere hoogte, onpartijdigheid, geschreven is, voor hen die van de geschiedenis der Hervorming in ons land studie maken, de kennismaking wel verdient. Zoo wijzen wij hen, die in de geschiedenis der naar Nederland uitgeweken Spaansche Joden belang stellen, op de hoofdstukken waarin hij hunne ketterijen en hunne letterkundige verdiensten bespreekt.

De schrijver heeft zich ten opzichte der bibliographie verdienstelijk gemaakt door de uitvoerige titelopgaven der zeldzame geschriften waarvan in zijn werk gesproken wordt.

Ziehier de opschriften van eenige hoofdstukken in het IIe deel: (Livro IV) 1. Los Erasmistas Españoles. 2. Id. Alfonso de Valdés. 3. El Erasmismo in Portugal. Damian de Goes. 4. Protestantes Españoles del siglo XIV. Juan de Valdés. 5. Luteranos Españoles fuera de España. 6. Protestantes Españoles fuera de Espana.... 10. Id. en los siglos XVI y XVII. — (Livro V) 2. Judaizantes. La Sinagoga de Amsterdam, etc.

Felipe II, estudio histórico-crítico por D. Valentin Gomez, con una carta-prólogo de D. Marc. Menendez Pelayo. Madrid, 1879. (XVI en 192 blz. in kl. 8vo.)

Uit den brief van den bekwamen schrijver der « Historia de los heterodoxos Españoles », Don Marcelino Menendez Pelayo, die aan deze « historisch-critische studie » voorafgaat, vernemen wij, dat D. Valentin Gomez zich als « escritor facil, corrector y animado » op het gebied der dramatiek en der periodieke pers heeft onderscheiden, en dat deze studie, zoo kort als zij is, zijne bizondere gaven voor de strenge studien der historie zal doen kennen. Het werkje van Reinhold Baumstark: « Philipp II, König von Spanien » (Freiburg 1875, Fransche vertaling door G. Kurtz, Luik, 1877) schijnt tot het schrijven aanleiding gegeven te hebben; het doel schijnt hetzelfde te zijn, namelijk om van katholiek (en hier daarenboven van patriotisch) standpunt de verdiensten van Filips II in 't licht te stellen. Als tegenhanger van vele eenzijdige protestantsche beschouwingen kan het misschien nut doen. Maar als Pelayo, sprekende van Spanje's politiek onder Filips II, zegt: « Wij hebben wél gehandeld als katholieken en als Spanjaarden; wat gaat de rest ons aan? » weet men genoeg, dat hier geen onpartijdigheid en zelfs geen ernstige poging daartoe te wachten is.

Histoire de Philippe II par H. Forneron. Paris, 1881—82. 4 tomes.

De schrijver van dit werk had zijne sporen verdiend met eene geschiedenis der hertogin van Guise, die in 1878 door de « Académie Française » met den « Prix Thérouanne » bekroond werd. Thans heeft hij zich aan een zwaren arbeid gewaagd. Er zijn weinig karakters moeielijker te doorgronden dan dat van Filips II, maar iedere ernstige poging daartoe van zuiver historisch standpunt verdient onze belangstelling. Forneron heeft zich op dat standpunt willen plaatsen; hij heeft zonder vooroordeel willen

verklaren, of liever willen schilderen, want men zoeke in zijn werk geen nauwlettend historisch onderzoek; zijn doel was om een helder beeld te geven, en daartoe hoofdzakelijk van het onderzoek van anderen gebruik te maken. Eenige ongedrukte stukken, in de Nationale Archieven te Parijs aanwezig, zijn echter voor de eerste maal door hem gebezigd. In een « appendice biographique » geeft de S. een alphabetisch register van personen, ook van zulke, die, zonder in zijn werk vermeld te zijn, aan de gebeurtenissen hebben deelgenomen.

Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II, publ. par Kervyn de Lettenhove. Tome I. Depuis l'abdication de Charles V jusqu'au départ de Philippe II pour l'Espagne. (25 Oct. 1555—24 Aout 1559). Bruxelles, 1882.

Zie hier weder eene van die belangrijke verzamelingen van documenten, die van de werkzaamheid der « Commission royale d'histoire » van de Belgische Academie en van de onbekrompenheid getuigen, die de Belgische Regeering toont waar het uitgaven geldt voor wetenschap en kunst. De heer Kervyn van Lettenhove (voorzitter der commissie) heeft voor zijn onderwerp alle stukken bijeengebracht uit de Brusselsche Archieven, het Record-Office en het British Museum te Londen, de archieven van Simancas en Weenen, en in de taal waarin ze geschreven zijn, meerendeels in hun geheel doen afdrukken. Zoo leeren wij over die weinige jaren niet minder dan 413 oorspronkelijke documenten kennen, die voor eene juiste kennis van de geschiedenis in dit tijdvak van niet geringe waarde zijn. In eene inleiding geeft de heer K. een overzicht van het meest belangrijke dat ze behelzen.

Campañas del duque de Alba. Estudios históricemilitares por D. Francisco Martyn Arrue, capitan de infanteria y professor de la Academia del arma. Toledo, 1879. 2 tomi.

Nederig genoeg, noemt de schrijver zijn arbeid in de opdracht aan den gewezen onderdirecteur van de «Escuela central de tiro», onbeduidend, en oorspronkelijk niet voor de pers bestemd. Er is in den laatsten tijd twijfel geopperd aan de groote militaire verdiensten van den hertog van Alba. Misschien gelukt het kapitein Arrue, die deze verdiensten met warme sympathie in 't licht stelt, de ongeloovigen te overtuigen..

Correspondance du cardinal Granvelle, 1565—1586, publ. par Edm. Poullet. Tome II (1566—67). Bruxelles, F. Hayes.

Over het belang van deze uitgave is bij de vermelding van 't eerste deel gesproken. De uitgever heeft uit de archieven van Simancas aan het tweede deel loegevoegd: 1°. eenige beschouwin- van den graaf van Egmond, geschreven in een der laatste maanden van 1566, over de gedragslijn, die naar zijne meening door den Koning tegenover de Nederlanders gevolgd moest worden; 2°. een proces-verbaal van 't verhoor, door eenige edellieden van de partij van Brederode ondergaan, die den 7den Mei 1567 bij Harlingen gevangen genomen werden (beiden in 't Spaansch, met eene Fransche vertaling). Dit deel is versierd met eene afbeelding van Maximilian Morillon naar de schilderij van Mich. Coxie in het stadhuis te Leuven.

Coleccion de documentos ineditos para la historia de España por el marqués de la Fuensanta del Valle, D. José Sancho Rayon y D. Francisco de Zabalburu. Tomo LXXII—LXXV. Madrid 1879—1880.

Deze deelen behelzen belangrijke documenten voor de geschie-

denis van den tachtigjarigen oorlog. In de drie eersten worden de veldtochten van Alexander Farnese (1578—1592) verhaald. door een soldaat die onder hem diende, met name Alonso Vazquez, later kapitein en « sargento mayor de la milicia de Jaen y su distrito. » Zijn werk, dat ten titel voert « Los sucesos de Flandes y Francia del' tiempo de Alejandro Farnese » werd in der tijd door Strada geraadpleegd maar sedert verloren geacht. Men vond het weder in de Nationale Bibliotheek te Madrid. De uitgevers geven aan Vazquez den lof dat hij « karakters weet te schetsen, een billijk oordeel velt over daden en neigingen, de plannen van vrienden en vijanden weet te doorgronden, de zaken van oorlog en regeering met oordeel bespreekt en in zijn verhaal der wapenfeiten zich een meester in het vak toont. » Ook schroomt hij niet in weerwil van zijne hoogachting en genegenheid voor den prins van Parma, te doen uitkomen waar deze dwaalde, b. v. ten opzichte van Francisco Verdugo, wiens benijders zijn oordeel over dien krijgsman benevelden.

De 75e band der « Coleccion » bevat een aantal brieven en andere stukken, gedeeltelijk in het Archief te Simancas, gedeeltelijk in bizondere verzamelfngen in Spanje berustende, die eveneens over de Nederlandsche zaken handelen en over 1567—1591 loopen: brieven van Filips II, den hertog van Alva, zijn zoon Fadrique de Toledo (uit het kamp voor Haarlem), Gaspar de Robles, Julian Romero, Valdes, Parma, enz. — De uitgevers hebben er bijgevoegd een verhaal van den veldtocht van 1635 door den kapitein D. Diego de Luna y Mora, « Gobernador del fuerte de Burque en la ribera de Amberes »; verhalen van den veldtocht van 1643 en dien van 1650, door Juan Antonio Vincart, die zich bij de vroeger van hem gedrukte verhalen aansluiten, en een relaas der krijgsbedrijven in 1648—1653, uit den mond van den graaf van Fuensaldaña kapitein-generaal in die jaren, opgeteekend.

Westeuropa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth und Heinrich IV. Von Martin Philippson. Berlin 1882.

Hct was een goed denkbeeld van Oncken, om in de door hem uitgegeven «Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen» de behandeling van dit gewichtige tijdvak, voor de groote rijken van Westëlijk Europa gezamenlijk, op te dragen aan den kundigen schrijver van «Heinrich IV und Philipp III. Die Begründung des französischen Uebergewichtes in Europa.» Een studiewerk als dit laatste ontvangen wij hier natuurlijk niet; de schrijver heeft voor dit veelomvattende onderwerp zich met het raadplegen van bekende schrijvers en documenten tevreden gesteld; het doel was dan ook een overzicht te geven in onderhoudenden vorm. Voor uitmuntende illustratie door fraaie kopieën van oude gravures, teekeningen naar oude schilderijen en penningen, en duidelijke kaarten is de noodige zorg gedragen. — Wat nu meer bepaald de Nederlanden aangaat, de literatuur over het onderwerp is in den laatsten tijd van zulk een omvang geworden dat wij het den schrijver niet euvel kunnen duiden, indien hij zich hier beperkt heeft; het komt ons echter voor dat hij in de keuze zijner zegslieden niet altijd gelukkig is geweest; waarschijnlijk verstond hij te weinig Hollandsch om zich van hetgeen Nederlanders in hun eigen taal geschreven hebben genoegzaam op de hoogte te stellen.

Antwerpsch Archievenblad, uitgeg. op last van het Gemeente-Bestuur door P. Génard, Archivaris. Bulletin des archives d'Anvers etc. Dl. VII—XII.

Even als de vroegere deelen, behelzen ook deze verscheídene documenten, die niet alleen voor de geschiedenis van de stad Antwerpen, maar voor de Nederlandsche geschiedenis in 't algemeen, inzonderheid den opstand tegen Spanje, van belang zijn. Zoo vinden wij hierin de lijsten met bijbehoorende officieele stukken der personen in de 16e eeuw voor het «feit van religie»

vervolgd, die zich aansluiten bij de bescheiden, daarover in 't IIe—IVe deel in 't licht gegeven, en in 't VIIIe deel documenten betreffende den burgemeester Antonie van Stralen. — Bij deze uitgave sluit zich aan de «Verzameling van Oorkonden, gekend onder den naam van Stadsprotocollen. Aanwijzer opgemaakt door J. Pauwels» (Antwerpen, 1878 vv.), waarvan ihans het 1e deel volledig verschenen is. Het loopt van 1517 tot 1621.

Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique. Tome XXXV—XXXVI. Anvers, 1879—80.

In het 35e deel worden door den Antwerpschen archivaris P. Génard de documenten medegedeeld betreffende de vervolgingen, ingesteld tegen de medeschuldigen aan de Spaansche furie te Antwerpen in 1576. De heer Génard had in het 32e deel der Annales daarover een opstel geplaatst. — Het 36e behelst een opstel van den heer J. J. E. Proost over het asylrecht in België

Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten. Trettiondesjette Häftet. Helsingfors, 1881. C. en 530 blz.

Deze band behelst een arbeid van M. G. Schybergson over de diplomatische betrekkingen tusschen Zweden en de Staten-Generaal in 1621—1630, bewerkt naar de staatsstukken in het Zweedsche rijksarchief. Als bijlagen zijn daaraan toegevoegd de instructies der Zweedsche gezanten van 1621 tot 1629 en niet minder dan 92 brieven door den gezant L. Camerarius uit Den Haag in 't Latijn aan den kanselier A. Oxenstjerna geschreven.

Varias relaciones de los Estados de Flandes 1631 á 1656 (Coleccion de libros Españoles raros ó curiosos, tomo XIV). Madrid, 1880.

Dit nieuwe deel van de keurig uitgevoerde verzameling van zeldzame Spaansche geschriften behelst: 1. «Relacion del socorro

de Bruxas (1631) ejeccutado y escrito por D. Cárlos Coloma; 2. Sucesos de Flandes en 1635 por D. Jerónimo Mascareñas; 3. Sucesos de Flandes en 1637, 38 y 39 por el alférez D. Lorenzo de Cevallos y Arce; 4. Relacion del viaje que el Sr. D. Juan de Austria hizo desde Cataluña á Flandes (1656); 5. Relacion de la campaña del a. 1656 en los Estados de Flandes; 6. Relacion de la campaña del a. 1658 etc. Aan de zorg der bekwame geschiedvorschers: de markies de la Fuensanta del Valle en J. Sancho Rayon zijn wij de uitgave dezer stukken naar handschriften op de Nat. bibliotheek te Madrid verschuldigd.

Calendar of State papers, Domestic Series 1651—1655, preserved in the State paper department and H. Maj. Public Record office. Edited by Marg. Anne Everett Green. London, 1877—1881.

De in deze jaren gevoerde oorlog en onderhandelingen tusschen Engeland en Nederland maken deze deelen voor de beoefenaars van onze geschiedenis onmisbaar. Ze zijn allen van registers voorzien, wat het gebruik zeer gemakkelijk maakt. Nauwkeurigheid in Hollandsche namen moet men natuurlijk bij Engelsche schrijvers niet zoeken, maar ze zijn toch te herkennen; alleen zij men bedacht met oordeel te zoeken, b. v. Tromp op het onmisbare Van.

Abraham de Wicquefort. Inaugural-Dissertation von Cd. Rennert. Halle, 1880. 66 S.

Een zeer verdienstelijk geschrift van een leerling van Droysen, dat niet alleen een onderzoek naar den levensloop van Wicquefort, maar ook eene beschouwing van zijn geschiedwerk, de «Histoire des provinces unies» behelst. Het mag bij 't gebruik der nieuwe uitgave van dat werk door Lenting en Chais van Buren niet ongeraadpleegd blijven.

Guillaume III stathouder de Hollande et roi d'Angleterre. Etude historique sur la vie et les campagnes de ce prince, d'après les documents la plupart inédits du Dépot de la guerre, par le Cte de Lort Sérignan, capitaine au 104e régiment d'infanterie. Paris, 1880.

Het zijn hoofdzakelijk de veldtochten van Willem III, die de S. tot onderwerp zijner beschouwingen heeft gekozen. « Wij hebben getracht », zegt hij, « de lessen van krijgskunst en krijgswetenschap, die de langdurige worsteling van Willem III met de groote generaals van Lodewijk XIV ons geeft, in het licht te stellen; deze zijde van dit gedenkwaardig tijdvak is nog door niemand opzettelijk behandeld; wat het staatkundige gedeelte betreft, dit hebben wij ter zijde gelaten. » Het moet tot zijn lof gezegd worden, dat hij getracht heeft aan de verdiensten van Willem III recht te laten wedervaren. Daar de onuitgegeven documenten in de archieven van het Ministerie van Oorlog door hem zijn geraadpleegd, zal zijn werk met vrucht voor de krijgsgeschiedenis gebruikt kunnen worden.

Guerre de la succession d'Espagne Négociations entre la France, l'Angleterre et la Hollande (en 1705 et 1706) par H. Raynald, prof. de l'hist. à la faculté d'Aix. Paris, 1878.

Slechts een enkele maal schijnt de S. voor deze studie onuitgegeven stukken gebruikt te hebben, hoewel het heet dat hij een persoonlijk onderzoek op de Kon. Bibliotheek en het Rijks-archief te 's Gravenhage heeft ingesteld. In elk geval geeft zijn geschrift weinig of geen nieuws.

Histoire de la Belgique au commencement du 18e siècle par M. Gachard. Bruxelles, 1880. XI et 607 pp.

Het is geen aantrekkelijk tijdvak in de geschiedenis van België,

waaraan de hoogbejaarde Brusselsche archivaris, zooals hij ons zelf mededeelt, « de weinige krachten die hem overblijven » gewijd heeft; de tijd dat dit heerlijke land het tooneel was van een verwoestenden oorlog, den hardsten en den wreedsten, dien de inwoners getuigden sinds eeuwen verduurd te hebben. De S. heeft het verhaal van die gebeurtenissen voortgezet tot 1720, toen de laatste plaatsen, waarin nog Hollandsche bezetting lag, aan Keizer Karel VI werden ingeruimd; maar in een bijvoegsel worden ook de latere onderhandelingen en geschillen over het tractaat van Barrière medegedeeld. Dat dit werk eene belangrijke aanwinst is ook voor onze geschiedenis in dat tijdvak behoeft wel niet opgemerkt te worden.

Histoire de la campagne de 1815 dans les Pays-bas, par Remoortere, capitaine-commandant retraité. Bruxelles, 1879.

De S. zegt in de voorrede, dat hij over dezen veldtocht niets nieuws te vertellen heeft, maar de vurige begeerte om hulde te brengen aan de nagedachtenis van zijn vader, den generaal-majoor van Remoortere, hem bewoog om daarvan nogmaals een verhaal te geven (gedeeltelijk in verzen!) De bijgevoegde kaarten kunnen voor de studie van het onderwerp van nut zijn.

Aus Metternich's nachgelassen Papieren. Herausgeg. von dem Sohne des Staatskanzlers, Fürsten Richard Metternich—Wenneburg. Geordnet von Alf. von Klinkowström. Autoris. Deutsche Original-Ausgabe. Zweiter Theil. Friedens-Aera 1816—1848. Dritter Band. Wien, 1882.

Wij maken hier van dit deel melding, omdat het documenten bevat, die op den Belgischen opstand betrekking hebben, en dus voor de geschiedenis dier gebeurtenis en van hare gevolgen geraadpleegd zal moeten worden.

Die Mersener Bockreiter des 18 und 19 Jahrhunderts. Ergänzender Beitrag zur Geschichte des Deutschen Gaunerthums. Von Fr. Chr. Ben. Avé-Lallemant. Leipzig, Brockhaus, 1880. VI und 140 S.

De S. van dit werkje was zoo gelukkig een zeer zeldzaam geschrift te ontdekken, dat over het proces tegen de zoogenoemde «Mersener bokruiters» in 't laatst der vorige eeuw, waarvan de bizonderheden in duister lagen, een zonderling licht verspreidt. Het is jammer dat hij dit geschrift niet eenvoudig liet herdrukken en er zooveel aanteekeningen bijvoegde als hij verkoos; in plaats hiervan geeft hij slechts uittreksels, door omslachtige uitweidingen afgewisseld, waardoor het verloop der zaak, die eene heldere uiteenzetting noodig had, nog aan duidelijkheid verliest. Toch blijft het boekske eene curieuse bijdrage tot de rechtsgeschiedenis. De «bokruiters» waren zooals men weet hoofdzakelijk Limburgers. Het proces is vooral daarom merkwaardig, omdat de justitie in den waan verkeerde, dat de dievenbende op bovennatuurlijke wijze te werk ging en de hulp der geestelijkheid inriep om achter 't geheim te komen, zoodat werkelijk na den dood van Voltaire in het Limburgsche nog een soort van heksenproces heeft plaats gehad, waarbij men door foltering achter de waarheid zocht te komen.

Door MARTINUS NIJHOFF *te 's Gravenhage, wordt uitgegeven:*

MIDDELNEDERLANDSCH

WOORDENBOEK

VAN

wijlen Dr. E. VERWIJS

EN

Dr. J. VERDAM,

Hoogleeraar te Amsterdam.

AFLEVERING 1—3. A—ALLE.

Prijs per Afl. *f* 1.—.

AAN DEN LEZER.

Ik acht mij gelukkig te kunnen mededeelen, dat mijn geachte ambtgenoot, Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE te Leiden, welwillend op zich genomen heeft, de verklaring der in dit Woordenboek voorkomende rechtstermen te toetsen, vóór dat de bladen worden afgedrukt. Is dit aan den eenen kant verblijdend voor mij zelven, die, zooals ik reeds (Inleiding IV) zeide, tot mijn spijt niet ook jurist ben, ook aan hen, die het Woordenboek raadplegen, zal dit bericht ongetwijfeld welkom zijn, daar er nu zooveel te meer kans bestaat, dat, wat de vroegere rechtstermen betreft, de juiste verklaring, en wat de hedendaagsche aangaat, de juiste uitdrukking zal worden gevonden in dit boek, dat ook voor beoefenaren onzer vroegere rechtsgeschiedenis en historie een betrouwbare gids hoopt te zijn.

J. V.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS.

EERSTE DEEL.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1882.

